

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**1565-1575 YILLARI ARASINDA
KARAHİSAR-I ŞARKİ SANCAĞINDA
TİMAR TEŞKİLATI**

AYDIN KURT

TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. ZEKAI METE

EDİRNE 2017

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Aydın Kurt tarafından hazırlanan "1565-1575 Yılları Arasında Karahisar-ı Şarki Sancağında Timar Teşkilatı" Konulu **Yüksek Lisans** tezinin Sınavı, Trakya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 9.-10. maddeleri uyarınca **24.05.2017** günü saat **11:30** 'da yapılmış olup, yüksek lisans tezinin *Kabul Edilmesine **OYBİRLİĞİ** ile karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ	KANAAT	İMZA
Doç. Dr. Zekai METE	Basarılı	
Yrd. Doç. Dr. Hacer ATEŞ	Basarılı	
Yrd. Doç. Dr. Raşit GÜNDOĞDU	Basarılı	

* Jüri üyelerinin, tezle ilgili kanaat açıklaması kısmında "Kabul Edilmesine/Reddine" seçeneklerinden birini tercih etmeleri gerekir.

T.C
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞİ VE YAYIMLAMA İZİN FORMU

Referans No	10148076
Yazar Adı / Soyadı	AYDIN KURT
Uyruğu / T.C.Kimlik No	TÜRKİYE / 32600261482
Telefon	5379339958
E-Posta	aydinkurt@yandex.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	1565-1575 Yılları Arasında Karahisar-ı Şarki Sancağı'nda Timar Teşkilatı
Tezin Tercümesi	Institution of Timar In The Sanjak of Karahisar-i Şarki Between Years Of 1565-1575
Konu	Tarih = History
Üniversite	Trakya Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Tarih Anabilim Dalı
Bilim Dalı	Tarih Bilim Dalı
Tez Türü	Yüksek Lisans
Yılı	2017
Sayfa	303
Tez Danışmanları	DOÇ. DR. ZEKAİ METE 27628211458
Dizin Terimleri	
Önerilen Dizin Terimleri	
Kısıtlama	Yok

Yukarıda bilgileri kayıtlı olan tezinin, bilimsel araştırma hizmetine sunulması amacı ile Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanında arşivlenmesine ve internet üzerinden tam metin erişime açılmasına izin veriyorum.

23.05.2017

İmza:.....

Tezin Adı: 1565-1575 Yılları Arasında Karahisar-1 Şarki Sancağında Timar Teşkilatı

Hazırlayan: Aydın KURT

ÖZET

Timar sistemi klasik dönem (1300-1600) Osmanlı askeri teşkilatının temel çekirdeğini oluşturmaktadır. Dirlik sistemi olarak da anılan bu teşkilatın tahrir uygulamasıyla doğrudan ilişkisi bulunuyordu. Osmanlı Devleti bir bölgenin fethini müteakip, bölgeye bir kadı ve subaşı tayin ederek ilk idari teşkilatı kurar, hemen akabinde ise bölgenin tahririni gerçekleştirirdi. Tahrir sayesinde bölgede mevcut olan gelir ve nüfus hakkında bilgi sahibi olurdu. Tahrir sonrasında bölgenin gelirleri padişah hasları, vakıflar varsa mülkler, beylerbeyi veya sancak beyi hasları ile timarlı sipahiler arasında paylaşırdı. Tahrir yapıldıktan sonra mufassal ve icmal olmak üzere iki defter tutulurdu. Karahisar-1 Şarki sancağı, 1565-1575 yılları arasında Trabzon Sancakbeyi Ömer Bey tarafından tahrir edilmiştir. Bu tahririn sonucunda bölgenin gelirleri, has, zeamet, timarlar, malikane ve vakıflar arasında tevzi edilmiştir.

Savaş düzeninde kanatlarda yer alan timarlı sipahiler çevik, manevra kabiliyeti yüksek zırhlı atlı askerlerdi. Bununla birlikte barış dönemlerinde de bir çok farklı görevde işgücü olarak kullanılmışlardır.

Bu tez çalışmasında 1565-1575 yılları arasında Karahisar-1 Şarki sancağının timar teşkilatı, timarlı sipahilerin tayinleri, azilleri, gelir türleri ve miktarları, menşeleri, görevleri ile meydana gelen savaşların timar düzeni üzerindeki etkileri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Timar, Tahrir, Karahisar-1 Şarki, Ruznamçe, İcmal.

Name of Thesis: Institution of Timar in the Sanjak of Karahisar-i Şarki Between Years of 1565-1575

Prepared by: Aydın KURT

ABSTRACT

Ottoman state, immediately after conquering a region, constituted primary administrative institutions naming a judge (*kadı*) and a commander for detachments of *timar*-holding soldiers (*subaşı*), and then executed a *tahrir* of the region. By means of *tahrir*, the state gathered information about demography and revenue typologies of the region. After *tahrir* process, revenues of the region were distributed among *has* of the sultan, if any endowment (*vakıf*) existed *mulks*, *has* of *beylerbeyi* and *sancakbeyi* and *timar*-holding *sipahis*. *Tahrirs* were documented as two *defters*; detailed one (*mufassal* type) and summary one (*icmal* type). The sub-province (*sancak*) of Karahisar-ı Şarki's *tahrir* was conducted by Trabzon *sancakbeyi* (*governor of a sanjak*) Ömer Bey between 1565-1575. According to information gathered by this *tahrir*, revenues of Karahisar-ı Şarki were distributed to *has*, *zeamet*, *timars*, *malikane* and *vakıfs*.

Timar system was the very core institution of Ottoman military construction during classical age (1300-1600). Timar-holder *sipahis* were agile, armored and mounted troops with high maneuver capacity placed at wings of the army in battle array. In peace times these *sipahis* were also used for several other duties.

In this study, timar institution of the sancak of Karahisar-ı Şarki between 1565-1575, appointments and depositions of its *timar*-holder *sipahis* and influence of wars of the period over timar organization of the region will be analysed.

Key Words: Ottoman, Timar, Tahrir, Karahisar-ı Şarki, Ruznamçe, İcmal.

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti fethettiği bölgelere ilk olarak birer kadı ve subaşı atayarak idari teşkilatı kurar, ilk fırsatta da bölgenin tahririni yapardı. Bu sayede hem bölgenin vergi verebilecek nüfusu, yetiştirilen ürünleri gibi bilgiler merkez tarafından edinilmiş olur, hem de gelir grupları padişah haslar, vakıflar, mülkler ve sipahiler arasında paylaştırılarak bölgenin asker kapasitesi öğrenilmiş olurdu. Ayrıca tahrirler sayesinde devlet fethettiği bölgelerdeki hâkimiyetini de meşrulaştırmış olurdu. Tezimizin konusu olan Karahisar-ı Şarki sancağı da fethinin akabinde tahrire tabi tutulmuş ve gelirleri belirlenerek timar sistemi içerisine dâhil edilmiştir.

Klasik dönem olarak adlandırılan 1300-1600 yılları arasında Osmanlı ordusunun kanatlardaki hareket kabiliyeti yüksek, zırhlı süvari gücünü oluşturan timarlı sipahilerin taşrada geçimlerini nasıl sağladıkları ve tayin, azil, teşkilat yapısı gibi konular Osmanlı devletinin iktisadi, idari ve askeri yapısının anlaşılmasında büyük katkılar sağlayacaktır.

Çalışmamızın temel hedefi, 1565-1575 yılları arasında Karahisar-ı Şarki sancağındaki timar düzeni üzerinden, Osmanlı Devleti'nde timar sisteminin işleyişini görebilmek olmuştur. Bunun için Karahisar-ı Şarki sipahilerinin sayısını, tasarruflarında olan dirliklerin tipleri ve bu dirlikleri ne yolla elde ettikleri gibi konulara değinmeye çalıştık. Özellikle 1571-1574 yılları arasında vukua gelen Kıbrıs'ın fethi, İnebahtı deniz savaşı ve Halkulvâd (Tunus) seferinin timarlı sipahiler üzerinde ne gibi etkileri olduğunu, bu seferlerin sonucunda Karahisar-ı Şarki sancağındaki timarlı sipahilerde değişimi görebilmeyi, mümkün olduğu kadar sipahilerin sosyal yaşamda nasıl bir yere sahip olduklarını, reaya ve devlet ile ilişkilerinin ne şekilde işlediğini görmeyi hedefledik.

Çalışmamızı yaparken Karahisar-ı Şarki sancağında timar sisteminin işleyişi ile ilgili dayandığımız temel kaynaklar; Osmanlı Arşivi'nde bulunan tahrir defterleri, timar icmal defterleri, timar yoklama defterleri, timar ruznamçe defterleri, mühimme ve ruus defterleridir. Bu defterler ile ilgili bilgileri giriş kısmında kendi türlerine ilişkin defterlerin tanıtımı kısmında ayrıntılı olarak verdiğimizden dolayı ayrı bir "Kaynaklar" başlığı açmak ihtiyacı duymadık. Sistemin işleyişi ile ilgili

yararlandığımız diğerk bir kaynak grubu ise, timar hakkında yazılmış olan risale ve layihalardır. Timar sisteminin bozulmaya başladığı zamanlarda, sistemi düzeltmek ve savaşlarda tekrar başarılar elde edebilmek amacıyla sistemin eksik yönlerini anlatan bu layihalar hakkında bilgileri de yine giriş kısmında “Timar Sisteminin Bozulması ve Alınan Önlemler (Islah Teşebbüsleri)” başlığı altında vermeye çalıştık. Bunların haricinde gerek timar sistemi ve miri arazi rejimi, gerekse Karahisar-1 Şarki sancağı ile ilgili muhtelif araştırma eserleri ve makalelerden de yararlanmaya çalıştık.

Çalışmamız temelde giriş kısmı ve iki bölümden meydana gelmiştir. Giriş bölümünde; Osmanlı devletinde miri arazi rejimi, tahrir geleneği, timar sistemi, timar çeşitleri ve timar sistemi ile alakalı arşiv belgeleri hakkında ayrıntılı bilgiler verilmeye çalışılmıştır. Birinci bölümde, Karahisar-1 Şarki bölgesinin fethi ve Osmanlılara kadar olan tarihi, Osmanlılar tarafından fethi, mülki ve idari sistemi, kazalar ve nahiyelerinde bulunan köyler, nüfus, gelir grupları, yetiştirilen ürünler ve endüstriyel faaliyetler ile sancak yöneticileri hakkında bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde ise Karahisar-1 Şarki sancağında bulunan haslar, zeametler, timarların sayısı ve niteliği, sipahilerin tayin ve azil sebepleri, timarlı sipahilerin katıldıkları savaşlar ve gösterdikleri yararlıklar hakkında bilgiler arşiv vesikalarından faydalanılarak ortaya çıkarılmıştır.

Bu tez çalışmasının başladığı andan itibaren her zaman beni destekleyen ve benden umudunu kesmeyen kıymetli hocam ve danışmanım Doç. Dr. Zekai Mete’ye sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca, gerek lisans eğitimim boyunca, gerekse yüksek lisans eğitimim boyunca beni her konuda destekleyen hocalarım Prof. Dr. İbrahim Sezgin, Prof. Dr. Şenol Çelik ve Yrd. Doç. Dr. Cengiz Fedakar’a, tezimi bitirmem konusunda beni sürekli sıkıştıran kıymetli mesai arkadaşım Dr. Ali Osman Çınar’a ve tezimi yazarken bilgisayar konusunda eksikliklerimi tamamlayan değerli dostum Derviş Başa’ya ayrı ayrı teşekkür ediyorum. Burada adını zikredemediğim ve çalışmam süresince beni yalnız bırakmayıp, beni teşvik eden mesai arkadaşlarım ve aileme de ayrıca teşekkür ediyorum.

Aydın KURT
İSTANBUL 2017

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	II
ÖNSÖZ	III
İÇİNDEKİLER	V
TABLO ve GRAFİKLER LİSTESİ	X
KISALTMALAR	XI
GİRİŞ	1
A. OSMANLI DEVLETİ'NDE TOPRAK SİSTEMİ	1
1. Miri Arazi.....	3
2. Vakıf Arazisi	9
3. Mülk Arazi	12
4. Metruk Arazi	15
5. Mevat Arazi.....	16
6. Malikane-Divani Sistemi ve Uygulanışı	16
B. OSMANLI DEVLETİ'NDE TAHRİR GELENEĞİ	20
1. Tahrir yapılmasının Sebepleri	21
2. Tahrir İşlemi ve Uygulanışı	22
3. Defterhane	24
4. Defterhane'de Saklanan Defterler	28
a. Mufassal Tahrir Defterleri.....	28
b. İcmal Defterleri (Timar İcmal Defteri)	32
c. Ruznamçe Defterleri	34
d. Cebe, Derdest, Yoklama ve Arz Sureti Defterleri.....	37
C. OSMANLI DEVLETİNDE TİMAR SİSTEMİ	40
1. Timar Sisteminin Tanımı ve Menşei.....	40
2. Timar Çeşitleri	46
a. Mülkiyet Durumlarına Göre Timarlar	46
1) Mülk Timarlar	46
2) Mülk Olmayan Timarlar.....	47
b. Gelirlerine Göre Timarlar.....	47

1) Has.....	48
2) Zeamet:.....	49
3) Timar	51
c. İdari ve Mali Durumlarına Göre Timarlar.....	54
1) Serbest Timarlar	54
2) Serbest Olmayan Timarlar	55
d. Veriliş Şekillerine Göre Timarlar.....	56
1) Tezkireli Timarlar	56
2) Tezkiresiz Timarlar	58
e. Timar Sahibinin Vazifesine Göre Timarlar.....	58
1) Eşkinçi Timarları.....	58
2) Hizmet Timarı	60
3) Müstahfız Timarı.....	61
3. Timar Sahibinin Yetkileri ve Devlet-Sipahi-Reaya İlişkisi	62
a. Timarlı Sipahinin Devlete Karşı Sorumlulukları	62
b. Reayanın Timarlı Sipahiye Karşı Sorumlulukları Ve Sipahi Reaya İlişkisi ..	63
4. Timarın Mali ve Zirai Unsurları.....	65
5. Timar Sisteminin Bozulması ve Alınan Önlemler (Islah Teşebbüsleri)	73
I. BÖLÜM	78
OSMANLI TAŞRA İDARESİNDE KARAHİSAR-I ŞARKİ SANCAĞI	78
A. OSMANLI HAKİMİYETİNE KADAR KARAHİSAR-I ŞARKİ.....	78
1. Türkler Tarafından Fethine Kadar Karahisar-ı Şarki.....	78
2. Türkler Tarafından Fethi Ve Osmanlılara Kadar Türk Hakimiyeti	79
B. OSMANLI İDARESİNDE KARAHİSAR-I ŞARKİ SANCAĞININ	
SOSYAL, İKTİSADİ VE İDARİ YAPISI	81
1. Karahisar-ı Şarki Kazası	82
a. Karahisar Nahiyesi	83
b. Şıryan Nahiyesi	85
c. Mindaval Nahiyesi	87
d. Eliğe Nahiyesi	88
e. Alucara-Kovana-Kevase Nahiyesi	89
f. Melense Nahiyesi	90

g. Gevezid Nahiyesi	91
h. Emlak Nahiyesi	93
i.. Akşehirabad Nahiyesi	94
j.. Suşehri Nahiyesi.....	96
2. Koyluhisar Kazası	97
a. Koyluhisar Nahiyesi	97
b. Hasangerişi Nahiyesi.....	98
c. Nahiyeye-i Yemişlü	100
d. Firuz Nahiyesi	102
e. Naıblü Nahiyesi.....	103
f. Sisorta Nahiyesi.....	104
g. Şahnaçemeni Nahiyesi	105
3. Ordu Ma'a Bayramlı Kazası	107
a. Bayramlı Nam-ı Diğer Ordu Nahiyesi	108
b. Bolaman Nahiyesi	110
c. Çamaş Nahiyesi.....	111
d. İhtiyar Nahiyesi	112
e. Bucak Nahiyesi	114
f. Satılmış Nahiyesi.....	115
g. Ulubey Nahiyesi	117
h. Alibeyece Nahiyesi	119
i.. Şayıblü Nahiyesi	120
j.. Bedirlü Nahiyesi.....	121
k. Fermude Nahiyesi	123
l.. Kepsil Nahiyesi	124
m. Şemseddin Nahiyesi.....	125
n. Ebulhayr Nahiyesi	127
o. Bozat Nahiyesi	128
p. Elmalı Nahiyesi	130
q. Kırık Nahiyesi	130
r. İskefsir Nahiyesi.....	132
s. Milas Nahiyesi.....	135

t.. Habsamana Nahiyesi	137
4. Karahisar-ı Şarki Sancağında Timar Sisteminin Mali Kaynakları.....	139
C. KARAHİSAR-I ŞARKİ SANCAĞININ YÖNETİCİLERİ.....	141
1. Sancak Beyi.....	142
2. Kadı.....	147
3. Alaybeyleri	149
4. Çeribaşılar	150
5. Dizdarlar.....	157
II. BÖLÜM	160
KARAHİSAR-I ŞARKİ SANCAĞINDA TİMAR DÜZENİ	160
A. KARAHİSÂR-I ŞARKÎ SANCAĞINDA HAS, ZEAMET VE TİMAR SAHİPLERİNİN SAYISI	160
1. Haslar	160
2. Zeametler.....	161
3. Timarlar.....	164
a. Müstakil Timarlar.....	164
b. Be-nevbet Timarlar	166
c. Müşterek Timarlar	169
d. Hizmet Timarları	170
B. 1565-1575 YILLARI ARASINDA YAPILAN TİMAR TEVCİHLERİ....	172
1. İbtida Timar Tevcihleri	174
a. Sipahi ya da Sipahi Yakınına Timar Tevcihi	176
b. Vezir, Beylerbeyi, Sancak Beyi Adamları ve Diğer Askeri Ricale Timar Tevcihi.....	179
2. Berat Yenilemesi.....	183
a. Cülus Dolayısıyla Berat Yenilemesi	184
b. Terakki ve Noksanların Tamamlanması Sebebiyle Berat Yenilemesi.....	187
c. Görev Değişikliği Sebebiyle Berat Yenilemesi	191
d. Kayıp Nedeniyle Berat Yenilemesi.....	191
e. Timarın Yeniden Tahriri Sebebiyle Berat Yenilemesi.....	192
3. Feragat Üzerine Timar Tevcihi	193
a. Oğul, Kardeş ve Diğer Akrabaları Lehine Feragat	193

b. Bir başka sipahinin yararına feragat.....	195
c. Karşılıksız olarak yapılan feragat.....	196
4. Mazul Sipahilere Yapılan Timar Tevcihleri	197
a. Mazuliyet Sebepleri.....	197
1) Sefere Katılmamak/Yoklamada Bulunmamak.....	198
2) Hastalıktan Dolayı Timardan Mazuliyet	200
3) Timarların Havass-ı Hümayun'a Katılması Sonucu Mazuliyet	201
4) Görevini Layıkıyla Yapmamak.....	202
5) Reayaya Zulmetmek/ Reaya Şikayeti Üzerine Timardan Azl Edilmek	202
6) Diğer Askeri Ricalle Anlaşmamak	203
7) Timarları Haksız Yere Berat Ettirmek	204
8) Adli Suç İşlemekten Dolayı Timardan Mazuliyet.....	205
9) Sipahizade Olmadığından Dolayı Timardan Azl	207
10) Seferde Tutsak Düşmek	207
b. Mazul Olan Sipahilere Yeniden Timar Tevcihi.	208
c. Haksız Yere Timarlarından Azledilen Sipahilere Timarlarının İadesi.....	210
5. Timarların Becayışı.....	212
6. Terakki Tevcihi	212
7. Karahisar-ı Şarki Sancağındaki Sipahilerin Etnik Menşei.....	214
C. 1565-1575 YILLARI ARASINDA KARAHİSAR-I ŞARKİ SANCAĞINDA	
TİMAR DÜZENİNİ ETKİLEYEN SEFERLER	217
1. Aras Muharebesi	217
2. Peneskird Muharebesi	218
3. Kıbrıs Seferi	219
4. İnebahtı (Lepanto) Deniz Savaşı.....	223
5. Halkulvâd (Tunus) Seferi.....	225
SONUÇ.....	231
KAYNAKLAR	235
EKLER.....	249

TABLO ve GRAFİKLER LİSTESİ

Tablo I: Beylerbeyiliklerdeki Timarların İptida Miktarları	57
Tablo II: Akşehirabad Nahiyesinde Değirmenlerin Yıl İçindeki Faaliyet Süreleri ...	95
Tablo III: Bayramlı ma'a Ordu nahiyesinde kadimlik mülk sahipleri	109
Tablo IV: Karahisar-1 Şarki sancağında bulunan kalelerin dizdarları ve tasarruf ettikleri timarlar.....	158
Tablo V: Karahisar-1 Şarki Sancağında tevcih edilen timarların nahiyelere göre dağılımı.	166
Tablo VI: Karahisar-1 Şarki Sancağı dâhilindeki kalelerde timar tasarruf eden görevliler	171
Tablo VII: Sancak Beylerinin adamlarına yapılan timar tevcihleri	181
Tablo VIII: 974 (1566-1567) tarihinde Cülus dolayısıyla beratlarını yenileyen sipahiler	185
Tablo IX: III. Mehmed'in cülusunda beratlarını yenileyen sipahiler	187
Tablo X: II. Selim'in cülusu ile beratlarını yenileyen timarlı sipahiler	188
Tablo XI: 1565-1575 yılları arasında Karahisar-1 Şarki sancağında terakki veya noksanları tamamlamak amacıyla yapılan berat yenilemeleri	190
Tablo XII: Yeniden timar tevcih edilen sipahilerin mazul oldukları timarlar	209
Tablo XIII: Karahisar-1 Şarki Sancağında Türk Asıllı Olmayan Sipahiler.....	216
Tablo XIV: Kıbrıs Seferinde bulunduğundan dolayı timar tevcih edilen görevlilerin isimleri	222
Grafik I: Karahisar-1 Şarki Sancağında Müstakil timarların nahiyelere göre dağılımı	165
Grafik II: Karahisar-1 Şarki Sancağında be-nevbet timarların nahiyelere göre dağılımı.	168

KISALTMALAR

A.DVN	Sadaret Divan Kalemî
a.g.e	Adı Geçen Eser
a.g.m	Adı Geçen Makale
a.g.m	Adı Geçen Madde
a.g.t	Adı Geçen Tez
AE.	Ali Emiri
A.RSKD	Bâb-1 Âsâfî Ruûs Kalemî Defterleri
ATÜ	Atatürk Üniversitesi
AÜ	Ankara Üniversitesi
AÜ.DTCF	Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi
Bkz	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
DAGM	Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü
DİA	Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
EKEV	Erzurum Kültür Eğitim Vakfı
Gös. Yer.	Gösterilen yer
H.	Hicri
İA	İslam Ansiklopedisi
İSAV	İslami İlimler Araştırma Vakfı
İÜ	İstanbul Üniversitesi
KKT	Kamil Kepeci Tasnifi
Krş.	Karşılaştır
MAD	Maliyeden Müdevver Defterler
MD	Mühimme Defteri
MEB	Millî Eğitim Basımevi
MKÜ.SBE	Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
MÜ	Marmara Üniversitesi

Nr.	Numara
OTAM	Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi
s.	Sayfa
S.	Sayı
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü
SÜ	Selçuk Üniversitesi
SÜL	Süleyman
TDAD	Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi
TİB	Türkiye İş Bankası
TK.KKA	Tapu Kadastro Kuyud-1 Kadime Arşivi
TKGM	Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü
TRD	Timar Ruznamçe Defteri
TTD	Tapu Tahrir Defteri
TTK	Türk Tarih Kurumu
vd.	ve devamı
vrk.	Varak
Yay.	Yayımları
Yay.Haz.	Yayına Hazırlayan.
YKY	Yapı Kredi Yayınları
YL.	Yüksek Lisans

HİCRİ AYLAR

M.	Muharrem
S.	Safer
Ra.	Rebiü'levvel
R.	Rebiü'lahir
Ca.	Cemaziyelevvel
C.	Cemaziyelahir
B.	Receb
Ş.	Şaban
N.	Ramazan
L.	Şevval
Za.	Zilkade
Z.	Zilhicce

GİRİŞ

A. OSMANLI DEVLETİ'NDE TOPRAK SİSTEMİ

Tarihi devirlerde kurulmuş bir medeniyeti anlayabilmek için, sosyo-ekonomik gelişmenin önemli faktörlerinden birisi olan toprak sistemini etraflıca incelemek gerekmektedir. Çünkü zenginliğin özellikle toprak mülkiyetine bağlı olduğu devirlerde devlet yönetimi, halkın sosyo-ekonomik durumu ve o bölgede uygulanan toprak yönetimi ile doğrudan alakalıdır.¹

Osmanlı Devleti, toprak hukukunu İslamiyet öncesi Türk devletleri, İslam toprak hukuku, Selçuklular, Bizans ve Anadolu Beylikleri'nden miras alarak çağının gereklerine göre şekillendirmiştir. İslam öncesi Türk devletlerinde toprak yaygın kanının aksine hükümdar ailesinin ortak malı değil, milletin üzerinde yaşadığı ve devlete ait olan kutsal bir varlıktı.² Köylüler bir nevi kiracı olup işleyebildikleri müddetçe toprağı irsî bir biçimde tasarruf ediyorlardı.³

İslam toprak hukukunun kökeni daha İslam Devleti'nin ilk dönemlerine peygamberin icraatlarına dayandırılır. İslam devletinde fethedilen toprakların bir kısmı gaza eden askerlere mülk olarak dağıtılır ve topraklardan beşte biri ise zekât olarak devlete bırakılırdı.⁴ Bu durumda İslam toprak hukukuna göre arazi iki kısma ayrılıyordu denilebilir. Birincisi mülk olan araziler ve diğeri mülk olmayan yani devlete ait olan (mîrî) araziler. Mülk araziler de "Arazi-i Öşriyye" ve "Arazi-i Haraciyye" olarak kendi aralarında iki kısma ayrılıyordu. Arazi-i Öşriyye mülkiyeti Müslümanlara ait olan ve gelirin 1/10'ü her sene devlete ödenen topraklardır. Arazi-i Haraciye ise savaşlarda fethedilen ve mülkiyet hakları aynî bir vergi karşılığında eski sahipleri olan gayrimüslimlerde bırakılmış topraklardır.⁵

¹ Cemile Şahin, "Osmanlı Toprak Sistemi Hakkında Genel Bir Değerlendirme" *The Journal of Academic Social Science Studies*, C. 5, S. 6, s. 436, 2012. (basım yeri yok mu?)

² Saadettin Gömeç, *Türk Kültürünün Ana Hatları*, Akçağ Yayınları, Ankara 2006 s. 39.

³ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2005, s. 373.

⁴ Ö.Lütfi Barkan, "Türkiye'de Toprak Meselesinin Tarihi Esasları" *Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler I*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1980, s. 138.

⁵ Halil Cin, "Osmanlı Toprak Hukukunda Miri Arazinin Hukukî Rejimi ve Bu Arazinin TMK. Karşısındaki Durumu" *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 22-23, S. 1-4, Ankara 1965-1966, s. 749.

Türk kitlelerinin yerleşik düzene ayak uydurmaya başladığı Türk-İslam devletlerinde, Selçuklularda ve Anadolu Beyliklerinde de, toprak sistemi aynı Araplarda olduğu gibi devam etmiş; ev, bahçe ve ağıl gibi emlak özel mülkiyete dâhil ise de, tarım arazisi ve ormanlar devlet malı sayılmaktaydı ve "ikta" sistemi içerisinde ordu mensuplarına dağıtılmıştı.⁶ Özellikle Köseadağ Savaşı'ndan sonra kendilerine büyük topraklar verilmiş olan emirler ve devlet adamları öldükten sonra toprakların mîrîye kalacağından endişe ederek İslami anlayışa ters bir biçimde tasarruflarında bulunan toprakları vakfetmeye başlamışlardır. Böylece hem hayır işleri yapmış oluyorlar, hem de çocukları için bir gelir kapısı bırakmış oluyorlardı.⁷

Türk-İslam devletlerinde uygulanan miri sisteme mukabil, Bizans ve Balkan ülkelerinde memleket, toprakları kendi mülkiyetine almış olan derebeyleri idaresinde işletiliyordu. Buralarda köylü genellikle toprak sahibi olmayan toprak üzerinde bir nevi kiracı durumunda olan *serf* (toprak kölesi) veya sadece kolon şeklinde toprağa bağlı olan kütleler şeklindeydi.⁸

Türk-İslam Devletleri, Selçuklular, Anadolu Beylikleri ve Bizans'ın hakim olduğu sahada onların bir nevi mirasçıları durumunda hüküm süren Osmanlı Devleti, kendisinden önce hüküm sürmüş olan bu devletlerin toprak sistemini zamanın şartlarına göre yeniden düzenleyerek uygulama yoluna gitmiştir.⁹

Osmanlı devletinde toprağın hukuki statüsü ve tasarruf şekli olarak ülkenin her tarafında aynı olan bir sistem uygulanmamıştır. Zaten oldukça geniş bir sahada ve üç ayrı kıtada hüküm süren bir devlette bu şekil tek tip uygulamanın başarılı olamayacağı da açıktı.¹⁰ Bu sebeptendir ki, devlet birçok sancak için ayrı bir kanunname hazırlayarak bölgenin iktisadi ve içtimai şartlarına göre bir sistem oturtmaya çalışmıştır.

Osmanlı devleti vücuda geldiği Türk-İslam memleketlerinde ve fethini gerçekleştirdiği Balkanlarda hâkim olan feodal sisteme süratle müdahale etmiş ve

⁶ Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 374.

⁷ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi*, YKY, İstanbul 2014 s. 37.

⁸ Barkan, "Toprak Meselesi", s. 137.

⁹ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, C. 1, Eren Yayınları, İstanbul 2000, s. 147.

¹⁰ Cemile Şahin, *a.g.m.*, s. 438.

derebeylik sistemi yerine timar sistemini, serfler yerine de bir takım vergiler ve tapu resmini ödeyerek bir nevi kiracı durumunda olan toprak mutasarrıflarını getirerek toprakların tamamını mîrîleşirmeye gayret etmiştir.¹¹

Klasik dönem olarak adlandırılan dönemde (1300-1600) Osmanlı Devleti'nde arazi temel olarak Miri Arazi, Vakıf Arazisi ve Mülk Arazi şeklinde üç kısma ayrılmakla beraber bunlara ek olarak, 1858 senesinde çıkarılan Arazi Kanunnamesi'nde "Mevat Arazi" ve "Metruk Arazi" olarak iki ayrı tasnif daha eklenmiştir. Bu suretle Osmanlı arazi hukukunda arazi temel olarak 5 kısma ayrılmıştır.¹² Ancak klasik dönemde bunlardan başka bir de *Malikâne-Divani Sistemi* denilen miri-mülk karışımı bir sistem de bulunmaktaydı.

1. Miri Arazi

Miri kavramı Osmanlı Devleti'nde devlete ait bütün taşınabilir ve taşınamaz mallar için kullanılan idari bir kavram olup, bir şeyin hazineye ait olduğunu göstermek için kullanılırdı. Buna göre rakabesi devlete ait olan ve tasarruf şekli devlet tarafından belirlenen arazilerdir ki; Cemile Şahin'e göre tarıma elverişli toprakların büyük bir bölümü ile tapuyla tasarruf edilen tarlalar, bağlar, bahçeler, çayırlar ve yaylak-kışlaklar miri araziden sayılmışlardır.¹³ Ancak Halil İncalcık bu görüşe karşı çıkarak, miri arazinin sadece hububat (arpa, buğday vs.) ekimi yapılan arazileri kapsadığını, hassa bağ, bahçe, yaylak ve kışlakların bu sistemin dışında kalması gerektiğini söylemiştir. Bunun sebebi olarak, ordunun ikmal ve iaşesinde birinci derecede öneme sahip besinin hububat olmasını gösterir. Bu sebeple devlet hububat ekimi yapılan tarlaları koruma altına almış ve kanunnamelerde "tarla bozulup bağ, bahçe haline getirilemez" maddesini eklemiştir.¹⁴

Osmanlı Devleti'nde daha kuruluşundan itibaren bütün toprakların devlete yani mîrîye ait olması prensibi kabul edilmişti. Fethedilen topraklar fetihten hemen sonra tahrir olunmuş, buraları büyük ölçüde arazi ve zirai tasarruf hakları bakımından

¹¹ Halil Cin, "Miri Arazinin Hukuki Rejimi", s. 753

¹² Abdurrahman Yazıcı, "Arazi Kanunnamesi (1274/1858) ve İntikal Kanunlarıyla İslam Miras Hukukunun Karşılaştırması", *EKEV Akademi Dergisi*, S. 60, Erzurum 2014, s. 456.

¹³ Cemile Şahin, *a.g.m.* s. 439.

¹⁴ Halil İncalcık, *Devlet-i Aliyye-Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*, T.İ.B. Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 247.

miri arazi rejiminin içerisine dâhil edilmişlerdir.¹⁵

Osmanlı Devleti'nde miri arazinin teşekkülü meselesinde değişik görüşler ortaya konmuştur. Örneğin; Fuat Köprülü¹⁶, Ö.Lütfi Barkan¹⁷, Halil Cin¹⁸ ve Ahmet Tabakoğlu¹⁹, Mustafa Akdağ²⁰, Halil İncalcık²¹ gibi tarihçiler miri sistemin İslam ve Selçuklulardan geçmiş olduğunu savunurken, Taner Timur ise Osmanlıların Bizans'ın zayıflayan merkezi otoritesinin boşluğunu doldurduğunu ve bozulan feodal yapının timar sistemi ile kontrol altında tutulduğunu savunmuştur.²²

Osmanlı Devleti'nde fethedilen toprakların devlete ait olduğunu gösteren ve diğer mülklerden ayrı hükümlere tabi olduğunu gösteren en temel kayıt Ebussu'ud Efendi'nin Budin Kanunnamesi'nin baş tarafına koyduğu mukaddime yazısıdır.²³ Ebussu'ud Efendi'nin bundan ayrı olarak Üsküb ve Selanik sancaklarının tahririni yaptıktan sonra tahrir defterlerinin başına yazmış olduğu mukaddimesinde, miri toprakların hukuki statüsünü belirtmiş ve o vakte kadar olan bütün usul ve adetleri kanunlaştırmıştır.²⁴

1528 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti'nde toprakların %87'sinin miri arazi içerisinde yani devletin kontrolü altında olduğu görülmektedir. Bu dönemde timarlı sipahi ordusunun artmasıyla birlikte miri topraklarda, yerli asilzadeler ve ulemanın aleyhine olarak artma olmuştur. Devlet sipahilerin timar beklentileri üzerine özellikle Rumeli'ndeki toprakları miri statüsünde addederek sipahinin tasarrufuna bırakmıştır. Ancak bu durum XVI. yüzyılın sonlarına doğru değişmiş ve devlet miri topraklar

¹⁵ Mehtap Özdeğer, 15-16. Yüzyıl Arşiv Kaynaklarına Göre Uşak Kazasının Sosyal ve Ekonomik Tarihi, Filiz Kitabevi, İstanbul 2001, s. 98.

¹⁶ M. Fuad Köprülü, Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri, Ankara 2004, s. 94-123

¹⁷ Barkan, "Timar", *İA*, C. 12/1, İstanbul 1974, s. 293-295.

¹⁸ Halil Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1978, s. 74.

¹⁹ Ahmet Tabakoğlu, "XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı Devletinin Mali Yapısı", *XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler*, İSAV Yayınları-Ensar Neşriyat, İstanbul 1999, s. 183, 191.

²⁰ Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi, s. 573-575.

²¹ Halil İncalcık, "İslam Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukayesesi", *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, S. 1, Ankara 1959, s. 29-46; Halil İncalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*, s. 145-150.

²² Taner Timur, *Osmanlı Toplumsal Düzeni*, İmge Yayınları, Ankara 1994, s. 223; Abdullah Mesud Küçükcalay, "Osmanlı Toprak Sistemi –Miri Rejim-, *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 53.

²³ Barkan, "Toprak Meselesi", s. 129.

²⁴ Özdeğer, *a.g.e.*, s. 100 .

üzerindeki hâkimiyetini kaybetmeye başlamıştır.²⁵

Miri araziler sadece fetih yoluyla elde edilen topraklardan meydana gelmemiştir. Bundan başka şu şekillerde ortaya çıkmışlardır.

- Fetih yoluyla elde edilen ve işletme ve haraç bütünlüğünün miras yoluyla parçalanmasını önlemek amacıyla gayrimüslim sahiplerine veya savaşta hizmet görenlere bırakılmayarak devlete mal edilen topraklar.
- Fetih sırasında niteliği (öşri veya haraci) tam olarak belirlenemeyen araziler.
- Sahibi tarafından her hangi bir mirasçı ya da vasiyet bırakmadan ölmesi durumunda devlete intikal eden mülk topraklar.
- Sahibi bulunamayan ve bu durumun zaman aşımına uğradığı topraklar.
- Mülkiyeti devlete ait ama mevat yani kullanılmayan, elverişsiz, ölü toprakların işlenebilir hale getirilmesi ile elde edilen topraklar.²⁶

Miri arazi genelde *Tapulu Topraklar* ve *Mukataalı Topraklar* olarak iki kısma ayrılmaktadır.²⁷ Tapulu topraklarda, arazi reaya bir mukavele karşılığında tapu ile verilmekteydi ancak, reaya arazinin sahibi değil, sadece belirli şartlarla tasarruf hakkına sahip kiracı kimliğindedir.²⁸ Reaya arazinin sahibi olmadığından, arazisini satma, miras bırakma, vakfetme ve hibe etme gibi haklardan mahrumdur.²⁹ Reayanın bu durumunun denetlenmesi ve devlet düzenlemelerinin uygulanmasından sipahi sorumluydu.³⁰

Miri arazinin çekirdeğini reaya çiftlikleri oluşturmaktadır. Çiftlik'in anlamı hakkında çeşitli açıklamalar mevcuttur. Mehtap Özdeğer çiftliği , "Osmanlı zirai kanunlarında üzerinde çift sürülüp, ekilip, biçilebilen belirli hususiyet ve ölçülerdeki

²⁵ Halil İncik, *Osmanlı İmparatorluğunda Klasik Çağ (1300-1600)*, (Çev: Ruşen Sezer), YKY, İstanbul 2005, s. 114; M. Tayyip Gökbiçin, "Süleyman I". *İA*, C. 11, s.151.

²⁶ Halil Cin, *a.g.m*, s.754; Cemile Şahin, *a.g.m*. s. 441.

²⁷ İncik, *Devlet-i Aliyye*, s. 248.

²⁸ Özdeğer, *a.g.e.*, s.98

²⁹ Barkan, "Toprak Meselesi", s. 128

³⁰ Halil İncik, "Çift-Hane Sistemi ve Köylünün Vergilendirilmesi", *Doğu Batı Makaleler II*, Doğu Batı yayınları Ankara 2008, s. 105

toprağa çiftlik denir." diye açıklarken",³¹ Halil İnalçık, "**çift**" kelimesinin etimolojisine inerek Farsçadaki "**cuft**" kelimesinin bir çift öküz manasına geldiğini ve "bir çift öküzle işletilebilen ve bir çiftçi ailesinin birim üretimine denk düşen arazi yerine kullanıldığını "belirtmiştir.³²Ömer Lütfi Barkan ise "Miri topraklar rejimine uygun olarak, memleket arazisinin büyük kısmının köylü işletmelerine yetecek büyüklükte ve her yerin özelliklerine uygun olarak parçalanarak belirli bir tapu resmi karşılığında köylüye verilen araziler" olarak tanımlar.³³

Çiftlik, ortalama bir çiftçi ailesinin (hane) geçimini sağlayacak büyüklükte (âlâ yerden 60-80, orta halli yerden 80-100, edna yerden ise 100-150 dönümlük [dönüm: eni ve boyu 40'ar adım olan yüzey ölçüsü]³⁴ bir toprak parçası ile bu toprağı işleyebilmek için gerekli hayvan gücü olan bir çift öküzü içermekte ve toprak üretiminin temel birimini oluşturmaktadır. Vergilendirme ve vergi denetimleri de bu temel birimi üzerinden yapılmaktaydı. Böylelikle sürülebilir alanların ayrıntılı kadastro yapılmadan, kolaylıkla tahriri yapılıyor ve rahatça vergilendirilebiliyordu. Diğer bir deyişle "Raiyyet Çiftliği" hem bir toprak örgütlenmesi çeşidi hem de mali bir tedbirdi.³⁵

Belli bir arazinin çiftlik kabul edilebilmesi için belli bir verimlilik derecesinde olması şartı ile beraber bu verimlilik derecesine göre miktarlarının da belirlenmesi gerekmektedir. Sancak kanunnamelerinde yer alan çiftliklere dair hükümler o sancakta tatbik edildiğinden, tarifi ve izahatı ancak o sancağın toprak özelliklerine göre yapılmaktaydı.³⁶

Reaya, tasarrufuna verilen toprakları işletmekle yükümlüydü. Köylü, üretim vasıtaları olan öküz, saban ve tohumu kendisi sağlar, bağımsız bir işletme olarak toprağı kendisi işlerdi.³⁷ Tasarrufunda bulundurduğu toprakları en az üç sene boş bırakan köylülerden bu topraklar (çiftlik) alınıp, bir başkasına verildiği gibi; köylü de

³¹ Özdeğer, *a.g.e.*, s. 110

³² İnalçık, "Çift-Hane", s. 97; Halil İnalçık, "Çiftlik", *DİA*, İstanbul 1993, s. 313

³³ Barkan, "Çiftlik", s. 789.

³⁴ Zeki Arıkan "Hamid Sancağında Çift Resmi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 1, S. 1, İzmir 1983, s. 36; Barkan, "Çiftlik.", s. 790.

³⁵ İnalçık, "Çift-Hane", s. 97.

³⁶ Özdeğer, *a.g.e.*, s. 110.

³⁷ Halil İnalçık, "Köy, Köylü ve İmparatorluk", *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 6.

çiftbozan ya da leventlik akçesi adı verilen bir tazminat ödemeye mahkûm edilirdi. Ayrıca sipahi toprağını terk eden köylüyü tekrar toprağına yerleşmeye zorlayabilirdi. Bunun yasal sınırı on seneydi. Köylü on sene geçtikten sonra gittiğı yerin reayası sayılır ve oranın vergi mükellefi haline gelirdi.³⁸

Çocuklar reşit olmadan aile reisi olan koca ölürse kanun, toprağın mülkiyet hakkını öncelikli olarak işçi kiralayarak veya erkek akrabalarının yardımıyla toprağı işleyerek, vergisini ödeyen dula bırakıyordu. Çocuklar büyüüp vergi verebilir duruma geldiğinde en büyük olan çiftliğin tek yasal sahibi ve vergilerden sorumlu oluyordu.³⁹ Çiftlik tasarruf eden şahıs çift resmi (gayrimüslim reaya "ispenç") denilen bir vergi ödemek zorundaydı. Çift resmi genelde 22 ile 60 akçe olarak toplanır ve nim (yarım) çift toprak tasarruf edenden çift vergisinin yarısının alınır. Nim çiftten daha az tasarruf edenden ise 3,5-10 dönüme 1 akçe olarak dönüm resmi alınması çift resminin toprak büyüklüğüne göre alınan toprak kirası olduğunu göstermektedir. Ancak; çift resmi sadece bir çiftlik arazi üzerinden alınan toprak kirası olarak değerlendirilmemeli; aksine köylünün çeşitli mükellefiyetlerinin bir toplamı olarak düşünölmelidir. Örneğın elinde bir çift toprağı olan yâda hiç olmayan evli reyadan bennak resmi alınması, bekâr olanlardan alınan mücerred resmi olan altı akçelik verginin ise çift resmi alınan reyadan ayrıca istenmemesi çift resminin bu vergileri de içerisinde barındırdığını göstermektedir.⁴⁰

Osmanlı imparatorluğında bilhassa ilk zamanların sipahi timarlarında, sipahiler tarafından işletilen ve "kılıç yeri" tabiriyle anılan hassa çiftlikler yâda çayırklar vardı. Bu çiftlikler sipahinin kendisinin tasarruf etmesi, ekip, biçmesi ve geçimini sağlaması içindi. Sipahi sadece görevde olduğı müddetçe bu çiftlikten faydalanabilir, görevi sona erdiğinde ya da öldüğü zaman hassa çiftlik timarın intikal ettiğı sipahinin tasarrufuna geçerdi.⁴¹ Hasşa çiftliğin işletmesi ve ekip biçme işiyle uğraşmak istemeyen sipahi onu kiraya verebilirdi. Bu kira akdi farklı şekillerde olabilirdi. Örneğın; sipahi çiftliğı tapu bedeli karşılığında reyadan birisine kiraya verebilir ya da ortakçılık şeklinde tasarruf edebilirdi. Bu ortakçılık bazı yerlerde ürünün çeyreğı gibi

³⁸ Barkan, "Çiftlik", s. 789; Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı Devletinin Mali Yapısı", s. 192.

³⁹ İnalçık, "Çift-Hane", s. 101.

⁴⁰ Feridun Emecen, "Çift Resmi", *DİA*, C. 08, İstanbul 1993, s. 309-310; Barkan, "Çiftlik", s. 790.

⁴¹ Barkan, "Çiftlik", s. 792.

bir kısmını sipahiye bırakırken, bazı yerlerde de yarısına kadar yükselebiliyordu.⁴²

Osmanlı imparatorluğunda bir takım askeri vazifelerle alakalı çiftçi askerler vardı. Bunlar aralarında nöbetleşe sefere giderler . verilen hizmeti yerine getirirler buna mukabil de kendilerine tahsis edilmiş çiftliklerinde ürettikleri ürünlerin vergilerinden muaf tutulurlardı. ⁴³ Mesela Akıncılar sefere ya da akına gitmedikleri zaman çiftliklerinde oturur ve ziraatla meşgul olurlar ancak buna karşılık vergi ödemezlerdi.⁴⁴ Hassa kuşbazları denilen ve Padişahın av kuşlarının yetiştirilmesi ve eğitilmesi ile görevli olanlar iki kısımdı. Bunların bir kısmı timarlı, bir kısmı ise çiftlik yâda baştine⁴⁵ tasarruf ederlerdi.⁴⁶

Osmanlı Devleti'nde zaman içerisinde bir takım mülk veya vakıf çiftlikler ortaya çıkmıştır. XVI. yüzyılda değişen ticaret yolları ve Avrupa'da hüküm süren fiyat hareketleri Osmanlı Devleti'nin ekonomisini olumsuz yönde etkilemeye başlayınca devlet bu durumu düzeltmek ve ekonomiyi yoluna koymak adına bir takım tedbirler almaya başlamıştır. Bunların en başında bozulmaya başlamış olan timar sisteminde alınan tedbirler geliyordu. Osmanlı devleti her ne kadar büyük toprak sahipliği ve mülk oluşumunun önünde durmaya gayret göstermiş olsalar da, sonraları timar sisteminin bozulmasıyla, toprak vergilerini toplamak işinin bazı nüfuzlu kimselere verilmesi ve toprak gelirlerinin 10 senelik [daha sonraları kayd-ı hayat] süreyle malikâne olarak verilmesi ve bu tasarruf hükümlerinin giderek mülk tasarruf hükümlerine yaklaşması sonucu buraların mülk haline gelmesi de kaçınılmazdı.⁴⁷ Koçi Bey, Sultan IV. Murat ve İbrahim'e sunduğu meşhur risalelerinde timarların ehliyesiz kimselere verildiğinden ve buraların giderek vakıf ve mülk konumlarına geldiğinden şikâyet etmiş ve bu durumun düzeltilmesi için timarların ehil askeri taifeye verilmesini

⁴² Nicoara Beldiceanu, *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devletinde Timar*, (Çev. MehmetAli Kılıçbay) Teori Yayınları, Ankara 1985, s. 55-56.

⁴³ Barkan, "Çiftlik", s. 793.

⁴⁴ Mithat Sertoğlu, *Sofyali Ali Çavuş Kanunnamesi*, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1995, s. 18 .

⁴⁵ Osmanlı devletinde hıristiyan reayanın elinde bulunan ve haraca bağlı olan topraklardır. Bunların tasarruf açısından çiftlikten bir farkı yoktu. Bununla birlikte askeri baştineler vardı ki, bunlar voynuk, doğancı, yuvacı martolos vs. tarafından geçimlerini sağlamak amacıyla tasarruf edilir, bunun karşılığında öşür ve rüsumdan muaf olurlardı. Bkz. Feridun Emecen, "Baştina", *DİA*, C. 5, İstanbul 1992, s. 136.

⁴⁶ Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 72.

⁴⁷ Barkan, "Çiftlik", s. 793.

öğütlemiştir.⁴⁸

Bununla beraber özellikle ekonomik kriz zamanlarında, fakir durumdaki köylü, daha zengin olan toprak beylerinin yanına sığınarak bir nevi ırgatçılık yapmaya başlamış; bu durum halkın daha fazla fakirleşmesine, toprak zenginlerinin de birer derebeyi durumuna gelmesine yol açmıştır.⁴⁹

Miri tapulu arazi haricinde ikinci büyük sınıf topraklar mukataalı topraklardır. Mukataa sistemi, devlet gelirlerini özel şahıslara belirli bir bedel ile kiralamayı ifade eder.⁵⁰ Devlet bir şekilde hali (boş, harap) kalmış toprak, köy ve çiftlikleri mukataa haline getirerek buraların devlet hazinesine gelir olarak katkıda bulunmasını sağlamaya; aynı zamanda boş kalan bu bölgeleri tekrar şenlendirmeye çalışmıştır. Mukataalı toprakları devlet istediği her hangi birisine verebilirdi. Şehirden esnaf, memur ya da askerler mukataaları alabildikleri gibi köylüler de ister tek başlarına ister topluca bu toprakların tasarruf hakkını alabilirlerdi.⁵¹

2. Vakıf Arazisi

Sözlük anlamı olarak "durmak", "durdurmak", "alıkoymak" anlamlarına gelen vakıf⁵² bir hayır işi yapmak için tanrı adına hapsedilmiş gelir getiren mülk anlamına gelir.⁵³ Vakıfları kullandıkları duruma göre iki kısma ayırmak mümkündür. Bunlardan birincisi "aynıyla intifa olunan" yani bizzat kendisinden yararlanan vakıflardır ki; bunlara "Müessesât-ı Hayriye" adı verilmiş olup, cami, ibadethane, zaviye binaları, okul, çeşme vb. gibi binalar bu grubun içerisine girerler. İkinci grup ise Osmanlılar "asl-ı vakıf" dedikleri "aynıyla intifa olunmayan" vakıflardır. Bunların görevleri birinci gruptaki vakıfların varlıklarını devam ettirmek ve düzenli bir şekilde işlemlerini sağlamaktır. Vakfedilen bu gelirler nakit para, bina, toprak vs. gibi biçimlerde olabilir.⁵⁴

⁴⁸ Görüceli Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi*, (Yay. Haz.Zuhuri Danışman), MEB. Yayınları İstanbul 1993, s. 41-42.

⁴⁹ Barkan, "Çiftlik", s. 797.

⁵⁰ İnalçık, *Devlet-i Aliyye*, s. 249.

⁵¹ İnalçık, "Köy, Köylü ve İmparatorluk", s. 6; İnalçık, *Devlet-i Aliyye*, s. 250.

⁵² Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf", *İA*, C. XIII, s. 153; Hacı Mehmet Günay, "Vakıf", *DİA*, C. 42, İstanbul 2012, s. 475.

⁵³ İnalçık, *Devlet-i Aliyye*, s. 261.

⁵⁴ Yediyıldız, "Vakıf", *İA*, s. 156.

Vakıf müessesesi İslam memleketlerinde daha VIII. yüzyıldan itibaren gelişmeye başlamıştı. Zamanla da bütün İslam memleketlerinde uygulanmaya başlanmıştır. Anadolu'da Selçuklular, Anadolu Beylikleri döneminde hemen her yerde vakıflar mevcuttu. Osmanlılar zamanında beyliklerden bu vakıflar tanındığı gibi Osmanlı padişahları ve devlet adamları da çeşitli vakıflar kurmuşlardır.⁵⁵

Özellikle yeni fethedilen memleketleri iskân ve imar için idari-mali birer müessese mahiyetinde olan bir takım arazi vakıfları kurmak, Osmanlı Devleti'nde kuruluşundan beri uygulanan bir sistem olmuş ve bu durum memleket dâhilinde iktisadi ve sosyal refahın artmasında önemli rol oynamıştır.⁵⁶

Fatih Sultan Mehmed, tahta çıktıktan sonra devletin mali durumunu düzene sokmak için bir takım önlemler almıştı. Bu önlemlerden birisi de ilk başlarda miri araziye dahil olup da, sonradan vakıf malı haline gelen toprakları mirîye çevirmek olmuştu. Fatih bu suretle yaklaşık 20.000 köy ve mezra'ayı miri sistem içerisine alarak timar sistemine dahil etmişti. Babasının bu siyasetine muhalefet eden şehzade Bayezid'in çevresinde bu durumdan rahatsız olanlar toplanmaya başlamışlar ve babasının harpçi siyasetini takip eden Şehzade Cem'e karşı Bayezid'i desteklemişlerdir. Bayezid tahta çıkar çıkmaz ilk işi vakıflara ait olan malları geri vermek olmuştur.⁵⁷

Vakıflar sadece hayır işleri değil, çeşitli mali ve sosyal işler de yapmışlardır. Bu işlerin başlıcalarından birisi de vakıfların daha devletin ilk kurulduğu zamanlarda bir iskân metodu olarak kullanılmasıdır. Öyle ki; bu vakıflar Anadolu ve Rumeli'nin Türkleşmesine önemli bir katkısı olan dervişlerin kurdukları tekke ve zaviyelere aittir. Osmanlı devletinin daha ilk teşekkül ettiği zamanlarda Anadolu'ya yapılan Türkmen akınları ile beraber, bazı dervişler Anadolu ve Rumeli'ye gelerek köy ve mezralara yerleşmiş, buralarda tekke ve zaviyelerini kurmuşlar ve ziraatle meşgul olmuşlardır. Ayrıca bu dervişlerin birer İslam misyoneri edasıyla yerli halka islamiyeti telkin etmeleri, zamane beylerini, gelen-gidene yiyecek ve kalacak yer vermek, tekkelerini

⁵⁵ Yediyıldız, "Vakıf", *İA*, s. 160-163.

⁵⁶ Barkan, "Bir İskan Ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler II: Vakıfların Bir İskan Ve Kolonizasyon Metodu Olarak Kullanılmasında Diğer Şekiller", *Vakıflar Dergisi*, S. 2 Ankara 1942, s. 354.

⁵⁷ İnalçık, "Mehmed II", *İA*, C. VI, s. 533.

kurdukları yerleri iskan ve ziraate açarak şenlenmelerini sağlamak gibi şartlarla bu dervişlere toprak temlik ve vergi muafiyeti gibi haklar tanımak yoluna itmiştir. Böylece kendilerine yurt arayan göçebelerin gerek kendi istekleri, gerekse bir sürgün halinde zorla iskan edilmeleri sonucu bu zaviye ve tekkeler zamanla büyük kültür ve tarikat merkezleri haline geliyordu.⁵⁸

Bu vakıfların diğer kullanım amacı ise buldukları bölgelerin güvenliğini sağlamaktır. Devletin teşekkül ettiği zamanlarda Anadolu ve Rumeli'de bir iskân ve kolonizasyon olarak kurulan tekke ve zaviyelerdeki bu dervişler, derbentci olarak buldukları bölgelerin güvenliğini sağlamakla da sorumluydular.⁵⁹

Vakıfların bir diğer görevleri ise belediye hizmetleridir. Bu suretle memleketin imar ve iskânında önemli rol oynamışlardır. Örneğin, III. Ahmed'in Muşkara köyünü damadı olan İbrahim Paşa'ya temlik etmesi burasının imar ve iskanı için ilk adım olmuştur. İbrahim Paşa buranın imar ve iskan işlerine girişmiş, köyde cami, çeşme, medrese, mektep, imarethane gibi yapılar ile halkın emniyetini sağlamak için Selçuklu döneminden kalma kaleyi de tamir ettirmiştir. Şehrin büyümesini ve nüfusun artmasını sağlamak için buraya Boynu İncelü, Mamalu, Pehlivanlu gibi Türkmen aşiretlerinin iskanı yapılmıştır. İbrahim Paşa, bütün bu işlerin masraflarını karşılamak üzere köyde bulunan bütün emlak ve arazi; bağ-bahçesini inşa olunan tesislere vakfetmiştir.⁶⁰ Bu konuda Gülşehir'in bir kasaba ve şehir olarak ortaya çıkışı da diğer bir örnek olarak verilebilir. Günümüzde Nevşehir iline bağlı bir ilçe olan Arapsun daha XVIII. yüzyılın son çeyreğine kadar 50-60 haneli bir köy iken Karavezir Silahtar Mehmet Paşa'nın köye cami, medrese, ev, han, hamam, bakkal vs. yaptırması ve bunların masrafları için de 82.000 akçelik bir vakıf kurmasıyla birlikte giderek bir kasabaya dönüşmüştür.⁶¹

Osmanlı Devleti'nde her vakıf ayrı bir birim halinde bir mütevellî ya da

⁵⁸ Ömer Lütfi Barkan, " Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, S. 2, Ankara-1942, s. 291-292.

⁵⁹ Barkan, " Vakıfların Bir İskan Ve Kolonizasyon Metodu Olarak Kullanılmasında Diğer Şekiller", s. 357.

⁶⁰ İlhan Şahin, "Köyden Şehre Bir Şehrin Doğuşu: Nevşehir", *Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler İncelemeler-Araştırmalar*, Eren Yayınları, İstanbul 2006, s. 250-252.

⁶¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Tufan Gündüz, "Köyden Kasabaya: Gülşehir'in Doğuşu", *Bozkırın Efendileri- Türkmenler Üzerine Makaleler-*, Yedittepe Yayınları, İstanbul 2009, s. 151-158.

mütevelliler tarafından yönetiliyordu.⁶² Bu durum vakfa idari ve mali olarak bir serbestlik ve bağımsızlık veriliyordu. Ancak mütevellilerin vakıf içerisinde yetkileri de sınırsız değildi. Her şeyden önce mütevelliler vakfa ait vakfiyedeki şartları yerine getirmek zorundaydılar. Aksi takdirde bir başkası mütevelli olarak tayin edilirdi. Mütevelli tayinini vâkıfın kendisi yapabildiği, o yapmadığı zamanlarda hâkimlerin de atama yetkisi vardı.⁶³

Vakıfların üstlendikleri işleri yapabilmeleri için müstakil olarak işlemleri gerekli görülmüş idi. Hatta bu bağımsızlık o derece ileriye ki; padişahlar dahi vakıfların işlerine karışma haklarını kendilerinde görememişlerdir. Hatta bir çok vakıf reayası vergi vermek mecburiyetinden muaf oldukları gibi, adli bir cezayı gerektiren kabahatleri bile olsa vakfın kendi memurları tarafından cezalandırılır ya da yakalanırlardı. Devlet vakıf arazisine izinsiz müdahale edemiyordu.⁶⁴

XIX. yüzyıla gelindiğinde Jöntürkler vakıfların yönetimini bütünleştirmeye ve tek elde toplamaya çalışmışlar, 1921 yılında kurulan Şer'iyeye ve Evkaf Vekâleti, 3 Mart 1921'de kaldırılarak, Vakıflar İdaresi Türkiye Cumhuriyeti'nin devlet teşkilatında bütünleşmiştir.⁶⁵

3. Mülk Arazi

Mülk arazi hem rakabesi hem de tasarruf hakkı şahıslarda olan topraktır. Araziye sahip olan şahıslar arazi üzerinde her türlü tasarruf hakkına sahiptir; toprağı kullanabilir hukuki ve tabii semerelerinden faydalanabilir, araziye satabilir, vakfedebilir, kiraya verebilir, vasiyet yoluyla akrabalarına miras bırakabilirdi.⁶⁶

İslam hukukunda arazinin statüsünü belirleyen esas faktör arazinin devlet eline geçiş biçimidir. Ahalisi İslamiyet'i benimsemiş olan toprakların mevcut sahiplerinin özel mülkü olarak kalacağı konusunda hukukçular görüş birliği içindedir. Devlet bu yolla ele geçirilen topraklarda yetiştirilen ürünlerden öşür alır. Barış yoluyla ele geçirilen toprakların ahalisi İslamiyet'i benimsemezse anlaşma şartlarına göre bir

⁶² Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf", *DİA*, C. 42, İstanbul 2012, s. 485.

⁶³ Nazif Öztürk, "Mütevelli", *DİA*, C. 32, İstanbul 2006, s. 217.

⁶⁴ Ömer Lütfi Barkan, " Vakıfların Bir İskan Ve Kolonizasyon Metodu Olarak Kullanılmasında Diğer Şekiller", s. 358.

⁶⁵ Yediyıldız, "Vakıf.", *DİA*, s. 485.

⁶⁶ M.Macit Kenanoğlu, "Mülk", *DİA*, C. 31, İstanbul 2006 s. 540; Halil Cin, *a.g.e.*, s. 26.

uygulama yapılır. Bu toprakların mülkiyeti ya eski sahiplerinde kalır ya da mülkiyeti devlete geçer ve ahali haraç ödemek zorunda kalırdı. Savaş yoluyla ele geçirilen topraklarda ise hukukçular hükümdarın araziye gaziler arasında dağıtacağı ya da kamuya tahsis ederek miri haline getirebileceği gibi görüşler ileri sürmüşlerdir.⁶⁷

İslam hukukuna göre ele geçirilen arazinin akıbetinin ne olacağını belirlenmesi hükümdarın elindedir. Hükümdar bu araziye gaziler arasında paylaşabilir, miriye bırakabilir ya da temlik edebilirdi. Temlik salahiyeti sadece hükümdara aitti. Ancak bunun da bir takım usulleri vardı. Bunlardan birincisi araziye satma yoluyla temlik idi. Bunda temel koşul arazinin satışında halkın ve devletin menfaatini gözetmektir. Bu suretle toprak asıl kıymetinin iki misli fiyata satılırdı.⁶⁸ Bu satış işlemi bir sözleşme ile resmiyet kazanırdı. Bu satış işleminin bir takım şartları vardır. Bunlar kısaca şu şekildedir:

a- Satış işlemine şer'î hukukun izin vermesi gerekmektedir. Hazineye ait arazinin satışına şer'î en cevaz verilmedikçe satılamaz.

b- Kamu yararının sağlanmış olması gerekir. Bu durum sadece arazinin satışı ile ilgili olmayıp, bölgenin kalkınması ve halkın refah düzeyinin artması kamu yararından sayılmaktadır.

c- Satılacak arazinin sınırlarının belirlenmiş olması gerekmektedir.

d- Vakıf, mevat ve metruk arazi satılamayacağından, satılacak arazinin miri arazi statüsünde olması gerekmektedir.

e- Satış bedelinin peşin alınması gerekmektedir.⁶⁹

İkinci olarak arazinin "meccanen" temlik edilmesidir ki; burada asıl maksat özellikle savaşan kumandanları teşvik ve tatmin ile boş ve hali arazinin şenlendirilmesidir.⁷⁰ Kuruluş döneminde Osmanlı sultanları özellikle savaşan kumandanlara⁷¹ ayrıca boş ve hali yerlerde tekkeler kurarak bölgenin şenlenmesi,

⁶⁷ Kenanoğlu, "Mülk", s. 540-541.

⁶⁸ Barkan, "Mülk Topraklar ve Sultanların Temlik Hakkı(1)", *Türkiye'de Toprak Meselesi-Toplu Eserler I*, s. 232.

⁶⁹ Cemile Şahin, "a.g.m.", s. 454.

⁷⁰ Barkan, "Mülk Topraklar ve Sultanların Temlik Hakkı(1)", s. 232.

⁷¹ Sultan I. Bayezid, Rumeli fetihlerinde büyük hizmetleri görülmüş olan Mihal oğlu Ali Bey'e "cümle hududu ve hukuku ile mefrûzu'l-kalem ve maktu'u'l-kidem" olmak üzere Rumeli'de büyük topraklar temlik etmişti. Öyle ki; Ali Bey bu malikanesi dahilinde Plevne kasabası keferesini çizye, aşar ve

ayrıca güvenliğini sağlayarak bir nevi derbendci görevi gören "Kolonizatör Türk dervişlerine" de bir takım toprakları temlik etmişlerdir.⁷²

Bununla birlikte sonraları Sultan istediği kişiye bir takım köyleri ve araziyi bütün hukuk ve rüsumuyla ebediyet ve serbestiyet üzere temlik etme hakkını kendisinde görmüştür. Bu durumda temlik edilen kimsenin fütuhata bizzat iştirak etmiş olması ya da büyük bir takım hizmetlerde bulunmuş olup olmadığına dikkat edilmemiştir. Örneğin; padişahlar gözdelerine yâda evlenmek üzere olan kızlarına çeyiz olarak bir takım yerler temlik edebildikleri gibi, sarayda bulunan görevlilere de yapılabılırdi. Sultan İbrahim'in, Cinci Hoca adı verilen bir hocaya bazı köyleri tamamen keyfi olarak temlik etmesi buna örnek olarak gösterilebilir.⁷³

Osmanlılarda kadınlar da mülk edinme hakkına sahipti. Daha önce belirttiğimiz üzere hanedan üyesi ya da gözdelerin kendilerine tahsis edilmiş mülkleri olabiliyordu. Ayrıca; mülklerin sahiplerinin ölümü üzerine mirasçısı olan karıları, kızları, kızkardeşlerine geçtiği de vakidir.⁷⁴

Osmanlı Devletinde mülk arazi olarak kabul edilen yerler şunlardır.

1. Arazi-i sükna veya tetimme-i sükna: köy veya şehir içlerinde bulunan bütün arsalarla, bu yerleşim bölgelerinin hemen bitişiğinde bulunan ve yarım dönümü geçmeyen bağ ve bahçeler ki; miri arazi içerisinde yer alan köylerdeki evlere bitişik tarlanın yarım dönümü bu kabil araziden sayılır.

2. Aslında miri arazi iken temlik-i sahih yoluyla şahıslara devredilen veya şahıslar tarafından üçüncü bir kişiye satışı yapılan arazi.⁷⁵

3. Fetih sırasında Müslüman olan veya diğer Müslümanlara temlik edilen arazi ile gazilere devletin payı alındıktan sonra ganimet olarak dağıtılan arazi.

---

rüsumdan affetmek hakkını dahi kendinde bulmuştur. Ayrıca malikanesi dahiline dışarıdan reaya getirerek iskan etmek suretiyle mülkünün gelirlerini arttırabilmişti. Bkz. Barkan, " İslam-Türk Mülkiyet Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğunda Aldığı Şekiller: İmparatorluk Devrinde Toprak Mülk ve Vakıfların Hususiyeti" *İ.Ü.H.F.M.*, C. 7, S. 4, İstanbul 1942, s. 916-917.

⁷² Detaylı bilgi için bkz. Barkan, "İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler" s. 279-353.

⁷³ Barkan, "İmparatorluk Devrinde Toprak Mülk ve Vakıfların Hususiyeti", s. 261-262.

⁷⁴ Barkan, "İmparatorluk Devrinde Toprak Mülk ve Vakıfların Hususiyeti", s. 259.

⁷⁵ Miri arazinin hükümdar tarafından şahıslara temlik edilmesi ve bu şahıslar tarafından üçüncü kişiye satış yapılması durumunda arazinin durumu ve vakfedilebilirliği üzerine ayrıntılı bilgi için bkz. Zekai Mete, "Osmanlı Dönemi Arazi Vakıflarının Menşei ve Hukukî Konumuyla İlgili Yeni Belgeler Yeni Yaklaşımlar", *Vakıflar Dergisi*, S. 35, Ankara 2011, s. 1-20.

4. Fetih sırasında gayrimüslim ahaliye bırakılan arazi.

5. Aslında ölü (mevat) topraklardan iken devlet başkanının izniyle mülkiyeti kazanılmak üzere işlenen yerler.⁷⁶

Arazi mülkiyeti tartışmalı konulardan bir tanesi de arazi dahilinde bulunan madenlerin mülkiyeti meselesidir. Fıkıhçıların büyük çoğunluğu maden mülkiyetinin malikin tasarrufunda olduğunu savunmakla beraber; azınlıkta kalan bir takım fakihler ise arazi sahibinin maden mülkiyeti üzerinde hak iddia edemeyeceğini savunurlar.⁷⁷

Osmanlı Devleti, Hicaz arazisi müstesna olmak üzere yabancıların mülk edinmelerine 1284 (1867) tarihli Arazi Kanunnamesiyle izin vermiştir. Bu tarihe kadar yabancıların Osmanlı Devleti'nde toprak mülk edinmeleri yasaktı. Öyle ki, 1274 (1858) tarihinde çıkarılmış olan arazi kanunnamesinde dahi kendisi kendisi Osmanlı tebaası olup ailesi başka devlet tebaası olanlara ait mülklerin ailelerine tevârüs etmeyeceği belirtilmiştir.⁷⁸ Ancak 1867 yılında yabancıların Osmanlı topraklarında mülk edinmeleri serbest bırakılmıştır. Ancak, yabancılar verilmiş olan bu imtiyaz, miras ve intikal gibi bir takım sorunları da beraberinde getirmiş, bu gibi durumlarda Osmanlı Mahkemeleri yetkili makam olarak kabul edilmiştir.⁷⁹

4. Metruk Arazi

Kamuya terkedilmiş olan arazilerdir. İki kısma ayrılır. Birincisi yollar ve sokaklar, oturulacak yerler, yolcuların dinlenebilmesi için yol kenarında bırakılan araziler bu kabildendir. İkincisi ise belli köy ve kasabaların kullanımına bırakılmış olan yerlerdir ki, yaylak, kışlak ve meralar buna örnek olarak verilebilir.⁸⁰

Metruk arazi bir tasarruf ya da mülkiyet hukukuna tabi olmayıp, başkalarına zarar vermemek kaydıyla herkes buralardan faydalanabilir. Ancak kimse buralarda fiili ya da hukuki bir tasarrufta bulunamaz, alım-satım yapamaz, ayrıca bu bölgeler devlet tarafından da bir şahsa ya da cemaate tahsis ve temlik edilemezdi. Metruk

⁷⁶ Kenanoğlu, "Mülk", s. 541, Halil Cin, *a.g.e.*, s. 26.

⁷⁷ Kenanoğlu, "Mülk", s. 541, Hamza Aktan, "Maden", *DİA*, C. 27, Ankara 2003, s. 308.

⁷⁸ Barkan, "Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi", *Türkiye'de Toprak Meselesi-Toplu Eserler 1*, s. 350.

⁷⁹ Kenanoğlu, "Mülk", s. 541.

⁸⁰ Halil Cin, "Arazi", *DİA*, C. 3, İstanbul 1991, s. 345, Hacı Mehmet Günay, "Metruk", *DİA*, C. 29, Ankara 2004, s. 416.

araziden vergi alınmaz ve arazi sınırları üzerinde değişiklik de yapılamazdı.⁸¹

5. Mevat Arazi

Kimsenin tasarrufunda olmayan, belli köy ve kasabaların kullanımını için tahsis edilmeyen ve iskan mahallerinden en az 1.5 mil mesafede olan boş arazilerdir.⁸² Mevat arazi tabiriyle genelde ziraat, yerleşim, üretim gibi faaliyetlerle hâlihazırda kullanılmayan, şahıs veya kamu malı olmayan, sahihsiz, verimsiz fakat ihya edilebilir nitelikteki topraklar kastedilmektedir.⁸³ Bu durumda mevat arazinin ihya edilebilmesi için arazinin tamamen boş ve kimse tarafından tasarruf edilmiyor olması gerekmektedir. Bir şahıs mevat arazi dahilindeki bir toprağı ihya ettiği takdirde sultanın izniyle burası mülk olabiliyordu. İhya etmekten kasıt bu araziyi ziraate elverişli hale getirmek ve buradan ürün almaktır. Ancak bir kişi ihya ettiği bir araziyi uzun bir süre işlemez ve terk edip giderse, bunun sonucunda bu arazi tekrar verimsiz ve çorak bir hale bürünürse arazi üzerindeki mülkiyet hakkı da ortadan kalkıyordu.⁸⁴

6. Malikane-Divani Sistemi ve Uygulanışı

Osmanlı toprak sistemi içerisinde yukarıda bahsedilen toprak tasarruf şekillerinden ayrı olarak bir de "Malikâne-Divani" adında bir toprak tasarruf sistemi daha vardır. Bu sistem XVII. yüzyılın sonlarına doğru uygulanmaya başlayan Malikane sistemi ile ismen benzerlik gösterse de uygulamada tamamen farklı bir yapıdadır.⁸⁵ Malikane sisteminde toprağın rakabesi değil, vergi toplama ve tasarruf hakkı bir muaccelle karşılığında ve kayd-ı hayat şartıyla özel şahıslara bırakılmıştır.⁸⁶ Ayrıca, malikane arazisine bölgede yetkili kadılar haricinde idari ve mülki hiçbir devlet görevlisi müdahale edemezdi.⁸⁷ Buna karşın, Malikane-Divani sisteminde toprağın rakabesi özel şahıslarda veya vakıflardadır. Ancak malikler toprak üzerinde

⁸¹ Cemile Şahin, "a.g.m." s. 458.

⁸² Cin, "Arazi.", s. 345 Sadık Albayrak, bir arazinin mevat olabilmesi için yerleşim yerine olan mesafesinin insan sesi duyulamayacak kadar uzakta diye tanımlar. Bkz. Sadık Albayrak, *Budin Kanunnâmesi ve Osmanlı Toprak Meselesi*, Tercüman Gazetesi 1001 Temel Eser, Kervan Kitapçılık, s. 71.

⁸³ Hamza Aktan, "İhya", *DİA*, C. 22, İstanbul 2000, s. 8.

⁸⁴ Aktan, "İhya", s. 9.

⁸⁵ Mehmet Genç, "Malikâne-Divani", *DİA*, C. 27, Ankara 2003, s. 519.

⁸⁶ Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, Kitabevi Yay. İstanbul 2003, s. 20.

⁸⁷ Mehmet Genç, "Osmanlı Maliyesinde Malikane Sistemi", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötügen Yayınları İstanbul 2000, s. 107.

sınırsız bir hakka sahip olmayıp, sadece toprağın çıplak mülkiyetini ellerinde tutarlardı. Malikane sahipleri toprağı işleyen köylüden sadece bir toprak kirası istemek hakkına sahiptiler. “*Malikane hissesi*” adı verilen bu kira genellikle öşrün beşte, yedide veya onda biridir.⁸⁸ Rüsüm-ı Örfiye ve öşrün kalanı “*Divanı*” adı altında sipahiye aitti. Bu durumda toprağın biri malikanesine ve diğeri divanisine olmak üzere iki sahibi vardı.⁸⁹

Malikane-Divani sisteminde malikler, toprak üzerinde idari ve inzibati hiç bir yaptırımında bulunamaz ve hak iddia edemezlerdi. Devlet bütün bu hakları kendi bünyesinde tutmaktaydı. Ancak toprağın sahibi olarak, mülkü satma, hibe etme, miras bırakma, vakfetme vb. gibi işlemleri yapabilirlerdi. Bu durum malikanenin statüsünde bir değişikliğe sebep olmazdı. Toprak, kimin mülkiyetinde olursa olsun yine sadece çıplak mülkiyete sahip olur ve toprak kirasından başka bir şey alamazdı. Bu sebeple Anadolu’da malikane sahibi olan bazı vezirler, bu hisselerinin muadili olmak kaydıyla Rumeli’de mutlak bir mülkle değiştirmek istemişler ve sultanlar da bu isteğe olumlu cevap vermişlerdir.⁹⁰

Malikane-Divani sisteminin ne zaman teşekkül ettiği tam olarak bilinmese de, Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan çok daha önceleri özellikle Türk-İslam devletlerinden intikal eden yerlerde var olduğu bilinmektedir. Osmanlı Devleti’nin Hristiyan devletlerden fethettiği bölgelerde bu sisteme dair bir iz rastlanmaz iken, Anadolu Beylikleri ve Selçuklular gibi müslüman devletlerden alınmış olan bölgelerde bu sistem uygulanmıştır.⁹¹

Malikane-Divani sistemi Anadolu’da Çorum’dan başlayarak Sivas, Karahisar-ı Şarki ve Erzurum dolaylarından Halep’e kadar bir alanda uygulanmaktaydı. Doğuya doğru uygulama alanı daralan bu sisteme Batı Anadolu ve Rumeli’de rastlanmaması da bu sistemin Türk-İslam kaynaklı olduğunu doğrular niteliktedir. Sistemin uygulama sahasındaki bu genişlik Osmanlı maliyesi içerisinde büyük bir paya sahip olmasına yol açmıştır. Öyle ki, sistemin bütçe içerisindeki payı

⁸⁸ Barkan, "Türk-İslam Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu’nda Aldığı Şekiller: Malikane-Divani Sistemi", *Türkiye’de Toprak Meselesi*, s. 153.

⁸⁹ Barkan, "Malikane-Divani", s. 155.

⁹⁰ Barkan, "Toprak Mülk ve Vakıflarının Hususiyeti", s. 253, Barkan, "Malikane-Divani", s. 154-155.

⁹¹ Barkan, "Malikane-Divani", s. 175, Barkan, "Timar", s. 297.

%30'lara kadar ulaşmıştır.⁹²

Devlet eline fırsat geçtiği zaman sisteme müdahale etmekten geri durmamış ve zamanla ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Malikane sahiplerine yalnızca öşürden bir hisse vererek onların haklarını kısıtlama yoluna gitmiş, normal şartlarda malikane sahibinin olması gereken tapu resmini dahi sipahinin gelirleri içerisine kaydettirmiştir.⁹³ Bu suretle malikane sahibine reayadan aldığı çıplak toprak kirasından başka hiç bir tasarruf hakkı tanımamıştır. Devlet malikane hisselerini miriye çeviremediği zamanlarda ise malikane sahibine seferlere *eşkinici* göndermek zorunluluğunu getirmiş veya buralardan *yemlik*, *salariyye*, *harman arpası* gibi değişik isimlerle vergi toplamaya çalışmıştır.⁹⁴ Herhangi bir şekilde devlete başkaldıran ya da düşman ile işbirliği yaptığı düşünülen malikane sahiplerinin hisselerine devlet tarafından el konularak miriye ilhak edilme yoluna gidilmiştir. Örneğin Karahisar-ı Şarki Sancağı'nda "Altı" isimli karyenin 1.150 akçelik malikane hissesini tasarruf eden Sofi Çelebi, Kızılbaş olduğundan hissesine el konularak Hassa-yı Hümayuna ilhak edilmiştir.⁹⁵

Malikâne sahiplerinin devletin çeşitli müdahalelerinden kaçınmak için hisselerini vakfa dönüştürmek yoluna gittiği de görülmektedir. Hatta bazı durumlarda devlet dahi bu vakıflara destek vermiş ve malikane hissesi ile birlikte divani hissesi de vakfa kaydedilmiştir.⁹⁶

Osmanlı kayıtlarında "Nısf malikane mülk-i ..... ve nısf-ı aher malikane ve divani timar" nısf malikane-i vakf-ı ..... ve nısf-ı aher malikane ...."⁹⁷ veya "gibi bazı

⁹² Genç, "Malikane-Divani", s. 518.

⁹³ Barkan, "Malikane-Divani" s. 156.

⁹⁴ Barkan, "Malikane-Divani" s. 177-179.

⁹⁵ Fatma Acun, Karahisar-ı Şarki ve Koyluhisar Kazaları Örneğinde Osmanlı Taşra İdaresi (1485-1569), TTK, Ankara 2006, s. 143; krş. BOA, TTD. 478, s. 291; Başka bir kayıt için bkz. Bahaeddin Yediylidiz, Ordu Kazası Sosyal Tarihi (1485-1613), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985, s. 88 Dip Not: 407.

⁹⁶ BOA, TTD. 478, s. 243 "Karye-i Temâker Malikâne-i Vakf-ı Zâviye-i Karayakub ber müceb-i Defter-i Atik Hâliyâ Hazret-i Eba Bekr Radyallahu anh neslinden livâ-yı Karahisârı küffârdan feth iden Kara Yakub Gazi nevverallâhu merkadehu zâviyesine karye-i mezbûre iki baştan defter-i atik zamânına değin vakf iken bozulup timâra virüldüğü pâye-i serîr-i âlâya arz olundukta kibel-i padişah-ı âlem-penâhdan divânisi bile mezbûreye vakıf kayd olunmak emr olunub hükm-i şerif -i alişân irâd olmağın ber müceb-i emr-i şerif divânisi dahi kayd olunup iki baştan sebt olundu....."

⁹⁷ BOA, TTD. Nr: 716, s. 395, 397 "Karye-i Yeniceköy tabi-i m. Nısf Mâlikâne vakf-ı İmâret-i Mehmed Paşa ve nısf-ı âher mâlikâne ve divani timar"

ibareler görülmektedir.⁹⁸ Bu durumda malikane hissesi iki parçaya bölünmüş ve yarım hissesi malikane sahibine veya vakfa diğer yarısı ise divaniye ilhak edilerek timar sistemine dahil edilmiştir.⁹⁹ Bazı durumlarda malikane sahibinin, hissesi öşürün çeyreği hatta daha azına razı olmak zorunda kaldığı görülebilir. Örneğin, Milas Nahiyesine bağlı Narcı karyesinin malikane sahibi olan Mehmed Paşa imareti vakfına rub' (¼) hisse kalmış ve kalan bütün hisseler divani ile birlikte sipahiye tevcih edilmiştir.¹⁰⁰ Bununla birlikte Karahisar-ı Şarki sancağı dahilinde "iki baştan" olarak sınıflandırılmış olan köylerin hemen hiç birisinde malikane hissesinin yer almamış olması buralardaki malikane hisselerinin miriye ilhak edildiğini veya malikane hisselerinin divani ile birlikte malikane sahibine timar olarak verildiğini düşündürmektedir. Keza malikane ve divani hisselerinin birlikte tasarruf edildiği bu gibi durumlarda malikane hissesi ayrı olarak yazılmazdı.¹⁰¹ Malikâne hisselerinin miriye ilhak edildiği durumlarda dahi devlet bu karyelerin statüsünü belirtmek amacıyla bu gibi sınıflandırmaya gitmiştir.

İncelediğimiz tahrir defterlerinde dikkatimizi çeken bir nokta ise malikane hissesinin miriye ilhak edildiği durumlarda sipahinin hissesine düşen hasıl miktarı bir öşür miktarı artması gerekirken, hep aynı kalmıştır. Yani devlet malikane sahibinin miriye ilhak edilen hisselerini ilga etmek yolunu seçmiştir. Örneğin, Milas nahiyesine bağlı Neclü Karyesinin tam malikane hissesi 3.000 akçe (Arpa ve Buğday öşrü karşılığı) iken, malikane sahibine rub' (çeyrek) malikane hissesi verilmiş ve 3 rub' hisse ise divani ile miriye katılmıştır. Buna göre karyenin hasılı, 3 çeyrek malikane hissesi ile birlikte $5.000+2.250=7.250$ olması gerekirdi. Ancak hasıl icmal defterinde 5.000 olarak kalmış ve miriye ilhak edilmesi gereken 2.250 malikane hissesi yazılmamıştır.¹⁰²

⁹⁸ BOA, *TTD*. Nr: 716 s. 99, 176; BOA, *TTD*. 478, s. 272, 277.

⁹⁹ Barkan, "Malikane-Divani" s. 178.

¹⁰⁰ BOA, *TTD*. Nr: 716. s. 374, krş. BOA, *TTD*. Nr: 562, s. 104 Bunun gibi örnekleri çoğaltmak mümkün olmakla birlikte burada yalnızca bir tanesini vermek kanaatimizce yeterli olacaktır.

¹⁰¹ Acun, *a.g.e.* s. 138.

¹⁰² Karşılaştırma için bkz. BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 377 ve BOA, *TTD*. Nr: 562, s. 104, BOA, *TRD*. Nr: 36, s. 508.

B. OSMANLI DEVLETİ'NDE TAHRİR GELENEĞİ

Sözlükte "yazma, kitabet" anlamına gelen tahrir, Osmanlı mali teşkilatında umumi veya belli bir bölgedeki vergi gelirlerinin tespiti için yapılan sayımlara denmektedir.¹⁰³ Mehmet Öz, Osmanlı belgelerinde tahririn amacının “ülkedeki reayanın oturduğu yerleri ve işlerinin bütün özelliklerini, mallarının ve ürünlerinin kaynaklarını, timar sahiplerinin gelirlerini, reaya ile timar sahipleri arasındaki uyumsuzlukları devletin bilmesi” olarak belirtildiğini söylemektedir.¹⁰⁴

Tahrir sistemi miri arazi sisteminin çekirdeğini oluşturmaktaydı. Devlet en küçük kır üretim birimi olan reaya çiftliklerinin denetlenmesi işini tahrirler yoluyla yapıyor ve üretim devamlılığının sağlanmasını ise timarlı sipahiler sayesinde temin ediyordu.¹⁰⁵

Tahrir geleneği Osmanlılar tarafından icat edilmiş ve uygulanmaya başlanılmış bir şey değildir. Tarihte hemen her dönemde uygulanmıştır. Eski Mısır'da daha ilk sülaleler devirlerinde uygulanmaya başlanmıştır. Buna göre Eski Mısır'da herkesin elindeki toprak miktarı ölçülür ve hudutları belirlenir vergiler bu toprak miktarına göre alınırdı. Roma İmparatorluğu döneminde de tahrirler yapılıyordu. Buna göre her Romalı, "Censor"ların önüne gelerek ellerindeki vergiye tabi servetlerini, köle ve toprak miktarını belirtmek zorundaydı. İngiltere'de 1083-1086 yılları arasında yapılan arazi tahriri "Domesday Book" adıyla tanınmaktadır. Yine Avrupa'da muhtelif devletler muhtelif devirlerde tahrir yapmışlardır. Osmanlılardan önceki Türk-İslam devletlerinde de tahrir işlemi uygulanmaktaydı. Araplar Mısır ve İspanya'da, Selçuklular İran'da, İlhanlılar İran ve Hindistan'da, Türkiye Selçukluları bütün ülkede sayımlar yapmışlardır. Elimizde bulunan ilk tahrir defterlerinde Beylikler ve Selçuklular döneminde yapılan tahrirlere atıf yapılması onların bu sistemi düzenli bir şekilde uyguladığını göstermektedir. Ancak Selçuklular bu defterleri farsça tertip ettikleri halde Osmanlılar Türkçe kullanmışlardır.¹⁰⁶

¹⁰³ Mehmet Öz "Tahrir", *DİA*, C. 39, İstanbul 2009, s. 425.

¹⁰⁴ Mehmet Öz, "Tahrir", s. 426.

¹⁰⁵ Özdeğer, *a.g.e.*, s. 101, İnalçık, "Osmanlı'da İstatistik Metodu Kullanıldı mı: Tahrir Sistemi", *Doğu-Batı Makaleler II*, Doğu-Batı Yayınları, Ankara 2008, s. 283.

¹⁰⁶ Ömer Lütfi Barkan, Enver Meriçli, *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri*, TTK. Ankara 1988, s. 7-8.

Osmanlıların daha ilk zamanlarında gerek Türkiye Selçuklularında gerekse çağdaşı beyliklerde uygulanan bu sistemi esas alarak geliştirdikleri düşünülebilir. Ancak Osmanlıların uyguladığı bu sistem XV. yüzyıl Avrupa devletlerinin uyguladığı sayımlardan daha karmaşık ve teferruatlıdır.¹⁰⁷

1. Tahrir yapılmasının Sebepleri

- Osmanlı Devleti'nde tahrirlerin her 30 yılda bir yapılması kanundu¹⁰⁸.

- Saltanat değişikliklerinde tahrir yapılması gerekiyordu. Böylece yeni padişahın ülkeye olan hakimiyeti tescillenmiş olurdu.¹⁰⁹ Bununla birlikte saltanat değişikliklerinde berat sahiplerinin beratlarını yenilemeleri gerekmezdi. Bu ise tahrir esnasında yerinde yapılacak teftiş ile kontrol edilir, ilgili kişinin gelirlerinde bir artış veya azalma var ise tespit edilir, fazlalıklar ifraz adı altında biriktirilerek yeni bir timar tahsis edilir veya padişah haslarına aktarılırdı. Böylece devlet tahrir sonucunda hazine için yeni gelir kaynakları bulmuş oluyordu.¹¹⁰

- Yeni fethedilen bölgelerin tahriri yapılmaktaydı. Bu sayede buraların Osmanlı toprağı olduğu resmi kayıtlara geçmiş olur ve resmen tescillenmiş olurdu. Aksi takdirde Osmanlı hakimiyeti fiilen yerleşmiş sayılmazdı.¹¹¹

- Vergi gelirinin bir şekilde artması veya azalması tahririn yapılması için sebep teşkil ederdi. Bir bölgedeki nüfusun artması veya her hangi bir sebeple azalması, mahsul fiyatlarındaki artışlar veya düşüşler vergi gelirlerinde oynamalara sebep olurdu. Bu durumun ortaya çıkaracağı karışıklıkların önüne geçebilmek amacıyla tahrirler düzenli olarak yapılırdı.¹¹²

- Zamanla oluşabilecek umumi değişiklikler ve nüfus artışının kontrolü için tahrir yapılırdı.

- Bir bölgede tahrir esnasında görülen usulsüzlüklerin giderilmesi için tahrir yapılırdı.

¹⁰⁷ Halil İnalçık, "Osmanlı'da İstatistik Metodu Kullanıldı mı: Tahrir Sistemi", *Doğu-Batı Makaleler II*, Doğu-Batı Yayınları, Ankara 2008, s. 283.

¹⁰⁸ Erhan Afyoncu, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Defterhane-i Amire XVI-XVIII Yüzyıllar*, Basılmamış Doktora Tezi, MÜ. SBE. İstanbul 1997, s. 18, Mithat Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 81.

¹⁰⁹ Afyoncu, *a.g.t.*, s. 18.

¹¹⁰ Barkan, Meriçli, *a.g.e.*, s. 14.

¹¹¹ Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 81; Barkan, Meriçli, *a.g.e.*, s. 16.

¹¹² Afyoncu, *a.g.t.*, s. 18.

- Ortaya çıkan ihtilafları sonlandırmak için de tahrirler yapılırdı.
- Defter harici kalmış karye veya mezraaların kaydedilmesi ve bu yolla hazineye yeni gelir kapıları açmak amacıyla tahrir yapılırdı. Bu durumda eğer bu karyeler veya mezraalar eski defterde yok ise yeni defterde isminin yanına "hâric ez-defter" ibaresi konulurdu.
- Devlet toprakları içerisinde eyalet ve sancakların kontrolünü sağlamak amacıyla tahrir yapılırdı. Bu sayede mahalli şartlara göre vergiler konulur ve her sancak defterinin başına bir sancak kanunnamesi konulurdu.¹¹³

2. Tahrir İşlemi ve Uygulanışı

Tahrirler merkezden tayin edilen bir tahrir komisyonu tarafından bürokrasinin en üst makamı olan Nişancının gözetiminde yapılırdı. Bu komisyonunda "tahrir emini", "il-yazıcı", "muharrir-i vilayet" isimleri ile anılan bir görevli ile bir kâtip bulunurdu. Tahrir heyetinde bulunan kâtipler çoğunlukla Dergah-ı Ali katiplerinden seçilirdi. Tahrir emini de onlar arasından seçilebildiği gibi, kadılar veya sancakbeyleri arasından da seçilebilirdi.¹¹⁴ Ayrıca müderrisler, timar defterdarı, kazasker ve merkez bürokrasisi kâtiplerinden birisi de tahrir emini olarak tayin edilebilirdi. Tahrir eminine tahririn nasıl yapılacağını anlatan bir tahrir talimatnamesi verilirdi.¹¹⁵ Bu talimatnamede tahririn ne şekilde yapılacağı, kimlerin yazılıp, kimlerin yazılmayacağı gibi konular açıklığa kavuşturulmuştur.¹¹⁶

Tahrir emini, görevli olduğu bölgeye giderken yanında bir önceki tahrire ait mufassal defteri de götürürdü. Böylece bir önceki tahrirden beri meydana gelen değişiklikleri yerinde teftiş ederek kayda geçirirdi.¹¹⁷ Tahriri yapılacak bölgede yer alan bütün kadılar ve görevliler ilyazıcıya her türlü kolaylığı sağlamakla mükelleftiler. Tahrir başladığı zaman o yerin kadısı ve timar erleri tahrir eminine refakat ederler ve sayım birlikte yapılırdı. Kadılar hiç bir vergi kaynağının defter harici kalmamasına dikkat etmekle yükümlüydüler. Aksi takdirde vazifelerini yaparken ihmalkarlık

¹¹³ Afyoncu, *a.g.t.*, s. 19.

¹¹⁴ Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 82.

¹¹⁵ Afyoncu, *a.g.t.*, s. 21.

¹¹⁶ İnalçık, *Devlet-i Aliyye*, s. 220.

¹¹⁷ Afyoncu, *a.g.t.*, s. 21.

gösteren veya rüşvet yemek gibi yollara başvurular azledilmekle tehdit ediliyordu.¹¹⁸

Yeni fethedilmiş bölgelerde sayım yapacak olan tahrir emini ilk iş olarak o bölgedeki idari ve mülki teşkilatı kurar, daha sonra sayıma geçerdi.¹¹⁹ Bazen halkın Osmanlı düzenine alışmasını kolaylaştırmak için sayımların bir iki yıl ertelendiği görülmektedir. Ancak devlet bunun gereğinden fazla geciktirilmesinin de önünü almaya çalışmıştır. Mahalli örf ve adetler ile devletin getireceği yeni kuralların uyuşmasını sağlamak ve bunları bir kanunname haline getirerek, bölgede uygulanabilecek en elverişli düzeni tesis etmek tahrir eminlerinin görevleri arasındaydı.¹²⁰

Tahrir heyeti bir bölgeye geldiği zaman, o yerin kadısı, timar erleri, ellerinde beratı olan her türlü mülk, vakıf sahipleri ile muaf reaya durumlarını belgeleyen berat, ferman ve temessüklerini; ayrıca istihkak sahipleri, üç senelik hasılatları ile beraber tasarruflarında bulunan reayanın isimlerinin yazılı olduğu bir defteri tahrir eminine teslim etmek zorundaydılar.¹²¹ Tahrir emini adı geçen belgeleri merkezden getirmiş olduğu mufassal defter ile karşılaştırırdı. Böylece başlayan tahrir, köylerin, mezraların zeminlerin vs. dolaşarak yerinde teftiş edilmesiyle sürerdi.¹²²

Tahrir emini yalnızca vergi verebilecek erkek nüfusu yazardı.¹²³ Sipahinin hasılı az göstermek için reayasını sayımdan kaçırması¹²⁴ veya tam tersi vergi yaşına gelmemiş çocukları yazdırması kesinlikle yasaktı.¹²⁵ Bu işlere girişen sipahilerin timarları ellerinden alınır, bu durumdan Sancak Beyleri sorumlu tutulurdu. Eğer bu gibi usulsüzlükleri bir sipahi haber verirse elde edilen gelirler kendisine terakki olarak verilirdi.¹²⁶

Tahrir esnasında reaya ve gelir saptaması yapılan sipahilerin beratlarını

¹¹⁸ Ömer Lütfi Barkan, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri(II)", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 2, S. 1, İstanbul 1941, s. 220-221; İnalçık, *Devlet-i Aliyye*, s. 220, Afyoncu, *a.g.t.*, s. 21.

¹¹⁹ Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 82.

¹²⁰ Barkan, Meriçli *a.g.e.*, s. 16-17.

¹²¹ İnalçık, *Devlet-i Aliyye*, s. 220.

¹²² Afyoncu, *a.g.t.*, s. 21.

¹²³ Özdeğer, *a.g.e.*, s. 101.

¹²⁴ Barkan, Meriçli, *a.g.e.*, s. 20.

¹²⁵ İnalçık, *Devlet-i Aliyye*, s. 220.

¹²⁶ Barkan, Meriçli, *a.g.e.*, 20.

yenilemeleri gerekmektedir. Tımarlı sipahiler bunun için beylerbeyilerinden *yafta* adı verilen bir belge alırlardı. Bu belgede tımarlarının o ana kadarki en son durumu belirtilirdi ve o olmadan berat yenileme işlemi yapılamazdı.¹²⁷ Beylerbeyi yaftasını alan emin sipahiye tımar verilmesi için bir tezkire verirdi. Bu tezkire ile merkeze giden sipahi beratını yenileyebilirdi.¹²⁸

İlyazıcı tahrir boyunca tuttuğu notları merkeze geldiğinde temize çekip bir defter haline getirirdi. Bu defterlerde karye, mezra‘a, zemin, kışlak vb. gelir gruplarının ismi, bunun hemen altında da buralarda bulunan ve vergi veren reyanın isimleri ve statüleri (caba, bennak, mücerred gibi) belirtilirdi.¹²⁹ Tahrir emini mahalli kadılarından gelen hüccetlere göre mahalli narhı belirler ve merkezin onayı alındıktan sonra öşrün akçe değerinden rayicini belirlerdi. Bu defterler hazırlandıktan sonra sancak kanunnamesi yazılır ve padişahın onayına sunulurdu.¹³⁰ Bu suretle meydana gelen defterlere *Mufassal Tahrir Defterleri* denmektedir. Mufassal defterlerin tuğrası çekildikten sonra tuğralı kopyası Beylerbeyine gönderilir ve diğer kopyası defterhanede tutulurdu.¹³¹

Tahrir emini gittiği her karyeden hane başına iki akçe alırdı. Ayrıca tahriri başarı ile bitirdiği için dirliklerine terakki yapılır ve padişah tarafından da para ödülü verilirdi. Tahrir işlemi sırasında reaya veya sipahilerin yapmış oldukları yolsuzlukların yanında, tahrir eminleri de bir takım yolsuzluklar yapıyorlardı. Bu durumda bölgenin tahriri tekrarlanır ve yolsuzluk yaptığı sabit olan emin cezalandırılırdı. Bu durum çoğunlukla reyanın şikâyeti ile ortaya çıkardı.¹³²

3. Defterhane

Osmanlı Arazi kayıtlarını ihtiva eden has, zeamet, tımar, mülk, vakıf gibi arazi türlerini tayin ve tescil ederek; bunlara ait ana defterlerin saklandığı ve bunlarla ilgili günlük muamelelerin yapıldığı kurum olan defterhane, kaynaklarda, "Defterhane-i Amire", "Defter-i Vilayet", "Defter-i Hakani", "Defterhane-i Hümayun" veya

¹²⁷ İnalçık, *Devlet-i Aliyye*, s. 220.

¹²⁸ Afyoncu, *a.g.t.*, s. 21.

¹²⁹ Öz, "Tahrir", s. 427.

¹³⁰ İnalçık, *Devlet-i Aliyye*, s. 220, Barkan, Meriçli, *a.g.e.*, s. 49.

¹³¹ Afyoncu, *a.g.t.*, s. 22.

¹³² Barkan, Meriçli, *a.g.e.*, s. 40-41; Barkan, "Hakana Mahsus İstatistik Defterleri", s. 221.

"Defter-i Dergah-ı Ali" olarak geçmektedir. Defterhanenin ne zaman kurulduğu tam olarak bilinmemektedir. Osmanlı Devleti'nde timar sisteminin ortaya çıkışı Osman ve Orhan gaziler zamanına kadar indirilebildiğine göre, daha o dönemde bile devletin toprak gelirleriyle ilgilenen bir müessese olduğu anlaşılmakla beraber, defterhane bir kurum olarak karşımıza ilk defa Fatih döneminde çıkmaktadır.¹³³ Fatih kanunnamesine göre Defterhane ve Hazine padişahın veziriazamda bulunan mührü ile açılıp kapanmalıydı.¹³⁴

Osmanlılardan önceki Türk-İslam devletlerinde de defterhaneye benzer ve aynı görevi yapan kurumlar mevcuttu. Örneğin, İlhanlılarda ülkedeki hasılat ve tekalif defterlerini tedkik etmek, ayrıca vergiler konusunda ortaya çıkan ihtilafları bölgenin defterini getirterek durumu divan ve vezire bildirmekle yükümlü *Defterdarî-i Memâlik* adında bir görevli vardı.¹³⁵ Büyük Selçuklularda arazi ve ikta defterleri ile onlara ait muameleleri yapan görevliye *Pervaneci* denirdi.¹³⁶ Anadolu Selçukluları'nda para, kıymetli mücevherler ile birlikte defterlerin ve anlaşmaların konulduğu *Hızane-i Amire* adında bir hazine vardı.¹³⁷ Memluk Devleti'nde arazi tahrir ve zabt işlerine bakan kuruma *İstifa-yı Devlet Divanı* deniliyordu. Bu divanın başında ilk başlarda bir müstevfi varken daha sonraları bu sayı artmıştır.¹³⁸

XVI. yüzyıla kadar defterhane ile ilgili bilgiler oldukça sınırlıdır. Ancak bu yüzyılda devletin sınırlarının genişlemesi, timar sisteminin uygulama alanının artması sonucu defterhanenin iş yükü de artmış ve kurum devlet teşkilatında oldukça önemli bir hale gelmiştir. Kanuni Sultan Süleyman'ın timarların dağıtımıyla ilgili fermanı sonucu, büyük timarların Beylerbeyileri tarafından değil de, merkezden tevcih edilmesi kuralı gelmiş ve bu durum defterhanenin iş yükünün artmasına sebep olmuştur. Bu durum kurumun bünyesinde büyümeye sebep olmuştur. Öyle ki ilk zamanlarda tahrirler sancak beyleri ve kadılar gibi taşra yöneticileri tarafından yapılırken, daha sonraları merkez bürokrasinin katipleri tarafından yapılmaya

¹³³ Afyoncu, *a.g.t.*, s. 5.

¹³⁴ Erhan Afyoncu, "Defterhane", *DİA*, C. 9, İstanbul 1994, s. 100.

¹³⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, TTK, Ankara 1988, s. 214; Erhan Afyoncu, *a.g.t.*, s. 5.

¹³⁶ Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 95.

¹³⁷ Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 124.

¹³⁸ Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 377.

başlanmıştır. Özellikle defterhane katipleri bu işte önemli bir yer işgal etmişlerdir.¹³⁹

Padişahlar katıldığı seferlere defterhaneyi de beraberinde götürürlerdi. II. Bayezid 1499 senesinde İnebahtı seferine giderken defter sandıklarını beraberinde götürmüştür.¹⁴⁰ Ayrıca Kanuni Sultan Süleyman'ın Mohaç, Viyana ve Alman seferlerine defter emini ile birlikte 7-8 tane defterhane katibi de katılmıştı. Bu durum 1593 senesinde Veziriazam Sinan Paşa'nın cepheye Yeniçeri Ağası ve Defterhaneyi de istemesi sonucunda değişmiş ve artık veziriazamların katıldığı seferlere de defterhane götürülür olmuştu.¹⁴¹

Timar ve tahrir sisteminin bozulup zamanla ortadan kalkmasına rağmen, defterhane büyümeye devam etmiş, Tanzimat'a kadar Osmanlı bürokrasisinin en önemli kurumlarından birisi olma vasfını sürdürmüştür.¹⁴² XVI. yüzyıl başlarında 15 kadar olan defterhane katiplerinin sayısı zamanla artarak 40'a kadar ulaşmıştır.¹⁴³

Defterhane Divan-ı Hümayun bünyesinde bulunmasına rağmen Divan kalemleri arasında yer almamıştır. Aynı şekilde Defterdarlık ile de bir ilgisi bulunmamaktadır. Defterhane-i Amire, Bab-ı Defteri ve Divan ile birlikte devletin üçüncü ana dairesi konumundadır.¹⁴⁴

Defterhane'nin başında Defter Emini denilen bir görevli bulunurdu. Defter eminliğinin ne zaman ihdas edildiği tam olarak bilinmemektedir. Erhan Afyoncu, Abdurrahman Vefik'in kaynak göstermeden, Osmanlı devletinin en eski kurumlarından birisi olduğunu ve Orhan Bey zamanında kurulduğunu söylediğini belirtmektedir. Bilinen ilk defter emini II. Bayezid'in emriyle Defterhane'deki defter sandıklarını Selanik'e götüren Ali Çelebi'dir.¹⁴⁵ Defter eminlerinin görevi defterhanedeki katip ve şakirtlere nezaret etmektir. Ayrıca burada muhafaza edilen defterlerden istenilen kayıtların suretlerini vermek, timarlarla ilgili tevcih, terfi, nakil, mübadele, tecdid, kasr-ı yed, mukarrer gibi durumlara ait muameleleri diğer kalemlerle birlikte yürütmek ve bu işlemler sonucunda hazırlanan defterlerin

¹³⁹ Afyoncu, *a.g.t.*, s. 5-7; Afyoncu, "Defterhane", s. 100.

¹⁴⁰ Erhan Afyoncu, "Defter Emini", *DİA*, C. 9, İstanbul 1994, s. 92.

¹⁴¹ Afyoncu, "Defterhane", s. 100-103.

¹⁴² Afyoncu, *a.g.t.*, s. 8.

¹⁴³ Afyoncu, "Defterhane", s. 101.

¹⁴⁴ Afyoncu, *a.g.t.*, s. 9.

¹⁴⁵ Afyoncu, "Defter Emini", s. 91-92.

muhafazasını yapmak da en önemli görevleri arasındaydı.¹⁴⁶ Defterhanedeki işler ona danışılarak yapılırdı. Defter emini timar tevcihi için yapılan arzların kanun ve nizama uygun olup olmadığını denetler, eğer uygun değilse durumu Reisülküttab'a bildirirdi.¹⁴⁷ Timar tevcihi veya tahrir konusunda yapılacak işlemler diğer kalemlerle birlikte titiz bir çalışma ve yapılan yazışmalar sonucunda karara bağlanırdı.

Defter emini XVI. yüzyıl ortalarına kadar Nişancı'nın maiyetinde çalışmıştır. Fatih Kanunnamesi'nde defterdar namzeti olarak görülen defter emini¹⁴⁸ mazul olduklarında Divan-ı Hümayun kalemlerinde veya Defterhane'de katip olarak görev yapabilmekteydi.¹⁴⁹

Defterhane katipleri, zamanla yaptıkları işlere göre belirli alanlarda uzmanlaşıyorlardı.¹⁵⁰ Bazı araştırmacılar bu uzmanlaşmanın sonucunda Defterhane içerisinde farklı kalemler oluştuğu izlenimini edinmişlerdir. Bunlardan ilk defa olarak d'Ohsson defterhane'nin "Mufassal", "İcmal" ve "Ruznamçe" kalemleri olarak üç kısma ayrıldığını belirtmiştir.¹⁵¹ Onun bu konudaki fikrini Uzunçarşılı doğru kabul etmiş;¹⁵² Mehmet Öz de Uzunçarşılı'dan etkilenererek bu fikri benimsemiştir.¹⁵³ Erhan Afyoncu bu fikre karşı çıkarak, yaptığı çalışmalarda defterhanenin üç kaleme ayrıldığına dair bir kayda rastlamadığını, eğer defterhane de üç kalem olsaydı her kalemin başına bir kisedar olması gerektiğini; aksine defterhanede tek bir kisedar olup, ona da defterhane kisedarı denildiğini belirtmiştir.¹⁵⁴

Defterhane katiplerinin bazıları timar tasarruf eder, bazıları ise ulufe alırlardı. Katiplerin tasarruf ettikleri timarlara gedik denilirdi. Bu gediklerin sayısı belli olup, boşalan yerlere derhal yenisi tayin edilirdi. Bu katiplerin ölmeleri veya emekli olmaları durumunda timarlar defterhaneye devam etmek şartıyla oğullarına tevcih edilirdi. Emekli olanlar ise salyane veya sefere cebelü göndermek şartıyla timar tasarruf

¹⁴⁶ Afyoncu, "Defterhane", s. 101.

¹⁴⁷ Afyoncu, "Defter Emini", s. 92.

¹⁴⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK. Ankara 1988, s. 95.

¹⁴⁹ Afyoncu, "Defter Emini", s. 92.

¹⁵⁰ Afyoncu, "Defterhane", s. 102.

¹⁵¹ Afyoncu, *a.g.t.*, s. 9.

¹⁵² Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s. 95.

¹⁵³ Afyoncu, "Defterhane", s. 102.

¹⁵⁴ Afyoncu, *a.g.t.*, s. 9-10.

ederlerdi.¹⁵⁵

Defterhane Tanzimat'a kadar varlığını sürdürmüştür. 1838 senesinde Ceride Muhasebeciliği'ne bağlanan defterhane, 1842 senesinde tekrar ayrı bir daire olarak kurulmuş ve 1871 senesinde nezarete dönüştürülerek "Defter-i Hakâni Nezâreti" adını almıştır.¹⁵⁶

4. Defterhane'de Saklanan Defterler

a. Mufassal Tahrir Defterleri

Defterhane'de üretilip, muhafaza edilen defterler arasında şüphesiz en önemli yeri mufassal tahrir defterleri alır. Tahrir işleminin sona ermesinden sonra tahrir emini elindeki müsvedde defter ile merkeze gelirdi. Burada Beylerbeyilerinden gelen yaftaları, istihkak sahiplerinin elindeki beratlar, hükümler incelenerek tevzi işlemi yapılırdı. Bu işlemlerden sonra tahrir emini elindeki defteri iki nüsha halinde temize çekerek padişaha sunardı. Defterin tuğra çekilen nüshası beylerbeyine gönderilir, diğer nüshası defterhanede saklanırdı. Herhangi bir ihtilaf durumunda bu defter esas kabul edilerek işlem yapılırdı.¹⁵⁷

Şimdiye kadar ulaşılan en eski tahrir defteri 1431 tarihli Arvanid Sancağı tahrir defteridir.¹⁵⁸ Bu defterde daha önceki dönemlere ait defterlere atıflar bulunmaktadır. Bu suretle daha eski dönemlerde tahrir defterlerinin bulunduğu düşünülebilir.¹⁵⁹ İlk tahrir defterlerinin timar sahiplerine göre tasarruf ettikleri köyün vergi nüfusunu gösteren, teferruatlı döküm vermeyen defterler oldukları tahmin edilmektedir. Mufassal defterler böyle teferruatlı bir şekilde Fatih döneminde tutulmaya başlanmış olmalıdır¹⁶⁰

Belirli bir sisteme göre tutulan mufassal defterlerin başında tahririn yapılaş sebebi, tahriri yapan eminin ve katibin ismi ve hangi tarihte yapıldığını içeren bir mukaddime bulunmaktaydı. Bu mukaddimedden sonra genellikle o sancak veya eyalete

¹⁵⁵ Afyoncu, "Defterhane", s. 101.

¹⁵⁶ Afyoncu, "Defterhane", s. 103, Afyoncu, *a.g.t.*, s. 10.

¹⁵⁷ Afyoncu, *a.g.t.*, s. 21-22, Öz, "Tahrir", s. 427.

¹⁵⁸ Bkz. Halil İnalçık, Hicrî 835 Tarihli Süret-i Defter-i Sancak-i Arvanid, TTK, Ankara 1987

¹⁵⁹ Fatma Acun, "Osmanlı Tarih Araştırmalarının Genişleyen Sınırları: Defteroloji", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 1, İstanbul 2000, s. 321.

¹⁶⁰ Afyoncu, *a.g.t.*, s. 22.

ait kanunname bulunurdu.¹⁶¹ Bu kanunnameden sonra ise birçok defterde ayrıntılı bir fihrist bulunurdu. Fihrist XVI. yüzyılın sonlarında çok teferruatlı ve aranılan bilgi kolayca bulunabilecek şekilde düzenlenmiş ve defterde bulunan köy, mezra, çiftlik ve zeminler birer sıra numarası verilerek fihriste kaydedilmiştir.¹⁶²

Fihristten sonra ise o sancağa veya eyalete ait gelir üniteleri bölgenin idari taksimatına göre kayda geçirilmişler. Önce sancak merkezi olan kaza, mahalle taksimatına göre vergi veren nüfusun isimleri yazılarak verilirdi. Sancak merkezinin yazımından sonra ise sancağa bağlı diğer kazalar ve nahiyeler yine kendi idari taksimatına göre verilirdi.¹⁶³

Reaya defterlere kaydedilirken baba isimleri ile birlikte kaydedilirdi. Daha sonra hukuki statüsü ve ne kadar toprak tasarruf ettiği yazılırdı. Kaydı yapılan şahsın tasarruf ettiği toprak miktarı çift (ç), nim çift (nim), veya yarım çiftten az dönüm miktarı olarak veyahut topraksız olduğuna dair ismin altına bennak (k); çalışma yaşına gelmiş ve bekar olan erkek nüfus da mücerred (m) olarak yazılmaktadır. Şahıslardan vergiden muaf olanlar var ise muafiyet sebebi ve meslekleri isimleri ile beraber kaydedilirdi.¹⁶⁴

Her vergi biriminde vergi nüfusu yazıldıktan sonra o birimin hasılı yazılırdı. Bunun altında ise hasılı meydana getiren kalemler ve vergilerin miktarı belirtilirdi. Öşrün miktarı önce aynı olarak daha sonra akçe karşılığı olarak verilirdi. Burada göz önünde bulundurulması gereken nokta, bu değerlerin tahmini ve ortalama değerler olmasıdır. Üretimin ortalaması yerinde belirlenirken, bunların akçe karşılığı merkezde belirlenirdi. Ayrıca defterlerde belirtilen ölçüler tam anlamıyla standart olmayıp, sancaktan sancağa hatta kazadan kazaya değişiklik gösterebilirdi.¹⁶⁵

Tahrir defterlerinin en önemli özelliklerinden birisi, tutuldukları döneme ait askeri, idari, dini, sanat ve teşkilat tarihi ile ilgili istatistiki veriler içermeleridir. Bunlar, nüfus yapısı, gelir durumu, üretilen tarım ürünleri, sanayi, hayvansal ürünler,

¹⁶¹ Afyoncu, *a.g.t.*, s. 23, Osman Gümüşçü, *Tarihi Coğrafya*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2006, s. 225.

¹⁶² Afyoncu, *a.g.t.*, s. 24.

¹⁶³ Osman Gümüşçü, *a.g.e.*, s. 225.

¹⁶⁴ Mehtap Özdeğer, "Miri Arazi Rejimi ve Tahrir Geleneği", *Manas Journal of Social Studies (KırgızistanTürkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi)*, C. 3, S 5, Bişkek/Kırgızistan 2003, s. 6.

¹⁶⁵ Mehmet Öz, "Tahrir", s. 427.

madenler ve bunlardan alınan vergiler gibi iktisadi veriler, bölgenin etnik ve dini yapısı ve bölgede bulunan görevliler ve payeleri gibi ekonomik, fiziki, beşeri ve siyasi coğrafyaya ait bilgilerdir.¹⁶⁶ Tutulan bu istatistik listeleri sayesinde merkezdeki bir bürokrat, tahrir sisteminin uygulandığı herhangi bir sancakta, hangi köyde ne kadar nüfus bulunduğu ve bunların tasarrufunda bulunan toprak miktarı ile ödedikleri vergileri kolayca bulur ve bunlara uygun olarak işlem yapardı.¹⁶⁷

Osmanlı tahrir defterleriyle ilgili çalışmalar, Ömer Lütfi Barkan'ın öncü çalışmaları ile başlamıştır.¹⁶⁸ Özellikle 1980'li yıllardan sonra bu alanda çalışmalar artmıştır.¹⁶⁹ Bu çalışmalar sadece ekonomik tarih alanıyla sınırlı kalmayıp farklı konuları da kapsamaktadır. Örneğin; tahrir defterlerinin yer isimleri ve kişi isimleri konusunda Özkan İzgi ve Bahaeddin Yediyıldız tarafından başlatılan çalışmalar bu konuda ilk metodolojinin oluşmasını sağlamış, Yılmaz Kurt bu çalışmaları devam ettirmiştir.¹⁷⁰

Bizim tezimizde faydalandığımız tahrir defterleri, Osmanlı Arşivinde yer alan TTD. 478 ve TTD. 716 numaralı defterlerdir.

TTD. 478 Numaralı Karahisar-1 Şarki Mufassal Tahrir Defteri:

Karahisar-1 Şarki sancağının tahririne henüz 1566 tarihinde Namervan Sancak Beyi olan Ömer Bey tarafından başlanılan tahrir işlemi 1569 senesinde bitirilmiştir. Bu tahrir sonucunda ortaya çıkan defter 369 sayfa olup sadece Karahisar

¹⁶⁶ Gümüşçü, *a.g.e.*, s. 330 vd. Ayrıca bkz. Osman Gümüşçü, "Osmanlı Tahrir Defterlerinin Türkiye'nin Tarihi Coğrafyası Bakımından Önemi", *XIII. Türk Tarih Kongresi (4-8 Ekim 1999)-Kongreye Sunulan Bildiriler*, C. III, Kısım III, TTK Ankara 2002 s. 1-15, Ayrıca bkz. Mehmet Öz, "Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler", *Vakıflar Dergisi*, S. 22, Ankara 1991, s. 429-439.

¹⁶⁷ Halil İnalçık, "Tahrir Sistemi", s. 285.

¹⁶⁸ Zeki Arıkan, "Tapu Tahrir Defterleri Yayınıyla İlgili Bir Tasarı", *Osmanlı Araştırmaları*, C. XIII, İstanbul 1993, s. 69.

¹⁶⁹ Tahrir defterleri temel alınarak yapılan çalışmaların bibliyografik listesi için bkz. Erhan Afyoncu, "Türkiye'de Tahrir Defterlerine Dayalı Yapılmış Çalışmalar Hakkında Bazı Görüşler", *TALİD*, C. 1, S. 1 İstanbul 2003, s. 267-286; Yayınlanan bazı tahrir defterleri bibliyografyası için bkz. "List of Published Ottoman Tax Registers (Tahrir Defterleri)", <http://ottoman.uconn.edu/bibliography/published-tahrirs> (26.05.2016).

¹⁷⁰ Yılmaz Kurt, "Osmanlı Tahrir Defterlerinin Onomastik Değerlendirilmesinde Uygulanacak Metod", *Osmanlı Araştırmaları*, S. 16, İstanbul 1996, s. 46; ayrıca bkz. Yılmaz Kurt, "Sivas Sancağında Kişi Adları (XVI Yüzyıl)", *OTAM*, S. 4, Ankara 1993, s. 225 vd.; Tahrir defterlerinin yer adları konusunda kaynak olarak kullanılmasına dair başka bir örnek için bkz. Ahmet Gündüz, "1526 Tarihli Tahrir Defterine Göre Antakya ve Çevresindeki Türkçe Yer Adları Hakkında Bir Değerlendirme", *M.K.Ü.S. B.E Dergisi*, C. 5, S:9, Hatay 2008, s. 141-160.

ve Koyluhisar kazalarını kapsamaktadır. Defterde II. Selim'in tuğrası, bir fihrist, tahririn yapılış sebebini anlatan bir mukaddime ile kanunname bulunmaktadır. Bundan sonra Karahisar kazası merkezinden başlayarak bağlı nahiyeler ve köyleri, daha sonra da Koyluhisar kazasına ait nahiye ve köyler yazılmıştır. Bu defterin Osmanlı Arşivi'nde bir de kopyası mevcuttur. Bu kopya Tapu Tahrir Defterleri kataloğunda (TTD) 482 numara ile kayıtlıdır¹⁷¹

977 (1569) tarihli olan bu tahrir defterinden yola çıkarak Karahisar-ı Şarki sancağında bulunan vakıfların kaydedildiği bir de vakıf defteri bulunmaktadır. Osmanlı Arşivinde bulunan bu defter Tapu Tahrir Defterleri (TTD) kataloğunda 557 numara ile kayıtlıdır. Defterin başlangıcında sultan II. Selim'in tuğrası bulunmaktadır.

TTD.716 Numaralı Bayramlı Ma'a Ordu Mufassal Tahrir Defteri:

Ordu ve Bayramlı yörelerinin tahririnin sonucunda tutulan bu defter 1022 tarihli ve müsvedde niteliğindedir. Defterde tuğra, kanunname veya fihrist bulunmamaktadır. Leyla Aksu, Ordu yöresinin 1006 (1598) senesinde tahriri tamamlandıktan sonra tutulan defter temize geçilmeden önce tahrir emini vefat ettiğinden dolayı müsvedde olarak kaldığını belirtmektedir. Defterde bazı köylerin üzerleri çizilerek çıkarılmış, bazılarının üzerlerine ise "sahh" yazılarak doğrulanmıştır. Leyla Aksu'ya göre bu durum bu defterin müsvedde iken üzerinde düzeltmeler yapıldığını ve 1022 (1613) tarihinin bu ikinci tahrir sonrasında konulmuş olduğunu göstermektedir.¹⁷² Ancak defterin sonunda yer alan bir ifadede¹⁷³ defterin müsvedde değil başka bir defterin sureti olduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple Leyla Aksu'nun iddiasının aksine defterin müsvedde değil, asıl bir defterin sureti olduğu anlaşılmaktadır. Ancak kaç tarihli defterin sureti olduğuna dair defter üzerinde bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte hem TTD. 482 numaralı ve 1569 tarihli Karahisar-ı Şarki sancağı tahrir defterinin de bir suret defter olması, bu defterin de kopya edilme tarihinin 1022 (1613) olması ve sureti çıkaran katibin TTD. 716 numaralı defterin suretini çıkaran katiple aynı olması, hem de TTD. 716 numaralı

¹⁷¹ Acun, *a.g.e.*, s. 24; Ayrıca bkz. BOA, *TTD.* 482.

¹⁷² Leyla Aksu, *Ordu'ya Ait İki Mufassal Tahrir Defteri Üzerine Metodolojik Bir Tahlil Denemesi*, Basılmamış Y.L. Tezi, Hacettepe Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005, s. 4.

¹⁷³ “ Sûret-i defter-i mufassal-ı sultânî budur ki, nakl olundu. Tahriren fî Evâhir-i şehri-i Ramazânü'l-Mübârek sene isnâ ve işrîn ve elf” BOA, *TTD.* 716, s. 484.

defterde bulunan köylerin hasılları ile TTD. 562 numaralı icmal defteri ve H. 980 (1572) tarihli ruznamçe defterlerinde bulunan karyelerin hasıllarının karşılaştırmasında büyük bir çoğunluğunun aynı olması bize defterin tarihinin 1598'den de daha eski olabileceğini düşündürmektedir. Ancak daha önce de belirtildiği gibi defterin tarihini tam olarak belirlememizi sağlayacak belge ve bilgiler bulunmamaktadır.

Ordu kazasının sosyal tarihine dair çalışma yapan Bahaeddin Yediyıldız, defterin müsvedde olduğunu düşündüğünden dolayı bu defteri çalışmalarında kullanmamıştır. Bunun yerine daha sonraki devirlerde arazi ile ilgili işlemlerde kullanılmış olan Kuyud-ı Kadime Arşivi 169 numarada bulunan mufassal tahrir defterini kullanmayı tercih etmiştir.¹⁷⁴ Ordu bölgesi tahrir defterleri ile ilgili bir başka çalışma ise Leyla Aksu tarafından yapılmıştır. Leyla Aksu, çalışmış olduğu yüksek lisans tezinde Osmanlı Arşivinde bulunan ve çalışmamızda kaynak olarak kullandığımız Ordu bölgesine ait TTD. 716 numaralı tahrir defteri ile Kuyud-ı Kadime Arşivi'nde bulunan TTD. 169 numaralı tahrir defterini karşılaştırmış ve iki defter arasında Ordu'ya ait bilgileri değerlendirmiştir. Bu karşılaştırmada her nahiyenin ilk karyesi örnek olarak seçilmiş ve buradan genel bir sonuç çıkarılmaya çalışılmıştır.

Bizim çalışmamızda TTD. 716 numaralı defteri kullanmamızın en önemli sebeplerinden bir tanesi, kazanın o tarihteki genel durumunu ortaya koymak ve timar sisteminde bunun etkilerini araştırmak için kazadaki bütün köylerin incelemesini yapmaktır. Ayrıca TTD. 716 numaralı defterin tarih bakımından TTD. 169 numaralı defterden daha eski olması, çalışmamızda kullandığımız icmal ve ruznamçe defterleriyle karşılaştırıldığında köylerin hâsıllarının birbiri ile çoğunlukla tutarlı olması kaynak olarak bu defterin kullanılmasını gerektirmiştir.

b. İcmal Defterleri (Timar İcmal Defteri)

Mufassal defterlerin müsveddelerine dayanılarak hazırlanan bu defterler, tahriri yapılan sancakta gelirlerin kimler tarafından tasarruf edildiğini göstermektedir. Bu defterler özet niteliğinde olup, mufassaldaki ayrıntıları içermemektedir. Yalnızca gelir birimlerinin isimlerini ve gelirin miktarını, eğer hisseler bölünmüşse bu

---

¹⁷⁴ Yediyıldız, *a.g.e.*, s. 14.

hisselerin kimlerin tasarrufunda bulunduğunu göstermektedir.¹⁷⁵

İcmal defterleri iki nüsha halinde düzenlenirdi. Bunlardan bir tanesi merkezde, defterhanede saklanır, diğeri ise sancağın bağlı olduğu beylerbeyine gönderilirdi.¹⁷⁶ Vilayet dahilinde timar kadrolarında meydana gelen her hangi bir değişiklikle öncelikle beylerbeyindeki nüsha üzerinde kontrol edilir ve düzeltmeler yapılırdı. Daha sonra bu defterlerdeki boş kadro durumuna göre timara arz verilirdi.¹⁷⁷

Bu defterler sancağın idari taksimatına göre tutulmuşlardır. İcmal defterlerinde sırasıyla padişah, Beylerbeyi ve sancak beyi haslarıyla zeamet ve timarlar bulunmaktaydı. Timarlar sancağın kaza ve nahiyeye teşkilatına göre kayıt altına alınmışlardır. Her kaza ve nahiyenin isminin altında, orada timar tasarruf eden sipahilerin bilgileri yer alıyordu. Kale müstahfızlarına ve diğere görevlilerine ait timarlar defterlerin sonuna yazılmaktaydı.¹⁷⁸

Çalışmamızda kaynak olarak kullandığımız icmal defteri Osmanlı Arşivinde TT.562 numarayla kayıtlı olan Karahisar-ı Şarki Sancağı Timar-İcmal Defteri'dir. Tarihsiz olan bu defterin, tarihlendirilmesine dair ayrı görüşler vardır. Leyla Aksu Kılıç bu deftere 1583 tarihini vermiştir ancak, bu tarihe nasıl ulaştığına dair bir bilgi vermemiştir.¹⁷⁹ Dündar Aydın ise bahsedilen icmal defterinin tarihini 968 (1561-1562) olarak vermektedir. Bu iddiasına kanıt olarak da 968 tarihli bir mühimme kaydından Mirza Ali Bey'in sancak beyi olarak tayin olunmasını göstermektedir.¹⁸⁰ Fatma Acun ise bu defterin 478 Numaralı tahrir defterine ait icmal defteri olduğunu iddia etmekte ve bu sonuca mufassaldaki kayıtların karşılaştırılması ile ulaşıldığını söylemektedir.¹⁸¹ Bize göre Fatma Acun'un yaklaşımı daha doğrudur. Öncelikle defterin üzerinde II. Selim'in tuğrası bulunmaktadır. Bu sebeple defterin en geç 1574 tarihli olması gerekmektedir. Ancak defterdeki kayıtlar Ruznamçe defterleri ile karşılaştırıldığı zaman en yakın sonuca ulaşılabilmektedir. Örneğin, İcmal defterinde

¹⁷⁵ Afyoncu, *a.g.t.*, s. 25.

¹⁷⁶ Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşiv Kataloğu, Ankara 2012, s. 14.

¹⁷⁷ Afyoncu, *a.g.t.*, s. 25.

¹⁷⁸ Bkz. BOA, *TTD*. Nr: 562, Afyoncu, *a.g.t.*, s. 25.

¹⁷⁹ Leyla Aksu Kılıç, *Tarihi Süreç İçinde Timar Sistemi: Ordu Yöresi (1455-1839)*, Basılmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi s. B.E., Ankara 2012, s. 28.

¹⁸⁰ Dündar Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*, TTK. Ankara 1998, s. 229.

¹⁸¹ Acun, *a.g.e.*, s. 24.

Halil veled-i İskender'in üzerinde olan timarın¹⁸², Ruznamçe defterindeki H. 979.S. 23 (17 Temmuz 1571) tarihli bir kayıta Halil'in mahlûlünden Bosna Hasan'a tevcih edilmiş olduğunu görmekteyiz.¹⁸³ Bu kayıt ile defterin tarihi en geç H. 979 senesi Safer'ine (1571) kadar götürülebilmektedir. Ayrıca 36 numaralı Ruznamçe defterinde bulunan bir kayıt defterin en erken olması gereken tarih hakkında yorumda bulunmamızı kolaylaştırmaktadır. Bu kayda göre Fermude nahiyesinde 8000 akçelik bir timarı vilayet kâtibi H. 976 (1568) senesi Zilhiccesinin yirmi sekizinci gününde Macar Hasan'a tevcih edilmiştir.¹⁸⁴ Yine aynı şekilde icmal defterinde aynı timara tasarruf eden Macar Hasan'ın ismine rastlamaktayız.¹⁸⁵ Böylece defterin en erken olması gereken tarih H. 976 (1568) olması gerekir. Tahririn bitirilme tarihinin H. 977 (1569) olması göz önünde bulundurulduğu takdirde bahsedilen defterin H. 977 (1569) tarihinde düzenlenen mufassal tahrir defterinin icmali olduğunu ispatlanmış olur. Defterin tarihlendirilmesi için bahsedilen kaynaklarda bir çok kayda ulaşılabilmektedir.

Tezimize kaynak olarak kullandığımız Karahisar-ı Şarki Sancağı timar-icmal defteri toplamda 240 sayfadan oluşmaktadır. Ayrıca defter içerisinde sonradan eklendiği anlaşılan ve daha ileri tarihlere ait bazı kayıtlar bulunmaktadır. Bu kayıtlar bizim incelediğimiz zaman aralığı içerisine dahil olmadığından, çalışma içerisinde dikkate alınmamıştır.

c. Ruznamçe Defterleri

Farsça günlük anlamına gelen Ruznamçe deyimi, Osmanlı devletinde günlük olarak tutulan defterlerin karşılığı olarak kullanılmıştır. Defterhane'de tutulan Ruznamçe defterleri ise iki tahrir arasında günlük timar tevcihatına dair muamelatın tutulduğu defterler olan timar ruznamçe defterleri, tevcih, nakil, becayiş, terfi vs. sebeplerle hazırlanan timar beratlarını ihtiva ederdi. Ruznamçe defterleri özellikle devletin ilk dönemlerinden itibaren yapılan tevcihleri içermeleri ve vilayetlere göre

¹⁸² BOA, *TTD*. Nr: 562, s. 149.

¹⁸³ BOA, *TRD*. Nr: 33, s. 228.

¹⁸⁴ BOA, *TRD*. Nr:36, s. 496.

¹⁸⁵ BOA, *TTD*. Nr: 562, s. 169.

ayrılmış olmaları sebebiyle çok önemlidirler.¹⁸⁶ Şu ana kadar ulaşılan en eski timar ruznamçe defteri II. Bayezid devrine ait olup, Osmanlı arşivinde Maliyeden Müdevver Defterler arasında 17893 numarasıyla kayıtlı olan ve 1487-1489 tarihlerini kapsayan Ruznamçe defteridir.¹⁸⁷ Bu defterler timar sisteminin sona ermesine kadar kullanılmışlardır.¹⁸⁸

Ruznamçe defterleri ilk başlarda daha geniş sahaları ve bir kaç yılı kapsıyorken, timar sisteminin ve defterhanenin gelişimi ile paralel olarak daha sonraları kısıtlı sahaları ve genellikle bir yılı ihtiva eder şekilde tutulmaya başlanmışlardır.¹⁸⁹ Timarlı sipahi sayısının çok fazla olduğu sancaklar yıl yıl müstakil defterlere kayd olunmuşlardır. Timarlı sipahilerin haricindeki müstahfiz, ve bazdar Gibi timar tasarruf eden özel görevlilere ait timarlar ya ruznamçe defterinin sonuna kaydedilmiş ya da müstakil defterler halinde düzenlenmiştir.¹⁹⁰

Timar Ruznamçe defterleri en küçük timardan Sancak beyi, beylerbeyi defterdar, vezir gibi devlet memurlarını ve şehzadelerin maiyetindeki lala defterdar, nişancıya ait zeamet ve haslara kadar dirlik olarak dağıtılan bütün mansıplarda meydana gelen değişikliklerin günü gününe kaydedildiği defterlerdir. Timar Ruznamçe defterlerinde belge türü olarak sadece timar tezkireleri mevcuttur. Bunun dışında muamelat dolayısıyla kaydedilmiş berat gibi belgelere de rastlanılabilir. Bu defterlerde bütün dirliklerin ayrıntılı dökümünü ve timar tasarruf eden bütün devlet görevlilerinin isimlerini bulmak mümkündür.¹⁹¹

Timar tevcih işlemi, arz, buyuruldu, tahvil hükmü, beylerbeyi tezkiresi ve

¹⁸⁶ Erhan Afyoncu, "Ruznamçe", DİA, C. 35, İstanbul 2008, s. 277; Emine Erdoğan, "Timar Tevcihatı ile İlgili Kaynaklarda yer alan Kayıtların Karşılaştırılmasına Dair Bir Deneme" *OTAM*, s. 21, Ankara 2007, s. 83.

¹⁸⁷ Nejat Göyünç, "Timar Ruznamçe Defterlerinin Bibliyografik Kaynak Olarak Önemi", *Bellekten*, C. 60, S. 227, Ankara 1996, s. 127-138; Emine Erdoğan Özünlü, "Askeri Tarih Araştırmaları Bakımından Timar Ruznamçe Defterlerinin Önemine Dair Bazı Görüşler", *Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi 21-23 Kasım 2012- Bildiriler*, C. II., Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2013, s. 394.

¹⁸⁸ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2010, s. 138.

¹⁸⁹ Afyoncu, "Ruznamçe", s. 277.

¹⁹⁰ Arşiv Rehberi s. 138, Afyoncu, *a.g.t.*, s. 27.

¹⁹¹ Bilgin Aydın, *Osmanlı Bürokrasisinde Divan-ı Hümayun Defter Formlarının Ortaya Çıkışı ve Gelişimi (XV-XVI. Yüzyıl)*, Basılmamış Doktora Tezi., M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2003 s. 105 D.Not 375.

berat gibi farklı işlemlerin tamamlanmasıyla yapılmaktaydı. Sancak beyi, Alaybeyi, kadı gibi görevlilerden alınan arzın üzerine sadrazam tarafından buyuruldu yazılarak reisülkütüplük kalemine gönderilirdi. Sipahi buradan aldığı tahvil hükmüyle beylerbeyine giderek, bu hükme istinaden bir timar tezkiresi alır ve bu tezkire ile divana gelir ve tezkiresi Ruznamçe defterine kaydedilirdi. Bu işlemten sonra sipahiye beratı yazılırdı.¹⁹²

Ruznamçe defterine suretleri yazılan timar tezkireleri belirli bir şablona göre kaydedilirdi. Buna göre ilk olarak timarın bulunduğu nahiye ve bağlı olduğu sancak "Nahiye-i .....", "der liva-yı ....." Şeklinde yazılırdı. Bunun altında tımarlı sipahinin adı ve timarın kimden nakil olunduğu "timar-ı ....." "an tahvil-i ...." Formülüyle gösterilirdi. Bu formülden sonra timarın gelirlerini oluşturan köyler, mezralar, zemin veya çayır gibi yerlerin isimleri, hasılları, varsa sipahinin tasarruf edeceği hissesi ve sonunda yekün olarak sipahinin tasarrufunda olacak gelirin miktarı yazılırdı. Bu işlemlerin sonunda timarın ne suretle verildiğine dair bir izahat ve tarih yazılırdı. Ruznamçe kaydının en sonuna ise kimin tezkiresi olduğuna dair "Tezkire-i ....." şeklinde bir not düşülürdü. 1540 senesinden sonraki kayıtlarda tezkire tarihinden başka tezkirenin deftere kaydedildiği tarih de bulunmaktadır.¹⁹³

Yukarıda bahsedildiği gibi bir timar tevcihinde bazı bürokratik usullere uyulmalıdır. Bu bürokrasi ağının anlaşılması için ruznamçe defterleri ile diğer kalemlere ait defterlerin ilişkisinin iyi anlaşılması gerekmektedir. Buna göre bir tevcihde ilk olarak tevcih buyuruldusu yazılarak "Ruus Defterleri'ne" kaydedilirdi. Buyuruldu yazıldıktan sonra tahvil hükmü yazılmak üzere Reisülkütüplük dairesine gönderilir ve bu tahvil hükmünün bir kopyası tahvil defterlerine kaydedilirdi. Bu hükmü alan sipahi bağlı olduğu beylerbeyine gider, ondan aldığı tezkire ile merkeze dönerek Defterhane'ye başvururdu. Defterhane'de tezkirenin bir kopyası Ruznamçe defterine kaydedilir ve sipahinin beratı yazılırdı.¹⁹⁴

Ruznamçe defterleri, Osmanlı bürokrasisinde timar tevcihatı, berat

¹⁹² Bilgin Aydın, *a.g.t.*, s. 105.

¹⁹³ Afyoncu, *a.g.t.*, s. 28.

¹⁹⁴ Daha geniş bilgi ve örnekler için bkz. Bilgin Aydın, *a.g.t.*, s. 104 vd. ; Ayıca bkz. Bilgin Aydın, "XVI. Yüzyıl Osmanlı Bürokrasisinde Timar Tevcih Sistemi", *Osmanlı Araştırmaları*, s. 24, İstanbul 2004, s. 29-35.

yenilemesi, kaybolan beratların yeniden alınması, vb. gibi konularda görevlilerin ilk olarak başvurduğu kaynaktı. Ruznamçe defterinde sipahinin kaydı varsa yeni berat yazılırdı.¹⁹⁵

Çalışmamıza kaynak teşkil eden 1565-1575 yılları arasında Karahisar-Şarki sancağına ait 4 adet Ruznamçe defteri bulunmaktadır. Bunlardan H. 974 (1567) tarihli Timar Ruznamçe defteri, Maliyeden Müdevver Defterler (MAD) kataloğunda bulunan 142 numaralı defterdir. Defterin Karahisar-ı şarki sancağı ile ilgili olan kısmı 365 ile 373 sayfaları arasında olup 31 adet timar tezkiresini ihtiva etmektedir.

Çalışmamızda kullandığımız diğer defterler ise Bab-ı Defteri Timar Ruznamçe Defterleri (DFE.Rz.) fonunda bulunmaktadır. Bunlardan 33 Numaralı defterin 225 ile 253 sayfaları arası Karahisar-ı Şarki Sancağına ayrılmıştır. Bu kısımda 53 adet timar tezkiresi kaydı bulunmakta ve Muharrem 979 (Mayıs-Haziran 1571) tarihinden Ramazan 979 (Ocak-Şubat 1572) tarihine kadar kayıtları ihtiva etmektedir. 34 numaralı Ruznamçe defteri ise bu defterin devamı niteliğindedir. 208 ile 225 numaralı sayfalar arası Karahisar-ı şarki sancağına ayrılmıştır. Bu defterde toplamda 38 adet kayıt bulunmakta ve bu kayıtlar Şevval 979 (Şubat-Mart 1572) tarihinden başlayarak senenin sonu olan Zilhicce 979 (Nisan-Mayıs 1572) tarihine kadar gitmektedir.

Çalışmamıza kaynak teşkil eden son ruznamçe defteri ise 36 numaralı Ruznamçe defteridir. Bu defter H. 980 (1572-1573) tarihli olup, Karahisar-ı Şarki sancağını içeren kısmı 469 ile 570 sayfaları arasındadır. Bu kısım toplam üç cüzden meydana gelmekte ve 143 adet timar tezkiresini ihtiva etmektedir. Diğer defterlere oranla kayıt sayısının artmasını 1571 senesinde meydana gelen İnebahtı deniz seferi ve Kıbrıs seferlerinin sebep olduğu timar değişimlerine bağlayabiliriz. Bu konuda ileride etraflıca bilgi verilecektir.

d. Cebe, Derdest, Yoklama ve Arz Sureti Defterleri

Osmanlı timar teşkilatı konusunda kaynak olarak kullanılabilen yukarıda bahsedilen defterlerden başka, cebe, derdest ve yoklama defterleri adıyla tutulmuş olan

¹⁹⁵ Bkz. BOA, *TRD*. Nr: 36, s. 520, BOA, *TRD*. Nr: 33, s. 242.

başka defter serileri de mevcuttur. Bu defterlerden cebe ve derdest defterleri tahrir sisteminin ortadan kalkmasıyla birlikte, mevcut timarların yoklanabilmesi ve takibinin yapılabilmesini kolaylaştırabilmek amacıyla tutulmuşlardır.

Bahsedilen bu defter serilerinden Cebe defterleri XVI. yüzyıl sonlarından itibaren yeni tahrirlerin yapılmaması sebebiyle yoklamalarda kullanılan icmal defterlerine ait kayıtların eskimesi, yeni tevcihlerin kaydedildiği timar ruznamçe defterlerinin de yoklama için uygun olmaması sebebiyle defterhane tarafından ihdas edilmiştir. Bu defterler, seferlerde kullanılmak için defterhanede timar ruznamçe defterlerindeki kayıtlara göre hazırlanmışlar ve 40-70 yıllık ruznamçe defterlerinin taranması ve kayıtlarının çıkarılması ile meydana getirilmişlerdir.¹⁹⁶

Derdest defterleri ise timar icmal defterlerinden hareketle, timarların kimlerin tasarrufunda olduğunu belirtmek, özellikle hisse şeklinde tasarruf edilen gelirlerin kimler tarafından ne suretle tasarruf edildiklerinin belirlemesi amacıyla hazırlanan derdest defterleri, pratikte icmal defterinin icmalı vazifesini görmekteydi. Bu defterlere sadece zeamet ve timarlar yazılmış, sancakbeyi, beylerbeyi, vezir vb. tasarrufunda olan haslar kaydedilmemiştir.¹⁹⁷

Timar sisteminin Osmanlı Devleti'ndeki işleyişini takip edebilmek için incelenmesi gereken kaynaklardan birisi de timar yoklama defterleridir. Her sefer öncesinde, sefer güzergahı üzerinde ve sefer dönüşünde sipahiler bir yoklamaya tabi tutulurdu. Böylece seferden kaçan veya sefer esnasında yaşamını yitiren sipahiler belli olurdu. Bu yoklamalar ya sipahilerin buldukları bölgelerdeki amirleri ya da merkezden tayin edilmiş bir görevli tarafından icra edilirdi.¹⁹⁸

Çalışmamızda kaynak olarak kullandığımız timar yoklama defterlerinden birisi Maliyeden Müdevver Defterler (MAD) kataloğunda 15324 numara ile kayıtlı timar yoklama defteridir. Bu defter H. 979 (1571-1572) tarihli olup, yine Donanma-yı Hümayun hizmetinde bulunan sipahilere ait yoklamaları içermektedir. Bu defterde

¹⁹⁶ Bu defterler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Erhan Afyoncu, *a.g.t.*, s. 34 vd. Ayrıca bkz. Erhan Afyoncu, "XVII. Yüzyıl Osmanlı Bürokrasisinde İki Yeni Defter: Cebe ve Derdest Defterleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XV, Yıl: 2000, s. 221 vd.

¹⁹⁷ Afyoncu, "Cebe ve Derdest Defterleri", s. 225 vd. Ayrıca bkz. Emine Erdoğan Özünlü, "Osmanlı Dönemi Balkan Tarihine Dair Önemli Bir Kaynak: Derdest Defterleri", *Akademik Bakış*, C. 4, S. 7, Ankara 2010, s. 193 vd.

¹⁹⁸ Afyoncu, *a.g.t.*, s. 37.

Karahisar-ı Şarki livasına ait kayıtlar 29 ile 42 numaralı sayfalar arasında kalan 13 sayfalık kısımda yer almaktadır. Çalışmamıza kaynak olarak kullanılan diğer bir yoklama defteri ise yine aynı katalogda 6107 numaralı defterdir. Bu defter H. 980 (1572-1573) tarihli olup, Donanma-yı Hümayun'da görevlendirilen sipahilerin yoklama defteridir. Bu defterin Karahisar-ı Şarki ile ilgili kısmı 114 ile 128 numaralı sayfalar arasında kalan 15 sayfalık kısımdır.

Defterhane'de bulunan defterlerden birisi de arz defterleridir. Bu defterler Defter Emini'nin çeşitli konularda sunduğu arzları ihtiva ederdi. Bu arzlar içerisinde timar ile ilgili konular da bulunmaktaydı. İlk başlarda defter emininin arzlarının suretleri defterlere kayd edilmiyordu ancak daha sonraları arazi ve timarla ilgili ihtilafların artması sonucu bu defterler tutulmaya başlanmıştır.¹⁹⁹

Timar sistemi ile ilgili bir diğer kaynak ise sancak beyleri tarafından tutulan defterlerdir. Bunlardan özellikle sancak beyleri tarafından sefer esnasında tutulan yoldaşlık ve yararlılık defterleri, sefere katılan ve sancak muhafazası için bırakılan sipahilerin isimlerinin kaydedildiği yoklama defterleri dönemin timar sisteminin anlaşılmasında ve bürokrasisinin incelenmesinde önemli bir kaynak niteliği taşırlar.²⁰⁰

Şer'ie sicil defterleri de Osmanlı timar sistemine dair önemli kayıtları ihtiva etmektedir. Kadılar, timar tevcihi konusunda merkeze arzda bulunma yetkisine sahiptiler.²⁰¹ Ayrıca merkezden timar verilmesi ya da başka görevlere giden sipahilerin timarlarına müdahale edilmemesine dair hükümler, sipahi ile reaya arasında toprağın kiralanması vb. gibi anlaşmazlıklar, sipahi ile diğer devlet görevlileri arasındaki anlaşmazlıklar, timar arazilerindeki mahsulatın toplanması konusunda sipahinin vekil tayini gibi meseleler de şer'ie sicillerine kayd olunurdu.²⁰²

¹⁹⁹ Afyoncu, *a.g.t.*, s. 38-39.

²⁰⁰ Bu defterlerin muhtevası ve diplomatika açısından önemleri için bkz. Zekai Mete, "Osmanlı Taşrasında Bürokratik Muamelat: Sancak Beyi Belge ve Defterleri", *Osmanlı Araştırmaları*, S. XIX, İstanbul 1999, s. 181-221.

²⁰¹ BOA, *KKT.* 222, s. 48, "Bayramlı kadısı mektüb gönderüb, Karahisâr-ı Şarki sancağında sekiz bin üç yüz elli akçe timâra mutasarrıf Hacı Mustafa bedeli talep etmemek üzere timarın 4000 akçeliği sulbi oğlu Süleyman ve Yusuf'a hüküm verilüb, haliya timara müyesser olmadan mezkur Süleyman fevt olup, diğer karındaşı Abdullaha verilmek rica ettiğün bildirüb buyuruldu", BOA, *TRD.* Nr: 33, s. 226 "Haliya Milas kadısı ile Zile kadısı naibi dergah-ı muallaya mektub gönderüb mezkur Ali bundan akdem zikr olan timara mutasarrıf iken ...".

²⁰² Erdinç Şahin, 1684-1686 Yılları Arasında Bolu'da Ekonomik ve Sosyal Hayat (835 Numaralı Şer'ie Siciline Göre), Basılmamış YL Tezi, SÜ.SBE, Konya 2008, s. 114, 144, 172.

C. OSMANLI DEVLETİNDE TİMAR SİSTEMİ

Para ekonomisinin henüz gelişmediği ortaçağ şartlarında büyük bir ordunun bulundurulması ve iaşesi ciddi bir problem oluşturmaktaydı. Bu ordunun beslenmesi, askerlerin maaşlarının ödenmesi, seferin lojistiğinin karşılanması büyük bir sorun olarak ortaçağ devletlerini en fazla zorlayan meseleler olmuşlardır. İşte timar sistemi bu zorluklara karşı bir çözüm arayışı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Timar sistemi uygulandıkları devletlerde sadece ekonomiyi değil, devletlerin sosyal ve zirai politikalarını da etkilemiştir. Bu etkiler en başta köylünün hukuki statüsü, vergilendirilmesi, memleketin ve hatta devletin idari organizasyonu gibi pek çok sahada ortaya çıkmıştır.

1. Timar Sisteminin Tanımı ve Menşei

Timar kelimesi kelime anlamı olarak, elem, acı, ızdırıp, endişe, şefkat, dikkat, sadakat veya bakım anlamlarına gelmektedir.²⁰³ Dirilik, dirlik kelimesi de aynı anlama gelmektedir.²⁰⁴ Osmanlı timar sisteminin menşei üzerine çalışan birçok araştırmacı, "timar" kelimesinin kökeni üzerinde durmuştur. Bazı araştırmacılar, timar kelimesinin Rumca *timarion* kelimesinden geldiğini ve sistemin de Bizans'tan Osmanlılara miras kaldığını belirtmişlerdir.²⁰⁵ Beldiceanu bu görüşe karşı çıkarak, Rumca'daki "timarion" kelimesinin Osmanlılardan Rumca'ya XVI. yüzyılda geçtiğini söylemektedir.²⁰⁶ Bazı araştırmacılar ise bu terimin Farsça'da bulunan timar kelimesinden geldiğini ileri sürmüşlerdir. Ancak Farsçadaki "timar" kelimesinin, Osmanlı'da kullanılan mana ile hiç bir yakınlığı yoktur.²⁰⁷

Dirlik sistemi daha ilk çağlardan itibaren değişik devletlerde uygulanmaya başlanmıştır. Örneğin Babil ve Hititlere ait kanunlarda timar benzeri dirlik sahiplerinin

²⁰³ Nicoara Beldiceanu, *a.g.e.*, s. 11.

²⁰⁴ Uğur Altuğ, II.Murad Dönemine Ait Tahrir Defterlerinin Yayına Hazırlanması ve Bu Malzemeye Göre Timar Sistemi, Demografi, Yerleşme ve Topoğrafya Üzerine Araştırmalar, Basılmamış Doktora Tezi, G.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010, s. 51.

²⁰⁵ Harun Şahin, "Osmanlı Timar Sisteminin Menşei Meselesi", *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 12 Eylül 2013, s. 60, Barkan, "Timar", s. 287.

²⁰⁶ Beldiceanu, *a.g.e.*, s. 11.

²⁰⁷ Fuad Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004, Barkan, "Timar", s. 287.

hizmetlerini yerine getirmedikleri takdirde dirliklerinin ellerinden alınacağından bahseden maddeler bulunmaktadır.²⁰⁸ Eski Türk devletlerinde de timara benzer bir yapının varlığı bilinmektedir. Ancak bu devletlerde dirlikler hükümdara yakın olanlara verilen yurtluk şeklindedir. Bu dirlikler ya kişiye ya da bir kabileye tümünden verilebilirdi.²⁰⁹

Osmanlı timar sisteminin kökenleri üzerinde yapılan araştırmalar daha çok Bizans tesiri üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu konuda bir çok çalışma yapılmış ve batılı araştırmacıların bir çoğu Osmanlı timar sisteminin Bizans "*pronia*"sından türediğini iddia etmişlerdir.²¹⁰

Bizans'ta bulunan *pronia* ismini taşıyan dirlikler yapı olarak Osmanlı timarıyla benzerlikler göstermektedir. Bu *pronia*lar Bizans'ın "*Thema*" denilen büyük çaptaki askeri iktalarının bozulmaya başlamasıyla ortaya çıkmıştır. *Themalar* Bizans imparatorlarının Anadolu'nun çeşitli bölgelerini komutanlara vererek buralarda askeri ve idari birimler kurmasıyla oluşmuşlardır. Ancak bu idari birimlerin zamanla daha müstakil bir hal alması ve adem-i merkezîyetçi bir yapıya kavuşmasıyla daha küçük ve daha merkezi birimler olan *pronia*lar organize edilmişlerdir.²¹¹ Bu dirlikler de Osmanlı timarı gibi satılamazdı. Dirlik toprakları ve topraklar üzerinde yaşayan halk da imparatorun malı olduğundan, *pronia* tasarruf edenler diğer malikane sahipleri gibi bunları vakfedemez, satamaz ya da miras bırakamazlardı. Ancak Bizans'ın son zamanlarında bu *pronia* sahipleri merkezi otoritenin zayıflamasıyla birlikte neredeyse bağımsız derebeyi haline gelmişler, halka ağır angaryalar yüklemeye başlamışlar hatta halkı yargılamaya başlamışlardı. Ayrıca bir nevi mülk gibi bu dirliklerin kendi evlatlarına geçmesini sağlamışlardı.²¹²

Osmanlı timar sisteminin menşei konusundaki diğer bir görüş ise, sistemin

²⁰⁸ Coşkun Üçok, "Osmanlı Devlet Teşkilatından Timarlar" *A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 1, s. 4, Ankara 1943, s. 534-535.

²⁰⁹ Bahaeddin Ögel, "İslamdan Önceki Türk Devletlerinde Timar Sistemi", *IV. Türk Tarih Kongresi (10-14 Kasım 1948 Kongreye Sunulan Tebliğler)*, TTK, Ankara 1952, s. 242 Bu tebliğin başlığı üzerine dipnot eklenerek, timar kelimesi yerine yurtluk kelimesinin kullanılmasının daha uygun olacağı belirtilmiştir.

²¹⁰ Köprülü *a.g.e.*, s. 29, 94 v.d., Harun Şahin, *a.g.m.*, s. 61.

²¹¹ Bizans İmparatorluğunda uygulanan *Thema*, *Pronia* sistemleri ile Timar Sisteminin ayrıntılı bir karşılaştırılması için bkz., Yücel Öztürk, "Timar-Thema Teriminin Ortaya Çıkması, Bizans Uygulaması ve Osmanlı ile Mukayesesi", *OTAM*, S. 31 Bahar 2012, s. 157-208.

²¹² Barkan, "Timar" s. 294, Barkan, "Feodal Düzen ve Osmanlı Timarı", 878.

Türk-İslam devletlerinden tevarüs etmiş olduğudur. Osmanlıların kendilerinden önceki Türk-İslam devletlerinden bir çok kurumu miras aldıkları aşikardır. Osmanlı öncesi dönemde Türk devletlerinde timar sistemine benzer, ancak daha bağımsız ve geniş kapsamlı bir dirlik sistemi olan *ikta* sistemi uygulanmaktaydı. İkta sisteminin menşeinin Hz. Muhammed zamanına kadar uzandığı ve Hz. Muhammed'in çok miktarda kişiye çeşitli sebeplerle ikta tahsis ettiği bilinmektedir. Daha sonra dört halife döneminde de çeşitli vesilelerle iktalar verilmeye devam edilmiş ancak, Emeviler döneminde ikta tevcihi oldukça yaygınlaşmıştır. Emeviler döneminde Ümeyye ailesi ve yakınlarına iktalar verilmesi politikasına karşın, Abbasiler döneminde ikta tevcihi daha fazla şehirleşme ve iskan amaçlıdır.²¹³

İkta sistemi İlhanlılar, Hindistan'da bulunan Türk devletleri, Eyyubiler, Memlükler ve Endülüs Emevileri tarafından da kullanılan bir sistemdir. Bu durumda Selçuklulara gelene kadar bir çok islam devletinde bu sistem uygulanmıştır. Abbasi halifeliğini kontrollerine alan Büveyhiler zamanında ikta sisteminde bir değişim yaşanmış, Büveyhiler hükümdar yakınlarına ve idarecilere verilen iktaları maaş karşılığında komutanlarına tahsis etmiştir. Bu sayede askeri ikta sistemine geçilmiş oluyordu.²¹⁴ Bununla birlikte Selçuklu devletinde ikta sistemi bir dönüm noktası olmuştur. Büveyhiler tarafından ortaya çıkarılan askeri ikta sistemi Nizamülmülk tarafından bir sisteme oturtulmuş ve eyalet yönetimlerinde uygulanmaya başlanmıştır. Bu suretle idari iktalar meydana gelmiştir. Nizamülmülk siyasetnamesinde ikta sahibinin reaya üzerinde bir hakkı olmadığını ve bunun aksine hareket edenlerin ellerinden topraklarının alınması gerektiğini söylemiştir.²¹⁵

Bununla birlikte ikta sistemi Osmanlı timar sistemine en yakın halini, Türkiye Selçukluları döneminde almıştır. Türkiye Selçukluları döneminde, iktalar Büyük Selçuklu Devleti'nde olduğu gibi yüksek rütbeli kumandanlara verilen yüksek gelirler şeklinde değil, daha küçük ve daha merkezi olacak şekildeydi. Buna göre, iktaları yöneten ve sipahi denilen askerler kendilerine tahsis edilen yerleşim birimlerinde oturur ve devletin kendilerine ihtiyaç duyduğu anda verilen hizmeti yerine getirirlerdi.

²¹³ Mustafa Demirci, "İkta", DİA, C. 22, İstanbul 2000, s. 43-44.

²¹⁴ Erkan Göksu, "Türkiye Selçuklularında İkta", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, s. 26, Konya 2009, s. 138; Demirci, *a.g.m.* s. 44-46.

²¹⁵ Sadi Kucur, "İkta", s. 47.

Bunun karşılığında kendilerine tahsis edilmiş olan bir kısım vergileri toplama hakkına sahiplerdi.²¹⁶ Türkiye Selçuklularında tevcih edilen ikta hizmet karşılığındaydı. Vazife sona erdiğinde ikta da sipahinin elinden alınırdı. İkta sahibi vefat ettiğinde timarı hizmet şartıyla oğluna tevcih edilirdi.²¹⁷

Bu sistem daha sonraları Anadolu beyliklerine de geçmiş olmalıdır. Osmanlı devleti ilhak ettikleri beyliklerde mevcut sipahilerin timarlarını kendilerinde bırakmış ve ellerindeki beratları tasdik etmiştir. İlk döneme ait tahrir defterlerinde bu konuya dair oldukça fazla atıf vardır.²¹⁸

Gerek Türk-İslam memleketlerinde ve sonraları daha etkili ve gelişmiş ve şekilde Selçuklu Devleti'nde uygulanana ikta sistemi ve gerekse Bizans pronialarının Osmanlı timar sistemiyle yakınlığı dolayısıyla, timar sisteminin kökenlerinin buralardan geldiği iddia edilebilirse de; para ekonomisinin henüz gelişmediği çağlarda bütün devletlerin benzeri bir askeri sistem uyguladıkları görülmektedir. Osmanlılar ise fehtettiği yerlerdeki yerli geleneklerle, kendi askeri teşkilat ve geleneklerini kaynaştırarak bu sistemi en mükemmel şekilde uygulamışlardır.²¹⁹

Timar sisteminin Osmanlı feodalitesi olup olmadığına dair yapılan tartışmalar kesin bir sonuca ulaşamamış görünmektedir. Özellikle batılı tarihçiler timar sistemini feodal bir yapıya oturtmak eğilimlerini sürdürürken, Türk tarihçileri bunun tersini ispatlamaya çalışmaktadırlar.²²⁰ Ömer Lütfi Barkan Avrupa feodalizmi ile Osmanlı timarını incelediği makalesinde bu iki sistemin benzer ve farklı yönlerini ele alarak karşılaştırmıştır. Buna göre;

Senyörler malikâne topraklarının eski sahipleri olduklarını kabul eden bir düşünceyle ardında mirasçı bırakmadan ölen köylülerin veya sahibi tarafından terk edilen topraklara el koyma haklarını kendilerinde görmüşlerdir.²²¹ Bu durum Osmanlı

²¹⁶ Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı Devleti'nin Mali Yapısı", s. 183.

²¹⁷ Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 113.

²¹⁸ Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 145.

²¹⁹ Halil İnalcık, "Osmanlı Timar Rejimi ve Sipahi Ordusu", *Türk Kültürü (Ordu Özel Sayısı)*, S. 118, Ankara 1972, s. 1059.

²²⁰ Fatma Acun, "Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Timar Sistemi ve Uygulaması", *Türkler*, C. 9 Ankara 2002, s. 901.

²²¹ Barkan, "Feodal Düzen ve Osmanlı Timarı", *Türkiye'de Toprak Meselesi*, Gözlem Yayınları İstanbul 1980, s. 878.

timarında geçerli değildir. Boş kalan toprak miri arazi içerisinde bulunur ve tapu resmi karşılığında bir başkasına verilebilirdi.

Senyörler, bir yargıç misali malikaneleri dahilinde bulunan köylülerin davalarına bakabilir, onları yargılayabilir ya da cezalandırabilirdi.²²² Osmanlı timarında sipahinin dava bakma yetkisi yoktur. Yargılama işini kadılar yapar ve gerekli cezaları belirlerlerdi.²²³

Osmanlılardaki reyanın toprağa bağlılığı prensibi, feodal bir eğilim gibi görünse de, aslında üretimi ve sosyal düzeni korumaya yönelik bir uygulamadır.²²⁴ Feodal beylerin aksine sipahi topraklarında bulunan köylü üzerinde istediği gibi tasarrufta bulunamazdı. Yalnız toprağını ve gelirini korumak adına devlet tarafından kendisine verilen haklarla bir takım yaptırımlar uygulayabilirdi.²²⁵

Sipahi timarında hassa çayırların bulunması feodal bir eğilim gibi anlaşılmaktadır. Ancak, Osmanlı Devleti'nin daha merkeziyetçi yönetim anlayışıyla birlikte geçmişte çok daha büyük olan bu çiftliklerde reyanını bir takım angaryalarla çalıştırılması prensibi büyük oranda terk edilmiştir. Bunda en büyük pay, sipahinin sürekli seferde bulunması dolayısıyla toprağı işleyecek vakit bulamamasındadır. Diğer bir sebep ise timar tasarruf eden sipahilerin sürekli bir değişim halinde bulunmasıdır.²²⁶

Bu konuda örnekler daha da arttırılabilir. Ancak feodal beyler ile timarlı sipahi arasındaki farkların en belirgin olduğu durumlar sipahi ve köylü arasındaki hukuki münasebetlerdir. Avrupa'da feodal beylerin köylü üzerindeki tasarruflarının ve köylünün angaryalarının büyük bir kısmı Osmanlı hâkimiyetinde kaldırılmıştır.

Devletin daha ilk zamanlarından beri uygulana gelmiş olan timar sistemi, özellikle yeni fetihlerle oldukça geniş bir alana yayılmıştır. Bu sebeple daha ilk zamanlardan itibaren Osmanlı timarlı sipahilerinin sayısını kronolojik olarak takip etmek imkânsızdır. Bu konudaki en sağlam veriler Kanuni Sultan Süleyman

---

²²² Barkan, Gös. yer.

²²³ Şen-Türkmenoğlu, *a.g.m.* s. 198.

²²⁴ Şen-Türkmenoğlu, *a.g.m.* s. 197.

²²⁵ Halil İncelik, "Osmanlı Timar Rejimi", s. 1061.

²²⁶ Barkan, "Feodal Düzen ve Osmanlı Timarı", s. 879-880.

döneminde yapılmış olan sayımlardan ve buna bağlı hazırlanan bütçelerle ortaya çıkmaktadır. Bu sayımlar ve onlara bağlı olarak hazırlanan bütçeden anlaşıldığına göre 1527-1528 yıllarında timar sisteminin uygulandığı alanlardaki gelirlerin %49,8'inin çeşitli dirliklere tahsis edildiği görülmektedir.²²⁷ Bu oran Mısır Eyaletinin gelirleriyle birlikte hesaplandığı zaman %37 ye düşmektedir. Bu tarihte toplam sayısı 37.521 olan bu timarların 6.620 tanesi Rumeli Eyaleti'nde, 2.614 tanesi ise Anadolu vilayetleri grubunda, 419'u da Şam ve Halep vilayetlerinde bulunmaktaydı. Bahsedilen sayının 27.868 tanesi eşkinci timarı olup, savaş ensasında beraberinde götürdükleri cebelüleriyle birlikte 70-80 bin kişilik bir süvari ordusu teşkil ediyorlardı. Kalan 9.653 adet timar ise kale müstahfız ve görevlilerine ait timarlardı.²²⁸ Ancak bu Osmanlı'ların daha sonraları yapmış oldukları fütuhatin öncesindeki durumdur. Özellikle Kanuni Sultan Süleyman döneminde yapılan fütuhattan sonra yapılan tahrirler ile Osmanlı ülkesindeki timar sayısında belirgin bir artış meydana gelmiştir. Ömer Lütfi Barkan, Aynî âli Efendi'nin yazmış olduğu meşhur risalesinden, Hazerfan Hüseyin Efendi'nin Kanunnamesi, Sofyali Ali Çavuş Kanunnamesi ve Evliya Çelebi Seyahatnamesinde geçen rakamları karşılaştırarak en doğru sayıya ulaşmaya çalışmış ve bunu bir tablo halinde vermiştir.²²⁹

Osmanlılarda daha ilk zamanlardan beri var olduğu konusunda somut deliller bulunan timar teşkilatı düşünülenin aksine tamamen Türk ve Müslüman sipahilerden meydana gelmiyordu. Osmanlı Devleti yayılma politikası gereği, fetih sonrası yerel hanedanları tamamen ortadan kaldırmamış; yerel bey ve beyzadeleri Osmanlı ordusunda istihdam etmiştir. Bu bey ve beyzadelerin bir kısmına dirlikler tevcih edilerek, timar sistemine dahil edilmiş, bazıları ise voynukluk vb. işlerde istihdam edilerek yine askeri sınıf içerisine sokulmuşlardır.²³⁰ Bu suretle daha Rumeli fetihlerinin ilk tarihlerinden itibaren Osmanlı ordusunda gayrimüslim ve gayri Türk unsurların da timar sahibi olmaya başladıklarını görmekteyiz. Ayrıca fetihden önce askeri görev yapan birçok görevli de Müslüman olmak şartı aranmadan istihdam

²²⁷ Acun, "Timar Sistemi", s. 902.

²²⁸ Barkan, "Timar", s. 287.

²²⁹ Barkan "Timar", s. 289-293.

²³⁰ Mücteba İlgürel, "İstimalet", *DİA*, C. 23, İstanbul 2001, s. 363.

edilmiştir.²³¹ Hristiyan sipahiler, timarlarının statüsü, tevcih formaliteleri ve diğer özellikler bakımından Müslüman sipahilerden kesinlikle ayırt edilmiyorlardı. Bir Müslüman sipahinin timarı Hristiyan sipahiye tevcih edilebileceği gibi, Hristiyan sipahinin timarı da Müslümana tevcih edilebiliyordu.²³² Gerek çağdaş tarihçilerin yazdıklarından ve gerekse günümüze yetişmiş olan az miktardaki arşiv belgelerinden anlaşıldığına göre Fatih Sultan Mehmed'in ordusunda oldukça fazla miktarda Hristiyan sipahi, voynuk vb. muharip askeri unsur bulunmaktaydı.²³³

2. Timar Çeşitleri

Osmanlı devletinde miri arazi rejiminin uygulanmasında temel teşkil eden timar, kendi içerisinde bir takım özelliklerine ve timar sahibinin görevlerine göre farklı gruplara ayrılırdı.

a. Mülkiyet Durumlarına Göre Timarlar

1) Mülk Timarlar

Tipik Osmanlı timarında timarlı sipahi, timarının mülkiyet hakkını elinde tutmaz ve burada kendisine bağışlanmış vergileri toplayan bir nevi memur vazifesi görürken; “Eşkincülü Mülk” veya “Mülk Timar” adı verilen timar çeşidinde toprakların mülkiyet hakkı ve tasarrufu tam bir serbestiyet üzere tevcih edilmiştir. Buna göre mülk sahibi tam bir serbestiyet üzere timarını satabilir, hibe veya vakf edebilir ve miras bırakabilirdi. Mülk sahipleri çağırılmış oldukları sefere kendileri gitmeseler bile yerlerine zırh kuşanmış ve tam olarak teçhiz edilmiş bir halde asker göndermek mecburiyetindediler. Bu özelliklerinden dolayı mülk timarlar kadınlar tarafından da tasarruf edilebiliyordu.²³⁴

Aynî Ali Efendi ve Avni Ömer Efendi mülk timarların tanımını şu şekilde yapmışlardır:

“Ammâ Vilâyet-i Anadolu’da bazı mülk timarlar vardır ki, mukaddemâ

²³¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Halil İnalçık, "Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğuna: XV. Asırda Rumeli'de Hristiyan Sipahiler ve Menşeleri", *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Düşünceler I*, TTK, Ankara 1954, s. 137-184; Uğur Altuğ, *a.g.t.*, 178-216.

²³² İnalçık, "Hristiyan Sipahiler ve Menşeleri", s. 166-167.

²³³ Halil İnalçık, "Mehmed II", *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. 7, s. 519.

²³⁴ Barkan, "Osmanlı Devrinin “Eşkincülü Mülkleri” veya “Mülk Timarlar”ı Hakkında Notlar”, *Türkiye’de Toprak Meselesi Toplu Eserler I*, Gözlem Yayınları, 1980, s. 898-900.

temlik olundukda sefer-i hümayûna cebelüsü eşmek üzere verilmiştir. Her timâra ne denli cebelü ta'yîn olunmuş ise sefer-i hümayûna cebelüsü eşer. Fevt oldukda oğullarına verilir. İstihkâk taleb olunmaz. Oğlu olmasa sa'ir emlâk gibi gerek ricâlden olsun gerekse nisâdan sefer vaki' oldukça hisseleri mikdârı cebelûlerini eşdürürler. Cebelüsü sefere gitmez ise ol sene mahsûlü mevkûfât tarafından eminler zabt iderler miri içûn amma sefere eşmedü deyü sa'ir timar gibi âhere virilmez."²³⁵

Bununla birlikte özellikle Doğu Anadolu'da "Yurtluk ve Ocaklık" türünden timarlar da mevcuttur. Bunlar yerli aşiret reislerinin veya beylerin bir takım hizmetlerinin karşılığında bütün vergileri toplamak şeklinde kendisine verilmişlerdir. Bu timar sahipleri, bir şekilde hizmetlerini yerine getirmezler veya ölürlerse timarları oğullarına veya en yakın akrabalarına tevcih edilirdi. Mülk timarların Osmanlılar öncesinde de uygulandığı bilinmektedir. Ayrıca Rumeli ve Trabzon gibi bölgelerde baştine şeklinde verilmiş olan timarlar da bu kabilden yurtluk ve ocaklık timarlar arasına girmektedir. Osmanlılar bu şekilde aile mülkü halinde bulunan timarları gerekli gördükleri müddetçe devam ettirmişlerdir.²³⁶

2) Mülk Olmayan Timarlar

Mülk timarlar haricinde kalan bütün timarlar bu kategoriye dahildir. Bunlar belirli bir hizmet karşılığında, ancak kanun tarafından izin verilen vergileri toplamakla mükelleftirler. Bu timarlar miri sistem içerisinde bulduklarından, timar gelirlerinin alınıp-satılması, vakfedilmesi veya miras yoluyla bırakılması mümkün değildir.²³⁷

b. Gelirlerine Göre Timarlar

Timarların senelik gelirlerinin miktarına göre ayrılması işlemi Osmanlı'da daha en baştan beri mevcut olan bir uygulamaydı. Buna göre yıllık gelirleri 19.999 akçe ve daha düşük olan dirliklere timar, 20.000 akçe ve 99.999 akçe arasındaki dirliklere zeamet, 100.000 akçe ve daha fazlasına ise has denilirdi.²³⁸

²³⁵ Aynî Âlî Efendi, *Kavanin-i Ali Osman der Hulasa-i Mezamin-i Defter-i Divan*, (Yazma), Millet Kütüphanesi, Demirbaş Nr:Yz.A-711, s. 32/a; Uzunçarşılı, "Kanun-ı Osmanî Mefhûm-ı Defter-i Hâkanî", *Belleten*, C. XV, Ankara 1951, s. 59, s. 390, Barkan, "Timar", s. 296.

²³⁶ Barkan, "Timar", s. 296, Uzunçarşılı, "Kanun-ı Osmanî", s. 389-390.

²³⁷ Suat Yıldız, *(H.984) 1576-1577 Tarihli Timar Ruznamçe Defterine Göre Karaman Eyaleti*, Y.L. Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2010, s. 11.

²³⁸ Sertoğlu, a.g.e, s. 3.

1) Has

Yıllık gelirleri 100.000 akçe ve üstünde olan dirliklere has denirdi. Bir memlekette tahrir tamamlandıktan sonra defterde ilk olarak, padişah, vezirler, beylerbeyi ve sancak beyi haslarına düşen hisseler ayrılırdı. Bundan sonra kalan gelirler timar, mülk ve vakıflara dağıtılırdı.²³⁹

Haslar, havass-ı hümayun ile havass-ı vüzera ve ümera olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Havass-ı hümayun padişaha ait olması sebebiyle diğer kategorilerden ayrı tutulmaktadır. Memleketin tahriri tamamlandıktan sonra en garanti gelirler padişah haslarına dâhil edilirdi. Havass-ı vüzera ve ümera ise veziriazam, kubbe vezirleri, yüksek rütbeli devlet görevlileri ile beylerbeyi, sancakbeyi gibi eyalet ve sancak yöneticilerine tahsis edilmiştir.²⁴⁰ Veziriazamın hassının miktarı 1.200.000 (on iki yük) akçe, diğer vezirlerin haslarının toplamı ise 22.462.185 akçedir.²⁴¹ Beylerbeyileri gittikleri eyalette mahlül haslar ne ise o kadar has tasarruf ederler ve her 5.000 akçeye mükemmel bir cebelü beslerlerdi.²⁴²

Sancakbeyleri hasları ise iptidadan 200.000 akçedir. Ancak sancak beyi olmadan önce önemli görevlerde olanlar görevlerinin önemine göre daha fazla da has alabiliyorlardı. Mesela yeniçeri ağası 500.000 akçe, nişancı, kapı defterdarı ve mir-i alem, kapıcıbaşı, mirahor-ı kebir 450.000 akçe ile, çaşnigir ve çakırcıbaşı 350.000 akçe ile sancağa çıkarlardı.²⁴³

Has arazileri serbest timar kategorisinde düşünülürdü. Buralara çok ağır bir suç veya şer'an organ kesmeye, idama müstehak bir durum olmadıkça beylerbeyileri ve sancakbeyileri müdahalede bulunamazlardı.²⁴⁴

Haslardan bir kısmı gereksinimlerini karşılamak amacıyla sultanlara (padişah anaları, kardeşleri, kızları ve eşleri) tahsis edilmiştir. Bunlara "Paşmaklık" adı verilmiştir. Haslar has sahibi görevde bulunduğu sürece tahsis edilmiş olmasına

²³⁹ Halil İnalçık, *Klasik Çağ*, s. 113.

²⁴⁰ Acun, "Timar Sistemi", s. 902.

²⁴¹ Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyan Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, Yay. Haz. Sevim İlgürel, TTK, Ankara 1998, s. 84-85.

²⁴² Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyan*, s. 114-115.

²⁴³ Barkan, "Timar", s. 315.

²⁴⁴ Cengiz Orhonlu, Nejat Göyünç, "Has", *DİA*, C. 16, İstanbul 1997, s. 269.

rağmen; Paşmaklıklar, diğer haslardan farklı olarak kayd-ı hayat şartıyla tevcih edilirdi, ayrıca paşmaklıklar bir başkasına intikal etmez, hassın sahibi ölürse veya feragat ederse paşmaklıklar havass-ı hümayuna ilhak edilirdi.²⁴⁵

Haslar XVI. yüzyılda emanet usulü idare edilirken, daha sonraları iltizama verilerek mukataa yoluyla idare edilmeye başlanmışlardır. Mültezimlerin görevlendirdikleri voyvodalar veya mütesellimler aracılığıyla halktan daha fazla para toplamanın yollarını aradıkları görülmektedir.²⁴⁶

2) Zeamet:

Yıllık gelirleri 20.000 akçe ile 100.000 akçe arasında olan dirliklere zeamet denirdi. Bu dirlikleri tasarruf edenlere zaim denirdi.²⁴⁷ Aynî Âlî Efendi zeamet tanımını şöyle yapmaktadır:

" Kılıç zeamet ve icmalli zeamet derler, kitab ıstılahında ikisi birdir. Umûm memâlikde zeamet yirmi bin akçedir. Mesela vilayet katibi Defter-i İcmalde bir kimesnenin üzerine yirmi bin akçe zeamet kayd eylese, ana icmalli kılıç zeamet derler. Mahlul oldukda yirmi binden noksan üzere aher kimesneye verilmez"²⁴⁸

Zeamet sahipleri mutlaka cebelüleri ile birlikte sefere katılmakla mükelleftiler. Sefere katılmayan zaimlerin zeametleri alınarak bir başkasına verilirdi. Zeamet sahipleri her 5.000 akçe için bir tam teçhizatlı cebelü göndermek zorundaydılar.²⁴⁹

Timarlı sipahi için bulunduğu sancak haricinde bir sancaktan gelir elde etmek mümkün değilken, zeamet sahibi eğer bulunduğu sancakta yeterli gelir yok ise diğer sancaktan zeametini tamamlayabiliyor ya da terakki alabiliyordu. Bu durumda zaim, zeametın kılıcının bulunduğu sancağa kayd olunur ve icmal defterinde "an zeamet-i benam ...." şeklinde yazılırdı.²⁵⁰

²⁴⁵ Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 48-49, Mithat Sertoğlu, "Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Toprak Dirliklerinin Çeşitli şekilleri", *VI. Türk Tarih Kongresi (20-26 Ekim 1961)-Kongreye Sunulan Bildiriler*, TTK, Ankara 1967, s. 291; Mehmet İpşirli, "Paşmaklık", *DİA*, C. 34, İstanbul 2007, s. 187.

²⁴⁶ Göyünç, "Has", s. 269.

²⁴⁷ Erhan Afyoncu, "Zeamet", s. 162.

²⁴⁸ Aynî Âlî Efendi, *Kavanin-i Ali Osman*, vrk: 27-a.

²⁴⁹ Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 6.

²⁵⁰ BOA, *TTD*. Nr: 562, s. 15,16,17; Karşılaştırma için bkz. BOA, *TRD*. Nr: 33, s. 235.

Bir timarlı sipahi timarının üstüne bir takım terakkiler eklenerek 20.000 akçeyi aştığında timarı zeamet statüsünü alırdı. Ancak bu durum kalıcı olmayıp, sipahi öldüğünde veya timar bir şekilde mahlule düştüğünde kılıcın üstüne eklenen hisseler dağıtılır ve kılıç kısmı başkasına tevcih edilirdi. Bunlar icmal defterinde zeamet olarak kayıtlı olmadıklarından dolayı, kadrolu zeamet sayılmazlardı.²⁵¹ Bu gibi kadrosuz zeamet statüsündeki timarlara "ber vech-i zeamet" denirdi.²⁵²

Bazı durumlarda ise zeametler parçalanarak timarlı sipahilere hisseler halinde tevzi edilirdi. Bu gibi durumlarda bahsedilen dirlikler icmale "Zeamet-i ..... be-nâm-ı ..... ber vech-i timar" formülüyle kaydedilmiştir. Ancak 1569 senesinde bu şekilde paylaşılma uygulamasından vazgeçilerek, zeametler tekrar zaimlere tevcih edilmeye başlanmıştır.²⁵³

En eski timar kayıtlarında timar ve has tabiri kullanılmaktayken zeamet, zaim gibi kelimelere rastlanmamaktadır. Bu kayıtlarda has tabiri yüksek rütbeli devlet görevlilerine (sancak beyi, subaşı gibi) verilen dirlikler için kullanılmıştır. Defterde bazı subaşların dirliklerine timar denilmesine rağmen, başka kayıtlarda has tabiri kullanılmaktadır. Daha düşük rütbeli devlet görevlileri ve sipahi dirlikleri için ise sadece timar kelimesi kullanılmaktadır.²⁵⁴ Ancak Arnavutluk'un hemen ardından tahrir edilmiş olan Paşa Livası'nda has ve timarla birlikte zeametlere de rastlanmaktadır.²⁵⁵

Zeamet sahiplerinin sancak beyi olabilmeleri için en az 80.000 akçelik bir zeamete sahip olmaları gerekiyordu.²⁵⁶ Sancağa çıkan zaimler kendilerinden önceki sancak beyinin haslarından 200.000 akçelik kısmına tasarruf ederlerdi.²⁵⁷

Zeametler bu gibi dirlik adı olmasının dışında aynı zamanda bir idari bölgenin adı da olabilmekteydi. Trabzon Sancağı'na bağlı olan Zeamet-i Kürtün buna örnek

²⁵¹ Barkan, "Timar", s. 316.

²⁵² *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Nahcivan*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nr: 117, İstanbul 2011, s. 24, Doğan Yörük, "Karaman Eyaletinde Timar Düzeninin Tesisi (1483)", *A.Ü. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 25, s. 40, Ankara 2006, s. 190.

²⁵³ Mehtar Özdeğer, *a.g.e.*, s. 427-430.

²⁵⁴ Halil İnalçık, Hicrî 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid, TTK 1987, s. XXIII (giriş).

²⁵⁵ Uğur Altuğ, *a.g.t.*, s. 109-114.

²⁵⁶ Hezarfen Hüseyin Efendi, zeameti 50.000 akçeden yukarı olan zaimlerin sancağa çıkabileceğini belirtir. Bkz. s. 115.

²⁵⁷ Afyoncu, "Zeamet", s. 163.

olarak verilebilir. Bu terim timar sistemi içerisinde "zeamet sahibine tabi olan timarlı sipahilerin toplu halde bulunduğu askeri bölge" anlamına gelir.²⁵⁸

Bir zaimin elinden sebepsiz yere zeameti alınması kanuna aykırıydı. Vazifesini yerine getirdiği sürece dirliğini elinde bulundururdu. Zaim öldüğü zaman çocuklarına zeameti değil timar tevcihi yapılırdı. Eğer ikiden fazla çocuğu varsa üçüncüsüne genellikle tevcih yapılmazdı. Zaimin seferde veya yatakta ölmesine göre çocuklarına yapılacak tevcihatın miktarı değişirdi. Bununla birlikte Vezir, Beylerbeyi, Sancak beyi gibi büyük devlet adamlarının oğullarına ve kapı kullarına önemli miktarda timar vermek kanundu. Vezirlik rütbesinde iken ölmüş olanların kethüda, kapıcıbaşı, çaşnigir vs. gibi kölelikten yetişmiş adamları ile 5 nefer subaşlarına önemli timarlar verilmekte idi. Ayrıca Beylerbeyinin bazı adamlarına çeşitli timarlar verilir ve bir oğlu var ise 40.000 akçe, iki veya üç oğlu var ise 20-25.000 akçelik zeametler verilirdi. Sancakbeyinin ise bir oğlu var ise 30.000 akçe zeamet, iki veya daha fazla oğlu var ise ilk ikisine 10-15.000 akçelik timarlar verilirdi.²⁵⁹

Zaimler itibar sahibi kabul edilir ve vezirler onları ayakta karşılardı. Zaimler kendi bölgelerindeki timarların denetimini yapar ve sefer esnasında içlerinden birisi seçilerek komutan vazifesiyle onların başında bulunurdu. Tanzimat'ın ardından timar sistemi kaldırılmış ise de hak sahiplerine ve belli görevlere mahsus dirliklere zeamet bedeli verilmeye devam etmiştir.²⁶⁰

3) Timar

Timar en kaba tabiri ile yıllık gelirleri 20.000 akçeden daha az olan askeri dirliklere verilen isimdir. Timar tasarruf eden personel, belirli hizmetleri yerine getirmek veya askerlik hizmetini ifa etmek karşılığında belli bölgelerin vergilerini kendi namlarına toplayarak; geçimini ve hizmet için yapacağı masrafları bu vergilerden karşılar.²⁶¹

Timar tasarruf eden askeri görevliye "sipahi" denirdi. Timarlı sipahi çağırıldığında harbe iştirak etmekle mükellefti. Kaynaklarda "Sahib-i Arz", "sahib-i

²⁵⁸ aynı madde, s. 162.

²⁵⁹ Barkan, "Timar", s. 315.

²⁶⁰ Afyoncu, "Zeamet", s. 163.

²⁶¹ Barkan, "Timar", s. 286.

raiiyyet" olarak adlandırılan tımarlı sipahi, aslında ne kendisine verilen toprağın sahibi, ne de o toprak üzerinde yaşayan reayanın efendisi konumundaydı. Sadece devletin toprakla ilgili politikası olan miri toprak rejimi ve reaya ile kanunları uygulamak vazifesine haiz olmasından dolayı bu isimler verilmiştir.²⁶²

Her tımar "kılıç" adı verilen bir çekirdekten meydana gelirdi. İcmal defterinde kayıtlı olan tımarların her biri birer kılıçtır. Buradaki kılıç tabiri tımarın kayıtlı kadrosunu temsil eder. Örneğin, "bir eyalette beş bin kılıç vardır" denildiğinde bu eyalette kayıtlı 5.000 adet dirlik vardır demektir.²⁶³ Kılıç miktarı her eyalette farklı miktarlarda olabiliyordu. Rumeli Beylerbeyliğinde kılıç 3.000 akçedir. Tevcih edilen 6.000 akçelik bir tezkireli iptida tımarın 3.000'i kılıç, diğer 3.000'i ise hissedir.²⁶⁴ Diğer eyaletlerde ise kılıç miktarı 2.000 akçedir.²⁶⁵ Ancak bazı durumlarda tımar, varsayılan kılıçtan daha düşük miktarda gelire sahip olup ve bu şekilde icmal defterine kaydedilmiş ise o tımar da bir kılıç sayılmaktadır. Yani burada kılıç denmesindeki asıl sebep, tımarın gelir miktarı değil, icmal defterinde kayıtlı olup olmadığıdır. Örneğin, Karahisâr-ı Şarkî Sancağı'nda iptida kılıç miktarı 2.000 akçe olmasına rağmen, icmal defterinde 500 akçelik tımarlar kaydedilmiştir ki; bunlar ayrı kılıç sayılırlar.²⁶⁶ Sipahi bir şekilde yararlılık göstermiş ise kılıcının üstüne "terakki" denilen zamlar alırdı. Sipahi öldüğünde tımarının kılıç kısmı oğluna tevcih edilir ve terakki olarak almış olduğu hisseler "ifraz" adıyla boşa çıkardı. Bu ifrazlar terakki bekleyen sipahiler var ise onlara tevcih edilirdi.²⁶⁷

Osmanlı Devleti'nde bir sipahinin tek başına bir veya daha fazla gelir grubunu (karye, mezra'a ve zemin gibi) bütünüyle tasarruf etmesi tercih edilen bir uygulama değildir. Gelir gruplarının hisselerine bölünerek birden fazla sipahinin tasarrufuna verilmesi ise daha yaygındır. Bunun en büyük sebebi, bir köyün reayasının dağılması halinde tımarın gelirinin de ortadan kalkacağından kılıcın zayi olması korkusudur.²⁶⁸ Ayrıca, bir sipahinin tek bir köye bütünüyle tasarruf ederek, orayı bir

²⁶² Acun, "Tımar Sistemi", s. 903; Barkan, "Tımar", s. 295.

²⁶³ Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 4, İlhan Şahin, "Tımar Sistemi Hakkında Bir Risale", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 32, İstanbul 1979, s. 931.

²⁶⁴ Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 89.

²⁶⁵ Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 4, 91-93.

²⁶⁶ BOA, *TTD*. Nr: 562, s. 36, 42, 112, 116, 123.

²⁶⁷ Acun, "Tımar Sistemi", s. 903, Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 95.

²⁶⁸ İnalçık, *Suret-i Defter-i İcmal-i Arvanid*, (giriş), s. XXV.

nevi mülk haline getirmesi ve reayaya zulüm etmesinin önüne geçme isteği de yukarıdaki dağıtım usulünü meydana getiren unsurlardan birisidir. Bu şekilde bir köye birden fazla sipahinin tasarruf etmesi, sipahilerin orada mutlak bir otorite kurmasını engellemiştir. Ayrıca aynı köyden hisse tasarruf eden sipahilerin de birbirini denetlemesine imkan sağlanmıştır.²⁶⁹

Sipahi sefere çağırıldığında varsa cebelülerini de alıp gitmekle mükellefti; aksi takdirde timarı elinden alınır.²⁷⁰ Bir sipahi kılıç kısmından sonra timarındaki her 3.000 akçe için bir²⁷¹ ve timarı 10.000 akçeden zeamete varıncaya kadar olanlar ise üç cebelü getirmekle mükelleftiler.²⁷²

Timarlı sipahi, timarının olduğu sancakta oturmak zorundaydı.²⁷³ Görev yerinde bulunmayan sipahinin timarı elinden alınır. Bu uygulamanın sebebi, sefere çağırıldığı anda en kısa sürede alay beyinin bayrağı etrafında toplanarak sefere iştirak etmesinin sağlanması idi.²⁷⁴

Osmanlılarda bazı istisnalar hariç "reayaya kılıç kuşanıp, ata binmek yoktur". Atadan veya dededen sipahi-zade olmayanlara timar verilmek kanuna muhaliftir. Ancak seferde yoldaşlığı veya yararlılığı görülen reayadan birisi için serdarlar arz ettiği takdirde iptidadan kılıç timar almaya hak kazanırlar.²⁷⁵ Kanuni Sultan Süleyman tarafından gönderilen bir fermanda, bir şekilde yararlılığı ve yoldaşlığı görülerek timar tevcih edilen reaya taifesine "ecnebi" denilerek zulm ve taaddi yapıldığına ve hatta timarlarının ellerinden alındığına değinilerek, "bütün memlekette olan sipahilerin ve reayanın hepsinin kullar olduğu, hiç birinin ecnebi olamayacağı, bundan sonra şimdiye kadar timar ve zeamet tevcih edilmiş raiyyet ve raiyyet oğullarının bir bahane ile timarları ve beratları ellerinden ellerinden alınan veya alınmayan olsun hiç birisine

²⁶⁹ Uğur Altuğ, *a.g.t.*, s. 86-87.

²⁷⁰ Aynî Âlî Efendi, *Kavanîn-i Ali Osman*, s. 33-a.

²⁷¹ Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 5; Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhisü'l-Beyan*, s. 123.

²⁷² Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 21-22; Tayyip Gökbilgin, her üç bin akçede bir cebelü götürülmesi gerektiğini söylemekle beraber, Sofyali Ali Çavuş kanunnamesinde yazana muhalif olarak 19.000 akçe timara sahip bir sipahinin 5 cebelü götürmesi gerektiğini belirtmektedir. Bkz. Gökbilgin, "Kanuni Sultan Süleymanın Timar ve Zeamet Tevcihi ile İlgili Fermanları", *İ.Ü. Tarih Dergisi*, C. 17, S. 22, Yıl 1967, s. 35.

²⁷³ Tayyip Gökbilgin, gös. Yer..

²⁷⁴ Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhisü'l-Beyan*, s. 140; Aynî Âlî Efendi, *Kavanîn-i Ali Osman*, vrk. 30/a.

²⁷⁵ Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhisü'l-Beyan*, s. 141, Aynî Âlî Efendi, *Kavanîn-i Ali Osman*, vrk. 32-32/a.

ecnebidir diye bir şey sorulmaması ve devlet merkezindeki defterlerde bu gibilere verilmiş olarak gösterilen timarların mukarrer tutulacağı" belirtilmiştir.²⁷⁶

Bazı devlet adamlarının yanlarında bulunan kullarına timar verilirdi. Örneğin beylerbeyilerinin 11 nefer adamları ile sancak beylerinin 6 nefer adamına düşenden timar vermek kanundu. Ayrıca zeamet ve timar sahipleri öldüğünde, oğulları timar almakta öncelikli idi. Oğullarının alacakları timarlar sipahinin ya da zaimin yatakta mı yoksa seferde mi öldüğüne göre değişmekteydi. Seferde şehit düşen sipahilerin çocukları diğerlerine göre daha büyük timarlar tasarruf ederlerdi.²⁷⁷

c. İdari ve Mali Durumlarına Göre Timarlar

Timarları idari ve mali durumlarına göre bir tasnife tabi tutmak gerektiğinde bu ayırım "Serbest Timar" ve "Serbest Olmayan Timarlar" olmak üzere iki şekilde yapılabilmektedir. Bu timarların niteliğini belirleyen en önemli unsur vergi toplama ve toplanan vergilerin tasarrufundaki yetkileridir.

1) Serbest Timarlar

Serbest timarlar, diğer sipahi timarlarına göre daha imtiyazlı olup, bölgelerindeki hem şer'î, hem de örfî vergileri toplamak hakkına sahiptiler. Ayrıca sefer zamanları dışında sancak beyinin emrinde sayılmazlar ve tasarruf ettikleri bölgelerinde tam bir özerklik içerisinde bulunurlardı.²⁷⁸

Devletin kuruluş dönemlerinde, Anadolu ve özellikle Rumeli'nin fetihlerini kolaylaştırmak amacıyla fethedilen bölgeler komutanlar, dervişler ve beylere "mefrûzü'l-kalem ve maktûü'l-kıdem" olarak bir nevi temlik şeklinde tevcih edilen serbest timarlarda, dirlik sahipleri; diğer sipahi timarlarının toplama hakkı bulunmayan veya kısmen toplayabildikleri bir takım vergileri de toplayabilmekteydiler.²⁷⁹ "Rüsûm-ı Serbestiye" denilen bu vergiler, genellikle örfî karakterli vergiler olup, sayıları ve nitelikleri bölgeden bölgeye göre değişiklik gösterebilirlerdi. Örneğin, cürm ve cinayet resmi, kaçak köle veya hayvanların yakalanması ile alınan ve müjdegâne adı verilen harçlar, vaşak vb. av hayvanlarının

²⁷⁶ Gökbilgin, "Kanuni Sultan Süleymanın Timar ve Zeamet Tescihi İle İlgili Fermanları", s. 38.

²⁷⁷ Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhüsü'l-Beyan*, s. 141.

²⁷⁸ Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 59.

²⁷⁹ Acun, "Timar Sistemi", s. 905.

postları gibi bir takım gelirler ile çift resminin yarısı serbest timar sahibinin sayılmaktaydı.²⁸⁰

Devlet görevlileri genellikle serbest timar dahilindeki arazilere karışmıyorlardı. Bir suçlu serbest timar arazisine girmiş ise, devlet görevlileri suçluyu yakalama, cezalandırma, hapsedme gibi haklara sahip değildi. Ancak, serbest timar sahibine bu suçluların takibi, yeri geldiğinde cezalandırılması ve bu cezaların karşılığında alınan para cezalarının tahsil edilmesi hakları verilmiştir.²⁸¹

Haslar, zeametler, kale dizdarları, alaybeyi, çeribaşı, serasker, defterdar gibi görevlilere verilen timarlar serbest timar kategorisine girmektedir. Bununla birlikte serbest olmayan bir timar, serbest timara dahil edilse bile serbest timar kategorisine girmez. İleride tekrar eski statüsüne kavuşabilir. Ancak padişah hükmüyle yapılırsa serbest olabilirdi.²⁸²

2) Serbest Olmayan Timarlar

Serbestlik rüsümü (rüsûm-ı serbestiye) toplama hakkı bulunmayan bütün timarlar serbest olmayan timarlar kategorisine girmektedirler. Devlet bu timarlara serbest timarların aksine mümkün oldukça müdahale etmektedir. Sipahi suçluların takibini yapabilmekte ise de, bu takip sonucunda alınacak harçları tabi oldukları serbest timar sahiplerine (has zeamet sahipleri) vermek veya onlarla paylaşmak zorundaydılar. Bununla birlikte serbest olmayan timar sahipleri, kendilerine tabi olan halkın içerisinde suçluları cezalandıramadıkları gibi, onlarla aynı şekilde aynı mahkemelerde dahi yargılanabiliyorlardı.²⁸³

"Mefrûzü'l-kalem ve maktûû'l-kıdem" olarak bir nevi temlik şeklinde tevcih edilen serbest timarlarda, devlet görevlilerinin her hangi bir şekilde müdahalesinin söz konusu olmadığı daha önce söylenmişti. Böyle bir durumda vergi memurları timar içerisindeki gelir artışını takip edemiyordu.²⁸⁴ Ancak serbest olmayan timarlarda, gelir sipahinin elinde bulunan beratla tespit edildiğinden, umumi tahrirlerde bu gelirin üstünde bir rakama rastlayan ilyazıcı, bu fazla geliri başka bir sipahiye tevcih edebilir

²⁸⁰ Barkan, "Timar", s. 310-312.

²⁸¹ Halil İnalçık, "Timar", *DİA*, C. 41, İstanbul 2012, s. 171.

²⁸² Beldiceanu, *a.g.e.*, s. 32-33.

²⁸³ Barkan, "Timar", s. 310.

²⁸⁴ Acun, "Timar Sistemi", s. 905.

veya devlet adına tahsil etme yetkisini mevkufat eminlerine verebilirdi.²⁸⁵

d. Veriliş Şekillerine Göre Timarlar

1) Tezkireli Timarlar

İcmal defterinde kayıtlı bulunan dirliklerin her hangi birisi münhal duruma düşer ise bunların tevcihi beylerbeyi tarafından değil mutlaka merkezden, padişah beratıyla yapılırdı. Dirlik almak isteyen sipahi Beylerbeyinden aldığı tezkire ile merkeze müracaat eder ve bu tezkire gereği padişah beratı hazırlanıp, timar tevcih edilirdi. Bu tezkire muamelesinden dolayı bu gibi timarlara "tezkireli timar" denilmektedir.²⁸⁶

Tezkireli timarlar mutlaka icmal defterinde kayıtlı olmak zorundaydı. Bu timarların çekirdeğini oluşturan birime kılıç, bunların verilebileceği azami miktara iptida denilirdi. İptida temelde "kılıç" ve "hisse" olarak iki kısımdan meydana gelirdi. Kılıç yukarıda bahsedildiği üzere timarın çekirdeğini oluşturan ve parçalanamaz en küçük birimdir. Sipahizadelere babalarının timarının "kılıç" kısmı tevcih edilirdi. Hisse ise kılıcın ardından iptidayı oluşturan terakkilere verilen isimdir. Timar mahlüle düştüğünde, kılıç kısmı sipahizadeye tevcih edildikten sonra hisseler başka sipahilere dağıtılır veya biriktirilerek tezkiresiz bir timar meydana getirirdi.²⁸⁷

İptidaların miktarı beylerbeyiliğe göre değişiklik göstermekteydi. Aşağıdaki tabloda Aynî Âli Efendi'nin verdiği bilgilere göre eyaletlerdeki tezkireli timarların iptidaları, kılıç ve hisse miktarları gösterilmiştir.

---

²⁸⁵ Barkan, "Timar", s. 312.

²⁸⁶ Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 87.

²⁸⁷ Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 80-81.

Tablo I: Beylerbeyiliklerdeki Timarların İptida Miktarları

BEYLERBEYLİK	İPTİDA MİKTARI	KILIÇ	HİSSE
RUMELİ	6.000	3.000	3.000
BOSNA	6.000	3.000	3.000
BUDİN	6.000	3.000	3.000
TIMIŞVAR	6.000	3.000	3.000
ANADOLU	5.000	2.000	3.000
KARAMAN	3.000	2.000	1.000
MARAŞ	3.000	2.000	1.000
RUM	3.000	2.000	1.000
DİYARBEKİR	6.000	2.000	4.000
ERZURUM	6.000	2.000	4.000
ŞAM	6.000	2.000	4.000
HALEP	6.000	2.000	4.000
BAĞDAD	6.000	2.000	4.000
ŞEHRİZOR	6.000	2.000	4.000
KIBRIS	5.000	2.000	3.000

Bundan başka Rumeli ve Anadolu Eyaletlerinden ifraz olunan sancaklardan meydana gelen Cezayir Beylerbeyliği'nde tezkireli timar 5.000 akçedir. Ancak bu eyaletin Rumeli eyaletinden ifraz olunan sancaklarında kılıç 3.000 akçe kalan 2.000 akçesi hisse iken, Anadolu eyaletinden ifraz olunan sancaklarda 2.000 akçe, hisse 3.000 akçedir.²⁸⁸ Görülüyor ki, bir sancak başka bir eyalete katılmış ve iptida timarının miktarında değişme olmuş olsa dahi kılıcın miktarı eski bağlı olduğu beylerbeylikte nasıl ise o şekilde devam etmektedir.

Bazı timarların iptidasının tamamı değil sadece kılıç kısmının tevcih edildiği de olmuştur. Bu gibi timarlara "iptida kılıç" tabiri kullanılmaktadır. Daha önce de bahsedildiği gibi bu gibi iptida kılıçlar sipahizadelere tevcih edilirler, kılıcı tevcih edilen timarların kalan hisseleri başka sipahilere dağıtılmak üzere ifraz haline

²⁸⁸ Aynî Âli Efendi, *Kavanîn-i Âli Osman*, vrk. 28/a-28/b.

gelirdi.²⁸⁹ Bazı durumlarda ise sipahizadelere eyaletin kılıç timarından daha yüksek gelirlerle timar verildiği görülmektedir. Ancak bu durum babasının timarının tezkirelisinin bozulmaması kaydıyla tevcihinden kaynaklanmaktadır.²⁹⁰

İcmal defterlerinde o eyaletin kılıç miktarından daha düşük gelirlerde olan bazı timarlar vardır ki, bunlar da tezkireli timar sayılmaktadırlar. Bunlar defterde kayıtlı kadrolu timarlar olduklarından ayrı bir kılıç sayılırlar ve gelirinin miktarına bakılmaksızın beylerbeyi tezkiresiyle, merkezden berat almak kaydıyla tevcih edilmek zorundaydılar.²⁹¹

2) Tezkiresiz Timarlar

Merkezden berat almaksızın beylerbeyinin kendi beratı ile tevcih ettiği timarlara tezkiresiz timar denilmekteydi.²⁹² Bu timarların aslen bir kılıcı olmayıp, tezkireli timarlardan artan ifrazlar biriktirilerek meydana getirilmişlerdir.²⁹³ Şu veya bu şekilde timar mahlüle düştüğünde hisseler diğer sipahilere terakki olarak tevcih edilebilirlerdi.²⁹⁴

Bir eyalette bulunan tezkiresiz timarın üst sınırı, o eyaletin tezkireli timarından bir akçe eksigidir. Örneğin Rumeli eyaletinde tezkireli timar 6.000 akçe iken, tezkiresiz timarı bir akçe eksigi yani 5.999 akçedir.²⁹⁵ Tezkiresiz timarlar icmal defterinde yer almadıklarından dolayı kadrolu timarlar sayılmazlar. Bunlar beylerbeyilerin kendilerine has tuttıkları bir defterde kayıtlıdırlar.²⁹⁶

e. Timar Sahibinin Vazifesine Göre Timarlar

1) Eşkinci Timarları

Tarihin çeşitli zamanlarında ve çeşitli şekillerde uygulanagelen timar sistemi, Osmanlı Devleti'nde de timarlı sipahi denen bir süvari ordusunun teşkilatlandırılmasıyla da uzunca bir süre başarıyla tatbik edilmiştir.²⁹⁷ Bu sistemin

²⁸⁹ Sertoğlu, s. 94-95.

²⁹⁰ Aynî Âli Efendi, *Kavanîn-i Âli Osman*, vrk. 28/b.

²⁹¹ Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 92, Aynî Âli Efendi, *Kavanîn-i Âli Osman*, vrk. 28/b.

²⁹² Barkan, "Timar", s. 315.

²⁹³ Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 4.

²⁹⁴ Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 81.

²⁹⁵ Aynî Âli Efendi, *Kavanîn-i Âli Osman*, s. 28/a.

²⁹⁶ Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 21, 86.

²⁹⁷ Halil İncalcık, "Osmanlı Timar Rejimi ", s. 1059.

ilk uygulandığı zamanlardan itibaren asıl amaç güçlü bir süvari ordusu meydana getirmek ve asker ihtiyacını mümkün olabildiğince karşılamak olmuştur.²⁹⁸

Osmanlı Devleti'nde timarlı sipahi tasarrufunda bulunan timarın gelirine göre yanında bir cebelü, zırh, çadır, koşum vs. gibi harp ihtiyaçlarını karşılamak zorundaydı.²⁹⁹ Sefere çağırılan sipahi alay beyinin sancağı altında toplanır ve sefer öncesi sıkı bir denetime tabi tutulurdu. Sefere gelmeyen, cebelü getirmeyen veya harp aletlerinde eksiklik olan sipahilerin timarları ellerinden alınırdı.³⁰⁰

XVI. yüzyılın ilk yarısında sayıları 37.521 olan sipahi timarlarının 9.653 tanesi müstahfız timarı geriye kalanı ise eşkinci timarı idi.³⁰¹ Bu rakam yüzyılın sonlarına doğru Rumeli Eyaletlerinde 40.695, Asya eyaletlerinde 42.857 olmak üzere toplamda 83.552 adet olmuştur.³⁰² Eşkinci timarları en temel şekliyle müstakil, be-nevbet ve müşterek olmak üzere 3 gruba ayrılabilir.

Müstakil timarlar, bir toprak dirliğine başka hiçbir ortak olmadan tek bir sipahinin tasarruf ettiği ve eşkincili timarlar arasında sayıca en çok olan dirlik çeşididir. Buna göre sipahi tasarrufunda bulunan gelir gruplarından (karye, mezra, çiftlik, zemin vb.) vergileri toplamak, geçimini sağlamak, kendi kapı halkı olan gulamlar, cebelüler vs. gibi kimselerin eksiklerini tamamlayarak çağırıldığında eksiksiz olarak sefere katılmak mecburiyetindedir.³⁰³

Eşkinci timarının diğer bir şekli de müşterek timarlardır. Bu timar tipinde sipahi öldüğü veya timarından feragat ettiği zaman timarının tamamı veya bir kısmı oğullarına müştereken, tek bir beratla tevcih edilir. Eğer sipahinin ikiden fazla oğlu var ise küçük olan timara ortak edilmez ancak, talep ettiği takdirde başka bir timarın müstakilen tevcih edilmesinde sakınca yoktur.³⁰⁴ Müşterek timarlarda sipahiler genellikle sefere nöbetleşe giderlerdi. Ancak bazı durumlarda ikisinin birden sefere

²⁹⁸ Uğur Altuğ, *a.g.t.*, s. 74.

²⁹⁹ İnalçık, "Sipahi Ordusu", s. 1065.

³⁰⁰ Mehmet Doğan, *Ankara Sancağı'nda Timar Sisteminin Dönüşümü*, Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi SBE, Ankara 1992, s. 31.

³⁰¹ Barkan, "Timar", s. 287.

³⁰² Barkan, "Timar", s. 291.

³⁰³ Osmanlı belgelerinde böyle bir timar çeşidi bulunmamakla birlikte, eşkinci timarları içerisinde bir tasnife tabi tutacak olursak, be-nevbet ve eşkinci timarlarından başka tek başına tasarruf edilen timarlar olması sebebiyle bu ismin kullanılabilmesi kanısındayız.

³⁰⁴ Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 95-96.

gitmesi şartıyla tevcih edildikleri de olurdu.³⁰⁵ Kardeşlerden birisi öldüğünde eğer varsa hissesi diğer kardeşine tevcih edilirdi. Aksi takdirde timarın tamamı sağ olan kardeşe intikal eder veya ölen sipahinin oğlu timar talep ederse sipahizadeye tevcih edilirdi.³⁰⁶

Be-nevbet timarlar da eşkinci timarlar kategorisinde yer alan diğer bir timar çeşididir. Bu timar çeşidinde de bir kılıç timara birden fazla sipahi tasarruf eder. Ancak mutasarrıf olan sipahilerin her birinin ayrı beratı vardır ve sefere çağırıldıklarında nöbetleşe giderlerdi. Be-nevbet timar tasarruf eden bir sipahi öldüğünde hissesi müstakil bir timar gibi muamele görür, oğlu var ise timarı oğluna verilir, aksi takdirde başka bir sipahiye tevcih edilirdi.³⁰⁷ Rumeli’de bulunan be-nevbet timarlar ise bir nevi mülk sayıldıklarından miras gibi oğullara, sipahinin oğlu yok ise diğer mirasçılara verilir.³⁰⁸ Be-nevbet timardan hisse tasarruf eden bir sipahi müstakil timara çıkamazdı. Ancak müstakil timar tasarruf eden sipahinin be-nevbet timar tasarruf etmesinde her hangi bir sakınca bulunmuyordu.³⁰⁹

2) Hizmet Timarı

Osmanlı devleti yalnızca askeri hizmetleri ifa eden personele değil, sosyal bir takım işleri yerine getiren personele de timarlar tahsis etmiştir. Padişahın avcı kuşlarının yetiştirilmesi hizmetini yerine getiren doğancı, şahinci, çakırcı gibi görevlilerin bir kısmı (bunların cümlesine hassa kuşbazları denilmiştir) ile hassa ahırlarında istihdam olunan görevlilerin timarları vardır. Bunların timarları arpalık hükmünde olup, sadece bu göreve aittir yani parçalanamaz, başka bir göreve veya görevliye tevcih edilemezlerdi.³¹⁰ Bunlardan başka konar-göçer aşiretlerin boy beyleri ve kethüdalarının da kendilerine tahsis edilmiş timarları olabiliyordu. Bu timarlar özellikle vergi toplama, yetkililere teslim etme ve birimlerinin idari düzeninin sağlanması gibi hizmetlerinin karşılığı olarak verilmekteydi.³¹¹

³⁰⁵ Uğur Altuğ, *a.g.t.*, s. 88; BOA, MAD.Nr: 142, s. 370/a.

³⁰⁶ BOA, MAD.Nr: 142 s. 371/a.

³⁰⁷ Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 59.

³⁰⁸ Aynî Âli Efendi, *Kavanîn-i Âli Osman*, vrk. 32/b.

³⁰⁹ Aynî Âli Efendi, *Kavanîn-i Âli Osman*, vrk. 32/a.

³¹⁰ Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 68-71.

³¹¹ İlhan Şahin, “XVI. Yüzyıl Osmanlı Anadolu Göçebelerinde Kethüdalık ve Boybeylik Müessesesi”, *Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler*, Eren Yayınları, İstanbul 2006, s. 180-182.

Osmanlı Devleti'nde ticaret yollarının, köprübaşlarının ve stratejik öneme sahip yerlerin güvenliğini sağlamak ve ihtiyaç halinde yolculara rehberlik etmekle yükümlü olan derbentçilerden çoğu bazı muafiyetler karşılığında bu görevi ifa etmekle birlikte, bir kısmı da timar tasarruf ediyorlardı. Bu derbentçiler güvenliklerini sağladıkları bölgelerden gelen ve geçenlerin mallarında bir zayıf husule gelirse kendi mallarından karşılamakla yükümlüydüler. Timar tasarruf eden derbentçinin ölümü veya görevini ifa edemeyecek duruma gelmesi sonucu timarı varsa oğluna, yoksa derbentçilik görevini yapacak bir başkasına verilirdi. Bu timarların tevcihi alay beyinin arzı ile olurdu. Derbent tasarruf edenler çocuk yaşta oldukları zaman, görevi ve timarı vekil vasıtasıyla ifa ediyorlardı.³¹²

3) Müstahfız Timarı

Osmanlı askeri teşkilatında ülke içinde ve sınırlardaki bütün kalelerde muhafaza ve savunma hizmetinde vazifeli askeri gruplar bulunurdu. Bunlar kalelerin önemine göre bölükler halinde teşkilatlandırılmıştı. Kale müstahfızları genellikle kale içerisinde aileleriyle birlikte otururlardı. Bunların kaleden ayrılmamaları istenirdi. Görevleri arasında değerli eşya, para, vergi gelirlerinin saklandığı ve suçluların kapatıldığı hapishanenin bulunduğu kaleyi beklemek ve güvenliğini sağlamak, vergi toplayanlara refakat etmek, şehrin asayişini temin etmek, eşkıya takibinde yardımcı olmak vb. idi. Bunlara verilen timarlara genellikle “gedik-i timar” adı verilmektedir.³¹³ Bu timarlar yapı bakımından sipahi timarlarından bir farkı olmamakla birlikte, sipahi timarlarından daha düşük gelire sahiptirler. Bu timarlar göreve ait oldukları ve icmalli olduklarından dolayı parçalanamazlar ve görev harici birisine tevcih edilemezler.³¹⁴

Bunların yanında kalelerdeki imam, müezzin, meremmeti gibi kale içerisinde bulunan görevliler de kale müstahfızlarından sayılmışlardır. Bunların da büyük çoğunluğu timar tasarruf etmekteydi. Bu görevlilere ait timarlar icmal defterinin sonunda “müstahfızan-ı kal'a-yı .....” formülü ile yer alırdı.³¹⁵

Gedik şeklinde timar tasarruf eden kale görevlilerinden birisi de

³¹² Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbent Teşkilatı*, Eren Yayınları, İstanbul 1990, s. 39-40, Yusuf Halaçoğlu, "Derbent", *DİA*, C. 9, İstanbul 1994, s. 162-163; Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 74-75.

³¹³ *DİA*, "Müstahfız" *DİA*, C. 32, İstanbul 2006, s. 109-110.

³¹⁴ Uğur Altuğ, *a.g.t.*, s. 75, Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 69.

³¹⁵ Erhan Afyoncu, *a.g.t.*, s. 25, ayr. Bkz. BOA, *TTD*. Nr: 562, s. 183 vd.

gönüllülerdir. Gönüllüler kendi istekleri ile orduya katılan veya sefere çıkan askerlerdir. Bunlar genellikle ulufe alırlardı ancak bazı kale gönüllülerine gedik adı altında timar tevcihi yapılmıştı. Gönüllü gediklerinin sayısı değişmezdi. Bir gedik her hangi bir sebeple mahlüle düşerse kale dizdarının arzıyla tevcih edilirdi. Bazı durumlarda sancak beylerinin adamlarına da gönüllü gediği tevcih edildiği görülmektedir.³¹⁶

3. Timar Sahibinin Yetkileri ve Devlet-Sipahi-Reaya İlişkisi

Osmanlı timarı her şeyden önce sefere eşmek, bulunduğu bölgede güvenliği sağlamak, vergileri toplamak ve özellikle tarımsal üretimin sürdürülmesini garanti altına almak gibi görevleri ifa eden ve bu yönüyle devletin bir memuru vasfında olan sipahinin ve ona bağlı olarak çalışanların masraflarını karşılamak amacıyla tahsis edilmiş bir toprak dirliğidir. Devletin bir memuru olarak sipahinin devlete ve reaya; reayanın da sipahiye karşı bir takım sorumlulukları vardır.

a. Timarlı Sipahinin Devlete Karşı Sorumlulukları

Her şeyden önce devletin bir memuru konumunda olan timarlı sipahinin öncelikli görevi askerlikti. Sipahi çağırıldığında sefere eşmek ve varsa cebelülerini de yanında götürmekle mükellefti. Sefer zamanı bütün eksiklerini tamamlayarak alay beyinin sancağı altında toplanırdı ve kararlaştırılan bir yerde beylerbeyine katılırlardı. Beylerbeyi burada sipahileri sıkı bir teftişten geçirir eğer eksikliği olan veya seferden kaçan varsa timarı elinden alınırdı.³¹⁷

Devlet timarlı sipahilerin yerli bir asalet sınıfı oluşturmalarını engellemek için çeşitli kanunlarla onları denetim altında tutmaktadır. Örneğin mülk ve bazı serbest timarlar hariç, timarlar miras bırakılamaz, satılamaz, hibe veya vakfedilemezdi. Sipahi sadece bulunduğu bölgenin devlet tarafından tespit edilmiş olan belli resim ve vergilerini toplayabilirdi.³¹⁸ Vergilerin tamamını toplayamadığı gibi, tespit edilenden

³¹⁶ BOA, BOA, *KKT*. Nr: 219, s. 81, 106, 144, 172, Gedik hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Akgündüz, "Gedik", *DİA*, C. 13, İstanbul 1996, s. 541; Abdülkadir Özcan, "Gönüllü", *DİA*, C. 14, İstanbul 1996, s. 153.

³¹⁷ Coşkun Üçok, "Osmanlı Devlet Teşkilatından Timarlar", *A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, Yıl:1943, C. 1, s. 4, s. 511,512; Emine Erdoğan Özünlü, *Ayntâb Sipahileri Bir Osmanlı Sancağında Timarlı Sipahi Olmak (1530-1647)*, Berikan Yayınevi, Ankara 2011, s. 66, Barkan, "Timar", s. 317.

³¹⁸ Acun, "Timar Sistemi", s. 903, Barkan, "Timar", s. 295.

fazla gelir tasarruf edemezdi. Tahrirlerde, timar içerisinde fazladan bir gelir olduğu anlaşılırsa, bu gelirler ya mevkufat eminlerine devredilir veya biriktirilerek başka sipahilerin timarlarına katılırdı.³¹⁹

Timarlı sipahi kendi timarı içerisinde bütün alanı ekemezdi. Sadece geçimini sağlamak amacıyla kendisine bırakılan ve "hassa çiftlik" veya "kılıç yeri" denilen arazileri ekmek zorundaydı. Bu çiftlikleri isterse ortakçılık usulüyle işletebilir, isterse kiraya verebilirdi. Ancak bu kira sözleşmesi, sipahinin timarına tasarruf ettiği zaman ile sınırlıdır. Sipahi öldüğünde veya timarı becayış, feragat gibi sebeplerle bir başkasına tevcih edildiğinde kira akdi de son bulmuş sayılırdı.³²⁰

Babaları gibi askeri sınıftan sayılar sipahizadeler, ekip biçtikleri yerler için vergi verirler ancak bunlar normal reayanın ödediği raiyyet resimlerinden ve avarız-ı divaniye gibi bir takım vergilerden muaftırlar.³²¹ Babaları olan timar sahibi ölmediği veya timarından feragat etmediği takdirde timar sahibi olamazlardı. Bir şekilde babasının sağlığında timara çıkmış olan sipahizade olursa, timarı elinden alınarak timar bekleyen bir başkasına tevcih edilirdi. Babasının ölümü halinde ise sadece timarın çekirdek kısmı olan "kılıç" kısmı oğluna tevcih edilirdi. Ayrıca her padişah değişikliğinde timarlı sipahi beratını yenilemek mecburiyetindeydi. Devlet bu yolla sipahilerin bir bölgede hanedan yani merkeze muhalif bir güç konumuna yükselerek adem-i merkeziyetçi bir tavır içerisinde girmelerini engellemeye çalışıyordu.³²²

b. Reayanın Timarlı Sipahiye Karşı Sorumlulukları Ve Sipahi Reaya İlişkisi

Osmanlı timarının mali kaynaklarını oluşturması bakımından timar sisteminin en önemli unsurunu reaya oluşturmaktadır. Sipahi "sahib-i raiyyet" olması bakımından reaya üzerinde bir takım haklara haizdir. Ancak bu haklar oldukça sınırlıdır. Bu yüzden timarlı sipahilerin orta çağ Avrupası'nda görülen feodal beylerle karıştırılmaması gerekmektedir. Timarlı sipahinin toplayacağı vergiler ve diğer

³¹⁹ Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 117.

³²⁰ Barkan, "Timar", s. 304; Barkan, "Feodal Düzen ve Osmanlı Timarı", s. 879.

³²¹ Halil İnalçık, "Raiyyet Rüsümü", *Osmanlı İmparatorluğu:Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayınları, İstanbul 1993, s. 52; Celalzâde Kanunnamesi, bkz. Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, C. 9-2, OSAV, İstanbul 1994, s. 330.

³²² Acun, "Timar Sistemi", s. 903.

haklarının hepsi kanunnamelerle tespit edilmiş olduğundan; sipahinin bu kanun ve kuralların dışına çıkması mümkün değildir.³²³

Reyanın devlete dolayısıyla timarlı sipahiye karşı görevlerinden en önemlisi üzerine yazılmış olan vergileri ödemek ve üretimin sürekliliğini sağlamaktır. Köylü toprağını habersiz terk edemezdi. Timarlı sipahinin sebepsiz yere toprağını terk eden köylüyü on yıl içerisinde geri getirme yetkisi olmakla birlikte bu kanun ancak reyanın şehirde bir iş tutup, yerleşmesi ile hükümsüz kalmaktadır. Bu durumda ise reaya toprağını boş bıraktığından dolayı "çift-bozan resmi" denilen bir vergi ödemek durumundadır. Buna karşın sipahi geçerli bir sebep olmadan toprağı reyanın elinden alarak başka birisine veremezdi. Eğer reaya toprağını terk eder veya işletemez duruma gelirse sipahinin toprağı başkasına devretme yetkisi bulunmaktadır.³²⁴

Reaya bağlı bulunduğu sipahinin tasarrufunda bulunan timar topraklarında ekecek alan var iken, başka bir sipahiye ait timar topraklarında ziraatle uğraşamazdı.³²⁵ Ancak boş alan olmadığı takdirde diğer sipahilere ait topraklara gidip ziraat yapabiliirdi. Bu gibi kendi üzerine kayıtlı topraklar haricinde başka yerlerden arazi eken köylüler "hariç raiyyet" olarak adlandırılmışlardır.³²⁶

Toprak tasarruf eden reaya öldüğü veya topraklarını işletemeyecek kadar hastalandığı takdirde toprakların tasarrufu hiçbir bedel ödemededen oğluna devredilir; oğlu yoksa veya toprağı işleyemeyecek kadar küçükse toprak tapu resmi karşılığında bir başkasına devredilebilirdi. Ancak ölen reyanın karısı veya kızı toprağı işlemek istediğinde, tapu resmi karşılığında sipahi toprağı onlara tahsis etmek zorundaydı.³²⁷

Osmanlı Devleti fethettiği bölgelerdeki angarya hizmetlerin büyük bir çoğunluğunu kaldırmış olsa da, bazı angaryaları köylüye yükleyerek sipahiyi de korumaya çalışmıştır. Örneğin reaya sipahiye ev ve anbar yapmak zorundadır. Hassa otlaktaki otları biçmekle mükellef olan reaya, bu otların samanlığa götürülmesi işinden ise muaf tutulmuştur. Sipahi köye geldiğinde o köyün ahalisi sipahiyi üç gün misafir

³²³ Altuğ, *a.g.t.*, s. 102.

³²⁴ Tabakoğlu, "Osmanlı Devleti'nin Mali Yapısı", s. 192; Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*, TTK., Ankara 1990, s. 156-157.

³²⁵ Emine Erdoğan Özünlü, *Ayıntab Sipahileri*, s. 69.

³²⁶ Hariç raiyyet hakkında geniş bilgi için bkz. Oktay Özel, "XV. Ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunda "«Hariç Raiyyet»", *TDAD*, S:43, İstanbul 1986, s. 159-171.

³²⁷ Miroğlu, *a.g.e.*, s. 155.

etmek, ona yiyecek temin etmek ve atına bakmaya zorunludur. Üç günden sonrası için ise sipahi köylüyü zorlayamaz.³²⁸

Köylü sipahiye düşen öşrü sipahinin anbarına taşımak ve bir günlük mesafeden uzak olmamak kaydıyla pazara götürmek zorundadır. Bu mesafeden daha uzak pazarlara veya ikinci bir pazara taşımak konusunda sipahi reaya baskı yapamazdı.³²⁹

Daha önce de bahsedildiği gibi sipahinin sahib-i arz sıfatıyla reaya üzerinde olan hakları kanunlarla belirlenmişti. Köylü ile sipahi arasında anlaşmazlık çıktığı takdirde, bu sorunu çözmek işi kadiya aitti. Reaya gerektiği takdirde şikâyetini merkeze de yapabiliirdi.³³⁰

4. Tımarın Mali ve Zirai Unsurları

Osmanlı devletinin en kudretli olduğu zamanlarda mükemmel bir şekilde işleyen tımar sisteminde, tımarı meydana getiren mali unsurlar temel olarak iki kısma ayrılabilir. Bunlar tımarın rezervi denilebilecek bir yapıya sahip olan, hassa çiftlik, bağ, bahçe vb. ile, tımarın asıl geliri olan köy, mezra, çiftlik vb. gibi vergi gruplarıdır.³³¹

Osmanlı devletinde tımarlı sipahiye ayrılmış olan ve reaya çiftliklerinden hususiyetle ayrı tutulan, ekilebilir topraklara Osmanlı kayıtlarında "hasa çiftlik", "kılıç yeri", "beylik çiftlik" gibi isimler verilmektedir. Bir bakıma tımarın rezervini oluşturan bu gibi yerler, genellikle tımarlı sipahinin kendi ihtiyaçlarını karşılaması amacıyla sipahiye tahsis edilmiştir. Tımarlı sipahi, hassa çiftlik, bağ, bahçe gibi üretim yerlerini kendisi işleyebilir, tapu karşılığında reaya kiralayabilir veya ortaklık usulü işletebilirdi.³³² Bu çiftliklerden başka, tımar rezervi olarak değirmen, bölgeye göre hamam vs. gibi gayrimenkuller de bulunmaktaydı.³³³ Bu gelirleri sipahinin mutlak mülkü olarak düşünmek yanlış olacaktır. Sipahinin görevde olduğu sürece

³²⁸ Halil İnalçık, *Klasik Çağ*, s. 116; Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Çiftçi Sınıfların Hukuki Statüsü", *Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler 1*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1980, s. 737.

³²⁹ Beldiceanu, *a.g.e.*, s. 63; İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Dönem*, s. 116; Tabakoğlu, "Osmanlı Devleti'nin Mali Yapısı", s. 192.

³³⁰ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, s. 221.

³³¹ Altuğ, *a.g.t.*, s. 92.

³³² Barkan, "Çiftlik", s. 792.

³³³ Beldiceanu, *a.g.e.*, s. 54-55.

tasarruf hakkına sahip olduğu bu gibi gelirler, timarın başkasına verilmesi ile birlikte el değiştiriyorlardı. Bu sebeple sipahi bu rezervleri satmış olsa veya kiraya verse dahi kendisinden sonra gelecek sipahi bu anlaşmaları feshetme yetkisini elinde tutuyordu.³³⁴

Timarın asıl gelirlerini ise köy, mezra vb. gibi yerleşim merkezlerinde bulunan reyanın ödediği vergiler oluşturmaktadır. Osmanlı mali hukukunda bu vergiler "şer'i vergiler" ve "örfi vergiler" olarak iki kısımda düzenlenmiştir.

Şer'i vergiler, öşür, cizye ve haraç olarak üç kısımda düzenlenmiştir.³³⁵ Bazı araştırmacılar tarafından vergi sayılan zekat ise her Müslümanın her yıl vermeye yükümlü olduğu parasının veya malının 40'ta birine denirdi.³³⁶ Zekatın harcanması gereken yerler ve miktarı ile ilgili açıklamalar Kuran'da belirtilmiştir. Bundan başka bir yere harcanıp, harcanamayacağı konusunda bir takım tartışmalar günümüzde dahi yapılmaktadır.³³⁷

Öşür, Osmanlılarda müslim-gayrimüslim ayrımı yapılmadan üründen alınan aynî vergiye verilen isimdir. Kelime anlamı olarak "onda bir" demek olan öşrün, tahsil oranı her sancakta aynı değildir.³³⁸ Bir fıkıh terimi olarak şer'i öşür; Mekke, Medine, Hicaz ve Yemen gibi Arap memleketlerinde ortaya çıkan ve mülk şeklinde kalmış olan öşri toprakların Müslüman sahipleri tarafından ödenmesi ve miktarının da toprağın sulanma şekline göre onda bir ile onda yarım arasında verilmesi gereken vergidir. Ancak Osmanlı devletinde daha değişik bir hal almış bulunan öşür, çiftçilerin devletin mülkiyetinde olan arazinin ancak kiracısı durumunda olduklarından; her sene ürettikleri mahsulden devlete ödemekle yükümlü oldukları vergilerin hukuki durumu bir nevi toprak kirası veya paylaşma haracı ile açıklanabilir.³³⁹

³³⁴ Barkan, "Çiftlik", s. 792.

³³⁵ M. Macit Kenanoğlu, "Vergi", *DİA*, C. 43, İstanbul 2013, s. 56.

³³⁶ Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 8; Zekatın bir vergi olup olmadığı meselesi Osmanlı tarihi araştırmacıları arasında tartışma konusu olmuştur. Ahmet Tabakoğlu zekatı vergi olarak kabul etmezken, Mustafa Fayda ve Ali Özek gibi araştırmacılar zekatı mallardan alınan bir vergi çeşidi olarak kabul etmişlerdir. Bkz. Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı Devleti'nin Mali Yapısı" s. 196-197; Mehmet Erkal, "Zekat", *DİA*, C. 44 İstanbul 2013, s. 197-207.

³³⁷ Kenanoğlu, "Vergi", s. 54.

³³⁸ Mübahat Kütükoğlu, "Osmanlı İktisadi Yapısı", *Osmanlı Devleti Tarihi*, (Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu), C. 2, İstanbul 1999, s. 531.

³³⁹ Barkan, "Öşür", s. 799.

Öşür, Osmanlı Devleti topraklarında, her yerde aynı miktarda toplanmamıştır. Öşürün miktarı, toprağın verimine, sulanma şekline, ürün çeşitliliklerine, mahalli örf ve adetlere³⁴⁰ veyahut toprağın **malikane-divani sistemi** içerisinde olup olmamasına göre değişmekteydi.³⁴¹

Timar sisteminin bozulmaya başlamasıyla birlikte, devlet öşür toplama işini önce iltizama vermiş, ancak mültezimlerin reyaya zulmetmeleri yüzünden iltizamdan geri alarak muhassıllar aracılığıyla tahsil yoluna gitmiştir. Ancak bu yöntemin de bir takım sakıncaları ortaya çıktığından tekrar iltizama vermiştir. Osmanlıların son dönemlerine kadar toplanan ve devlet gelirlerinin hemen hemen 1/3'ünü oluşturan³⁴² öşür vergisi cumhuriyetin ilanından sonra kaldırılmış ve yerine mahsulat-ı arziyye vergisi getirilmiştir.³⁴³

İslâm devletindeki gayrı müslim tebaanın erkeklerinden alınan baş vergisi³⁴⁴ demek olan cizye vergisini karşılamak üzere Osmanlılarda XVI. yüzyıla kadar **haraç** kelimesi kullanılmış, daha sonra "cizye" ve "cizye-i şer'i" tabirleri kullanılmaya başlanmıştır.³⁴⁵

Osmanlılarda, cizye mükellefleri "âlâ", "ednâ" ve "evsât" olarak üç gruba ayrılıyordu.³⁴⁶ Bu terimler zengin, orta halli ve fakir gruplar için kullanılmakta olup gruplara dâhil olanların ödedikleri cizye miktarları, saf gümüş olarak sırasıyla 48, 24 ve 12 şer'i dirhem altın olarak belirlenmişti.³⁴⁷ Cizye vergisi, mükelleflerin yalnız inanç ve ibadet konusunda değil, himaye ve güvenlikleri konusunda da devlete sorumluluk yüklemekteydi. Bu vergi sadece çalışabilir erkek nüfustan alınır; kadınlar, çocuklar ve çalışmaya veya savaşmaya gücü yetmeyen hasta ve yaşlılardan ayrıca büyük manastırlarda yaşayanlar hariç din adamlarından alınmazdı.³⁴⁸ Islahat Fermanı ile kaldırılan cizye, askerlik yapmayan gayrimüslim tebaadan "bedel-i askeriye" adıyla

³⁴⁰ Ahmet Tabakoğlu, "Öşür", *DİA*, C. 34 İstanbul 2007, s. 101.

³⁴¹ Barkan, "Öşür", s. 800, Ayrıca bkz. Barkan, "Malikane-Divani Sistemi", s. 151 vd.

³⁴² Barkan, "Öşür", s. 804.

³⁴³ Tabakoğlu, "Öşür", s. 102.

³⁴⁴ Mehmet Erkal, "Cizye", *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 42.

³⁴⁵ Halil İncelik, "Cizye (Osmanlılar'da Cizye)", *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 45.

³⁴⁶ Mehmet Esat Sarıcaoğlu, *Malî Tarih Açısından Osmanlı Devletinde Merkez Taşra İlişkileri (II. Mahmut Döneminde Edirne Örneği)*, Kültür Bakanlığı, Ankara 2001, s. 116.

³⁴⁷ İncelik, "Cizye", s. 46.

³⁴⁸ C. H. Becker, "Cizye", *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul 1993, s. 200.

1907 yılına kadar alınmaya devam etmiş ve bu tarihte tamamen kaldırılmıştır.³⁴⁹

Şer'i hükümlere göre alınan vergilerden bir diğeri ise haraçtır. Bu vergi temel anlamda gayrimüslim tebaadan alınan arazi vergisiydi. Bu verginin kaynağını Hz. Ömer'in ekilebilir arazileri İslam gazileri arasında bölüştürmeyip, toprağı en iyi işleyebilecek olan eski sahiplerinde muayyen bir vergi karşılığı bırakmasıyla ortaya çıkmıştır. Haraç iki türlü olarak toplanabilirdi. Bunlardan birincisi "harac-ı muvazzafa" denilen, ekilebilir toprağın miktarına bağılı olarak senede yalnızca bir defa alınabilen toprak vergisiydi. Harac-ı muvazzafa genellikle **maktû'** olarak alınır ve toprak üzerinden alındığından senede bir defaya mahsustu. Diğeri ise "harac-ı mukaseme" denilen ürün üzerinden alınan vergiydi ki, bu da mahsulün 1/4 veya 1/5'i gibi oranlarda alınırdı. Bu vergi sene içerisinde ikinci defa mahsul alınırsa yeniden alınabilirdi.³⁵⁰

Şer'i vergilerden başka devletin çağın gereklerine, iktisadi şartlarına ve mahalli örf ve adetlere uygun olarak topladığı ve "Rüsûm-ı Örfiye" adı verilen vergiler gerek devlet hazinesine, gerekse dirlik sahiplerinin keselerine yüklü miktarda para akmasına sebep olmuştur.³⁵¹ Rüsûm-ı Örfiye'nin temelini oluşturan Raiyyet Rüsümü ise temel olarak "çift resmi", "caba", "bennak", "mücerred" resimleri ile "dönüm resmi" ve "tütün resmi"nden meydana gelmektedir.³⁵² Ayrıca reaya "adet-i ağnam", "resm-i ağıl", "resm-i kışlak", "otlak", "asiyab", "resm-i arus", "bâd-ı heva" gibi vergileri ödemekle yükümlüydü. Bunlardan başka ilk zamanlar özellikle sefer ve savaş dönemlerinde; daha sonraları ise düzenli olarak toplanılan "avâız-ı divâniyye" vergisi de reyanın ödemekle yükümlü olduğu vergilerdi.

Çift resmi temel olarak bir çiftlik toprak tasarruf eden müslüman reyanın senede bir defaya mahsus olmak üzere ödediği vergiydi. Bu verginin miktarı sancaktan sancağa ve tasarruf edilen arazinin verimliliğine göre değişmekteydi.³⁵³ Bir köylü eğer yarım çiftlik toprak tasarruf ediyorsa o sancaktaki vergi oranının yarısını, yarım çiftten

³⁴⁹ İnalçık, "Cizye", s. 48, Becker, *a.g.m.*, s. 201.

³⁵⁰ Haraç konusunda ayrıntılı bilgi bkz. Ebul 'Ula Mardin, "Harac", *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. 5-1, İstanbul 1993, s. 222-225; ayrıca bkz. Cengiz Kallek, "Haraç", *DİA*, C. 16, İstanbul 1997, s. 71-88.

³⁵¹ Coşkun Üçok, "Osmanlı Devlet Teşkilatında Timarlar" *A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, Yıl:1944, C. 2, s. 1, s. 77.

³⁵² İnalçık, "Raiyyet Rüsümü", s. 31-49.

³⁵³ Çift resminin değişik tarihlerde vilayetlere göre miktarı için bkz. İnalçık, "Raiyyet Rüsümü", s. 40.

az yer tasarruf ediyorsa kanunnameye belirtilen oranı ödemekle yükümlüdür.³⁵⁴ Çiftini terk ederek başka yere giden ve başka iş tutan reayadan "çiftbozan resmi" adıyla bir vergi alınır. Reayanın çiftini bırakması sonucu sipahinin gelirlerinin azalmasını önlemek amacıyla sipahiye verilen bu vergi tam çiftlikten 300, yarım çiftlikten 150 ve yarım çiftlikten daha az toprak tasarruf eden reayadan 75 akçe alınır.³⁵⁵

Bennak Resmi, genellikle elinde yarım çift veya daha az yeri olan, ayrı veya babasıyla birlikte oturan evli reaya çocuklarına bennak denirdi. Bennaklar *Ekinlü Bennak* ve *Caba bennak* olarak ikiye ayrılırdı. Yarım çiftlikten az yeri olana ekinlü bennak, hiç toprak tasarruf etmeyene caba bennak denilirdi.³⁵⁶

Mücerred Resmi, babalarından bağımsız olarak ayrı yerde çalışan veya bağımsız toprak kiralarak geçimini sağlayan bekar erkeklerden alınan vergidir. Bunlar ayrıca tabi oldukları sipahinin timarından başka yerlerde de ziraat edebilirler ve hangi sipahinin arazisini işliyorsa ona dönüm resmi verirler.³⁵⁷

Dönüm Resmi, sipahi elinde olup, tapu resmi karşılığı reayaya verilmemiş toprakları işleyen reayadan dönüm başına alınan vergidir. Dönüm resmi de çift resmi gibi toprağa bağlı bir resimdir. Timar arazine dışardan gelerek ziraat yapan ve dönüm resmi ödeyen reayaya "haric reaya" denirdi.³⁵⁸

Bunlardan başka raiyyet rüsumu içerisinde bulunan ancak gayrimüslimlerden alınan *İspence* ve *bive* resimleri vardır. Bunlardan İspence aslında cizye gibi baş vergisi olmakla beraber, daha sonraları resm-i çift yerine kullanılmış ve ispençe ödeyen reayadan resm-i çift ve dönüm resmi alınmamıştır. Hıristiyanlara ait olan bir toprağı tasarrufuna geçiren Müslüman köylü resm-i çift veya dönüm yerine ispençe vergisini ödemeye mecburdur. Çift resminden şehirli Müslüman reaya muaf iken şehirli Hristiyanlar da ispençe ödemeye mecburdurlar.³⁵⁹

Bive, Hıristiyan dul kadınlardan alınan vergidir. Bunlar defterlere ölmüş olan kocalarının adıyla birlikte "bive" olarak kaydedilirler ve yılda 6 akçe vergi verirler.

³⁵⁴ Acun, *a.g.e.*, s. 117; Arıkan, "Hamid Sancağında Çift Resmi", s. 39-40.

³⁵⁵ Coşkun Üçok, "Osmanlı Devlet Teşkilatından Timarlar", s. 79-80.

³⁵⁶ Miroğlu, *a.g.e.*, s. 179; İncik, "Raiyyet Rüsümü", s. 44-45.

³⁵⁷ İncik, "Raiyyet Rüsümü", s. 43.

³⁵⁸ Oktay Özel, "Haric Raiyyet", s. 165; İncik, "Raiyyet Rüsümü", s. 46-47.

³⁵⁹ Mübahat Kütükoğlu, "Osmanlı İktisadi Yapısı", s. 537; İncik, "Raiyyet Rüsümü", s. 56-58.

Fatih Kanunnamesi'nden anlaşıldığına göre bive resmi çiftlik tasarruf etmeyen dul kadınların ödediği baş vergisidir.³⁶⁰

Örfi vergiler kategorisinde yer alan bir grup vergi ise "bâd-ı hevâ" vergilerini oluşturmaktaydı. Bu vergilerin ne zaman, nerede ve kimden alınacağı belli olmayan, duruma göre alınan vergilerdi. Bu vergilerin miktarı tahrir eminince hane sayısına göre hesaplanır ve ortalama bir rakamla deftere kaydedilirdi.³⁶¹ Bad-ı Hevâ resimleri kısaca şunlardır:

Resm-i Arus: Gerdek resmi de denilen bu vergi timarlı sipahinin kendi toprağındaki reayadan düğün için talep ettiği feodal karakterli bir vergidir. Arus resmi gelinin durumuna yani, bakire, dul, gayrimüslim olmasına göre değişirdi. Bu vergi reyanın bağlı olduğu timar sahibine verilirdi. Yani başka bir timarın bünyesinde yapılan düğün için o timarın sahibi hiç bir hak talep edemezdi. Bu resim Sancak beyi ile timar sahibi arasında yarı yarıya bölüşülürdü.³⁶²

Cürm ve Cinayet Resmi: Kanunnamelerde belirtilen şekliyle paraya çevrilebilecek hafif suçlardan alınan ve affa karşılık gelen paraya denilir. Serbest timarlarda, vakıf ve malikanelerde bu vergi toprak veya vakıf sahibinindir. Ancak, miri arazi rejimine tabi topraklarda bu vergi sancak beyi ile timar sahibi arasında paylaşılır.³⁶³

Duhan ve Tütün Resmi: Bir sipahinin toprağına geçici bir zaman için genellikle kışlamak gelip yerleşen ve ziraatle uğraşmayan hariç raiyyetten alınan resimdir. Bunlar ziraatle uğraştıkları zaman "resm-i zemin" öderlerdi. Eğer üç yıldan ziyade otururlar ise "resm-i bennak" öderlerdi.³⁶⁴

Yava, Kaçgun, Abd-i Abık ve Kenizek Resimleri: Kaçgun, abd-i abık ve Kenizek resimleri kaçak kölelerin yakalandıktan sonra sahiplerinden tahsil edilen müjde bedeline denir. Yava ise kaçmış hayvanların yakalanmalarından dolayı alınan müjde bedelidir. Bunların sahiplerinin ortaya çıkmaması sonucu, köle veya hayvan

³⁶⁰ İnalçık, "Raiyyet Rüsümü", s. 58.

³⁶¹ Miroğlu, *a.g.e.*, s. 183.

³⁶² Halil Sahillioğlu, "Arus Resmi", DİA, C. 3, İstanbul 1991, s. 424.

³⁶³ Halil Sahillioğlu, "Bâd-I Hevâ", DİA, C. 4, İstanbul 1991, s. 417.

³⁶⁴ Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası*, s. 185.

satılır ve bedeli emaneten saklanır veya *Hassâ-yı Hümâyûn* eminlerine teslim edilirdi.³⁶⁵

Resm-i Cürm ve Cinayet: Reaya arasında meydana gelen her türlü kavga, yaralama, adam öldürme ve zina gibi suçlardan alınan vergidir. Bu tarz olaylara ilk müdahaleyi sipahi yapmakla beraber, olayla ilgili adli karar mekanizması kadıdır. Sipahi kendi başına ceza kesemez, uygulayamaz. Kanunnamelerde bu suçların karşılığı olan para miktarı ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir. Bu gibi suçların karşılığı olan vergiyi serbest timar sahipleri alırdı. miri arazi rejiminde ise timarlı sipahi bu vergiyi o bölgenin sancak beyi ile paylaşırdı.³⁶⁶

Kır bekçiliği karşılığında alınan resm-i deştbâni, konar göçer aşiretlerden yaylak ve kışlak resimleri, hayvancılıkla uğraşan reayadan adet-i ağnam, miri arazide bulunan değirmenlerin işletilmesi karşılığında resm-i asiyab ve otlak vergileri gibi vergiler de sipahinin toplama yetkisinin bulunduğu vergilerdendi.³⁶⁷

Avarız-ı Divaniyye, önceleri sefer zamanlarında, özellikle sınır boylarına doğru yürüyen ordunun iaşesini sağlamak amacıyla olağan üstü olarak toplanan vergidir.³⁶⁸ Bazı durumlarda avarız akçesi adıyla nakit olarak alınabildiği gibi; askerin geçeceği yollar boyunca tesis edilen menzillere belirlenen çeşit ve miktarda zahire satmak, ordunun ihtiyacı olan harp malzemelerini, arpa saman gibi ihtiyaç maddelerini tedarik etmek ve nakletmek, kürekçi, azap cerahor, kavas isimleri altında orduya yardımcı sınıflar temin etmek, hisar, köprü vb. binalar yapmak da avarız vergisi kapsamına giriyordu.³⁶⁹ Avarız vergisinin toplanması ancak padişah fermanı ile oluyordu ve devletin kendi tahsildarları tarafından toplanıyordu. Ancak bazı durumlarda kalelerin savunmasından sorumlu olan kaler erleri de haraç ve avarız

³⁶⁵ Sahillioğlu, "Bâd-ı Hevâ", s. 417; Miroğlu, *a.g.e.*, s. 184-185; Karahisar-ı Şarki Kanunnamesinde bulunan köle ve cariyelerin Sancakbeyi müjdegani karşılığında subaşısına teslim edilmesi gerektiğini, sahipleri çıkmadığı takdirde satılarak bahasının sancakbeyi zimmetine geçirilmesi gerektiği yazılmıştır. Bkz. BOA, *TTD*. 478, s. 6; krş. Ali Sinan Bilgili, *XVI. Asırda Karahisar-ı Şarki Sancağı*, M.Ü. SBE, İstanbul 1989, s. 215.

³⁶⁶ Ali Sinan Bilgili, *a.g.t.*, s. 176.

³⁶⁷ Beldiceanu, *a.g.e.*, s. 59-60.

³⁶⁸ Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1600*, İletişim Yayınları, İstanbul 2007, s. 46-47.

³⁶⁹ Jülide Akyüz Orat, "Avarız Vergisi Üzerine Bir Çalışma: 18. Yüzyıl Başlarında Ankara Uygulamaları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 5, s. 22, Yaz 2012, s. 221.

vergilerinin tahsilinde devlete yardımcı olmaktadır.³⁷⁰ Avarız vergisinin alınmadığı zamanlarda ise görevliler reayadan ancak pazar fiyatlarına göre zahire temin edebilirdi.³⁷¹

Avarız vergisi diğer vergiler gibi kişi veya hane başına alınan bir vergi değildir. Verginin toplanacağı bölgenin iktisadi durumuna göre birkaç gerçek hane bir *avarız hanesi* kabul edilir o köyün ya da mahallenin nüfusa göre kaç avarız hanesi olduğu hesaplanarak deftere öyle kaydedilirdi.³⁷²

Avarız türünden olan nüzul, sürsat, işтира gibi vergiler aynı yükümlülüklerdir. Bunlardan nüzul, ordunun sefere çıkarken konakladığı menzillerde un, buğday, arpa ve yağ gibi ihtiyaç maddelerinin hazır bulundurulması; sürsat, reayanın gerektiğinde askeri birliklere yem, yiyecek maddesi ve yakacak gibi ihtiyaç maddelerini belirlenen bir fiyat üzerinden satmasıdır. İşтира ise, ordunun beslenmesi ve iaşesi için nüzul ve sürsatın yeterli gelmediği zamanlarda reayanın piyasa fiyatı üzerinden devlete malzeme sağlama zorunluluğudur.³⁷³

Avarız vergileri kendisiyle birlikte bir takım muafiyetleri de getirmiştir. Örneğin askeri personel, kadı, naib vs. gibi devlet görevlileri, derbentçiler, köprü, yol yapımı gibi işlerde çalışanlar avarız vergisinden muaf tutulmuşlardır.³⁷⁴ Bununla birlikte savaş, doğal afet, isyanlar veya eşkıyalık hareketleri yüzünden harap duruma gelmiş köylerle, yeni iskan edilmiş bölgeler avarız-ı divaniyeden muaf tutulmuşlardır.³⁷⁵ Bazı durumlarda zengin hayır sahipleri tarafından fakir halkın avarız vergilerini ödeyebilmek amacıyla avarız vakıfları kurulmuştur. Başlangıçta doğrudan doğruya avarız vergisinin ödenmesine ayrılan vakıf gelirleri, daha sonraları verginin toplanmadığı zamanlarda yangın, deprem, sel ve hastalık gibi doğal afetlerde ahaliye yardım etmek veya fakir, dul ve yetimlere yardım, kimsesiz kızların evlendirilmesi,

³⁷⁰ Adnan Gürbüz, "Osmanlı Klasik Döneminin Kale ve Müstahfızan Defterleri", Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslar Arası Kongresi (21-23 Kasım 2012)-Bildiriler, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Başkanlığı, Ankara 2013, s. 381

³⁷¹ Halil İnalçık, Klasik Çağ s. 80.

³⁷² Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, Dergah Yayınları, İstanbul 1985, s. 154.

³⁷³ Tabakoğlu, *Osmanlı Maliyesi*, s. 157-160.

³⁷⁴ Halil Sahillioğlu, "Avarız", DİA, C. 4, İstanbul 1991, s. 108.

³⁷⁵ Tabakoğlu, *Osmanlı Maliyesi*, s. 156.

sahipsiz cenazelerin kaldırılması gibi hayır işlerine de harcanmıştır.³⁷⁶

Avarız vergisi tanzimatın ilanı ile kaldırılmış olmakla beraber, Türkiye’de cumhuriyetin ilanı ile birlikte çeşitli isimlerle (Buhran Vergisi, Varlık Vergisi, Deprem Vergisi gibi.) alınmaya devam etmiştir.³⁷⁷

5. Timar Sisteminin Bozulması ve Alınan Önlemler (İslah Teşebbüsleri)

Osmanlı imparatorluğunun askeri teşkilatının bel kemiğini oluşturan timar sisteminin XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bozulmaya başlamıştır. Dönemin müverrihleri ve devlet adamları bu bozulmanın sebeplerini araştırmışlar, padişahlara bir takım layihalar (raporlar) sunmuşlar ve düzeltmenin çaresini aramışlardır.

Bu layiha yazarlarının en önde gelenlerinden birisi Aynî Ali Efendi’dir. Aynî Ali Efendi timar sisteminde bozulmaya yol açan iki husustan şikayet etmektedir. Bunların birincisi sefere gelmesi gereken sipahilerin seferden kaçmaları, ancak oşür toplama zamanlarında ise on adamın bir timara sahip çıkmalarıdır.³⁷⁸ İkinci olarak da timar yoklamalarının 20-30 yıldan beri yapılmaması ve timar tevcihlerinde yapılacak muamelelerin kayıtlarının düzgün tutulmamasından şikayet eden Aynî Ali Efendi, kendisinin Defterhane’nin başına geçtikten sonra bu defterleri düzene soktuğundan ve defterhane-i Amire’de sağlıklı bir şekilde sakladığından bahsetmektedir.³⁷⁹

Aynî Ali Efendi’nin risalesinden biraz sonra yazılmış olduğu tahmin edilen ve yazarı bilinmeyen bir risale de "Kitâb-ı Müstetâb" ismiyle tanınmaktadır. Bu eserde müellif Osmanlı devlet düzeninin bozulmasında rüşvetin önemli bir unsur olduğunu, askerinin düzeninin bozulduğunu, bir çoğunun sefere bile gitmediğini belirtmektedir.³⁸⁰

Timar sisteminin bozulması ve alınması gereken önlemler konusunda en ayrıntılı bilgileri veren Koçi Bey’dir. Koçi Bey, Sultan IV. Murad ve Sultan İbrahim’e sunmuş olduğu meşhur risalesinde timar sisteminin bozulmuş sebebi olarak, timar,

³⁷⁶ Mehmet İpşirli, "Avarız Vakfı", *DİA*, C. 4, İstanbul 1991, s. 109.

³⁷⁷ Mehmet Yüce, "Avarız Vergisinin Muhteşem Dönüşü: Olağanüstü Vergiler" *Akademik Bakış*, S. 3 Ankara Temmuz 2004, s. 2.

³⁷⁸ Emine Erdoğan Özünlü, *Ayntab Sipahileri*, s. 71; Ayrıca Bkz. Aynî Ali Efendi, *Kavanîn-i Âli Osman*, vrk.32/a.

³⁷⁹ Aynî Ali Efendi, *Kavanîn-i Âli Osman*, vrk.33.

³⁸⁰ Özünlü, *a.g.e*, s. 72.

zeamet ve mansıpların ehliyetsiz kişilere rüşvet yoluyla verilmesinden yakılarak, sefere giden tımarlı sipahi sayısının azlığına dikkat çekmeye çalışmıştır.³⁸¹

Koçi Bey'e göre; timar veya zeamet erbabı din ve devlet uğruna can ve baş veren, benzerlerinden üstün ve itaatli idiler. Aralarında yabancı bulunmaz hepsi ocak ve ocakzade olmakla babalarından ve dedelerinden kalma padişah dirliğine sahip kimselerdi. Onlar bu kadar mükemmel asker iken yapılan savaşlarda kapıkullarına ihtiyaç kalmazdı.³⁸² Askerin bu mükemmel halinin olduğu dönemde veziriazamın yetkileri sınırsızdı ve onun işlerine ancak padişah karışabiliyordu. Ancak zamanla kul taifesinden ve hanedandan birilerinin bu işbilir vezirleri azlettirerek yerlerine ehliyetsiz kimselerin geçmesiyle, bunların da kendi adamlarına hakları olmadığı halde bir takım mansıpları tevcih ettirmeleri sonucu kılıç erbabı dirliklerinden olmuş ve yarar olan timar ve zeamet erbabı tamamen yok olmuştu.³⁸³

Timarlı sipahilerin yaptıkları yolsuzluklarla ilgili halk tarafından şikayetler hemen her dönemde olmuştur. Ancak, sistemin mükemmel işlediği zamanlarda seferlerden kaçmak gibi huyları olmamakla beraber, daha Yavuz Sultan Selim'in hükümdarlığı döneminde Şah İsmail'e karşı yapılan İran seferi sırasında Kemah'da yapılan yoklamada tımarlı sipahilerin bir kısmının sefere gelmedikleri, bir kısmının yerine başkasını gönderdiği veya bedel gönderdiği görülmüştür.³⁸⁴ Ancak asıl bozulma Kanuni'nin son dönemlerinde kendini göstermeye başlamış, Kıbrıs seferinde ise büsbütün ortaya çıkmıştır.³⁸⁵ Eğri Seferi sırasında da yoklama yapılmış ve pek çok sipahinin sefere gelmediği görülmüştür. Aslında bu yoklama seferden kaçan tımarlı sipahileri bulmak ve cezalandırmak amacıyla yapılmış olmakla birlikte, devlet haksız timar sahibi olup askerlikle alakası olmayan dirlik erbabını da bulmak arzusunu gütmüştür. Bu yoklamalarda dikkati çeken nokta ise seferden kaçan sipahiler arasında dirliği 6.000 akçeden az olan sipahi sayısının çok düşük olduğudur. Kaçanların büyük bir çoğunluğu ise 20.000 akçe ile 50.000 akçe arasında zeamet tasarruf eden dirlik

³⁸¹ Koçi Bey Risalesi, s. 16.

³⁸² Koçi Bey Risalesi, s. 9.

³⁸³ Koçi Bey Risalesi, s. 16.

³⁸⁴ Mustafa Akdağ, "Celali Fetreti", *DTCF Dergisi*, C. 16, s. 1-2, 1958, s. 63.

³⁸⁵ Mustafa Akdağ, "Timar Rejiminin Bozuluşu", *DTCF Dergisi*, C. 3, s. 4, s. 422.

erbabıdır.³⁸⁶

Zamanının en büyük ve intizamlı ordularından birisi olan Osmanlı ordusunun belkemiğini oluşturan tımarlı sipahilerin bu şekilde bozulmasının temel sebeplerinden birisini Avrupa’da meydana gelen hızlı nüfus artışı ile altın ve gümüş gibi kıymetli madenlerin bollaşmasında aramak gerekmektedir. Coğrafi keşiflerle beraber Avrupa’ya akan Afrika altını ve Amerikan gümüşlerinin etkisi ile Avrupa’da bir "Fiyat Devrimi" yaşandı.³⁸⁷ Paranın bolluğu ve hammaddenin azlığı özellikle tarım ürünlerinde şiddetli bir fiyat artışına sebep oldu. Bu durumun Osmanlı Devleti’ne yansımaları ise özellikle tarım ürünlerinin kaçak olarak Avrupa’ya ihracı şeklinde gelişti. Bu ise Osmanlı topraklarında enflasyonun hızlı bir şekilde yükselmesine, fiyatların artmasına ve iktisadi sistemin hızlı bir şekilde çözülmesine sebep oldu.³⁸⁸ Tımarlı sipahilerin gelirlerinde akçe olarak bir artış olmamasına karşın, kullandıkları teçhizatın fiyatlarının ve sefere gitmek için yaptıkları masrafların artması, onların seferden kaçmalarına ve kanuna aykırı olarak halktan daha fazla vergi talep etmelerine sebep oldu.³⁸⁹ İktisadi durumun kötüleşmesi ve tımarlı sipahilerin bu baskıları sonucu köylüler ziraatten soğumuşlar ve çiftini çubuğunu bırakarak “celâ-yi vatan” etmişlerdir. Her hangi bir gelirleri olmayan bu köylü grupları leventliğe soyunarak, memleketin çeşitli yerlerinde eşkıyalık faaliyetlerine başlamışlardır.³⁹⁰

Osmanlı devletinde gerek sefer zamanlarında ve gerekse barış zamanlarında üzerinde en fazla yük olan sınıflardan birisini oluşturan tımarlı sipahiler, barış zamanlarında bir takım angaryalarla uğraşmaktan başka, savaş zamanlarında ordunun büyük bir kısmını oluşturuyordu. Bununla birlikte hudud muhafazasına, deniz seferlerine de hep sipahiler gitmekteydiler. Buna karşın, yüksek idari kadrolara ise sadece ulufeli kul taifeleri atanmaktaydı. Dirlik erbabının tek menfaatli yönü yüksek geliri iken, enflasyon ve fiyatların artması ile birlikte gelirinden mahrum kalan tımarlı

³⁸⁶ Mustafa Akdağ, "Celali Fetreti", s. 65-66.

³⁸⁷ Şevket Pamuk, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Fiyat Devrimi'ne Yeniden Bakış", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. 3, s. 193-201, ayrıca bkz. Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2007, s. 127-143.

³⁸⁸ Hacı Veli Aydın, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Tımar Sisteminin Kaldırılması*, Basılmamış YL Tezi, A.Ü SBE, Ankara 1992, s. 18-19.

³⁸⁹ Akdağ, "Celali Fetreti", s. 56-57.

³⁹⁰ Mustafa Akdağ, *Büyük Celali Karışıklıklarının Başlaması*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1963, s. 27.

sipahiliğin artık cazip bir tarafı kalmamıştı.³⁹¹ Bunlardan başka ülkede yavaş yavaş ortaya çıkan mütegalibe ve ayanların timar ve zeamet erbabı üzerinde egemenlik kurmaya çalışması, bir zamanların halk ve iktidar sahipleri nazarında itibar sahibi olan bu zümreye zulüm yapılması, timar ve zeametlerinin haksız yere ellerinden alınması gibi sebepler onların seferlerden kaçmasına ve görevlerini bırakmasına sebep olmuştur.³⁹² Bunların üzerine artık mahlül timarlar kimse tarafından kabul edilmemekteydi. Timarlı sipahiler dahi ulufeli kul taifesine dahil olabilmek için türlü çareler aramaktaydılar.³⁹³

Timarlarından memnun olmayan veya mazul durumda olan sipahiler, "Celali Karışıklıklarının" ortaya çıkmasında ve büyümesinde oldukça büyük rol oynamaktadırlar. Öyle ki, 1597'den itibaren ortaya çıkan en küçük bir celali ayaklanmasında bile isyanın elebaşları genellikle timar erbabından birisiydi.³⁹⁴

Bahsedilen bu sebeplerin yanında Avrupa'da savaş tekniği ve teknolojisinde meydana gelen gelişmeler de timar sisteminde büyük etkiler meydana getirmiştir. Dönemin en gelişmiş ateşli silahlarıyla donatılmış, eğitilmiş ve düzenli piyade ordularının karşısında, hafif silahlı ve zırhlı, hareketli sipahi ordusunun kullanılabilirliği ve ehemmiyeti kalmamıştı. Bu durum zaten itibarını kaybetmiş olan sipahilerin devlet gözünde iyice önemsiz bir hale getirmişti.³⁹⁵ Avrupa'daki bu mücehhez düzenli orduya karşı Osmanlı devleti de maaşlı ve tüfekli asker sayısını arttırmak zorunda kalmıştır.³⁹⁶ Bunun için ise sürekli nakit paraya ihtiyaç duyan devlet; nakit ihtiyacını karşılayabilmek için ise geleneksel yöntemleri terk ederek, ilk başlarda mahlül timarları daha sonraları ise bütün timarları iltizam yöntemiyle işletmeye başladı.³⁹⁷ Hatta iltizam sistemi öyle bir hale gelmişti ki, timarlı sipahiler dahi ellerinde olan toprakları iltizama vererek kendileri şehirlerde başka iş tutar

³⁹¹ Akdağ, *Büyük Celali Karışıklıklarının Başlaması*, s. 23.

³⁹² Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılın Sonlarında Timar Ve Zeametlerin Düzeni Konusunda Alınan Tedbirler Ve Sonuçları", *İÜ. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 32, İstanbul 1979, s. 220-221.

³⁹³ Akdağ, "Timar Rejiminin Bozuluşu", s. 426.

³⁹⁴ Akdağ, "Timar Rejiminin Bozuluşu" s. 425.

³⁹⁵ Ömer Lütfi Barkan, " XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri", *Belleten*, C. 34, S. 136, Ankara 1970, s. 597; H. Veli Aydın, *a.g.t.*, s. 19.

³⁹⁶ Mehmet Doğan, *a.g.t.*, s. 102-103.

³⁹⁷ H.Veli Aydın, *a.g.t.*, s. 20, 22.

olmuştu.³⁹⁸ İltizam sisteminin yaygınlaşması, mültezimlerin karlarını arttırmak adına reayaya baskı uygulamalarına sebep oluyor ve reayadan bu konuda pek çok şikayet geliyordu. İltizamlar ilk zamanlar 1-3 senelik sürelerle işletilirken daha sonraları "kayd-ı hayat" şartıyla verilmiş ve malikane usulüne geçilmiştir.³⁹⁹ Bu durum ise sipahilerin yerini merkezi idareyi tehdit eden güçlü yerel ailelerin yani ayanların almasına sebep oldu. Devlet miri toprakları özel mülk olarak kullanan bu ayanlara karşı bir takım hareketlere girişerek, topraklarını geri kazanma yoluna gitmişse de başarılı olamamıştır.⁴⁰⁰

IV. Murad zamanında Koçi Bey'in tavsiyelerinden yola çıkarak bir takım ıslahatlar yapılması yoluna gidildi. Buna göre Rumeli Beylerbeyisi Vezir Hüseyin Paşa, çok geniş yetkilerle Rumeli'nde ıslahatları uygulamak için görevlendirildi. Bu gibi görevlendirmelerin devletin diğer eyaletlerinde de yapılmış olması muhtemeldir.⁴⁰¹

I. Abdülhamid dönemine gelindiğinde bozulan timar sisteminin düzeltilmesi umuduyla bir nizamname yayınlanmıştır. Bu nizamnamede alaybeyi olarak tayin edilecek olanların liyakatli ve ehil kimselerden seçilmesi, bu kişilerin timar arzlarında maiyyetlerinde bulunan çeribaşlıların ve diğer görevlilerin de görüşlerine başvurmaları gerektiği vurgulanmıştır.⁴⁰²

Muharip asker olarak iyice gözden düşmüş olan timarlı sipahiler, 19. Yüzyılın başlarından itibaren geri hizmet kıtalarında kullanılmaya başladılar. Örneğin sipahilerin bir kısmı zabtiye neferi olarak istihdam edilirken, bazıları da kale topçuluğu, vergi tahsili gibi işlerde istihdam edilmişlerdir. Artık yeni timarlar tevcih edilmediği için hayatta kalan son timar sahiplerinin de ölümüyle timar teşkilatı da tamamen ortadan kalkmış olacaktı. Bu süreci hızlandırmak için babaları timarına hak kazanmış olan sipahizadeler devletin diğer kademelerine alınarak maaşlı memur olarak yetiştirilmişlerdir. Bu suretle neredeyse devletin kuruluşundan beri varlığını sürdürmüş olan timarlı sipahi sınıfı da sessizce ortadan kalkmıştır.⁴⁰³

³⁹⁸ Tabakoğlu, *Osmanlı Maliyesi*, s. 127.

³⁹⁹ Kütükoğlu, "Osmanlı İktisadi Yapısı", s. 544-545, Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesi ve Malikane Sistemi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003, s. 20.

⁴⁰⁰ H. Veli Aydın, *a.g.t.*, s. 24.

⁴⁰¹ Ö. Lutfi Barkan, "Timar", s. 323-324.

⁴⁰² Barkan, "Timar", s. 329, Emine Erdoğan Özünlü, *Ayntab Sipahileri*, s. 79-80.

⁴⁰³ Barkan, "Timar", s. 331.

I. BÖLÜM

OSMANLI TAŞRA İDARESİNDE KARAHİSAR-I ŞARKİ SANCAĞI

A. OSMANLI HAKİMİYETİNE KADAR KARAHİSAR-I ŞARKİ

1. Türkler Tarafından Fethine Kadar Karahisar-ı Şarki

Karahisarın eski çağlarda kurulmuş önemli yerleşim yerlerinden olduğu bilinmektedir. Bu bölgeye ait en eski tarihsel kaynaklar Hititler dönemine kadar inmektedir. Buna göre Azzi krallığı sınırlarında kalmış olan “Dukamma” (Karahisar-ı şarki) şehri Hitit kralı II. Hattuşili zamanında ilk olarak Hititler tarafından işgal edilmiştir.⁴⁰⁴

Karahisar-ı Şarki Romalılar döneminde de önemli bir yerleşim yeri olma özelliğini sürdürmüştür. Bu günkü yerleşim yeri olan şehir merkezi, Pompeius tarafından kurulmuş ve “Koloneia” veya “Colonia” ismi verilmiştir.⁴⁰⁵ Fatma Acun, Karahisar kasabası ve çevresindeki yerleşim mekânlarının çevrede bulunan şap madenlerinin işletilmesi ile alakalı olduğunu belirtmektedir. Bölgede bulunan madenlerden çıkartılan şap o dönemde üretilen en kaliteli şap olarak kabul ediliyor ve özellikle Avrupa’da tekstil sanayi, altın ve gümüş parlatma, boyacılık ve ilaç yapımı gibi endüstriyel işlerde kullanılıyordu. Bu şap madeni ve maden yolunu koruyabilmek amacıyla bölgeye İmparator Justinianus (527-565) tarafından bir kale yaptırılmıştır.⁴⁰⁶

Hicri 168 senesinde (M. 778) İslam ordularının Karadeniz bölgesine yaptıkları bir akın sırasında Karahisar, geçici bir süre İslam ordularının eline

⁴⁰⁴ Ali Sinan Bilgili, *XVI. Asırda Karahisar-ı Şarki Kazâsı*, MÜ. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1989, s. 18.

⁴⁰⁵ Besim Darkot, “Karahisar”, *İA*, C. VI, s. 280.

⁴⁰⁶ Fatma Acun, “Şebinkarahisar”, *DİA*, C. 38, İstanbul 2010, s. 393.

geçmiştir.⁴⁰⁷ Hamdani hanedanından Musul ve Halep Emiri Seyfüddevle 940'ta bölgenin üzerine gelerek tahrip etti ise de, hilafet konusunda çıkan anlaşmazlıklar yüzünden sonuç alamadan geri dönmek zorunda kalmıştır.⁴⁰⁸ Buna benzer gaza hareketleri, İslam orduları içerisinde bulunan Türk kumandanlar tarafından yılda en az iki defa yapılıyordu ve bu gazalardan Karahisar-ı Şarki de nasibini almıştır.⁴⁰⁹

2. Türkler Tarafından Fethi Ve Osmanlılara Kadar Türk Hakimiyeti

Anadolu'ya daha Tuğrul ve Çağrı beyler tarafından yapılan akınlarda Karahisar-ı Şarki sancağı da tahribata uğratılmış, hatta Çağrı Bey'in oğlu Yakuti'nin emirlerinden birisi Çoruh ve Kelkit vadisi boyunca ilerleyerek Şebinkarahisar'ı ele geçirmiştir.⁴¹⁰

Malazgirt Zaferinin hemen ardından devam eden fetih hareketleri sonucunda Sultan Melikşah bazı kumandanlarına Anadolu'yu paylaşmış; Erzincan, Kemah ve Karahisar-ı Şarki arasındaki bölgeyi Mengücek Gazi'ye ikta olarak verilmiştir. Bölge 1074'ten itibaren yapılan düzenli akınlarla Mengücek Gazi tarafından peyderpey ele geçirilmiştir.⁴¹¹ Mengücekler bu havalide uzun denilebilecek bir süre (1227 yılına kadar) hüküm sürdüler.⁴¹² Kemah bölgesinde bulunan Mengücekli kolunun yıkılışıyla birlikte Selçuklu Sultanı Alaeddin Keykubat, Emir Ertokuş'u Karahisar-ı Şarki'nin zabtıyla görevlendirdi. O sırada bölgenin hakimi durumunda olan Mengüceklilerden Muzafereddin Muhammed, kendisine Suriye'de bazı bölgelerin temlik edilmesi ile şehri teslim etmiş ve bölge Selçukluların hakimiyetine geçmiştir.⁴¹³ Ancak burada Selçuklu hakimiyeti pek uzun sürmemiş, Anadolu'da patlayan Babailer isyanının bastırılmasının hemen ardından Selçukluların Köseadağ Savaşı'nda (1243) Moğollar'a

⁴⁰⁷ Darkot, *a.g.m.*, s. 280.

⁴⁰⁸ Bilgili, *a.g.t.*, s. 18.

⁴⁰⁹ Ali Sevim-Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi C. 1*, TTK Basımevi, Ankara 1989, s. 27.

⁴¹⁰ Ali Sevim-Yaşar Yücel, *a.g.e.*, s. 46.

⁴¹¹ Ali Sinan Bilgili, *a.g.t.*, s. 19.

⁴¹² Abdülkerim Özaydın, "Fetihten Sonra Anadolu Türk Devletleri: Mengücekler", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, (Editör: Hakkı Dursun Yıldız), Çağ Yayınları, İstanbul 1992, s. 141.

⁴¹³ Özaydın, "Mengücekler", s. 148.

yenilmesi sonucu bölgede İlhanlı hakimiyeti başlamıştır.⁴¹⁴

Selçukluların yıkılması ve Moğol hakimiyetinin tesis edilmesi arasında kalan belirsiz zamanda bir çok küçük Türkmen beyliği ortaya çıkmıştır. Bu beyliklerden bir tanesi de Bafra, Terme ve Ordu'nun bir kısmında hüküm süren Tacettinoğulları Beyliği'dir. Bu beylik bir süre buralarda hüküm sürdüyse de II. Murad döneminde hanedanın son beyi olan Hasan Bey'in topraklarını Osmanlılara teslim etmesiyle bu beylik de 1428'de sona erdi.⁴¹⁵

İlhanlı Hükümdarı Olcaytu'nun ölümünden sonra İlhanlı tahtına Ebu Said Bahadır Han geçmişti. Bu iktidar değişikliğinin ardından valiler arasında geniş çapta bir değişiklik yapılmış, Karahisar-ı Şarki'nin de içerisinde bulunduğu Anadolu Vilayeti valiliğine Çoban'ın oğlu Timurtaş getirilmişti. Emir Çoban'ın öldürülmesi ile Ebu Said Bahadır Han'ın korkusuyla Memluk Devleti'ne sığınan Timurtaş yerine vekil olarak Eretna'yı bırakmıştı. Kısa bir süre sonra kendi adına para bastıran Eretna çevredeki diğer bey ve meliklerle mücadele içerisinde girişmişti. Eretna'nın kurduğu devlet 1390 yılına kadar varlığını sürdürmüştü ve son hükümdar II. Mehmed'in de ölümüyle tamamen ortadan kalkmıştır.⁴¹⁶

Eretna devletinin yıkılışından sonra vezir Kadı Burhaneddin Ahmed kendi adını taşıyan devletini kurmuş ve Karahisar-ı Şarki ve Koyluhisar bölgeleri yıkılışına kadar bu devletin hakimiyeti altında kalmıştır. Gerek Kadı Burhaneddin, gerek de Mutaharten'in çekişme sahası özellikle buralar olmuştur.⁴¹⁷

Osmanlıların ise bölgeye olan alakaları daha Yıldırım Bayezid zamanında başlamıştır. Yıldırım Bayezid'in Kadı Burhaneddin ile mücadelesi sonucu Kelkit, Aşağı Yeşilırmak ve Canik ümerasası Osmanlıları metbu tanımışlardır.⁴¹⁸ 1398'de Kadı Burhaneddin'in Akkoyunlu emiri Karayülük Osman Bey tarafından öldürülmesi üzerine Bayezid, Sivas'a kadar gelerek Kadı Burhaneddin'in ülkesini Osmanlı topraklarına dahil etmiştir. Bu suretle Karahisar-ı Şarki mıntıkası da Osmanlı Devleti

⁴¹⁴ Ali Sinan Bilgili, *a.g.t.*, s. 22.

⁴¹⁵ Ali Sevim-Yaşar Yücel, *a.g.e.*, s. 276-277.

⁴¹⁶ Ali Sevim-Yaşar Yücel, *a.g.e.*, s. 260-274.

⁴¹⁷ Bilgili, *a.g.t.*, s. 28.

⁴¹⁸ Mükrimin Halil Yinanç, "Bayezid I., Yıldırım", *İA*, C. 2, s. 372.

hakimiyet sahasına girmiş oluyordu.⁴¹⁹ Karahisar şehri ise Mutahharten'in hakimiyetinde kaldığı için henüz Osmanlılara tabi değildi. Bu durum Bayezid'in 1401 yılında yaptığı Erzincan seferinden sonra değişecektir. Karahisar mıntikasındaki Osmanlı hakimiyeti pek de uzun sürmemiştir. Keza 1402 yılında meydana gelen Ankara Muharebesi'nde Bayezid'in yenilerek Timur'a esir düşmesi ve şehzadeler arasında çıkan hakimiyet kavgası sırasında Karahisar-ı Şarki ve Koyluhisar sahası da Osmanlıların elinden çıkmıştı.⁴²⁰ Uzun Hasan yayılcı politikalarına Erzincan ve Karahisar-ı Şarki mıntikasını da dahil etmiş, ancak Timur'un elinden kurtulmuş olan Karakoyunlular Uzun Hasan'dan daha önce davranarak Erzincan ve Karahisar-ı Şarki'yi zapt etmişlerdir.⁴²¹

Karakoyunluların Karahisar-ı Şarki ve Koyluhisar bölgelerindeki hakimiyeti 1460 senesine kadar sürmüştür. Karayülük Osman Bey'in ölümüyle birlikte Karakoyunlu Devleti'nin hakim olduğu memleketleri bir bir ele geçirmeye başlayan Uzun Hasan, 1460 yılında Karahisar-ı Şarki kalesini, hemen ardından da Osmanlı hakimiyetini kabul etmiş olan Hüseyin Bey idaresindeki Koyluhisar'ı zapt etti.⁴²² Ancak Fatih Trabzon seferine çıktığı sırada yol üzerinde bulunan Koyluhisar kalesini yeniden ele geçirdi.⁴²³ Karahisar-ı Şarki ise 1473 yılına kadar Uzun Hasan'ın hakimiyetinde kalmıştır. 1473 yılında yapılan Otlukbeli savaşında yaşadığı yenilgiden sonra Uzun Hasan Karahisar-ı Şarki havalisini Osmanlılara terk etmek zorunda kalmıştır.⁴²⁴ Daha sonraları Safeviler tarafından akınlar düzenlendiyse de bölge Osmanlıların hâkimiyet sahasında kalmıştır.

B. OSMANLI İDARESİNDE KARAHİSAR-I ŞARKİ SANCAĞININ SOSYAL, İKTİSADİ VE İDARİ YAPISI

Karahisar-ı Şarki Sancağı'nın sınırları içerisinde kalan bölgelerin fethi yapıldığı zaman, Osmanlılar buralarda oldukça gevşek bir idari yapı ile karşılaştılar.

⁴¹⁹ Bilgili, *a.g.t.*, s. 29.

⁴²⁰ Dündar Aydın, *a.g.e.*, s. 30.

⁴²¹ Bilgili, *a.g.t.*, s. 31-32.

⁴²² Mükrimin Halil Yinanç, "Akkoyunlular", *İA*, C. 1, s. 259.

⁴²³ Ramazan Kaya, *XVI. Asırda Koyluhisar Kazası'nın Sosya-Ekonomik Yapısı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, AÜ. SBE, Erzurum 1999, s. 3-4.

⁴²⁴ Halil İnalçık, "Mehmed II", *İA*, C. 7, s. 527.

Bölgenin ilk tahriri yapıldıktan sonra Karahisar ve Koyluhisar olarak iki kaza halinde Rum eyaletine bağlanmıştır. Bölgedeki nahiyeler de bu kazalara bağlanarak bir idari birim oluşturulmak istenmiştir. XVI. yüzyılın ilk yarısında Kemah bölgesinin fethi ile birlikte Karahisar-ı Şarki ve Bayburt sancakları birleştirilerek Bıyıklı Mehmed Paşa'nın idaresine verilmiştir. Daha sonraları müstakil bir sancak haline getirilerek Erzurum Eyaletine bağlanan Karahisar-ı Şarki sancağı temel olarak beş kazadan müteşekkildi: Sancak merkezi olan Karahisar-ı Şarki Kazası, Koyluhisar Kazası ve İskefsir, Bayramlı ve Pazarsuyu kazalarından meydana gelmiş olan Canik-i Bayram kazası.⁴²⁵ Daha sonraları Canik-i Bayram kazasının ihtiva ettiği İskefsir ve Pazarsuyu kazaları ayrı bir kaza olarak geçmemektedir. Bu kazalar Kaza-yı Bayramlı nam-ı diğer Ordu adıyla tek bir kaza haline getirilmiş ve bu kaza ise yirmi nahiyeye ayrılmıştır.⁴²⁶

1. Karahisar-ı Şarki Kazası

Karahisar-ı Şarki sancağının merkezi olan Karahisar-ı Şarki Kazası 1485 senesinde Emlak, Kösi, Alucara ve Tuzeri, Menteşe, Güdül, Gevezid, Gezenger, Mindaval, Kovana, Serin, Menkufe, Eliğe, Suşehri ve Akşehirabad isimli 14 nahiyeden meydana gelmekteydi.⁴²⁷ İleriki yıllarda bu nahije sayısında ve nahiyelerde idari bir takım değişiklikler meydana gelmiştir. H.977 (M. 1569) tarihindeki tahrir göre Karahisar kazası dâhilinde Karahisar, Şıryan, Mindaval, Eliğe, Alucara ve Kovana ve Kevase, Melense, Gevezid, Emlak, Akşehirabad ve Suşehri olmak üzere on adet nahije vardı.⁴²⁸ Ali Sinan Bilgili'nin de dikkati çektiği noktalardan birisi Alucara, Kovana ve Kevase tek nahije gibi gruplandırılarak verilmiştir.⁴²⁹ Bu durum timar icmal defterinde de böyle olmakla beraber⁴³⁰ ruznamçe defterlerinde bu nahiyelerin birleştirilerek değil de Alucara,⁴³¹ Kovana⁴³² gibi ayrı ayrı kaydedildiği görülmektedir.

⁴²⁵ Acun, "Şebinkarahisar", s. 394, Acun, *a.g.e.*, s. 50-51.

⁴²⁶ BOA, *TTD.* Nr: 716, s. 3.

⁴²⁷ Acun, "Şebinkarahisar", s. 394; Acun, *a.g.e.*, s. 51; Ali Sinan Bilgili Karahisar-ı Şarki kazasına tabi nahije sayısının 926 tarihli ve 387 numaralı icmal defterine göre 6 adet olduğunu söylemektedir. Bkz. Ali Sinan Bilgili, *Karahisar-ı Şarki Kazası* s. 55.

⁴²⁸ BOA, *TTD.* Nr: 478, s. 10-15 (Fihrist).

⁴²⁹ BOA, *TTD.* Nr: 478, s. 12; ayrıca bkz. Bilgili, *a.g.t.*, s. 42.

⁴³⁰ BOA, *TTD.* Nr: 562 s. 58-65.

⁴³¹ BOA, *TRD.* Nr: 36, s. 484, 500.

⁴³² BOA, *TRD.* Nr: 36, s. 485.

a. Karahisar Nahiyesi

Karahisar-1 Şarki kazasının merkez nahiyesini teşkil eden Karahisar kasabası Yeşilirmak'ın aşağı yatağında ve Doğu Karadeniz dağlarının iç kesimlerinde ortalama yüksekliği 1450 metre olan büyük bir plato üzerinde kurulmuştur. Kasaba üç tarafı dağlarla çevrili ve tek bir taraftan Kelkit Vadisi'ne çıkış vardır.⁴³³ Nahije merkezi olan Karahisar kasabasının 2'si Müslüman 7'si gayrimüslim olmak üzere 7 mahallesi bulunmaktadır. 1569 (H.977) senesinde bu mahallelerde yaşayan nüfus tahmini olarak 1365 Müslüman ve 2.052 gayrimüslim olmak üzere 3.417 kişiydi.⁴³⁴

Karahisar nahiyesinde 27 karye ve 12 mezra'a olmak üzere toplam 39 yerleşim birimi bulunmaktadır.⁴³⁵ Bu birimlerin toplam geliri 167538 akçedir. Bunlardan Nefs-i Karahisar, Piravul, Avutmuş, Tamzara, Gönik, Ziberi karyeleri ile Şehsalar mezrasının tasarrufu timarlı sipahilere bırakılmıştır. Timarlara tahsis edilmiş olan toplam gelir 75235 akçedir. Bunların dışında kalan köyler Şabhane köyleri adı altında ayrı bir tasnife tabi tutulmuşlar ve padişah haslarına dâhil edilmişlerdir.⁴³⁶ Fatma Acun şap üretimi yapan bu köylerin Karahisar'ın kuzey-doğu hattına yayılmış durumda olduğuna değinmiştir.⁴³⁷ Karahisar nahiyesinde bulunan şaphane köylerinin daha önceleri rüsum, aşar, cizye, ispenç gibi vergilerini verdikten sonra şap madenlerinde ücret karşılığı ırgat olarak çalıştırılmaları yönünde hüküm çıkmış iken, şaphane köylerinin vergilerini ödemeye tahammüllerinin olmaması ve köylerin ahalisinin dağılarak perakende duruma düşmeleri üzerine, şaphane madenleri muattal kalmamak şartıyla vergilerden muaf olmak üzere şap ürettikleri icmal defterine kaydolunmuştur.⁴³⁸ Fatma Acun bu madencilerin sayısının 1569 senesine gelindiğinde 1.000 kişiye kadar ulaştığını söylemektedir.⁴³⁹

Karahisar Nahiyesinde özellikle buğday ve arpa gibi hububat ürünlerinin yetiştirildiği tarlalar ve bağ, bahçe, bostan gibi tarımsal üretim yapılan araziler hemen

⁴³³ Fatma Acun, "Osmanlı Döneminde Anadolu Şehirlerinin Gelişmesinde Devletin Rolü: Karahisar Örneği", *Belleten*, C. LXV, Sayı.242, Ankara-Nisan 2001, s. 165-166.

⁴³⁴ Bilgili, *a.g.t.*, s. 52.

⁴³⁵ Bilgili, *a.g.t.*, s. 57.

⁴³⁶ BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 10.

⁴³⁷ Acun, *a.g.e.*, s. 50.

⁴³⁸ BOA, *TTD*. Nr: 562, s. 10.

⁴³⁹ Acun, *a.g.e.*, s. 81.

her köyde zirai üretimin önemli bir kısmını oluşturmaktadır.⁴⁴⁰ Ayrıca bölgede yoğun olarak keten üretimi yapılmaktadır. Hemen her köyde yapılan keten üretimi XV. yüzyılda sadece Koyluhisar nahiyesinde yapılmakta iken, XVI. yüzyılın sonlarına doğru bütün Karahisar bölgesine yayılmıştır.⁴⁴¹

Karahisar nahiyesinde yapılan endüstriyel faaliyetlerden en yoğun olanı, bölgede bulunan şap madenlerinden dolayı şap üretimidir. Bundan başka şehir merkezinde 1 adet boyahane bulunmaktadır. Bu boyahanelerin gelirleri 1569 senesinde 25.000 akçe idi. Bölge de az miktarda mum ve boza üretimi de yapılmaktadır. Fatma Acun, 1520'lerde şehir merkezinde bir adet de meyhane tesis edildiğini ve burada alkollü içki üretimi yapıldığını ancak sonraki tahrirlerde bu meyhane görülmemekte olduğunu kaydetmiştir.⁴⁴² Nahiyede bulunan endüstriyel faaliyetlerden bir tanesi de değirmenlerdir. Nahiyede bulunan değirmenlerin su ile çalışan değirmenler olduğu görülmektedir.⁴⁴³ Nahiyede toplamda 24 adet değirmen bulunmaktadır. Bu değirmenlerin bir kısmının vergisi maktu olarak alınmaktadır. Ancak diğerleri yıl içerisinde hizmet verdikleri süreye göre vergilendirilmiştir. Örneğin, Balcana-i Büzürk, Güllüce ve Sunak karyelerinde bulunan değirmenlerden birer tanesi tüm yıl, yine Güllüce karyesinde bulunan diğer bir değirmen 9 ay, Arslan karyesinde bulunan değirmen 8 ay, İstirefi, Direktaş ve Hisarcık karyelerinde bulunan değirmenler 6 ay, Eksili karyesinde bulunan değirmen 5 ay ve Mutafak, Balcana-i Büzürk, Eşküne ve Direktaş karyelerinde bulunan değirmenler ise 4 ay hizmet vermektedirler.⁴⁴⁴ Bu hizmet süreleri değirmenlerin buldukları karyelerden geçen akarsuların debilerinin yükselmesi ile ilgili olsa gerektir.

Bölgedeki ticari faaliyet ise Karahisar kasabasının merkezinde kurulan pazarda yapılmakta idi. Bu pazar geniş coğrafyalara hitap eden bir pazar olmayıp, daha çok yerele hitap etmektedir. Bölgeye daha çok çevre köy ve nahiyelerden ürünler getirilip satılmaktadır.⁴⁴⁵

⁴⁴⁰ Acun, "Karahisar Örneği", s. 189.

⁴⁴¹ Acun, *a.g.e.*, s. 90 .

⁴⁴² BOA, *TTD.* Nr: 478, s. 40, BOA, *TTD.* Nr: 562, s. 6; Fatma Acun şehir merkezindeki boyahanenin gelirini 15000 akçe olarak vermiştir. Bkz. Acun, "Karahisar Örneği", s. 187-189; Acun, *a.g.e.*, s. 94.

⁴⁴³ Acun, *a.g.e.*, s. 93 .

⁴⁴⁴ BOA, *TTD.* 478, s. 22-63.

⁴⁴⁵ Acun, *a.g.e.*, s. 94-95.

Karahisar-ı Şarki kazasında 10 nahiye olmasına rağmen sadece Karahisar nahiyesinde olmak üzere bir nahiye merkezi vardır. Diğer nahiyelerde şehir merkezi denilebilecek bir yerleşim yeri bulunmamaktadır.⁴⁴⁶ Bu merkezde ilk dönemlerde reaya Müslüman ve gayrimüslim olarak gruplandırılmış olsa da, sonraki dönemlerde mahalle şeklinde örgütlenmiştir.⁴⁴⁷ Buna göre Karahisar kasabasında yedi adet mahalle bulunmaktadır. Bu mahalleler Hacı Halim, Balaban, Suva, Miyane, Güngörmez, Kilise ve Doka isimlerinde olup, bunlardan Hacı Halim ve Bülbül mahallesi Müslüman diğerleri ise gayrimüslimlerle meskundur.⁴⁴⁸ Karahisar kasabasında bulunan mahallelerde nüfusun önceki zamanlara oldukça arttığı görülmektedir. Fatma Acun nüfus artışının 1547 senesine göre iki katı oranında fazlaştığını ve bunun sebebinin ise meskûn halkın bir takım hizmetleri yerine getirdikleri takdirde avarız ve tekaliften muaf olacaklarını bildiren bir kaydın varlığına bağlamıştır.⁴⁴⁹ Karahisar nahiyesinin toplam nüfusu 2861 neferdir. Bu nüfusun büyük çoğunluğunu gayrimüslimler meydana getirmektedir. Nahiye genelindeki gayrimüslim nüfus 2.509 nefer iken Müslüman olan nüfus ancak 352 neferdir. Bu Müslüman nüfusun ise büyük çoğunluğu nahiye merkezindeki iki mahallede bulunmaktadır. Nahiye muaf reaya genelde Şaphane karyelerinde bulunmaktadır. Bu karyeler ahalisi şap çıkardıkları sürece avarızdan muaf tutulmuşlardır. Bunlardan başka, Tamzara karyesinde 16 nefer kazgancıyan, Avutmuş karyesinde 16 nefer zaviyedar ve Piravul karyesinde bulunan 2 nefer sayyad avarızdan muaf tutulmuşlardır.⁴⁵⁰

b. Şiryan Nahiyesi

Şiryan nahiyesinin günümüzdeki karşılığı Gümüşhane ilinin Şiran ilçesidir. Kuzeyde Torul, doğuda Kelkit ilçeleriyle, güneyde Erzincan ve batıda Giresun illeriyle komşu olan Şiryan'ın Latin kaynaklarında adı "Kherianon" ve "Sharian" olarak kaydedilmiştir. Ayrıca bölgenin adı XV. ve XVI. yüzyıllarda "Karaca" olarak

⁴⁴⁶ Acun, "Karahisar Örneği", s. 172; Acun, *a.g.e.*, s. 54.

⁴⁴⁷ Acun, "Karahisar Örneği", s. 169.

⁴⁴⁸ Acun, "Karahisar Örneği", s. 180, Ali Sinan Bilgili Balaban Mahallesini "Bülbül", Doka Mahallesini ise "Deve" olarak kaydetmiştir. Bkz. Bilgili, *a.g.t.*, s. 50-51.

⁴⁴⁹ Acun, gös. yer.

⁴⁵⁰ Acun, *a.g.e.*, s. 80-82; Krş. BOA, *TTD.* Nr: 478, s. 30, 39, 44.

geçmektedir.⁴⁵¹ Osmanlı fethini müteakip bu bölge Karahisar-ı Şarki sancağına bağlanmış ve 1535 senesinde Erzurum Beylerbeyliği'nin oluşturulmasıyla uzunca bir süre bu eyalete bağlı kalmıştır.⁴⁵² Fatma Acun, 1547 senesinde önceleri Gezenger, Serin ve Menkufe isimlerini taşıyan üç adet nahiyenin o tarihte köy haline getirildiğini ve bu üç nahiyenin kapsadığı köylerin Şıryan nahiyesi adıyla yeni bir nahiyeye teşkil ettiğini belirtmektedir.⁴⁵³ Nahiyede yetiştirilen tarım ürünleri genellikle buğday, arpa, keten, fiğ ve bostan ürünleridir. Köylerin genelinde hayvancılık ve arıcılık faaliyeti de yapılmaktadır.

Şıryan Nahiyesi dâhilinde bulunan köylerde endüstriye dayalı üretim oldukça sınırlıdır. Endüstriyel kuruluşların başında değirmenler gelmektedir. Şıryan nahiyesinde toplamda 50 adet değirmen bulunmaktadır. Değirmenlerin büyük bir çoğunluğu senede 6 ay, az bir kısmı 3 ay, sadece 1 tanesi senede 2 ay çalışmaktadırlar. Bundan başka nahiyede tek boyahane ise Ziyar isimli köydedir. Bu boyahanenin yıllık mukataa geliri 8.000 akçedir.⁴⁵⁴ Tersun-ı Bala köyünde demir madeni bulunmaktadır ve senede 500 akçelik mukataa gelirine sahiptir.⁴⁵⁵

Şıryan nahiyesinde nüfus gayrimüslim ağırlıklıdır. Toplamda 2.258 nefer olan nüfusun 1497 neferi gayrimüslim, 761 neferi ise Müslümandır.⁴⁵⁶ Nahiyede muaf reayanın sayısı oldukça azdır. Kalum karyesinde bulun 5 nefer sayyad avarızdan muaf tutulmuşlardır. Bunun haricinde Keredam karyesinin ahalisi de ziyade yol üzerinde bulunduğundan dolayı perakende olma tehlikesi taşıdığından avarızdan muaf tutulmuşlardır.⁴⁵⁷

Şıryan nahiyesinde bulunan 77 karye ve 46 mezra'anın toplam geliri 274.763 akçedir. Nahiyeye genelinde vakıf gelirlerine ayrılan gelirler oldukça azdır. Sadece Kervaris karyesi Şeyh Süleyman Zaviyesinde Hızır ve Mehmed Şeyhlerin tasarrufuna, Hozman karyesi Şeyh Osman Zaviyesi'ne, Seydibaba karyesi Seydi Baba Zaviyesi'ne

⁴⁵¹ Eyüp Kul, "1642 Tarihli Avârız Defterine Göre Şıryan Kazâsı ve Köyleri", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, Sayı:44, Erzurum 2010 s. 271.

⁴⁵² Eyüp Kul, *a.g.m.*, s. 273; Dündar Aydın, *a.g.e.*, s. 228.

⁴⁵³ Acun, *a.g.e.*, s. 61.

⁴⁵⁴ Bilgili, *a.g.t.*, s. 69, BOA, *TTD.* Nr: 478, s. 65.

⁴⁵⁵ BOA, *TTD.* Nr: 478, s. 75, "Mukata'a-yı Küre-i Ahen der karye-i mezbure hâsıl 500".

⁴⁵⁶ Ali Sinan Bilgili bu sayıyı 809 Müslüman nüfusa karşılık 1902 gayrimüslim olarak vermiştir. Bkz. Bilgili, *a.g.t.*, s. 165.

⁴⁵⁷ BOA, *TTD.* Nr: 478, s. 85, 94.

ve Keredam karyesi Şeyh Hüseyin Zaviyesine vakıf kaydedilmiştir.⁴⁵⁸ Geri kalan köylerin ve mezraların tamamı miri arazi içerisinde timar sistemine dâhil edilmiştir.

c. Mindaval Nahiyesi

Şimdiki adı Çamoluk olan Mindaval nahiyesi konum olarak kuzeyde Berdiya Dağları, güneyde ve doğuda Sivas (Gölova), Erzincan (Refahiye) ve Gümüşhane (Şiryan/Şiran) ile çevrilidir.

Mindaval nahiyesinde yetiştirilen tarım ürünleri daha ziyade buğday ve arpadır. Bunların yanında bağ ve bostanlarda az miktarda sebze ziraati de yapılmaktadır. Bazı köylerde ise keten üretimi de yapılmaktadır. Ayrıca bölgede hayvancılık ve arıcılık faaliyeti de yapılmaktadır.

Mindaval nahiyesi genelinde endüstriye dayalı üretim yok denecek kadar azdır. Bölgedeki tek endüstri kuruluşunu değirmenler oluşturmaktadır. Bölgede toplam 17 adet değirmen bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi yılda 8 ay, üç tanesi 6 ay, iki tanesi 5 ay, altı tanesi 4 ay, dört tanesi 3 ay hizmet vermektedir. Değirmenlerden bir tanesi ise harab olup, hizmet vermemektedir.

Mindeval'a bağlı XVI. yüzyılda toplamda 38 adet karye ve 16 adet mezra'a ve iki adet çiftlik bulunmaktadır. Nahiyedeki karyelerden Orak/Uzak karyesine 3.000 akçe hâsıl kaydedilmiş olmakla birlikte, karyenin yol üzerinde olmasından dolayı gelip geçenin fazla olması ve perakende olmak tehlikesi sebebiyle avarız-ı divaniye ve tekalif-i örfiyeden muaf tutulmuşlardır.⁴⁵⁹ Eğnir karyesi ise Malikane-Divani sistemi içerisine dâhil olup, karyenin malikane hissesi 1.100 akçedir.⁴⁶⁰ Tahrir defterindeki hâsıllardan yola çıkarak yaptığımız hesaplamalara göre Nahiyenin toplam geliri 83.776 akçedir. Bu gelirin 71.847 akçesi karyelerden, 11.929 akçesi ise mezralar ve çiftliklerden gelmektedir.

Mindaval nahiyesinde kayıtlı olan toplam nüfus 838 neferdir. Bu nüfusun yalnızca Fasya isimli mezrada mütemekkin olan üç neferi gayrimüslimdir.⁴⁶¹ Kalan

⁴⁵⁸ BOA, *TTD*. Nr: 557, s. 10, 12, 16, 17; Bilgili, *a.g.t.*, s. 84-86, 199.

⁴⁵⁹ BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 102; Bilgili, *a.g.t.*, s. 88.

⁴⁶⁰ BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 105; Bilgili, *a.g.t.*, s. 89.

⁴⁶¹ BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 110; Ali Sinan Bilgili bu mezrada oturan ahalinin Müslüman olduğunu kaydetmiştir. Bkz. Bilgili, *a.g.t.*, s. 92.

nüfusun tamamı Müslüman olup köylerde ikamet etmektedirler. Nahiyedeki nüfusun içerisinde bazı konar-göçer aşiretlerin reayalarının da gelip ziraat ettiği görülmektedir. Örneğin, Cenkriş karyesinde 8 nefer nüfus Ortapare Türkmenlerinden, Uçağıl karyesinde ise 6 nefer Türkmen ziraat ederek vergilerini ödemektedir.⁴⁶²

d. Eliğe Nahiyesi

Eliğe nahiyesi diğer nahiyelere göre nispeten daha küçük ölçekte bir nahiyedir. Nahiyede toplamda 9 adet köy, 5 adet mezra'a ve iki adet de bağ bulunmaktadır. Nahiyede yetiştirilen tarım ürünleri genelde diğerleri gibi arpa ve buğdaydır. Bunların yanında keten üretimi de yapılmaktadır. Ayrıca Zağapa karyesinde bağcılık faaliyetlerinin hayli gelişmiş olduğu görülebilir. Bu karyede toplamda 61 adet bağ bulunmaktadır.⁴⁶³

Eliğe Nahiyesi'nde endüstriyel faaliyetler değirmenler ve bir adet de boyahane ile sınırlıdır. Nahiyenin genelinde 4 adet değirmen bulunmaktadır. Bu değirmenlerden Zağapa karyesinde bulunan 3 adet değirmen bütün sene hizmet vermektedir. Ayrıca nahiyedeki tek boyahane de bu köyde bulunmaktadır. Boyahanenin senelik geliri 2.000 akçedir.⁴⁶⁴ Birasne karyesindeki diğer değirmen ise 6 ay hizmet vermektedir.⁴⁶⁵

Eliğe nahiyesinin defterde kayıtlı toplam nüfusu 340 nefer olup, bu nüfusun büyük çoğunluğunu Müslümanlar oluşturmaktadır. Hıristiyan olarak yalnızca Zağapa karyesinde 41 nefer reaya bulunmaktadır.⁴⁶⁶ Ayrıca Arab karyesinde Hassa yörükler ve Ezbirder karyesi reayaları hariçten ziraat ederek resim ve behrelerini verirlerdi.⁴⁶⁷

Nahiyenin toplam geliri 39.216 akçedir. Bunun 36.262 akçesi karyelerin, 35 akçesi bağların ve kalan 2.919 akçesi ise mezzaların hâsıdır. Bu gelirlerin arasında yalnız Eliğe karyesinde bulunan iki kıta bağın gelirleri Hasan Şeyh Zaviyesi'ne vakıf

⁴⁶² BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 107, 116; Bilgili, *a.g.t.*, s. 90, 95, Ali Sinan Bilgili'de Uçağıl karyesi "Avcıağıl" olarak geçmektedir.

⁴⁶³ BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 122.

⁴⁶⁴ BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 123; Bilgili, *a.g.t.*, s. 98.

⁴⁶⁵ BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 120.

⁴⁶⁶ BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 121; Bilgili, gös. yer.

⁴⁶⁷ BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 120; Bilgili, *a.g.t.*, s. 97.

kaydedilmiştir.⁴⁶⁸

e. Alucara-Kovana-Kevase Nahiyesi

Alucara nahiyesinde 48 adet köy, 6 çiftlik, 29 tane mezra bulunmaktadır. Nahiyeye genelinde üretilen ürünler genellikle buğday, arpa ve ketendir. Bunların yanında hayvancılık ve arıcılık da yapılmaktadır.

Nahiyeye genelinde endüstriyel üretim değirmenlerle sınırlıdır. Bölgede toplamda 27 adet değirmen bulunmaktadır. Bu değirmenlerden; sekiz tanesi senede 4 ay, dört tanesi 6 ay, bir tanesi 5 ay, dört tanesi 3 ay, üç tanesi 2 ay ve bir tanesi de 1 ay çalışmaktadır. Çalışan değirmenlerden 1 tanesi mülk olup, senede kaç ay çalıştığına dair bir kayıt yoktur. Kalan 5 adet değirmen ise harap durumdadır ve her hangi bir hâsılları bulunmamaktadır.⁴⁶⁹

Alucara nahiyesinde deftere kayıtlı olan toplam nüfus 715 nefer olup, çoğunluğu Müslümandır. Nahiyede 642 Müslümana karşı, 73 nefer gayrimüslim bulunmaktadır. Çakmanus karyesinde 17 nefer reaya Çağırğan Baba evladı olarak kaydedilmiştir.⁴⁷⁰ Kalecik, İsolan ve Konulara karyelerinde mütemekkin nüfus bulunmayıp, buraları Şabhane reayaları gelerek hariçten ekmektedirler.⁴⁷¹ Zihar karyesinde İbrahim veled-i Kemal isimli reaya cümle tekalif-i örfiyeden muaf tutulmuştur.⁴⁷²

Nahiyeye'de bulunan köylerin toplam hâsılı 85.713 akçedir. Bu köylerden Zun, İsolan ve Zihar karyeleri malikane-divani sistemine dâhil olup; Zun karyesi Yakup Şeyh Zaviyesi'ne, İsolan karyesi Mevlana Hamid zaviyesine, Zihar karyesi ise Ali veled-i Mehmed ve Hüseyin veled-i Durmuş isimli şeyhlerin adına malikane kaydedilmişlerdir⁴⁷³. Bu üç köyün malikane hisselerinin toplam hâsılı 3.250 akçedir. Ayrıca Alucara nahiyesinde bulunan köylerden Havzana karyesi (Ali Sinan Bilgili'de Haverne) Arduç derbendine hizmet edip, tamir ve termim ettiklerinden dolayı, Alişir

⁴⁶⁸ BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 119; Bilgili, *gös.yer*.

⁴⁶⁹ BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 125, 128, 131, 138, 141

⁴⁷⁰ BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 141; Bilgili, *a.g.t*, s. 108-109.

⁴⁷¹ BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 137, 139, 141; Bilgili, *a.g.t*, s. 106, 107, 108.

⁴⁷² BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 142.

⁴⁷³ BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 135, 139, 142; Bilgili, *a.g.t*, s. 105, 107, 109; BOA, *TTD*. Nr: 557, s. 9, 15, 16.

karyesi ise ziyade yol üstünde bulunup, harab olma tehlikesi bulunduğundan dolayı avarızdan muaf tutulmuşlardır.⁴⁷⁴ Nahiye’de bulunan mezra‘a ve çiftliklerin toplam geliri ise 15.180 akçe olup, bunlardan Kürebol, Yaralı ve Karademirci çiftlikleri zaviyedarların tasarrufunda bulunmaktadır.⁴⁷⁵

f. Melense Nahiyesi

Melense nahiyesinde 20 adet köy, 6 adet mezra‘a ve 4 adet çiftlik bulunmaktadır. Nahiye’de en çok üretimi yapılan ürünler bölgedeki diğer nahiyelerde olduğu gibi buğday, arpa, ketendir. Ayrıca hayvancılık ve arıcılık da bulunmaktadır.

Melense nahiyesinde endüstriyel üretim değirmenlerle sınırlıdır. Nahiye genelinde 7 adet değirmen bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi senede 6, iki tanesi 4, iki tanesi 3 ve iki tanesi de 2 ay işletilmektedir.

Melense nahiyesinde bulunan köylerin toplam hâsılı 66.915 akçedir. Bu köylerden Bükün ve Kılıç karyeleri malikane-divani sistemi içerisinde bulunmaktadır. Bükün karyesinin malikanesi hissesi ile birlikte ve divani hissesi de Karahisar-ı Şarki Camii’ne vakıf kaydedilmiştir.⁴⁷⁶ Güllüce karyesinin malikane hissesinin yarısı Şeyh Süleyman Zaviyesi’ne vakıf kaydedilmiştir.⁴⁷⁷ Kezanç karyesi de malikane-divani sistemi içerisinde bulunmakla beraber hem malikanesi, hem de divanisi Şeyh Süleyman Zaviyesi’ne iki baştan vakıf kaydedilmiştir. Ayrıca bu karyede bulunan 15 nefer derbendci Mindaval’da Ketan derbendinin tamir ve termimini yaptıkları sürece avarız ve tekaliften muaf tutulmuşlardır.⁴⁷⁸ Bunun yanında Cüce karyesi ahalilerinden olan gayrimüslim reayadan bir kısmı derbentçi tayin olunmuş ve Sofucuk derbendine ve Kızılırmak üzerinde bulunan köprüye hizmet etmeleri karşılığında avarızdan muaf tutulmuşlardır.⁴⁷⁹ Alna karyesi ahalileri ise Kegonya (Nefs-i Karahisar)’da bulunan hamam, şehir ve kalenin su ve su yollarının tamir ve termimi karşılığında avarız-ı divaniye ve tekalif-i örfiyeden muaf olmakla beraber, bu muafiyet karşılığında ayrıca

⁴⁷⁴ BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 131, 140; Bilgili, *a.g.t.*, s. 103, 108.

⁴⁷⁵ BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 125, 126, 132.

⁴⁷⁶ BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 147; Bilgili, *a.g.t.*, s. 112; BOA, *TTD*. Nr: 557, s. 14.

⁴⁷⁷ BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 150; Karyenin ismi Ali Sinan Bilgili’de Gilenç diye okunmuştur. Bkz. Bilgili, *a.g.t.*, s. 114; BOA, *TTD*. Nr: 557, s. 10.

⁴⁷⁸ BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 152; Bilgili, *a.g.t.*, s. 115; BOA, *TTD*. Nr: 557, s. 14.

⁴⁷⁹ BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 144; Bilgili, *a.g.t.*, s. 110.

sefer durumlarında bir yarar atı ve esbabıyla birlikte bir cebelü göndermekle mükellef tutulmuşlardır.⁴⁸⁰

Nahiye'nin defterde kayıtlı olan toplam nüfusu 689 neferdir. Nahiye'de bulunan reayadan 562 neferi Müslüman, kalan 126 neferi ise gayrimüslimdir. Nahiye'de yalnızca Aloni karyesinin tamamı gayrimüslimler tarafından iskan edilmiştir.⁴⁸¹

Melense nahiyesinde bulunan mezraların ve çiftliklerin toplam hâsılı 5.536 akçedir. Bunlardan Pınarbaşı mezrasının hâsılı defterde yazılmamıştır. Belendiş mezra'ası malikane-divani sistemi içerisinde yer almaktadır. Mezranın 500 akçelik malikane hissesi Karahisar-ı Şarki camii hatibinin tasarrufunda bulunmaktadır.⁴⁸² Ayrıca Hanegi mezra'ası da Malikane-Divani sistemi içerisinde bulunmaktadır. Mezranın hem malikâne hissesi hem de divani hissesi iki baştan tasarruf ile Hz. Abbas neslinden Şeyh Süleyman zaviyesine vakıf kaydedilmiştir.⁴⁸³ Nahiye'de bulunan 4 adet çiftlikten birisi olan 400 akçe hassıllı Eski Çiftlik Şeyh Süleyman zaviyesine vakıf kaydedilmiştir.⁴⁸⁴ Yar Ali, Molla ve Nur Ali çiftlikleri ise hâsılları olan 500 akçe ile "ber vech-i eşkün" şartıyla mutasarrıflarına tahsis edilmişlerdir.⁴⁸⁵

g. Gevezid Nahiyesi

Gevezid nahiyesinde toplamda 47 adet köy, 14 mezra ve 6 çiftlik ve 1 zemin kayıtlıdır. Nahiye'de en çok üretimi yapılan zirai ürünler buğday, arpa, bostan ve bahçe ürünleridir. Bunların yanında nahiye'de arıcılık ve bazı köylerde hayvancılık da yapılmaktadır.

Gevezid Nahiyesi'nde endüstriyel üretim değirmenlerle sınırlıdır. Nahiye genelinde toplamda sekiz adet değirmen vardır. Bunlardan Tönük ve Darabol karyesinde bulunan değirmenler 8 ay, Aşağı Göğercinlik, Saraycık karyelerinde bulunanlar ile ve İsril karyesindeki, Çomaklıbaba zaviyesine ait olan bir değirmen 4 ay hizmet vermektedir. Bunlardan başka Muhlis karyesi ve Hacı Çiftliği'nde bulunan

⁴⁸⁰ BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 149; Bilgili, *a.g.t.*, s. 113-114.

⁴⁸¹ BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 148.

⁴⁸² BOA, *TTD*. Nr: 557, s. 14.

⁴⁸³ BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 153; Bilgili, *a.g.t.*, s. 116; BOA, *TTD*. Nr: 557, s. 10.

⁴⁸⁴ BOA, *TTD*. Nr: 557, s. 10

⁴⁸⁵ BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 149.

değirmenler 6 ay, İsril karyesinde bulunan başka bir değirmen ise 3 ay hizmet vermektedir.⁴⁸⁶

Gevezid nahiyesinde bulunan köylerin toplam hasılı 76.895 akçedir. Bu köylerden bir kısmı malikane-divani sistemi içerisinde bulunmakta, bir kısmı ise vakıf köyleridir. Malikane-Divani sistemi içerisinde bulunan köyler İsril, Muhlis, Bayhasan, Saraycık, Sancak/Sancar, Kızılcaviran ve Yumurcaktaş'tır. Bu köylerden Saraycık ve Kızılcaviran karyeleri malikane hisseleri ile birlikte divani hisseleri dahi Buğrababa zaviyesine vakfedilmişlerdir.⁴⁸⁷ Malikane-Divani sistemine dahil olan bu karyelerden sadece Bayhasan karyesinin malikane hissesi özel şahısların mülkü durumundadır. Buna göre Bayhasan karyesinin 1.210 akçelik malikane hissesi İvaz ve Piri'nin mülkü olarak tasarruflarında bulunmaktadır.⁴⁸⁸ Malikane-Divani sistemi içerisinde kalan karyelerin malikane hisselerinin toplam gelirleri 5.910 akçedir.

Gevezid nahiyesinde 14 adet de mezra bulunmaktadır. Bu mezraların toplam gelirleri 8.715 akçedir. Mikal mezrasını Şabhane reayası hariçten ekmekte ve ettikleri yerlerin resimlerini sipahiye ödemekteydiler.⁴⁸⁹ Nahiyyede bulunan altı adet çiftlikten Pir Ali Çiftliği ve Ferik karyesinde bulunan çiftlik zaviyedarlar tarafından tasarruf edilmektedir. Çatakabdal çiftliği ise iki müdlük olup, Çatakabdal zaviyesi vakfidir. Ancak tahrir defterinde bulunan bir kayda göre bu çiftliğin gelirinden kırk kilesi Karahisar-ı Şarki'de bulunan Sultan Mehmed Camii müezzinlerine tahsis edilmiştir.⁴⁹⁰ Nahiye genelindeki Çiftliklerin toplam gelirleri 2.395 akçedir.

Nahiyyede deftere kayıtlı olan toplam nüfus 711 neferdir. Bu nüfusun 646 neferi müslim, kalan 65 neferi ise gayrimüslimdir. Nahiyyede toplamda 120 nefer zaviyedar ve zaviyedarzade bulunmaktadır. Bunlar Lapa, Saraycık, Sancar, Akviran, Dilce ve Kızılcaviran köylerinde ikamet etmektedir.⁴⁹¹ Kızılcaviran karyesinin tamamı zaviyedar ve zaviyedarzadeler tarafından meskûndur.

⁴⁸⁶ BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 154-156, 159, 164, 165, 169-170.

⁴⁸⁷ BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 159, 168; Bilgili, *a.g.t.*, s. 120, 125; BOA, *TTD*. Nr: 557, s. 13, 16.

⁴⁸⁸ BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 157; Bilgili, *a.g.t.*, s. 119, Ali Sinan Bilgili malikane sahibinin adını Üveys şeklinde okumuştur.

⁴⁸⁹ BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 162.

⁴⁹⁰ BOA, *TTD*. Nr: 557, s. 16.

⁴⁹¹ BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 158, 159, 162, 167, 168; Bilgili, *a.g.t.*, s. 119-122, 125.

h. Emlak Nahiyesi

Emlak nahiyesinde 10 adet köy ve 16 adet mezra'a, 2 adet çiftlik ve bir adet bağ bulunmaktadır. Nahiyeye genelinde yetiştirilen ürünler buğday, arpa ve ketendir. Bunun yanında bağ, bahçeler ve bostanlarda da sebze yetiştirildiği anlaşılmaktadır.

Nahiyede tek endüstriyel kuruluş değirmenlerdir. Nahiyeye genelinde 9 tane değirmen bulunmaktadır. Değirmenlerden bir tanesi 8, bir tanesi 6, diğer yedisi 4 ay çalışmaktadır. Değirmenlerden Gedehorin karyesinde bulunan 6 tanesi bir kişinin tasarrufundadır. Karaağaç karyesinde bulunan değirmen ise mülk olup Mustafa veled-i Süleyman adına kayıtlıdır.⁴⁹²

Nahiyede bulunan köylerin toplam hâsılı 27.250 akçedir. Bu karyelerden 5 tanesi malikane-divani sistemine dâhildir. Bu karyelerden İmanlu, Gedehorin ve Çardak karyelerinin sadece malikane hisseleri, malikane sahibinin tasarrufunda iken, Karaağaç karyesi Şeyh Yusuf zaviyesine ve Burdur karyesi ise Şeyh Sinan Zaviyesi'ne iki baştan,⁴⁹³ yani malikane ve divani hisseleri ile birlikte vakıf kaydedilmiştir. Karyelerde bulunan malikane hisselerinin toplamı 5.710 akçedir.

Nahiyeye'de bulunan 19 adet mezra ve çiftliklerin toplam gelirleri 9.998 akçedir. Bu mezralardan dört tanesi malikane divani sistemi içerisinde yer almaktadır. Mehrungaz ve Cebeci mezrası iki baştan (malikane ve divanisi) miriye kaydedilmiştir.⁴⁹⁴ Yazıyıltaırç mezrasının malikane hissesi 300 akçedir ve hissenin yarısı Uğur bint-i Şeyh Ahmed tarafından diğer yarısı ise Şeyh Durdu soyundan Ahmed tarafından tasarruf edilmektedir.⁴⁹⁵ Hayderi mezrasının malikâne hissesi 400 akçe olmakla birlikte kim tarafından tasarruf edildiğine dair bir bilgi bulunamamıştır. Nahiyeye'de bulunan iki adet çiftlikten Piravul karyesinde bulunan çiftliğin hâsılı kaydedilmemiştir.⁴⁹⁶ Diğer çiftlik ise Cebeci çiftliği olup 500 akçe hâsılı bulunmaktadır. Emlak nahiyesinde bulunan tek bağ Bağdik karyesinde bulunmaktadır. Bu bağla birlikte üç adet zeminin toplam hasılı 20 akçe olup maktu olarak

⁴⁹² BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 171.

⁴⁹³ BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 170, 171, 173, 175; Bilgili, *a.g.t.*, s. 128-131; BOA, *TTD*. Nr: 557, s. 8, 15.

⁴⁹⁴ BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 171.

⁴⁹⁵ BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 172.

⁴⁹⁶ BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 173.

alınmaktadır.⁴⁹⁷

Emlak nahiyesinin defterde kayıtlı olan nüfusu 238 neferdir. Bu nüfusun çoğunluğunu gayrimüslimler oluşturmaktadır. Nahiyede 142 nefer gayrimüslime karşılık 96 nefer Müslüman bulunmaktadır. Nahiyede yalnızca Yaycı ve Bayramköy karyelerinde Müslüman ve gayrimüslimler birlikte yaşamaktadır. Her iki köyde de gayrimüslimlerin nüfus olarak ağırlıklı olduğu görülmektedir.⁴⁹⁸

i. Akşehirabad Nahiyesi

Karahisar-ı Şarki Kazası'ndaki en büyük nahie olan Akşehir-abad nahiyesinde 100 adet köy ve 35 adet mezra, bir vank⁴⁹⁹ ve 2 çiftlik bulunmaktadır. Nahie genelinde yetiştirilen ürünler başta buğday ve arpa olmak üzere, bağ ve bostan ürünleri, şıra, penbe (pamuk), ketendir. Nahiyede hayvancılık ve arıcılık da yapılmaktadır.

Nahiyedeki köylerin toplam gelirleri 430.383 akçedir. Bu köylerden en büyüğü olan Ezbider-i Bala karyesi 442 vergi nüfusuyla kazanın da en büyük köyü olma özelliğini taşımaktadır. Karyedeki köylerden 9 tanesi malikane-divani sistemi içerisinde tasarruf edilmektedir. Nahiyedeki malikane hisselerinin toplamı 13.766 akçedir. Nahiyenin genel hâsılına bakıldığında bu oran oldukça düşüktür. Nahiyedeki malikane hisselerinden bazılarına miri tarafından el konulmuştur. Örneğin; Zidana karyesinin defter-i atıkde Halil Sofi'nin mülkü olan 1.400 akçelik malikane hissesi, malikane sahibinin kızılbaş olması dolayısıyla Hassa-yı Hümayun'a devredilmiştir.⁵⁰⁰ Akçaağıl karyesinin malikane hissesine tasarruf edenler ise ayende ve revendeye hizmet etmekle mükellef tutulmuşlardır.⁵⁰¹

Akşehirabad nahiyesinde bulunan mezraların toplam hâsılı 29.680 akçedir. Bunlardan Karahasan, Karacaviran ve Örenviranı mezraları için defterde bir hâsıl kaydedilmemiştir. Nahiyede bulunan Musa Çiftliği ve Ali Çiftliğinin toplam hâsılları

⁴⁹⁷ BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 176.

⁴⁹⁸ BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 170-175.

⁴⁹⁹ Vank halk ağzında "ağaçlı sulak güzel görünümlü yer" demektir. Bkz. tdk.gov.tr/index.php?option=com_ttas&view=ttas&kategori1=acikla2&kod=202943 (Tarih: 22.02.2017).

⁵⁰⁰ BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 221.

⁵⁰¹ BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 222; BOA, *TTD*. Nr: 557, s. 8.

ise 2.100 akçedir. Ezbider-i Küçük karyesine ait vankın ise 550 akçe geliri bulunmaktadır. Bu vank dâhilindeki bağ, bahçe, değirmen ve zeminler Viryan veled-i Agob tasarrufundadır.⁵⁰²

Akşehirabad nahiyesinde endüstriyel faaliyet değirmenlerle sınırlıdır. Nahiye genelinde 40 adet değirmen bulunmaktadır. Ezbider-i Bala karyesinde bulunan 8 adet değirmenden altı tanesi tam yıl, bir tanesi 6 ay, diğer değirmen ise 5 ay hizmet vermektedir.⁵⁰³ Genel olarak Akşehirabad Nahiyesinde bulunan değirmenlerin miktarı ve çalıştıkları süreler ise şu şekildedir.

Tablo II: Akşehirabad Nahiyesinde Değirmenlerin Yıl İçindeki Faaliyet Süreleri

Değirmenin Çalıştığı Süre	Değirmen Sayısı
Tüm yıl çalışan	9
10 ay çalışan	1
8 ay çalışan	6
6 ay çalışan	8
5 ay çalışan	2
4 ay çalışan	9
3 ay çalışan	3
Toplam	38

Karahisar-ı Şarki sancağında kurulan pazarlardan birisi de Akşehirabad nahiyesinde kurulmaktaydı. Kanunnameden anlaşıldığına göre buraya gelen tüccarlardan yüklerine göre ikişer akçe damga-yı siyah vergisi alınmaktaydı.⁵⁰⁴

Akşehirabad nahiyesinde nüfusun büyük çoğunluğunu gayrimüslimler oluşturmaktaydı. Toplamda 3.248 nefer olan reyanın 2.148 neferi gayrimüslim, kalan 1.071 neferi ise Müslümandır. Ezbider-i Bala karyesinin tamamı gayrimüslimler tarafından iskan edilmiş ise de bu karye ile birlikte yazılan Şehnikar mezrasında 7

⁵⁰² BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 181; Bilgili, *a.g.t.*, s. 132

⁵⁰³ BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 180; Bilgili, gös. yer.

⁵⁰⁴ BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 8; Bilgili, *a.g.t.*, s. 217.

nefer Müslüman bulunmaktadır.⁵⁰⁵ Zovir karyesinde derbendçi olarak kaydedilmiş olan bir nefer reaya, Büyükgüzel karyesinde mütemekkin iki nefer zaviyedar avarız ve tekaliften muaf tutulmuşlardır. Ayrıca Büyükgüzel karyesi ahalisinin tamamı karyenin yol üzerinde bulunmasından dolayı ispençe ve tekâliften muaf tutulmuşlardır.⁵⁰⁶ Aynı şekilde, Gözköy karyesi ahalisinin tamamı ise Kurbağa köprüsü denilen derbendi tamir ve termim ettikleri sürece avarız ve tekâliften muaf tutulmuştur.⁵⁰⁷

j. Suşehri Nahiyesi

Suşehri nahiyesinde toplamda 74 adet karye ve 28 adet mezra ve 5 adet çiftlik bulunmaktadır. Nahiyede yetiştirilen ürünler genel olarak buğday, arpa, keten ile bağ ve bostan ürünleridir. Ayrıca hayvancılık ve arıcılık da yapılmaktadır.

Suşehri nahiyesinde bulunan köylerin toplam hâsılı 242.829 akçedir. Bu köylerden 6 tanesi malikane-divani sistemi içerisinde, dört tanesi ise vakıf köyüdür. Malikane-Divani sistemine dâhil bulunan köylerin malikane hisseleri toplamda 13178 akçedir. Bu karyelerden Dik, Eskibağ, Avsundu ve Dimliç köyleri ile Dil ve Yenipordi mezraları defter-i atikte malikane olarak kayıtlı değil iken defter-i cedidde malikane olarak kaydedilmiştir.⁵⁰⁸ Ağcaköy karyesinin ise malikane hissesi Şeyh Yaramış zaviyesine vakıf kaydedilmiştir.⁵⁰⁹

Nahiye genelinde bulunan 28 mezranın toplam gelirleri 17.724 akçedir. Dil ve Yenipordi mezraları malikane-divani sistemi içerisinde, yukarıda da belirtildiği üzere bu mezralar bir önceki tahrirde malikane değil iken, son tahrirde malikane kaydedilmiştir. Bu mezraların malikane hisseleri toplam 670 akçedir. Kadara mezrası ise daha önceleri Dizdarzade defterlerinde timara yazılmış iken Mirza Bey zamanında Paru nam vakfa ilhak olunmuş, daha sonradan tekrar timara kaydedilmiştir.⁵¹⁰ Nahiyede bulunan 5 adet çiftliğin toplam geliri 3.640 akçedir. Bu çiftliklerden bir tanesi “hassa çiftliktir”.⁵¹¹

⁵⁰⁵ Bilgili, *a.g.t.*, s. 132, krş, BOA, *TTD.* Nr: 478, s. 181.

⁵⁰⁶ BOA, *TTD.* Nr: 478, s. 197, 207, Bilgili, *a.g.t.*, s. 138.

⁵⁰⁷ Bilgili, *a.g.t.*, s. 146, BOA, *TTD.* Nr: 478, s. 218.

⁵⁰⁸ BOA, *TTD.* Nr: 478, s. 248,249,250,252; Bilgili, *a.g.t.*, s. 156-157.

⁵⁰⁹ BOA, *TTD.* Nr: 478, s. 232; Bilgili, *a.g.t.*, s. 147; BOA, *TTD.* Nr: 557, s. 10.

⁵¹⁰ BOA, *TTD.* Nr: 478, s. 247.

⁵¹¹ BOA, *TTD.* Nr: 478, s. 234.

Suşehri nahiyesinde endüstriyel faaliyetler değirmenlerle sınırlıdır. Nahiye genelinde toplam 18 tane değirmen bulunmaktadır. Bunlardan iki tanesi 8 ay, dört tanesi 6 ay, sekiz tanesi 4 ay, iki tanesi ise 2 ay faaliyet göstermektedir. Dünder karyesinde bulunan değirmen Karaca'nın mülküdür.⁵¹²

Suşehri nahiyesinde deftere kayıtlı nüfusun toplamı 1.634 neferdir. Bu nüfusun 977 neferi Müslüman, 657 neferi ise gayrimüslimdir. Çobanemre karyesi ahalisi, karyenin ziyade yol üzerinde bulunması dolayısıyla avarızdan ve tekaliften muaf tutulmuşlardır.⁵¹³

2. Koyluhisar Kazası

Koyluhisar, İstanbul'dan Tokat, Erzurum ve Trabzon'a ulaşan ana yol üzerinde bulunmakta ve doğu-batı, güney-kuzey yönünde yolların kesiştiği stratejik bir mevkiye sahiptir. Ramazan Kaya, Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nden hareketle Koyluhisar kazasının kale dışında yüz evden oluşan bir varoştan ve bir cami ile birkaç dükkandan mürekkep bir mahal olduğunu ve bu kazanın gelişmesinin XVII. yüzyıldan sonra meydana geldiğini söylemektedir.⁵¹⁴

Koyluhisar Kazası'nda, Koyluhisar, Hasangerişi, Yemişlü, Firuz, Naiblü, Sisorta ve Şahnaçemeni isimlerinde 7 tane nahiye bulunmaktadır.⁵¹⁵ Bu nahiyelerden en büyüğü kaza merkezi durumunda olan Koyluhisar nahiyesidir.

a. Koyluhisar Nahiyesi

Koyluhisar Kazası'ndaki en büyük idari birim olan Koyluhisar nahiyesinde 44 adet köy, 17 adet mezra, 15 adet çiftlik, 4 adet zemin ve 1 adet bağ bulunmaktadır. Bunların haricinde Sofu Baba ve Şeyh Hasan zaviyelerinin de hasılları ayrıca yazılmıştır.⁵¹⁶

Koyluhisar nahiyesinde en fazla üretilen ürünler buğday, arpa gibi hububat cinsinden ürünlerdir. Bazı köylerde mercimek ekimi yapıldığı da görülmektedir.

⁵¹² BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 235.

⁵¹³ BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 240; Bilgili, *a.g.t.*, s. 151.

⁵¹⁴ Ramazan Kaya, *XVI. Asırda Koyluhisar Kazası'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı*, YL.Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum 1999, s. 15.

⁵¹⁵ Ramazan Kaya, *a.g.t.*, s. 14, Ayrıca bkz. BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 18-20.

⁵¹⁶ BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 274, 296.

Bunların yanında bağ ve bahçe ürünleri, meyve, bal, üzüm, soğan ve ceviz gibi ürünler de yetiştirilmekteydi. Nahiye de ayrıca keten ve pamuk gibi sınai bitkilerin üretimi de önemli yer tutmaktaydı.⁵¹⁷

Koyluhisar nahiyesinde bulunan köylerin toplam gelirleri 165.150 akçedir. Bu köylerden bazıları malikane-divani sistemine dahil bulunmaktadır. Bu karyelerden Eleni ve Silede karyelerinin malikane hisseleri, mülk sahibinin kızılbaş olmasından dolayı Hassa-yı Hümayun'a ilhak edilmiştir.⁵¹⁸ Nahiyede bulunan mezraların toplam hasılı ise 12.714 akçedir. Kurugöl mezrasının gelirleri Koyluhisar kalesinde bulunan caminin imamına gelir olarak tevcih edilip, vakıf defterine kaydedilmiştir.⁵¹⁹

Koyluhisar nahiyesinde endüstriyel faaliyetler bir adet boyahane ile değirmenlerden ibarettir. Boyacılık karyesinde bulunan boyahanenin geliri senelik 8.000 akçe idi.⁵²⁰ Nahiyede toplamda 21 adet değirmen bulunmaktadır. Değirmenlerden altı tanesi tam yıl, üç tanesi altı ay, dört tanesi iki ay ve bir tanesi de bir ay hizmet vermektedir. Nahiyede bulunan değirmenlerden yedi tanesinin ise yılda ne kadar süre çalıştığına dair bir bilgi verilmemiştir. Yalnız Bostankolu karyesinde bulunan değirmenin vakıf olduğu kaydedilmiştir.⁵²¹

Koyluhisar nahiyesinin deftere kayıtlı olan toplam nüfusu 2.082 neferdir. Bu nüfusun büyük bir çoğunluğunu Müslümanlar teşkil etmektedir. Nahiyede bulunan Müslümanların nüfusu 1.436 nefer, gayrimüslimler ise 646 neferdir. Nahiyedebulunan müsmüman reaya arasında müsellemlerin nüfusu önemli bir yekün teşkil etmektedirler. Toplamda 289 kişiden oluşan bu müsellemler grupları Çorak, Mesaryun, Akpınar, Bağçe, Boyacılık, Fitensi, İkinci ve Mesikli karyelerine paylaştırılmıştır. Bu müsellemlerin toplam hasılı 19.600 akçe olup, padişah haslarına kaydedilmişlerdir.⁵²²

b. Hasangerişi Nahiyesi

Hasangerişi nahiyesi, Kutlu Bey oğlu Yar Hasan'dan almaktadır.

⁵¹⁷ Koyluhisar nahiyesinde yetiştirilen ürünler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ramazan Kaya, *a.g.t.*, s. 93-99.

⁵¹⁸ BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 291, 298, Ayrıca bkz. Ramazan Kaya, *a.g.t.*, s. 113.

⁵¹⁹ BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 301; BOA, *TTD*. Nr: 557, s. 21.

⁵²⁰ Ramazan Kaya bu boyahanenin hasılına 3000 akçe olarak vermiştir. Bkz. Ramazan Kaya, *a.g.t.* s. 27; BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 286.

⁵²¹ BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 305.

⁵²² BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 272-306.

Osmanlıların bölgeyi fethinde bölgede bulunan müsellemler için bir nahiye kurmuşlar ve muhtemelen müsellemlerin lideri konumunda olan Yar Hasan'ın adını bu nahiyeye vermişlerdir. “Geriş” terimi kısa nehir sularının aktığı vadi anlamına gelmektedir ki, gerçekten de bu nahiyenin bulunduğu bölgede kısa akarsular mevcuttur.⁵²³ Ramazan Kaya'ya göre 1485 yılında Hasangerişi nahiyesinde 16 nefer müsellemler bulunmakta ve nahiyeye bağlı bir köy bulunmamaktadır. Koyluhisar nahiyesine bağlı iken daha sonra Hasangerişi nahiyesine ilhak edilen köyler sayesinde gelişim hızlanmıştır.⁵²⁴

Hasangerişi nahiyesi oldukça küçük hacimli bir nahiyedir. Nahiyede toplamda 7 tane köy, 2 mezra, 10 çiftlik, 1 zemin bulunmaktadır. Nahiyedeki bu gelir gruplarının toplam hasılı 38.060 akçedir. Bu hasılın içerisinde karyelerin payı 9.900 akçe olup, aralarında vakıf veya malikane olarak kaydedilmiş köy bulunmamaktadır. Bu köylerde üretilen ürünler daha ziyade buğday, arpa, keten, bal, meyve ve cevizdir. Bu köyler arasında en büyük nüfusun yaşadığı köy olan Kadife'de 63 nefer gayrimüslim vergi nüfusuna karşın sadece 4 adet Müslüman nüfus bulunmaktadır.⁵²⁵ Külüne karyesinde ise meskun ahali yoktur. Buraya hariçten 4 nefer Müslüman halk gelerek ziraat ederler.⁵²⁶ Bahri karyesinde oturanlar ise tamamen müsellemlerdir.⁵²⁷ Nahiyedeki mezzralar ise yukarıda da belirtildiği gibi iki tanedir. Bunlardan Erkeler mezzrasının 360 akçe geliri vardır. Karahasan mezzrasını ise 400 akçelik geliri vardır ve Akpınar karyesi ahali tarafından hariçten gelerek ekilmektedir.⁵²⁸

Nahiyede bulunan çiftlikler müsellemler çiftlikleridir. Bu çiftliklerin toplam hasılı 7.700 akçedir. Bu çiftlikler arasında nahiyeye adını veren Yar Hasan'a ait bir çiftlik de bulunmaktadır.⁵²⁹ Hasangeriş nahiyesinde bulunan zemin ise Kasım veled-i Şeyh Paşa ve Ali Şeyh'e aittir. Bu zeminin hasılı 700 akçedir.⁵³⁰ Bunların haricinde beytü'l-mal, serbest timarlar haricinde kalan adet-i ağnam, nahiyede bulunan yaylaklar

⁵²³ Acun, *a.g.e.*, s. 56-57.

⁵²⁴ Ramazan Kaya, *a.g.t.*, s. 37.

⁵²⁵ Ramazan Kaya, *a.g.t.*, s. 37; BOA, *TTD.* Nr: 478, s. 312.

⁵²⁶ BOA, *TTD.* Nr: 478, s. 315 ; Ramazan Kaya, *a.g.t.*, s. 38.

⁵²⁷ Ramazan Kaya, Bahri karyesinin vergi hasılının belirtilmediğinden bahsetmekte ise de tahrir defterinde hasıl 800 akçe olarak kaydedilmiştir. Karşılaştırma için bkz. Ramazan Kaya *a.g.t.*, s. 37 ve BOA, *TTD.* Nr: 478, s. 316.

⁵²⁸ BOA, *TTD.* Nr: 478, s. 315.

⁵²⁹ BOA, *TTD.* Nr: 478, s. 315 ; Acun, *a.g.e.*, s. 58.

⁵³⁰ BOA, *TTD.* Nr: 478, s. 316.

ve Firuzviranı cemaatinin yaylağı gelirlerinden meydana gelen toplam 17.500 akçelik gelirler şehzade hassına ayrılmıştır.⁵³¹

Nahiyenin deftere kayıtlı olan nüfusu toplamda 150 neferdir. Bu nüfusun 81 neferi gayrimüslim, kalan 69 nefer reaya ise Müslümandır. Nahiyede bulunan gayrimüslimlerin 63 neferi Kadife karyesinde bulunmaktadır. Ayrıca bu karye ahalisinden 3 nefer Kafır Yokuşu denilen derbendin tamir ve termimi, 9 nefer ise Koyluhisar kalesi hizmetkarı olduklarından dolayı avarız ve tekaliften muaf tutulmuştur. Ayrıca Babaşa çiftliğinden mütemekkin müsellemler de yine Koyluhisar kalesine hizmet ettiklerinden dolayı avarızdan muaf tutulmuşlardır.⁵³²

c. Nahiyeye-i Yemişlü

Koyluhisar ve Naiblü nahiyeleri arasında kalan Yemişlü nahiyesi oldukça küçük ölçekte bir nahiyedir. Nahiyede 11 adet köy, 5 mezra'a, 1 çiftlik ve 1 bağ bulunmaktadır.

Yemişlü nahiyesinde bulunan zirai ürünler, buğday, arpa, bostan ve bağ ürünleri, ceviz, keten ve pamuktur. Çörek karyesinde buna ek olarak üzüm ve meyve yetiştirilmektedir.⁵³³ Nahiyede hayvancılık gelişmemiştir ancak bütün köylerde arıcılık faaliyeti yapılmaktadır.

1569 yılında nahiyenin hasılı 31.878 akçedir. Bu gelir içerisinde köylerin payı 27.500 akçedir. Bazı köylerin zamanla küçülerek mezra'a haline geldiği görülmektedir. Örneğin Kuruköy karyesi 1485 yılında köy iken daha sonraları mezra'a haline gelmiş ve Gedohayis karyesi ile birlikle yazılmıştır.⁵³⁴ Bu köylerden Eski, Gede ve Hayis karyeleri malikane divani sistemi içerisinde yer almaktadır.⁵³⁵ Bu karyelerde bulunan malikane hisselerinin neredeyse tamamı İsa ve Güzel Ağa'nın tasarrufundadır. Yalnızca Eski karyesinin malikane hissesi Sırrı Zemini'nden hariç kalan kısmı Nur Ali'ye ait iken Sırrı zemininin malikane hissesi İsa ve Güzel Ağa'ya

⁵³¹ Ramazan Kaya, Beytü'l-mal, mal-ı mefkud, mal-ı gaib gibi gelirlerin miktarını yazarken hata yapmış bu gelirleri 3000 akçe olarak okumuştur. Bkz, Ramazan Kaya, *a.g.t.*, s. 117, Oysa bu gelirlerin toplamı 6000 akçe olarak şehzade hassına kaydedilmiştir. Bkz, BOA, *TTD.* Nr: 478, s. 317.

⁵³² BOA, *TTD.* Nr: 478, s. 312, 316.

⁵³³ BOA, *TTD.* Nr: 478, s. 322; Ramazan Kaya bu karyenin adını Cörgü olarak kaydetmiştir. Bkz. Ramazan Kaya, *a.g.t.*, s. 41.

⁵³⁴ Ramazan Kaya, *a.g.t.*, s. 42. Ayrıca bkz. BOA, *TTD.* Nr: 478, s. 318.

⁵³⁵ BOA, *TTD.* Nr: 478, s. 319, 323.

aittir. Bundan başka Gede ve Hayis karyelerinin malikane hisseleri bahsedilen bu iki şahsın tasarrufundadır. Bu hisselerin miktarı hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır yalnızca Hayis karyesinin malikane hissesi 500 akçe olarak kaydedilmiştir. Ayrıca Mentеше karyesi iki baştan tasarruf edilmektedir. Malikane ve divani hissesini kimin tasarruf ettiğine dair bir bilgi bulunmadığından dolayı, bu iki hissenin de miri tarafından tasarruf edildiği yorumu yapılabilir. Mentеше karyesine hariçten gelerek ziraat yapan 4 kişilik bir grup bulunmaktadır. Bunlar ettikleri yerlerin resmini ve behresini sahib-i arza (timarlı sipahi) verirler, “sâ’ir rüsûm-ı âdiyesini” mir-i miran haslarına teslim ederlerdi.⁵³⁶

Nahiyede bulunan mezraların toplam geliri 3.498 akçedir. Bu mezralardan Avlar-ı Küçük ve Şadi mezrası malikane-divani sistemi içerisinde yer almaktadır. Şadi mezrasının malikane hissesi Abdurrezzak’ın tasarrufunda bulunmakla birlikte bu hissenin miktarı belirtilmemiştir.⁵³⁷ Avlar-ı Küçük mezrasının malikane hissesi hakkında ise bir bilgi bulunmamaktadır.⁵³⁸ Nahiyede bulunan tek çiftlik bir zeminle birlikte Hüseyin isimli bir şahsın tasarrufundadır. Bu çiftliğin hasılı Kasım, Halil ve Değirmenci Mehmed’in tasarrufunda bulunan zeminlerle birleştirilerek 500 akçe olarak kaydedilmiştir. Nahiyedeki tek bağ ise Çörek karyesinde bulunmaktadır. Bu bağın hasılı 380 akçedir.

Nahiyede endüstriyel faaliyet değirmenlerle sınırlıdır. Nahiyede genelinde 6 tane değirmen bulunmaktadır. Avlar-ı Büzürk karyesinde bulunan iki değirmenden birisi 6 ay, diğeri 3 ay hizmet vermektedir. Geloylar karyesinde bulunan değirmen 6 ay, Tahna karyesinde bulunan değirmen 8 ay, Hayis karyesinde bulunan değirmen ise tüm yıl hizmet vermektedir. Eski karyesinde bulunan değirmen ise Mehmed Sipahi’nin tasarrufunda olup, yılda ne kadar hizmet verdiği dair bir kayıt yoktur.⁵³⁹

Yemişli nahiyesinde deftere kayıtlı olan nüfus toplamda 294 neferdir. Bu nüfusun büyük bir çoğunluğu (241 nefer) Müslümandır. Kalan gayrimüslim reaya (53 nefer) ise Tahna, Çörek ve Hayis karyelerinde mütemekkindir.⁵⁴⁰

⁵³⁶ BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 321; Ramazan Kaya, *a.g.t.*, s. 40-41.

⁵³⁷ BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 324.

⁵³⁸ BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 323.

⁵³⁹ BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 318-323.

⁵⁴⁰ BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 321-323; Ramazan Kaya, *a.g.t.*, s. 41.

d. Firuz Nahiyesi

Firuz nahiyesi adını bu nahiyede bulunan yaylaklarda yaşayan Firuz Cemaati'nden almış olmalıdır.⁵⁴¹ 1485 yılında Firuz nahiyesinde bulunan 15 köyden 6 tanesi muattaldır.⁵⁴² 1569 senesine gelindiğinde bu köylerin sayısının 11'e düştüğü ve muattal olarak bir köye rastlanmadığı görülmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla bazı köyler bu zaman içerisinde ortadan kalkmış, bazı mezralar ise köy durumuna yükselmiştir. Örneğin, Beyicük ve Sarıpınar karyelerinin ismine 1485 senesinde hiç bir şekilde rastlanmaz iken 1520'de mezra'a ve 1569 senesinde ise köy durumuna gelmişlerdir.⁵⁴³

Firuz nahiyesinde 1569 senesinde 11 köy, 3 mezra'a, 2 çiftlik, 1 zemin ve 1 yaylak bulunmaktadır. Nahiyede üretilen zirai ürünler genellikle arpa, buğday, keten, bostan ürünleridir. Bunlara ek olarak Saruhacı köyünde ceviz, bağ ve bahçe ürünleri, pamuk ve üzüm de üretilmektedir.⁵⁴⁴ Nahiyede hemen her köyde arıcılık yapılmaktadır. Ayrıca Korucak karyesinde hayvancılık yapılmaktadır. Korucak ile Beğicük ve Sarıpınar karyeleri nahiyede malikane-divani sistemi içerisinde yer alan köylerdir. Korucak karyesinin malikane hissesi Sivas'ta Ali Baba Zaviyesi'ne vakıf kaydedilmekle beraber bu hissenin miktarı hakkında bir bilgi verilmemiştir.⁵⁴⁵ Beğicük ve Sarıpınar karyesinin ise hem divani ve hem malikane hissesi timar sistemine dahil edilmiştir.⁵⁴⁶ Nahiyenin 27.760 akçe olan hasılı içerisinde karyelerin payı 24.060 akçedir. Kalan 3.700 akçelik hasıldan 2.200 akçesi mezralara aittir. Bu mezralar hakkında Canviranı mezrasının haric-ez-defter kaydedilmesinden başka bir bilgi bulunmamaktadır. Nahiyede mezralardan başka Muşaz ve Yazır karyelerinde birer çiftlik⁵⁴⁷ ve Saruhacı karyesinde 1 zemin ile bir çiftlik bulunmaktadır. Bu çiftliklerin ve zeminlerin toplam hasılı 1.500 akçedir. Ayrıca nahiyede Yıkılğan karyesi ahalilerinin yayladığı bir de yaylak bulunmaktadır. Ancak bu yaylağın hasılı

⁵⁴¹ Acun, *a.g.e.*, s. 57.

⁵⁴² Acun, *a.g.e.*, s. 65.

⁵⁴³ Ramazan Kaya, *a.g.t.*, s. 42.

⁵⁴⁴ BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 325 ve Ramazan Kaya, gös. yer.

⁵⁴⁵ BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 329, Ramazan Kaya, *a.g.t.*, s. 44.

⁵⁴⁶ BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 325.

⁵⁴⁷ BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 330.

defterde belirtilmemiştir.⁵⁴⁸

Nahiyyede endüstriyel faaliyetler değirmenlerle sınırlı olup, değirmen sayısı da oldukça azdır. Nahiye genelinde toplamda 3 adet değirmen bulunmaktadır. Bunlardan Yıkılğan karyesindeki değirmen senede 4 ay, Morvasil karyesindeki değirmen 6 ay, Salar karyesindeki değirmen ise 8 ay hizmet vermektedir.⁵⁴⁹

Nahiyyede kayıtlı olan toplam nüfus 202 neferdir. Bu nüfusun hemen hemen tamamı Müslüman olup, gayrimüslim olan 2 nefer reaya Halaçlı karyesinde ikamet etmektedir.⁵⁵⁰

e. Naiblü Nahiyesi

Naiblü nahiyyesinde 1569 senesinde 22 tane köy, 10 tane mezra'a ve 1 çiftlik bulunmaktadır. Bu nahiye genelinde üretilen zirai ürünler buğday, arpa, keten, üzüm, şıra, bağ, bostan ve bahçe ürünleridir. Bundan başka kazanın hemen her köyünde arıcılık, bazı köylerinde de hayvancılık yapılmaktadır. Ayrıca bazı mahallerde çakır ve balaban yuvaları (aşıyane) bulunmaktadır. Bu kuş yuvalarının gelirleri padişah hassı olarak kaydedilmiştir.⁵⁵¹

Nahiyyede bulunan köylerin toplam hasılı 44.400 akçedir. Bu köyler arasında yalnızca Kahuni karyesi Karaabdal zaviyesinin tasarrufundaydı.⁵⁵² Nahiyye'de bulunan mezraların toplam hasılı 5.600 akçedir. Bu mezralar arasında vakıf veya mülk şeklinde tasarruf edilen bir mezra'a bulunmamaktadır. Ancak Koğapa mezrasında zaviyedarzadeler ziraat yapmaktaydı.⁵⁵³ Nahiyye'de bulunan tek çiftlik olan Uğurlu Çiftliği'nin hasılı 600 akçedir. Bu çiftliğin çeyrek hissesinin tasarrufu Koyluhisar kalesi merdanlarından Bahadır'ın tasarrufunda idi.⁵⁵⁴ Nahiyye'de Ayasuluk, Kilisepareşi ve Üçveli isminde üç adet de zemin bulunmakla beraber bunların hasılı, Liparid karyesiyle beraber kaydedilmiştir.⁵⁵⁵

⁵⁴⁸ BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 328.

⁵⁴⁹ BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 328, 329, 331.

⁵⁵⁰ BOA, *TTD*. . 478, s. 327; Ramazan Kaya, *a.g.t*, s. 45.

⁵⁵¹ BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 346; Ramazan Kaya, *a.g.t*, s. 116.

⁵⁵² BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 333; BOA, *TTD*. Nr: 557, s. 19; Ramazan Kaya, *a.g.t*, s. 46.

⁵⁵³ BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 335.

⁵⁵⁴ BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 342.

⁵⁵⁵ BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 336.

Naiblü Nahiyesi'nde endüstriyel faaliyet değirmenlerle sınırlıdır. Nahiye genelinde 7 adet değirmen bulunmaktadır. Bu değirmenlerden dört tanesi 4 ay, iki tanesi 6 ay, bir tanesi 3 ay ve bir tanesi de 10 ay hizmet vermektedir.

Naiblü nahiyesinde kayıtlı olan nüfus 553 neferdir. Bu nüfusun 395 neferi Müslüman kalan 158 neferi ise gayrimüslimdir. Siviste karyesinde yaşayan ahalinin yirmi neferi Sisorta kalesinin merdiven, su yolları, kapı ve nevbethanelerinin tamir ve termimini yaptıkları sürece avarız ve tekaliften muaf tutulmuşlardır.⁵⁵⁶

f. Sisorta Nahiyesi

Günümüzde Ortakent Bucağı olarak Koyluhisar ilçesine bağlı olan Sisorta nahiyesinde 1569 yılında 18 adet karye, 11 adet mezra, 3 adet zemin ve 1 çayır ve iki adet müsellemler grubu bulunmaktadır. Nahiyenin toplam geliri 34.050 akçe olup, nahiyede yetiştirilen ürünler genelde buğday, arpa, bal ve ketendir. Nahiye genelinde arıcılık haricinde hayvancılık yapıldığına dair bir bilgi bulunmaktadır.

Nahiyede bulunan 18 tane karyenin toplam hasılı 23.370 akçedir. Bu karyelerden Ahidamı isimli karye Taşgun Abdal zaviyesi tasarrufunda olup, köyün bütün geliri bu zaviyeye tahsis edilmiştir.⁵⁵⁷ Kavacık karyesinin malikane hissesi ise karyede bulunan Şeyh Ali zeminin hasılı haricinde kalan gelirler olarak kaydedilmiştir.⁵⁵⁸

Sisorta nahiyesinde bulunan mezzalar ve diğer birimlerin toplam hasılı 10.680 akçedir. Bu hasıl içerisinde mezzaların geliri 5.700 akçedir. Bu mezzalardan Yenice isimli mezzanın 1.000 akçe hasılı olup mülk timardır.⁵⁵⁹ Yenice isimli diğer bir mezra ise müsellemler tarafından ekilmekteydi.⁵⁶⁰ Nahiye'de bulunan zeminlerden bir kısmı Sis-orta kalesi dizdarı olan Hızır'ın ve bir kısmı da İshak isiminde birisinin tasarrufunda olup, bunun karşılığında eşkinci göndermekle mükelleflerdi.⁵⁶¹ Defterde diğer karyelerden bağımsız olarak kaydedilmiş tek çayır ise Ziyar karyesi sınırında olup

⁵⁵⁶ BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 341; Ramazan Kaya kayıta geçen Farsça "nerdüban=merdiven" kelimesini, yanlış olarak "serdâbân= Sıcak memleketlerde, çok sıcak günlerde barınılan derin yer altı odaları" şeklinde okumuştur. Bkz. Ramazan Kaya, *a.g.t.*, s. 50.

⁵⁵⁷ BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 348; BOA, *TTD*. Nr: 557, s. 19; Ramazan Kaya, *a.g.t.*, s. 109.

⁵⁵⁸ BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 352.

⁵⁵⁹ BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 351.

⁵⁶⁰ BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 353.

⁵⁶¹ BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 355.

hasılı 300 akçeydi. Bu çayır, Sungur Çeribaşı, Mahmud, Bayram, Hurşid ve Ferhad isimli sipahilerin tasarrufunda olup, ahalinin burada ziraat yapmaması emrolunmuştu.⁵⁶²

Nahiye genelinde endüstriyel faaliyet değirmenlerle sınırlıdır. Nahiye’de toplam 7 adet değirmen bulunmaktadır. Bu değirmenlerden üç tanesi 6 ay, iki tanesi 8 ay, bir tanesi 3 ay hizmet vermektedir. Sıddık Zemini’nde bulunan bir adet değirmen ise sipahi tasarrufunda olup, yılda ne kadar çalıştığına dair bir kayıt bulunmamaktadır.⁵⁶³

Nahiyede deftere kayıtlı olan toplam nüfus 335 neferdir. Bunların hemen hepsi Müslüman olup, gayrimüslim olarak yalnızca Hisarcık karyesinde mütemekkin 11 nefer kaydedilmiştir.⁵⁶⁴ Nahiyede 112 nefer müsellemler bulunmaktadır. Bu müsellemler Kızızelma ve Kavacık köylerine reaya olarak kaydedilmişlerdir. Bunlardan Kızızelma köyünde 26 kişilik nisbeten küçük bir grup bulunmasına karşılık Kavacık karyesinde bulunan müsellemler 86 neferdir. Bu iki grubun toplam hasılı 4280 akçe olup, padişah haslarına dahil edilmiştir.⁵⁶⁵

g. Şahnaçemeni Nahiyesi

Şahnaçemeni nahiyesinde 22 tane köy, 2 adet mezra ve 8 adet çiftlik bulunmaktadır. Bunun haricinde karyelerden bağımsız olarak bir de çayır bulunmaktadır. Nahiyenin toplam hasılı 55.899 akçe olup, genelde yetiştirilen ürünler, buğday, arpa, keten ve bazı köylerde de pamuk, bostan ürünleri ve mısırdır. Kayıtlardan anlaşıldığına göre nahiyede hayvan yetiştiriciliği olarak sadece arıcılık yapılmaktadır.

Nahiyede bulunan köylerin toplam hasılı 44.340 akçedir. Bu köylerden Ayubaşı karyesi malikane-divani sistemi içerisinde iki baştan tasarruf edilirdi. Tahrir defterinde kim tarafından tasarruf edildiği belirtilmemiş olsa da; bu karyede sadece zaviyedar ve zaviyedarzadelerin ikamet ettiğiinden hareketle burasının bir zaviyenin vakfı olduğu sonucu çıkarılabilir. Bu karye daha önceleri menzilgah ve

⁵⁶² BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 355; Ramazan Kaya, *a.g.t.*, s. 55.

⁵⁶³ BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 351; Ramazan Kaya, *a.g.t.*, s. 104.

⁵⁶⁴ BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 349.

⁵⁶⁵ Bkz. BOA, *TTD*. Nr: 478, s351, 352; Ramazan Kaya, *a.g.t.*, s. 54.

ziyade yol üzerinde bulunduğundan dolayı ahali tarafından terk edilmiş ve harap duruma düşmüştür. Ancak yukarıda da belirttiğimiz üzere zaviyedar ve zaviyedarların yerleşmeleriyle tekrardan ihya edilmeye çalışılmış ve bu amaçla avarız-ı divaniye, tekalif-i örfiye ve şakka ile adet-i ağnam resimlerinden muaf tutulmuştur.⁵⁶⁶ Bu karyenin haricinde nahiye içerisinde malikane veya vakıf olarak kaydedilmiş bir köy bulunmamaktadır. Nahiyede bulunan mezraların ise toplam hasılı 1.800 akçedir. Bu mezralardan Bağlarağılı Çiftliği isimli mezra Musafiruz karyesinde yer almakta ve bu mezrada ziraat eden 22 kişi bulunmaktaydı.⁵⁶⁷ Şahnaçemeni nahiyesinde çiftlikler üretimde önemli yer tutmaktaydı. Nahiyede bulunan 8 adet çiftliğin toplam hasılı 6.060 akçe tutmaktaydı. Nahiye’de Fahreddin ve Kılıçarslan kardeşler tasarrufunda bir adet de çayır bulunmaktadır. Uluyurd isimli bu çayırın hasılı 700 akçedir.⁵⁶⁸

Nahiye endüstriyel üretim açısından oldukça kısırdır. Bölgede küçük ölçekli endüstri kuruluşu olarak Değirmen Taşı ve Bulanık karyelerinde 6 ay çalışan iki adet değirmen ve Tuzla karyesinde bir memleha bulunmaktadır.⁵⁶⁹ Ramazan Kaya’nın belirttiğine göre bu memlehanın geliri 1485 senesinde Zaim Rüstem Bey’e tahsis edilmişken, 1520’de padişah haslarına, 1569 tahririnde ise timara tahsis edilmiştir. Ancak tahrir defterinde bu memlehanın timara dahil edildiğine dair bilgi bulunmamakta, icmal defterinde ise memleha padişah hasları arasında zikredilmektedir.⁵⁷⁰ Bu memlehanın geliri 1485’den 1520 senesine kadar 1.000 akçeden 3.000 akçeye yani üç katı kadar artmış ise de, 1569 senesinde 2.999 akçede kalmıştır.⁵⁷¹

Nahiyede deftere kayıtlı olan toplam nüfus 356 neferdir. Bu nüfusun 256 neferi Müslüman olup, kalan 100 neferi gayrimüslimdir. Gayrimüslim nüfus Musafiruz karyesi ile Satılmış ve Hacı Yusuf çiftliklerinde mütemekkindirler.⁵⁷²

⁵⁶⁶ BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 358, Ramazan Kaya bu karyenin adını “Ulubaş”, 1569 senesindeki hasılına ise 300 akçe olarak vermiştir. Ancak 1569 tarihli tahrir defterinde bu karyenin hasılı 500 akçe olarak kayıtlıdır. Bkz. Ramazan Kaya, *a.g.t*, s. 58; Ayrıca Karahisar-ı Şarki vakıf defterinde Ayubaşı karyesi Teberrük, Halil, İbrahim ve Yusuf isimli zaviyedarlara meşihat tarikiyle vakıf kaydedilmiştir. bkz. BOA, *TTD*. Nr: 557, s. 19.

⁵⁶⁷ BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 362.

⁵⁶⁸ BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 364.

⁵⁶⁹ BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 360-361, Ramazan Kaya, *a.g.t*, s. 103.

⁵⁷⁰ BOA, *TTD*. Nr: 562, s. 12.

⁵⁷¹ Ramazan Kaya, *a.g.t*, s. 103.

⁵⁷² BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 363-364; Ramazan Kaya, *a.g.t*, s. 61.

Nahiye nüfusunun içerisinde bazı reaya muhtelif sebeplerle avarız ve tekaliften muafiyet elde etmiştir. Örneğin; yukarıda da bahsedildiği gibi, Ayubaşı karyesi ziyade yol üstü olmasından dolayı daha önce harap olmuş ve tekrar ihya olması için avarız ve tekaliften muaf tutulmuşlardır.⁵⁷³ Ayrıca Değirmentaş karyesinden bir, Çorak karyesinden bir ve Koçak karyesinden iki nefer ile Pirnazar çiftliğinden iki nefer reaya memleha hizmetinde bulunduğundan dolayı avarız ve tekaliften muaf tutulmuşlardır.⁵⁷⁴

3. Ordu Ma'a Bayramlı Kazası

Eski çağlarda Halibya diye adlandırılan Ordu bölgesi ve çevresi, Polemonium (Bolaman), Cotyora (Ordu) ve Pharnacia (Giresun) gibi şehirleri de kapsardı. Bu bölgenin Selçuklular tarafından fethinden itibaren yoğun bir Çepni nüfusu yerleşmiş ve bölgenin Türkleşmesi sağlanmıştır.⁵⁷⁵ Ordu yöresinde Bayram Bey'in idaresinde bir Türkmen beyliği kurulmuş ve Bayram Bey'in oğlu Hacı Emir bu beyliğin sınırlarını genişletmiştir. Bölge 1427 senesine kadar Hacı Emir Oğulları Beyliği'nin yönetiminde kalmış ve bu tarihte Osmanlıların egemenliğine girmiştir.⁵⁷⁶

Osmanlı döneminde Ordu bölgesi Canik Sancağı'na bağlı Canik-i Bayram kazası şeklinde geçmekte ise de alt bölümleri hakkında bir bilgi verilmemiştir. 1547 tarihinde ise Karahisar-ı Şarki Sancağı'na bağlanan Ordu bölgesi temel olarak İskefsir, Pazarsuyu ve Bayramlı kazalarından müteşekkil olmakla birlikte⁵⁷⁷, incelediğimiz tahrir defterinde kaza sistemine göre bir tasnif yapılmamış ve yirmi adet nahiyeye ayrılmış olarak kaydedilmiştir.⁵⁷⁸ Leyla Aksu, bunda defterin müsvedde olmasının payının büyük olduğunu belirtmektedir. Ancak resmi işlemlerde kullanılan defterde de aynı şekilde Ordu ma'a Bayramlı kazası olarak geçmiş ve kaza yirmi adet nahiyeye ayrılmış olarak kaydedilmiştir.⁵⁷⁹

⁵⁷³ BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 358; Ramazan Kaya, *a.g.t.*, s. 58

⁵⁷⁴ BOA, *TTD*. Nr: 478, s. 360, 366-367; Ramazan Kaya, *a.g.t.*, s. 60, 63.

⁵⁷⁵ Bahaeddin Yediyıldız, *a.g.e.*, s. 41.

⁵⁷⁶ Bahaeddin Yediyıldız, "Ordu", *DİA*, C. 33, İstanbul 2007, s. 367.

⁵⁷⁷ B.Yediyıldız, *a.g.e.*, s. 49.

⁵⁷⁸ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 3 (Fihrist).

⁵⁷⁹ Leyla Aksu, Ordu'ya Ait İki Mufassal Tahrir Defteri Üzerinde Metodolojik Bir Tahlil Denemesi, s. 98.

a. Bayramlı Nam-ı Diğer Ordu Nahiyesi

Bayramlı ma'a Ordu kazasının merkez nahiyesi durumunda olan Ordu nahiyesi 10 adet köy, 4 adet mezra, 2 adet zemin, 3 adet çiftlik bulunmaktadır. Nahiyede genelde yetiştirilen ürünler buğday, arpa, darı, meyve ve kendirdir. Ayrıca Gedikli karyesinde soğan, Akyazı ve Karacaömer karyelerinde ise çeltük ekimi yapılmaktadır. Nahiyede genelde hayvancılık alanında en yaygın üretim şekli arıcılıktır. Hemen her köyde arıcılık yapılmaktadır. Ayrıca Osmanlı ve Akyazı karyelerinde de büyük veya küçükbaş hayvancılık yapıldığı görülmektedir.

Nahiyede bulunan köylerin toplam hasılı 24.205 akçedir. Bu köyler arasında vakıf veya mülk olarak tahsis edilmiş bir köye rastlanmamakla birlikte, Akyazı köyü iki hisseye ayrılmıştır. Bu hisseler haricinde Akyazı karyesinde, Ali Çelebi'nin yurdu, Abdullah oğlu Hüseyin'in mülkü olan yerleri de vardır.⁵⁸⁰ Nahiyede bulunan 4 adet mezranın ise toplam hasılı 2.600 akçedir. Gökmurad ve Kafiradası isimli mezarlar tahrir defterinde birlikte yazılmışlardır. Bahsedilen bu iki mezra sipahiler tarafından tasarruf edilmektedir.⁵⁸¹ Deliklikilise mezrası ise malikane-divani sistemi içerisinde yer almaktadır. Divani hissesi 600 akçe olan bu mezranın malikane hissesi ise Esad Ağa'nın mülkü olup, hissenin miktarı defterde belirtilmemiştir.⁵⁸² Nahiyede bulunan çiftliklerin toplam hasılı 1.600 akçe olup, bunlardan Yakub Çelebi Çiftliği kadimlik yurttur ve Yakup Çelebi'nin evlatları tarafından tasarruf edilmektedir.⁵⁸³ Nahiyede bulunan iki zeminden birisi 200 akçelik olup iki hisse şeklinde tasarruf edilmektedir. Hisselerden birisine Yakub Ağa tek başına mutasarrıf iken; diğer hisse Ahmed, Mehmed ve Mustafa isimli şahısların ortaklaşa tasarrufundadır.⁵⁸⁴ Diğer zemin ise Hasan Bey Ormanı isminde olup hasılı 440 akçedir. Bu zeminin tasarruf hakkı, sahiplerine bölgenin şeneltilmesi ve imar edilmesi şartıyla verilmiştir.⁵⁸⁵

Ordu nahiyesinde bazı yerler kadimlik yurt veya mülk şeklinde verilmişlerdir. Buraların bir kısmı tasarruf edenin atasından kalan yurdu olmakla birlikte, bazıları da satın alınmış mülklere aittir.

⁵⁸⁰ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 14.

⁵⁸¹ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 12.

⁵⁸² BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 16.

⁵⁸³ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 15.

⁵⁸⁴ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 16.

⁵⁸⁵ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 13.

Tablo III: Bayramlı ma'a Ordu nahiyesinde kadimlik mülk sahipleri

Nefs-i Ordu'da İbrahim Ağa oğlu Çelebi Bey Yurdu
Nefs-i Ordu'da Ömer Ağa'nın kadimlik Yurdu
Nefs-i Ordu'da Mevlana Abdullah'ın Yurdu
Karye-i Akyazı'da Ali Çelebi'nin yeri
Karye-i Akyazı'da Abdullah oğlu Hüseyin'in yeri
Nefs-i Ordu'da Kılıç Bey, Emirhan veled-i Ali Çelebi, Hüdaverdi Çelebi ve Şükrullah Çelebi'nin yerleri
Nefs-i Ordu'da Abidlü Çiftliği İsimli çiftlik Pir Ali oğullarından Emirhan oğlu Mihal Çelebi'nin kadimlik yurdu imiş. Defter-i atikde üstünde olmadığı halde defter-i cedidde mülk kaydedilmiş.
Nefs-i Ordu'da İbrahim Ağa'nın Ömer Ağa'dan aldığı yeri ve üzerinde tutageldiği yerleri.

Ordu nahiyesinde endüstriyel üretim aracı olarak bir adet boyahane ve 5 adet değirmen bulunmaktadır. Boyahane Nefs-i Ordu karyesinde olup, tüm yıl çalışırdı. Boyahanenin yıllık geliri 4.000 akçe idi.⁵⁸⁶ Değirmenlerin iki tanesi 6 ay, bir tanesi 10 ay, bir tanesi 8 ay ve bir tanesi de 4 ay hizmet vermekteydi.

Nahiye'de bir adet pazar bulunmaktaydı. Pazarın yıllık geliri 2.000 akçe olup, mukataa yoluyla işletilmekteydi. Ayrıca nahiyede toplanan ihtisab vergileri Trabzonda Sultan Selim'in validesinin Hatuniye İmaretı Vakfı'na gelir olarak kaydedilmiştir.⁵⁸⁷

Ordu nahiyesinde deftere kayıtlı olan nüfus 321 neferdir. Bunlardan 84 neferi müsellemler olup, Ordu, Gediklü, Kirpas ve Efirlü karyelerine reaya olarak kaydedilmişlerdir.⁵⁸⁸ Nahiyede bulunan halkın tamamı Müslüman olup gayrimüslim reaya bulunmamaktadır.

Nahiyede toplanan post-ı vaşak gelirleri ile beytü'l-mal, mal-ı mevkud vb. gelirler şehzade haslarına ayrılmıştır. Bayramlı kazası ile beraber Pazarsuyu, İskefsir

⁵⁸⁶ BOA, TTD. Nr: 716, s. 7; B. Yediyıldız, *a.g.e.*, s. 109.

⁵⁸⁷ BOA, TTD. Nr: 716, s. 7.

⁵⁸⁸ BOA, TTD. Nr: 716, s. 6, 8, 12, 16.

ve Koyluhisar kazalarının da niyabet-i sipahiyan ve müsellemlerin hasıllarından olan gelirleri ise padişah haslarına ayrılmıştır.⁵⁸⁹

b. Bolaman Nahiyesi

Bolaman nahiyesinin merkezi Ebercilü isimli köydür. Köy 1455 yılında Eberci oğlu Hamza'nın timarıdır. Anlaşıldığına göre köyün kurucusu Eberci isimli şahıstır.⁵⁹⁰ Bu köy tahrir defterlerinde Kömürlük ve Laleli isimli mezralarla birlikte geçmektedir.⁵⁹¹

Bolaman nahiyesinde toplamda 47 adet köy, 5 adet mezra 1 adet çiftlik kayıtlı bulunmaktadır. Nahije genelinde yetiştirilen ürünler buğday, arpa darı, meyve ve kendirdir. Nahije genelinde hayvancılık faaliyeti olarak genelde arıcılık, Tavla, Gavraz ve Fatiha karyelerinde ise büyük veya küçük baş hayvancılık yapılmaktadır.⁵⁹²

Bolaman nahiyesinde bulunan köylerin toplam hasılı 110.654 akçedir. Bu köylerden Akçakilise (diğer) ve Alembey karyeleri malikane-divani sistemi içerisinde yer almaktadır. Akçakilise karyesinin malikane hissesinin kime ait olduğu hakkında defterde bir bilgi bulunmamakla birlikte⁵⁹³, Bahaeddin Yediyıldız, bu malikane hissesinin 1.000 akçe ile Sara Hatun elinde olduğunu belirlemiştir.⁵⁹⁴ Alembey karyesi ise iki baştan tasarruf olunmaktadır. Bu karyenin de kimin tasarrufunda olduğuna dair bilgi bulunmamaktadır. Bu durum bize hem divanisi, hem de malikane hissesinin timar sahipleri tarafından tasarruf edildiğini göstermektedir.⁵⁹⁵

Nahiyede bulunan mezraların toplam hasılı ise 2.242 akçedir. Bu mezralardan sadece Ilıca mezrasında meskun nüfus (2 nefer) bulunmaktadır.⁵⁹⁶ Nahiyede bulunan çiftlik ise kadimlik yurt olup, Halil ve Pir Ahmed adına kayıtlıdır.⁵⁹⁷

Bolaman nahiyesinde endüstriyel faaliyet olarak bir adet boyahane ve

⁵⁸⁹ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 16.

⁵⁹⁰ Yediyıldız, *a.g.e*, s. 21.

⁵⁹¹ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 17.

⁵⁹² BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 22, 28, 41.

⁵⁹³ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 39.

⁵⁹⁴ Yediyıldız, *a.g.e*, s. 86.

⁵⁹⁵ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 24.

⁵⁹⁶ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 29.

⁵⁹⁷ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 23.

değirmenler bulunmaktadır. Boyahanenin yıllık geliri 1.500 akçedir.⁵⁹⁸ Nahiyede bulunan on dokuz adet değirmenin altı tanesi senede altı ay, altı tanesi on ay, üç tanesi tüm yıl, bir tanesi sekiz ay, bir tanesi 4 ay ve bir tanesi de 5 ay hizmet vermektedir. Değirmenlerden bir tanesinin ise yılda ne kadar hizmet verdiği dair bir kayıt bulunmamaktadır. Akçakilise karyesinde yer alan iki adet değirmeni tasarruf edenler, değirmencilik hizmeti karşılığında avarızdan muaf tutulmuşlardır.⁵⁹⁹

Bolaman nahiyesinde deftere kayıtlı nüfus 1682 neferdir. Bu nüfusun neredeyse tamamı Müslümandır. Gayrimüslim olan 19 nefer yalnızca Çayırköy karyesinde bulunmaktadır.⁶⁰⁰ Nahiyede müsellemler olarak kaydedilmiş olan reayanın nüfusu 298 neferdir. Ayrıca reaya olarak Buhari ve Yassıbahçe karyelerine kaydedilmiş olan 77 nefer müsellemler de bu sayıya eklendiği takdirde nahiyede bulunan müsellemlerin sayısı 375 nefer olacaktır.⁶⁰¹ Bu müsellemlerin gelirleri ve nahiyede bulunan şahin, çakır gibi avcı kuşlarından elde edilen gelirler padişah haslarına kaydolunmuşlardır.⁶⁰²

c. Çamaş Nahiyesi

Çamaş Nahiyesi, Bayramlı (Canik-i Bayram) kazasının batı sınırında Bolaman deresi sınırında bulunmaktadır. Bahaeddin Yediyıldız'a göre nahiyenin ismi 1485'den önce bu bölgede timar beyliği yapmış olan Mehmed Çamaş'dan gelmektedir.⁶⁰³

Çamaş nahiyesinde 18 adet köy bulunmaktadır. Nahiyede yetiştirilen zirai ürünler genel olarak buğday, arpa, darı, meyve ve kendirdir. Hemen her köyde arıcılık yapılmakla beraber, büyük veya küçük baş hayvancılık sadece Gemrük ve Gülakçı köylerinde yapılmaktadır.

Nahiye'de bulunan köylerin toplam hasılı 52.113 akçedir. Tahrir defterinde Sarı Yakub, Söken ve Depelü karyelerinin hasılı yazmadığından bu miktarın dışındadır. Çamaş nahiyesinde vakıf veya mülk olarak kaydedilen bir köy

⁵⁹⁸ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 43; Yediyıldız, *a.g.e.*, s. 109.

⁵⁹⁹ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 36.

⁶⁰⁰ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 42.

⁶⁰¹ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 33, 43.

⁶⁰² BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 44.

⁶⁰³ Yediyıldız, *a.g.e.*, s. 26-27.

bulunmamaktadır.

Nahiye kayıtlı bir mezraya tesadüf edilmemekle birlikte yegane çiftlik olan Milas Çiftliği'nin daha sonraki dönemlerde karye haline geldiği anlaşılmaktadır. Selim Şeyh ve müşterekleri tarafından tasarruf edilen bu çiftliğin geliri 2.000 akçe olup, daha sonra 3.000 akçe ile timara verildiğine dair tahrir defterine bir kayıt düşülmüştür.⁶⁰⁴ Nahiye bulunan tek zemin ise 250 akçe hasıl ile kaydedilmiş olup; ayende ve revendeye hizmet etmek ve daha ziyadesine tecavüz etmemek şartıyla Daralı zaviyesine mülk olarak tahsis edilmiştir.⁶⁰⁵

Çamaş nahiyesinde endüstriyel faaliyet değirmenlerle sınırlıdır. Nahiye genelinde 13 adet değirmen bulunmaktadır. Bu değirmenlerden bir tanesi tüm yıl, iki tanesi senede 10 ay, dört tanesi 6 ay, bir tanesi de 3 ay hizmet vermekte olup, kalan 5 tanesinin hizmet süresi yazmamaktadır.

Çamaş nahiyesinde kayıtlı bulunan nüfus toplamda 627 nefer olup, tamamı Müslümandır. Bu nüfusun 33 neferi müsellemler olup, gelirleri padişah haslarına dahil edilmiştir. Nahiye kayıtlı olan nüfusun 1547 yılında 317 nefer olduğuna bakılırsa aradan geçen süre içerisinde (yaklaşık 50 yıl) nüfusun iki katı kadar artmış olduğu görülmektedir.⁶⁰⁶ Bu artışta doğumların olduğu kadar bölgeye yeni göçlerin ve yerleşimlerin de büyük payı olsa gerektir.

d. İhtiyar Nahiyesi

İhtiyar Nahiyesi, Ulubey nahiyesinin biraz kuzeyinde, Bülbülderesi ve Melet suyunun kolları üzerinde bulunmaktaydı.⁶⁰⁷ Nahiye yetiştirilen zirai ürünler genellikle, buğday, arpa, darı, kendir ve meyvedir. Bunlara ek olarak Akkilise karyesinde keten üretimi de yapılmaktadır. Nahiye hayvancılık faaliyeti olarak hemen her köyde arıcılık ve kısmen büyük veya küçük baş hayvancılıkla sınırlıdır.

İhtiyar nahiyesinde 16 adet köy bulunmaktadır. Bu köylerin toplam hasılı

⁶⁰⁴ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 54.

⁶⁰⁵ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 55.

⁶⁰⁶ Ordu bölgesindeki nahiyelerin 1455-1613 yılları arasındaki nüfus durumlarını gösteren tablo için bkz. Yediyıldız, *a.g.e.*, s. 99.

⁶⁰⁷ Yediyıldız, *a.g.e.*, s. 43.

54.649 akçedir. Bu köylerden Akkilise köyü 3 hisseye⁶⁰⁸, Kuşdoğan köyü ise iki hisseye ayrılarak⁶⁰⁹ tahrir defterine kaydedilmiştir. Akkilise karyesinin üçüncü hissesine ait kaydın başında “iki baştan” kaydı düşülmüştür. Buna göre karyenin bu hissesi malikane-divani sistemi içerisinde bulunmaktadır ve hem malikanesi, hem de divanisi timar sistemine tahsis edilmiştir. Avcılu karyesi, müsellemler tarafından kadimi yurtları olan bölgeye iskan edilerek köy haline getirilmiş bir yerleşim birimidir. Bu karye halkı, müsellemlere tanınan bazı muafiyetlerden faydalanmaktadırlar ve gelirleri padişah haslarına dahil edilmiştir.⁶¹⁰

Tahrir defterinde nahiye genelinde bir mezra, çiftlik veya zemin kaydına rastlanılamamıştır. Bununla birlikte müsellemler genişçe yer tutmaktadır. Hemen hemen her köye reaya olarak kaydedilmiş bir müsellemler grubu bulunmaktadır.

Nahiyede endüstriyel faaliyet değirmenlerle sınırlıdır. Nahiye genelinde toplamda 16 adet değirmen bulunmaktadır. Bu değirmenlerden bu değirmenlerden bir tanesi 10 ay, bir tanesi 8 ay, beş tanesi 6 ay, üç tanesi 4 ay, bir tanesi ise 3 ay hizmet vermektedir. Ağaşa karyesine bulunan değirmen harap durumda olduğundan hasıl kaydedilmemiştir. Yoltanlı, Kuşdoğan ve Göçerilü karyelerinde bulunan toplam dört adet değirmenin ise hizmet verdiği süre belirtilmemiştir.⁶¹¹

İhtiyar nahiyesinin defterde kayıtlı olan toplam nüfusu 906 neferdir. Bu nüfus içerisinde gayrimüslim reaya bulunmamaktadır. Nüfusun 716 neferi köylerde mütemekkin olup, kalan 190 neferin tamamını müsellemler oluşturmaktadır. İhtiyar nahiyesinin 1547 yılında nüfusunun oldukça yüksek (1493 nefer) olduğu görülmektedir. Aradan geçen zaman içerisinde nüfusta yaklaşık yarı yarıya bir düşüş yaşanmıştır.⁶¹²

Nahiyenin toplam hasılı 68.959 akçedir. Yukarıda da belirtildiği gibi bu hasılın 54.649 akçesi karyelerden gelmektedir. Kalan 14.310 akçe ise nahiyede bulunan müsellemlerin hasıdır. Müsellemlerin hasıllarının tamamı ve ayrıca müsellemler olup reaya olarak kaydedilmiş olan Avcılu karyesinin hasılı ile birlikte

⁶⁰⁸ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 57-58.

⁶⁰⁹ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 67-68.

⁶¹⁰ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 69.

⁶¹¹ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 61, 62, 67, 68.

⁶¹² Yediyıldız, *a.g.e.*, s. 99.

toplamda 19.310 akçe olarak padişah haslarına kaydedilmiştir.

e. Bucak Nahiyesi

Bucak nahiyesi de İhtiyar nahiyesi gibi Ulubey nahiyesinin biraz kuzeyinde, Bülbülderesi ve Melen suyunun kolları üzerinde bulunmaktadır.⁶¹³ Nahiyede yetiştirilen ürünler buğday, arpa, kendir, darı ve meyvedir. Bunun haricinde yalnızca Kıllar karyesinde soğan üretimi de yapılmaktadır. Ayrıca Akyazı ve Bucak-ı Küçük karyelerinde çeltik üretimi yapılmaktadır. Bu çeltiğin hasılı 14.000 akçe olup Trabzon'da Sultan Selim'in validesi imaretine vakfedilmiştir.⁶¹⁴ Nahiyede hayvancılık genelde arıcılık şeklinde yapılmaktaydı. Bununla birlikte Demircilü ve Ulucalu karyelerinde büyük baş veya küçük baş hayvancılık yapıldığı da görülmektedir.⁶¹⁵

Bucak nahiyesinde toplamda 12 adet köy bulunmaktadır. Bu köylerden Ulucalu karyesi deftere üç hisse şeklinde kaydedilmiştir. Ayrıca Ulubucak karyesinin tamamı Trabzon'da Sultan Selim'in validesi imaretine vakıf kaydedilmiştir.⁶¹⁶

Tahrir defterinde Bucak nahiyesinde mezralar hakkında bir kayıt bulunmamaktadır. Defterde sadece bir müselleme grubu ile Demircülü karyesinde, Şehsuvar sipahinin tasarrufunda bulunan bir zeminden bahsedilmektedir.⁶¹⁷

Bucak nahiyesinde endüstriyel üretim değirmenlerle sınırlıdır. Nahiyede genelinde toplamda 12 adet değirmen bulunmaktadır. Bunlardan dört tanesi 10 ay, dört tanesi 6 ay, iki tanesi 3 ay, bir tanesi 5 ay hizmet vermektedir. Ulucalu karyesinde bulunan değirmenin ise hizmet verdiği süre belirtilmemekle birlikte, hasılı maktu olarak kaydedilmiştir.⁶¹⁸

Nahiyede kayıtlı bulunan nüfus 649 neferdir. Bu nüfusun tamamı Müslümandır. Nahiyede bulunan nüfusun 630 neferi karyelerde kayıtlı olup, kalan nüfusun 17 neferi sayyadlar ve 2 neferi müsellemlerdir. Kıllar karyesinde bir zümrenin sayyadlık yaptıkları görülmektedir. Bunların gelirleri padişah haslarına devredilmiş,

⁶¹³ Yediyıldız, *a.g.e.*, s. 43.

⁶¹⁴ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 79, Yediyıldız, *a.g.e.*, s. 110, 130; BOA, *TTD*. Nr: 557, s. 32.

⁶¹⁵ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 71, 79.

⁶¹⁶ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 78 BOA, *TTD*. Nr: 557, s. 32.

⁶¹⁷ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 80.

⁶¹⁸ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 71.

ayrıca sayyadlık hizmetini ifa ettikleri sürece avarız-ı divaniyeden de muaf tutulmuşlardır.⁶¹⁹

Nahiye'nin toplam hasılı 59.199 akçe olup, bu hasılın 43.849 akçesi karyelerin gelirlerinden oluşmaktadır. Kalan gelirin 750 akçesi müsellemler ve sayyadların ödedikleri vergiler olup, padişah haslarına dahil edilmiştir. 14.000 akçelik çeltik hasılı ise Trabzon'daki valide sultan imaretine vakfedilmiştir.⁶²⁰

f. Satılmış Nahiyesi

Günümüzde Perşembe ilçesine karşılık gelen bölge, Osmanlı döneminde “Niyabet-i Satılmış-ı Bayram”, “Vilayet-i Satılmış ve Bayramlı” ve “Nahiye-i Satılmış” gibi adlarla anılmıştır.⁶²¹ Bahaeddin Yedi yıldız'a göre nahiye'nin adı bölgeye daha önceden sahip olan Satılmış Bey'den gelmektedir. Bu yorumunu ise Osmanlıların fethettikleri bölgelerin isimlerini fetihten önceki halleriyle muhafaza etmelerine dayandırmıştır.⁶²²

Satılmış nahiyesinde yetiştirilen tarım ürünleri genelde buğday, arpa, meyve, keten, kendir ve darıdır. Bunların yanında Beylikli ve Sevinçli karyelerinde çeltük üretimi de yapılmaktadır.⁶²³ Nahiyedeki hayvancılık faaliyetleri ise genelde arıcılıktan oluşmakla birlikte Fernek, Avşad, Çakallu, Bozcalu, Kovancıyan, Ona, Akçaköy, Alınca, Haydar ve Sevinçli karyelerinde büyük veya küçükbaş hayvancılık yapıldığı görülmektedir.⁶²⁴

Nahiyede endüstriyel faaliyet olarak değirmenler oldukça yaygındır. Nahiye genelinde 43 adet değirmen bulunmaktadır. Bu değirmenlerden tüm yıl çalışan iki, senede on ay çalışan sadece üç adet değirmen bulunmaktadır. Kalanlardan yirmi beş tane değirmen senede altı ay, altı tanesi senede beş ay, iki tanesi dört ay, iki tanesi ise üç ay hizmet vermektedir. Nahiyedeki değirmenlerden iki tanesi harap durumdadır. Kalan bir tanesinin ise ne kadar çalıştığı belirtilmemiştir.

⁶¹⁹ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 70.

⁶²⁰ Yedi yıldız, *a.g.e*, s. 138; BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 79.

⁶²¹ Yedi yıldız, *a.g.e*, s. 22.

⁶²² Yedi yıldız, *a.g.e*, s. 42.

⁶²³ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 94, 121.

⁶²⁴ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 82, 83, 95-101, 108, 115, 119-120.

Satılmış nahiyesinde 47 adet karye, 6 adet mezra, 3 adet zemin bulunmaktadır. Ayrıca köylerden bağımsız ayrı bir kalem şeklinde üç adet çeltük ekim alanı deftere kaydedilmiştir.⁶²⁵ Köylerden iki tanesi malikane-divani sistemi içerisinde yer almaktadır. Bunlardan Ona karyesinin malikane hissesinin yarısı olan 1.100 akçe Mehmed Paşa imaretine vakıf kaydedilmiş, kalanı ise divani hissesiyle birleştirilerek timar sistemi içerisine sokulmuştur.⁶²⁶ Çınarlı karyesine ait malikane hissesi olan 1.000 akçenin ise yarısı Aykud Ağa'ya, diğer yarısı ise Mehmed Fakih oğlu Mahmud'a olacak şekilde paylaştırılmıştır.⁶²⁷ Nahiyede Şeyhlü nam-ı diğer Ağcaaka karyesi ile bu karyeye bağlı çeltük hasılı ile "Mahsül-ı Limon-ı Deryâ" hasılı Trabzon'da bulunan Hatuniye imaretine vakıf kaydedilmiştir.⁶²⁸ Bundan başka Musadede karyesi ahalisi zaviyedarlar ve zaviyenin hizmetkarları olup, kadimden tuta geldikleri yerlerde muaf olarak kayıtlıdır ancak fazladan ettikleri yerlerin resimleri sipahiler tarafından toplanırdı.⁶²⁹

Nahiyede deftere kayıtlı toplam nüfus 3.290 neferdir. Bu nüfusun tamamı Müslümanlardan oluşmakta olup, nahiyede kayıtlı gayrimüslim nüfus bulunmamaktadır. Nüfusun büyük kısmı (2890) köylerde yaşamaktadır. Mezralarda bulunan reaya oldukça azdır. Sadece Gürze mezrasında 27 nefer ve Harami mezrasında 2 nefer reaya ikamet etmektedir.⁶³⁰ Satılmış nahiyesinde müsellemlerin sayısı da önemli bir yekünü bulmaktadır. Nahiye genelinde 401 nefer müsellemler defterlerde kaydedilmiştir. Bu müsellemler Uzunmusa, Avşad, Şeyhlü, Mısra, Ona, Akçaköy ve Sevinçlü karyelerinde reaya olarak kaydedilmiştir. Bunların gelirleri padişah haslarına dahil edilmiştir.⁶³¹ Nahiyede "el-Mu'âf" olarak kaydedilmiş bir zümre bulunmaktadır. Defterde bu zümrenin muafiyeti hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak bunları Ulaşlı karyesine tabi olarak kaydedilmiş ve sıradan reaya gibi bennak, caba, öşür, deştbanı gibi vergileri ödemekle yükümlü tutulmuşlardır.⁶³² Bunlardan başka toplamda 28 nefer reaya mevkuf olarak kaydedilmiştir.

⁶²⁵ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 87, 97, 121.

⁶²⁶ BOA, *TTD*. Nr: 557, s. 27.

⁶²⁷ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 99, 111; Karşılaştırma için bkz. Yediyıldız, *a.g.e.*, s. 85; .

⁶²⁸ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 85-86, 88; Yediyıldız, *a.g.e.*, s. 138; BOA, *TTD*. Nr: 557, s. 32.

⁶²⁹ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 114; BOA, *TTD*. Nr: 557, s. 31.

⁶³⁰ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 118, 121.

⁶³¹ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 82-121.

⁶³² BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 95.

Satılmış nahiyesinin toplam hasılı 203.332 akçedir. Bu hasıl içerisinde vakıflara ayrılan gelir 22.662 akçedir. Bu gelir malikane hisseleri olan 2.200 akçe ile birlikte ele alındığında nahiyede vakıflara 24.862 akçelik bir payın ayrılmış olduğu görülmektedir. Ayrıca müsellemlerin gelirleri olan 15.340 akçe ise padişah haslarına ayrılmıştır.

g. Ulubey Nahiyesi

Ulubey nahiyesi Ordu şehrinin güneybatısında bulunmaktadır. Ulubey nahiyesi ilk tahrirlerde Niyabet-i Bölük-i Sevdeşlü şeklinde geçerken, daha sonra bu ismin yerine Ulubey Nahiyesi kullanılmaya başlanmıştır. Nahiyenin kurulduğu zamanlarda ilk merkezi olan Sevdeşlü karyesinin ahalisi buraya gelip yerleşen müsellemlerdir.⁶³³ Bunlar daha sonra bu köyde yerleşerek raiyet kaydolanmışlar ve gelirleri padişah haslarına tahsis edilmiştir.⁶³⁴ Sevdeşlü karyesinin giderek önemini yitirmesi sonucu yeni nahiyeye merkezi gittikçe gelişen Gündüzlü köyü olmuştur. Bu durum günümüze kadar devam etmiş ve bu günkü ilçe merkezi de Gündüzlü köyünün gelişmesiyle oluşmuştur.⁶³⁵

Ulubey nahiyesinde üretim genellikle tarım ürünlerine dayanmaktaydı. Nahiyede en fazla üretilen ürünler, buğday, arpa, darı, kendir ve meyveydi. Ayrıca Hatuncuk ve Kızılın karyelerinde az miktarda ceviz üretimi de yapıldığı görülmektedir.⁶³⁶ Hayvancılık ise genellikle arıcılık şeklinde görülmektedir. Nahiyede hemen her köyde arıcılık yapılmaktadır. Bununla birlikte Şeyh Abdullah, Dikenlice, Karlıcak, Eymür ve Katırköy'de büyük veya küçükbaş hayvancılık yapıldığı da görülmektedir.⁶³⁷

Nahiyede endüstriyel faaliyetler genelde değirmenler aracılığıyla sürdürülmektedir. Nahiyeye genelinde toplam 24 adet değirmen bulunmaktadır. Bu değirmenlerden Şeyh Abdullah ve Kızılın karyelerinde bulunan üç tanesi tüm yıl çalışıyordu. Bunların haricinde kalan değirmenlerin dört tanesi 10 ay, bir tanesi 8 ay, altı tanesi 6 ay, altı tanesi 5 ay, üç tanesi 4 ay ve bir tane değirmen ise 3 ay

⁶³³ Yediyıldız, *a.g.e.*, s. 27.

⁶³⁴ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 140.

⁶³⁵ Yediyıldız, *a.g.e.*, s. 27.

⁶³⁶ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 123, 127.

⁶³⁷ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 124, 125, 134, 138, 139.

çalışmaktadır. Ancak, Çukurcaköy karyesinde bir adet boyahane bulunmaktadır. Senelik hasılı 1.500 akçe olan bu boyahane, Pazarsuyu eminine hariç bedeli olarak verilmiştir.⁶³⁸

Ulubey nahiyesinde 33 adet karye, 2 adet mezra, 1 zemin bulunmaktadır. Bu yerleşim birimlerinin toplam hasılı 78.342 akçe olarak hesaplanmıştır. Nahiyede bulunan karyelerden Çona ve Toromal isimli karyelerin ahalipleri Hayratdere isimli derbend ve çevredeki köylere ve sura hizmet ettiklerinden dolayı avarız-ı divaniye ve tekalif-i örfiyeden muaf tutulmuşlardır.⁶³⁹ Gündüzlü, Çukurcaköy ve Kızılin karyeleri iki hisse şeklinde tertib edilmişlerdir.⁶⁴⁰ Nahiyede bulunan iki mezradan birisi olan Elmaçukuru mezrasını müsellemler ekerler ve ettikleri yerlerin behresi eminler tarafından toplanırdı.⁶⁴¹ Ayrıca Gündüzlü karyesinde bulunan ve Gündüzlü zemini adını almış olan zemin de müsellemler tarafından ekilmekteydi. Bu zeminin de behresi müsellemler eminleri tarafından toplanırdı.⁶⁴²

Ulubey nahiyesinde deftere kayıtlı toplam nüfus 1171 kişidir. Bu nüfusa caba, bennak ve mücerredler ve vergiden muaf olanlar da dahildir. Buna rağmen deftere yazılmayan aile bireyleri bu nüfusun dışında tutulmuşlardır. Bahsedilen bu nüfusun tamamını Müslümanlar oluşturmaktadır. Tahrir defterinden anlaşıldığına göre Ulubey nahiyesinde gayrimüslim nüfus bulunmamaktadır. Nahiyede bulunan nüfusun bir kısmını müsellemler oluşturmaktadır. Müsellemlerin hemen hemen hepsi raiyyet yazıldıkları köyde oturmaktadırlar. Nahiyede genelinde bağımsız olarak kaydedilen müsellemler 173 nefer; Sevdeşlü karyesinde reaya yazılmış olan müsellemlerle birlikte toplandığında 223 neferdir. Bu müsellemlerin gelirleri de yukarıda bahsedildiği gibi padişah haslarına dahil edilmişlerdir. Bu durumda Ulubey nahiyesinden padişah haslarına aktarılan toplam gelir 14.644 akçedir. Yukarıda bahsedilen nüfusun içerisinde 26 kişi ayrıca “*mevkuf*” olarak kaydedilmiştir. Bu gibilerin vergileri sipahi tarafından değil mevkufat eminleri tarafından toplanarak merkezi hazineye teslim edilirdi.

⁶³⁸ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 132.

⁶³⁹ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 136, 137.

⁶⁴⁰ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 131, 132, 135.

⁶⁴¹ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 137.

⁶⁴² BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 131.

h. Alibeyece Nahiyesi

Alibeyece nahiyesi Ulubey ve İhtiyar nahiyelerinin hemen güneyinde, Habsamana nahiyesinin ise kuzey doğusunda kalmaktadır. Bu nahije daha önceleri “Bölük-i Geriş-i Alibeyecelü” diye anılmaktaydı.⁶⁴³

Alibeyece nahiyesinde üretilen ürünler genelde buğday, arpa darı, meyve ve kendirdir. Bunlara ek olarak Bübenlü karyesinde soğan, Uzunömer karyesine ise ceviz yetiştirildiği görülmektedir.⁶⁴⁴ Nahije genelinde bulunan karyelerde arıcılık haricinde hayvancılık faaliyeti yapıldığına dair tahrir defterinde bir ibare bulunmamaktadır. Ancak arıcılığın oldukça yaygın bir faaliyet olduğu görülmektedir. Hemen her köyde “resm-i küvvere” adıyla kovan resmi alınmaktadır.

Alibeyece nahiyesinde endüstriyel üretim değirmenlerle sınırlıdır. Nahiyede bulunan değirmenlerin sayısı 17’dir. Bu değirmenlerden beş tanesi 6 ay, dört tanesi 8 ay, üç tanesi 5 ay, iki tanesi 10 ay ve bir tanesi de 2 ay hizmet vermektedirler. Kalan iki değirmenden Uzunömer karyesinde bulunan bir tanesinin süresi hakkında defterde bir bilgi bulunmamakta, Bübenlü karyesinde bulunan değirmenin ise harab olduğu görülmektedir.

Nahiyede toplamda 25 adet karye ve bir adet mezra bulunmaktadır. Bu karyelerden Bübenlü ve Üveyskara karyeleri hisseler halinde tertib edilmiştir. Buna göre Üveyskara karyesi dört hisse ve Bübenlü karyesi ise üç hisse şeklindedir.⁶⁴⁵ Alibeyece nahiyesinde bulunan köylerden her hangi birisinin malikane veya vakıf olduğuna dair bir kayda rastlanmamıştır. Nahiyede bulunan tek mezra Sarıpir mezrasıdır.⁶⁴⁶

Nahiyenin deftere kayıtlı olan toplam nüfusu 701 kişidir. Bu sayının tamamı Müslüman olup, nahiyede deftere kayıtlı gayrimüslim nüfus bulunmamaktadır. Nahije’de müsellemlerin sayısı oldukça azdır. Yalnızca Çepnilü karyesine raiyyet yazılmış olan 19 nefer müsellemler bulunmaktadır.⁶⁴⁷ Bununla birlikte Köselü karyesine

⁶⁴³ Yediyıldız, *a.g.e.*, s. 37.

⁶⁴⁴ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 144, 146.

⁶⁴⁵ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 145-147, 150-151.

⁶⁴⁶ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 155.

⁶⁴⁷ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 148.

ait yazılı bir nüfus bulunmamaktadır ancak, burasının bir öküzlük yer olduğu ve müsellemler tarafından ekildiği kaydedilmiştir.⁶⁴⁸

Alibeyce nahiyesinin toplam hasılı 50587 akçe olup bu gelir içerisinde 1.550 akçelik kısım müsellemlere aittir ve padişah haslarına gelir olarak kaydedilmiştir.

i. Şayıblü Nahiyesi

Bu gün Ordu'nun Ulubey ilçesine bağlı Güzelyurt köyü ve çevresini kapsayan bu nahiye 1547 yılına kadar “*Niyabet-i Geriş-i Şayıblü*”, bu tarihten sonra ise Şayıblü Nahiyesi olarak geçmektedir.⁶⁴⁹

Şayıblü nahiyesinde yetiştirilen ürünler buğday, arpa darı, meyve ve kendirdir. Nahiye genelinde arıcılık haricinde hayvan yetiştirildiğine dair her hangi bir kayıt bulunmamaktadır. Ancak hemen hemen bütün köylerde arı yetiştirilmektedir.

Nahiye genelinde endüstriyel üretim değirmenlerle sınırlıdır. Nahiye toplamda beş adet değirmen bulunmaktadır. Bu değirmenlerden iki tanesi Fındıklı karyesinde bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi 8 ay, diğeri 10 ay çalışmaktadır. Onurga karyesinde bulunan değirmen tüm yıl, Kumullu karyesinde bulunan değirmen 10 ay, Kuz karyesinde bulunan değirmen ise 8 ay hizmet vermektedir.⁶⁵⁰

Şayıblü nahiyesinde toplam 9 adet köy bulunmaktadır. Tahrir defterinde müstakil olarak bir mezra veya zemin kaydedilmemiştir. Bu köylerden Bekirbey karyesi dört hisse şeklinde kaydedilmiştir.⁶⁵¹ İlikmenli karyesi ise “*haric-ez-defter*” olarak kaydedilmiştir.

Şayıblü nahiyesinde deftere kayıtlı nüfus 363 neferdir. Nahiye bulunan nüfus tamamıyla Müslüman olup, gayrimüslim reaya görünmemektedir. Nüfus içerisinde bulunan müsellemlerin sayısı 147 nefer olup, Fındıklı, Bekirbey, Kumullu ve Kuyumculu karyelerine raiyet kaydedilmişlerdir.

Şayıblü nahiyesinin toplam hasılı 27.320 akçedir. Bu hasılın 7.420 akçesi

⁶⁴⁸ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 145.

⁶⁴⁹ Yediyıldız, *a.g.e.*, s. 38-39.

⁶⁵⁰ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 156-158, 160.

⁶⁵¹ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 160-161.

müsellemelere ait olup, padişah haslarına gelir olarak kaydedilmiştir. Nahiye genelinde her hangi bir gelir grubu malikane veya vakıf olarak kaydedilmemiştir.

j. Bedirlü Nahiyesi

Bedirlü nahiyesi bu günkü Ordu merkez sınırları içerisinde bulunmaktadır.⁶⁵² Daha önceki tahrirlerde nahiyenin ismi “*Bölük-i Bedirlü*” olarak geçmektedir. 1547 tarihinden sonra idari birimi belirtmek amacıyla “*Bölük*” yerine “*Nahiye*” kelimesi kullanılmaya başlanmıştır.

Bedirlü nahiyesinde toplamda 17 adet karye, bir adet mezra, bir adet zemin ve bir çiftlik bulunmaktadır. Bu karyelerden Musacalu ve Alahasana karyeleri ikişer hisse şeklinde kaydedilmişlerdir.⁶⁵³ Sığırobası karyesi malikane-divani sistemi içerisinde yer almaktadır. Karyenin malikanesinin yarısı 520 akçelik olarak Mustafa Çelebi'nin mülkü olup, malikane hissesinin diğer yarısı⁶⁵⁴ ve divanisi timar sistemi içerisine sokularak İbrahim Çavuş'un üzerindedir.⁶⁵⁵ Alahasana karyesinin hasılı ise Trabzon'da Sultan Selim Han imaretine vakıf olarak kaydedilmiştir.⁶⁵⁶ Nahiyede bulunan tek mezra Turnasuyu karyesinde olup, Talip Fakih ve evladının tasarrufunda bulunmaktadır.⁶⁵⁷ Nahiyedeki tek çiftlik Yar Ali'nin tasarrufunda olup 600 akçelik gelire sahiptir.⁶⁵⁸ Yine nahiyede bulunan tek zemin ise Şeyh Zemini adını taşımakta ve Şeyh Seydi Ali isimli zaviyedarın tasarrufundadır.⁶⁵⁹

Nahiyede genellikle yetiştirilen ürünler genelde buğday, arpa, meyve, darı ve kendirdir. Buna ilaveten Turnasuyu karyesinde çeltük ekimi yapılmaktadır. Üretilen bu çeltüğün hasılının malikanesi zaviyeye vakıf kaydolunmuştur.⁶⁶⁰ Nahiyede hayvancılık faaliyeti olarak genelde arıcılık yapılmaktadır. Hemen her köyde kovan bulunmaktadır. Ayrıca Alahasana karyesinde büyük veya küçük baş hayvancılık

⁶⁵² Yediyıldız, *a.g.e.*, s. 19.

⁶⁵³ BOA, *TTD.* Nr: 716, s. 178, 184.

⁶⁵⁴ BOA, *TTD.* Nr: 716, s. 176.

⁶⁵⁵ BOA, *TTD.* Nr: 562, s. 163.

⁶⁵⁶ BOA, *TTD.* Nr: 716, s. 184; BOA, *TTD.* Nr: 557, s. 32.

⁶⁵⁷ BOA, *TTD.* Nr: 716, s. 181; BOA, *TTD.* Nr: 557, s. 31.

⁶⁵⁸ BOA, *TTD.* Nr: 716, s. 173.

⁶⁵⁹ BOA, *TTD.* Nr: 716, s. 185.

⁶⁶⁰ BOA, *TTD.* Nr: 716, s. 179-180; BOA, *TTD.* Nr: 557, s. 32.

yapılmaktadır.⁶⁶¹

Nahiye genelinde endüstriyel faaliyetler değirmenlerle sınırlıdır. Nahiye toplamda 16 adet değirmen bulunmaktadır. Bu değirmenlerden yedi tanesi Karacaalılı karyesinde bulunmaktadır. Karacaalılı karyesinde bulunan bu değirmenlerden bir tanesi tüm yıl aktif, kalanları ise altı ay hizmet vermektedir.⁶⁶² Musacalu karyesinde birinci hissede dört ve ikinci hissede iki olmak üzere toplamda altı adet değirmen bulunmaktadır. Bu değirmenlerin ikisi beş, ikisi altı ve birisi on ay çalışmaktadır. Bir değirmenin ise senede ne kadar çalıştığına dair bir bilgi verilmemiştir. Kayadibi karyesinde bulunan değirmen altı, Karkın karyesinde bulunan iki adet değirmen ise senede iki ay hizmet vermektedir.

Bedirlü nahiyesinde tahrir defterine kayıtlı olan 1201 kişi bulunmaktadır. Nahiye yaşayan halkın tamamı Müslüman olup, gayrimüslim bulunmamaktadır. Bu nüfus içerisinde 138 nefer müsellemler bulunmaktadır. Bu müsellemler Tayıslu, Şeyhalibeyli, Turnasuyu ve Alahasana karyelerine raiyyet yazılmışlardır. Nahiye bulunan diğer bir zümre ise sayyadlardır. Defterde 70 nefer olarak kayıtlı olan bu zümre zağanos ve şahintutarlar ve sayyadlık hizmetini sürdürdükleri sürece vergi muafiyetleri vardı. Hizmeti bırakırlarsa kadimden tuttıkları yerlerin dahi rüsumunu vermekle mükelleflerdi.⁶⁶³ Bedirlü nahiyesinde bulunan diğer bir zümre ise zaviyedarlar ve “ta‘allukât-ı abdâllar”dır. Nahiye bulunan Şeyh Murad zaviyesi 19 nefer zaviyedarın tasarrufundadır ve 720 akçelik bir gelire sahiptir. Ayrıca “ta‘allukât-ı abdâllar” 41 nefer olarak zaviyedarlık etmek üzere yurt tuttıkları yerde iki ekinlik yer tasarruf ederlerdi.⁶⁶⁴ Bunlardan başka Tayıslu karyesinde 3, Derecikağzı karyesinde 9 nefer derbentçi bulunmaktadır. Nüfusun içerisinde 20 nefer ise mevkuf olarak kaydedilmiştir.

Bedirlü nahiyesinin toplam hasılı 58.312 akçedir. Bu meblağın içerisinde Şeyhalibeyli ve Alahasana karyelerine reaya yazılmış olan müsellemlerin toplam hasılı olan 2.950 akçe padişah haslarına, yine Alahasana karyesinin hasılı olan 6.030 akçe ise

⁶⁶¹ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 184.

⁶⁶² BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 174.

⁶⁶³ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 171.

⁶⁶⁴ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 182-183; BOA, *TTD*. Nr: 557, s. 30.

Trabzon'da Sultan Selim Han imaretine vakıf kaydedilmiştir.⁶⁶⁵

k. Fermude Nahiyesi

Bu gün Ordu'nun Uzunisa bucağına denk gelen Fermude nahiyesi, daha önceleri “*Nâhiye-i Niyâbet-i Fermûde*” ve “*Bölük-i Fermûde*” isimleriyle kaydedilmiştir.⁶⁶⁶ 1547 tarihinden sonra “*Nahiye-i Fermude*” ismi kullanılmaya başlanmıştır.⁶⁶⁷

Fermude nahiyesinde 31 adet köy, 5 mezra, 4 çiftlik, ve üç adet zemin bulunmaktadır. Nahiyede bulunan karyelerden Yundbanlu ve Derzicelü karyeleri iki hisse şeklinde tertip edilerek deftere kaydedilmişlerdir.⁶⁶⁸ Sayca karyesi ise malikane-divani sistemine dahil edilmiştir ancak, defter kaydında bu kaydın malikane hissesinin kimin tasarrufunda bulunduğu veya hissenin miktarı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.⁶⁶⁹ Alembeylü karyesi ahalisi defterde derbentçi olarak kaydedilmiştir. Bu karye halkı Aynüddin köprüsü ve yaylağa giden yoldaki derbentlerin tamir ve termimini yaptıkları sürece avarız ve tekaliften muaf olarak kaydedilmişlerdir.⁶⁷⁰ Nahiyede bulunan 5 adet mezradan Hamidlü mezrası malikane-divani sistemi içerisinde bulunmaktadır ancak bu mezranın hem malikanesi, hem de divanisi miriye kaydedilmiştir. Bu sebeple deftere “*iki baştan*” tasarruf şeklinde kaydedilmiştir.⁶⁷¹ Kucahbağlı mezrasının gelirlerini ise sipahiler ve hariç eminleri müştereken zatp etmektedirler. Nahiyede bulunan zeminlerden bir tanesi Latif ve Süleyman veled-i Ali isimli zaviyedarların tasarruflarındadır.⁶⁷²

Fermude nahiyesinde yetiştirilen ürünler genelde buğday, arpa, darı, meyve, keten ve kendirdir. Bundan başka Bayadı karyesinde ceviz üretilmektedir.⁶⁷³ Nahiyede genelinde hayvancılık faaliyeti arıcılık olmakla birlikte; Sayca ve Alembeylü

⁶⁶⁵ Yediyıldız, *a.g.e.*, s. 138; BOA, *TTD.* Nr: 716, s. 184.

⁶⁶⁶ Yediyıldız, *a.g.e.*, s. 19.

⁶⁶⁷ Yediyıldız, *a.g.e.*, s. 38-39.

⁶⁶⁸ BOA, *TTD.* Nr: 716, s. 188-191.

⁶⁶⁹ BOA, *TTD.* Nr: 716, s. 188.

⁶⁷⁰ BOA, *TTD.* Nr: 716, s. 194.

⁶⁷¹ BOA, *TTD.* Nr: 716, s. 198.

⁶⁷² BOA, *TTD.* Nr: 716, s. 206.

⁶⁷³ BOA, *TTD.* Nr: 716, s. 196.

karyelerinde büyük veya küçükbaş hayvancılık da yapılmaktadır.⁶⁷⁴

Nahiye genelinde endüstriyel üretim değirmenlerle sınırlıdır. Nahiye toplanda on dört adet değirmen bulunmaktadır. Bu değirmenlerden Megri karyesinde bulunan değirmen yılda 8 ay, Yundbanlu karyesinde bulunan değirmenlerden bir tanesi ve Arpaköy karyesinde bulunan değirmen 6 ay, İnebeylü karyesinde bulunan değirmen 5 ay, Eyüblü karyesinde bulunan değirmenler 4 ay ve yine Yundbanlu karyesinde bulunan dört adet değirmen 2 ay çalışmaktadır. Ayrıca Civilliyurt karyesinde bulunan dört adet değirmenin çalışma süresi defterde kaydedilmemiştir.

Fermude nahiyesinde deftere kayıtlı olan nüfus toplanda 986 neferdir. Nüfusun tamamını Müslümanlar oluşturmakta olup, deftere kayıtlı gayrimüslim reaya bulunmamaktadır. Bu nüfusun 120 neferi müsellemler olarak kaydedilmiştir. Müsellemler Yundbanlu, Derzilü, Gedikli, Uzunisa ve Çakallu karyelerine reaya olarak kaydedilmişlerdir. Ayrıca Yundbanlu ve Uzunisa karyelerinde toplam 7 nefer reaya mevkuf olarak kaydedilmiştir.⁶⁷⁵

Nahiye'nin toplam hasılı 76.474 akçedir. Bu hasılın 60.681 akçesi karyelerden, 9.440 akçesi müsellemlerden, 2.313 akçesi mezzalardan 3.860 akçesi ise çiftlik ve zeminlerden gelmektedir. Müsellemlerin hasılları olan 9.440 akçe padişah haslarına ayrılmıştır.

I. Kepsil Nahiyesi

Kepsil nahiyesini içine alan arazi 1547 yılına kadar Bölük-i Pir Kadem Kethüda, Bölük-i Şemseddin Kethüda ve Bölük-i Mustafa Kethüda isimli üç divandan meydana gelmekteydi. Bu tarihte bu üç divan Kepsil ve Şemseddin olarak iki nahiye halinde tertip edilmiş ve Pazarsuyu kazasına bağlanmışlardır.⁶⁷⁶

Kepsil nahiyesinde yirmi adet karye bulunmaktadır. Tahrir defterinde bu köylerin haricinde müstakilen kaydedilmiş bir mezra veya çiftlik bulunmamaktadır. Bahsedilen bu köylerden her hangi birisinde malikane veya vakıf kaydı bulunmamaktadır.

⁶⁷⁴ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 188, 194.

⁶⁷⁵ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 189, 190, 191, 195, 198, 200, 205.

⁶⁷⁶ Yediyıldız, *a.g.e.*, s. 24.

Kebsil nahiyesinde üretilen ürünler genelde buğday, arpa, darı, meyve, kendirdir. Nahiyede hayvancılık faaliyeti genelde arıcılık üstünde yoğunlaşmıştır. Bununla birlikte Yoma, Meliklü ve Karahoca karyeleri ile Küçüklü karyesinde bulunan müsellemlerde büyük veya küçükbaş hayvan yetiştirilmektedir.⁶⁷⁷

Nahiye genelinde endüstriyel faaliyet değirmenlerle sınırlıdır. Nahiyede toplam 17 adet değirmen bulunmaktadır. Bu değirmenlerden bir tanesi 10 ay, iki tanesi 8 ay, sekiz tanesi 6 ay ve üç tanesi 4 ay çalışmaktadır. Üç tanesinin ise çalışma süresi yazmamaktadır. Senede dört ay çalışan değirmenlerden Kuz karyesi ile Küçüklü karyesinde bulunan değirmenler ikişer taşlıdır.⁶⁷⁸

Nahiyede deftere kayıtlı olarak 1263 nefer reaya bulunmaktadır. Bu reayanın tamamı Müslüman olup, deftere kayıtlı gayrimüslim reaya bulunmamaktadır. Bu nüfusun 179 neferini müsellemler oluşturmaktadır. Bu müsellemler Yoma, Küçüklü, Karahoca, Özerbey ve Süleymanlu karyelerine raiyyet yazılmışlardır.⁶⁷⁹ Ayrıca Magdala karyesinde 1 ve Süleymanlu karyesinde 5 nefer reaya mevkuf olarak kaydedilmiştir.⁶⁸⁰

Nahiyenin toplam hasılı 80.500 akçedir. Bu hasılın 70.300 akçesi karyelerden, 10.200 akçesi ise müsellemlerden gelmektedir. Müsellemlerden gelen bu meblağ padişah haslarına gelir olarak kaydedilmiştir.

m. Şemseddin Nahiyesi

Şemseddin nahiyesi yukarıda belirtildiği gibi 1547 senesine kadar üç divan halinde idare edilmekteyken bu tarihten sonra Kebsil nahiyesi ile birlikte Pazarsuyu kazasına bağlanmıştır.

Şemseddin nahiyesinde üretilen tarım ürünleri genelde buğday, arpa, darı, keten ve kendirdir. Ayrıca Küre karyesi reayası ve Öksün karyesinde mütemekkin olan Piri Bey evladı ve taallukatı çeltük üretimi yapmaktadır.⁶⁸¹ Nahiye genelinde hayvancılık faaliyeti olarak arıcılık oldukça yaygındır. Hemen her köyde kovan

⁶⁷⁷ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 208,209, 214, 215.

⁶⁷⁸ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 213-214.

⁶⁷⁹ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 210, 214, 216, 218, 221.

⁶⁸⁰ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 207, 221.

⁶⁸¹ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 229, 243.

bulunmaktadır. Bunun yanında köylerin bir çoğunda, bazı müsellemlerde ve Piri Bey'in taallukatı arasında büyük veya küçükbaş hayvancılık yapılmaktadır.⁶⁸²

Nahiyede endüstriyel faaliyet genelde değirmenler vasıtasıyla yapılmaktadır. Nahiyede toplamda 28 adet değirmen bulunmaktadır. Bu değirmenlerden Pazarsuyu karyesinde bulunan değirmenlerden 2 adeti 10 ay ve bir adeti 2 ay, İncügez ve Sayca karyelerinde bulunan değirmenler 8 ay, Demircilü karyesinde bulunan değirmen 6 ay, Sası karyesinde bulunan değirmen 5 ay hizmet vermektedir.⁶⁸³ Diğer değirmenlerin süresi hakkında defterde bir bilgi bulunmamaktadır. Çukurcak karyesinde bulunan değirmenlerden bir tanesinin hasılından "sâhib-i arz"a verildikten sonra kalanı evladiyelik vakf olarak kaydedilmiştir.⁶⁸⁴ Nahiyede diğer bir endüstri faaliyeti olarak küreciler bulunmaktadır. Bunlar, "küreciyân" ve "Cemâ'at-i hassâ küreciyân" olarak ayrı cemaat halindeydi. Küreciyan cemaati 12 nefer olup, Taliplü karyesinde mütemekkinlerdi. Bunların hasılları 600 akçeydi.⁶⁸⁵ Hassa Küreciyan cemaati Pazarsuyukaryesinde bulunuyorlardı. 8 kişiden meydana gelen bu cemaatin hasılı 300 akçeydi. Ayrıca Pazarsuyu karyesinde bir adet boyahane bulunmaktaydı. Bu boyahanenin yıllık geliri 2.000 akçeydi.⁶⁸⁶

Tahrir defterinde Şemseddin nahiyesine kayıtlı olan reaya 1650 neferdi. Bu nüfusun hemen hemen tamamı Müslümandı. Yalnızca Küre karyesinde 2 nefer gayrimüslim reaya kaydedilmiştir.⁶⁸⁷ Bu nüfus içerisinde müsellemler 286 neferdi. Gebegeriş karyesi ahalisinden 8 neferi ise zaviyedarlık yapmaktaydılar.⁶⁸⁸

Şemseddin nahiyesinde 14 adet karye, 3 adet mezra, 1 adet zemin bulunmaktaydı. Bu karyelerden Pazarsuyu ve Küre karyesi vakıf köyleriydi. Pazarsuyu karyesinin hasılı ile yine Pazarsuyu karyesinden alınan orman resminin hasılı Trabzon'da bulunan Sultan Selim Han imaretine vakfedilmişti. Küre karyesinin ise hangi vakfa kayıtlı olduğuna dair tahrir defterinde bir bilgi bulunamamakla birlikte, Karahisar-ı Şarki ait bir vakıf defterinde Küre karyesinin de Trabzon'daki Sultan

⁶⁸² BOA, TTD. Nr: 716, s. 225, 226, 229, 231, 242.

⁶⁸³ BOA, TTD. Nr: 716, s. 225, 229, 238, 242.

⁶⁸⁴ BOA, TTD. Nr: 716, s. 230.

⁶⁸⁵ BOA, TTD. Nr: 716, s. 228.

⁶⁸⁶ BOA, TTD. Nr: 716, s. 242.

⁶⁸⁷ BOA, TTD. Nr: 716, s. 243.

⁶⁸⁸ BOA, TTD. Nr: 716, s. 237.

Selim Han imaretine vakıf kaydedildiği görülmektedir.⁶⁸⁹ Nahiye dahilinde bulunan mezralardan Kozcabük mezrası ise malikane-divani sistemi dahilinde bulunmaktaydı ancak, bu mezraya ait malikane hissesinin ne kadar olduğu ve kimin uhdesinde olduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır.⁶⁹⁰ Şemseddin nahiyesinde bulunan tek zemin ise Şeyh Kerimüddin tasarrufundadır. Mezkur şeyh bölgeye ahalinin gelip yerleşmesine ve bölgenin şenlenmesine katkıda bulunduğu ve her gün padişah ve devletin iyiliği için En'am suresini okuduğundan dolayı avarız, tekalif ile cümle rüsum ve behreden muaf tutulmuştur.⁶⁹¹ Şemseddin nahiyesinde bulunan Şeyh Murad zaviyesinin ise 750 akçelik geliri olup, Mustafa, Rüstem ve diğer zaviyedarların tasarrufunda bulunmaktadır.⁶⁹²

Şemseddin nahiyesinin hasılı 103.103 akçedir. Bu gelirin yaklaşık 1/10'unu oluşturan 10.800 akçe daha önce belirtildiği gibi müsellemlerin gelirlerinden oluşmakta ve padişah haslarına aktarılmaktadır. Şemseddin nahiyesinin hasılına içinde vakıflara ayrılan 21.489 akçedir. Bu durumda Şemseddin nahiyesinde timarlara ayrılan gelir ise yaklaşık 71.000 akçedir.

n. Ebulhayr Nahiyesi

Ebulhayr nahiyesi günümüzde Ordu'nun Gülyalı ilçesinin bulunduğu alandır.⁶⁹³ Nahiye 1485 tahrir defterinde "*Bölük-i Ebulhayr Kethüda*" olarak kaydedilmiştir.

Ebulhayr nahiyesinde 15 adet karye ve 1 zemin bulunmaktadır. İdrisli ve Çukurköy karyeleri iki hisse şeklinde; Rumbeylü karyesi ise üç hisse şeklinde tertip edilmişlerdir.⁶⁹⁴ Nahiye de bulunan tek zemin ise Sadullah isimli bir şahsın tasarrufunda olup, 500 akçelik hasılı vardı.⁶⁹⁵

Nahiye'de bulunan zirai ürünler buğday, arpa, darı, meyve ve kendirdir. Yalnız Rumbeylü karyesinin ikinci hissesinde bir miktar çeltük üretimi

⁶⁸⁹ BOA, *TTD*. Nr: 557, s. 32, BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 242-243.

⁶⁹⁰ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 238.

⁶⁹¹ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 233.

⁶⁹² BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 236; Vakıf defterinde bu rakam 720 akçe olarak görülmektedir. bkz. BOA, *TTD*. Nr: 557, s. 30.

⁶⁹³ www.gulyali.bel.tr/belGulyali.htm (28.11.2016).

⁶⁹⁴ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 248, 254, 256-257.

⁶⁹⁵ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 248.

yapılmaktadır.⁶⁹⁶ Nahiye’de hayvancılık faaliyetleri genelde arıcılık ile sınırlıdır. Ancak Çukurköy karyesine raiyyet kaydedilmiş olan müsellemler arasında büyük veya küçükbaş hayvancılık yapıldığı görülmektedir.⁶⁹⁷

Ebulhayr nahiyesinde endüstriyel faaliyet olarak yalnızca değirmenler bulunmaktadır. Nahiye de 20 adet değirmen bulunmaktadır. Bu değirmenlerden on bir tanesi 6 ay, dört tanesi 4 ay, iki tanesi 5 ay, birer tanesi ise 2 ve 3 üçer ay çalışmaktadır. Kalan bir değirmenin ise senede ne kadar çalıştığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Bu değirmenin geliri maktu olarak alınmaktadır.

Ebulhayr nahiyesinde nüfusun tamamı Müslümanlardan oluşmaktadır. Nahiye de deftere kayıtlı olan toplam nüfus 912 neferdir. Bu nüfusa içerisinde 82 nefer müsellemler bulunmaktadır. Müsellemler İdrislü, Çukurköy, Rumbeylü ve Şemslü-i Zir karyelerine raiyyet kaydedilmiştir.⁶⁹⁸ Ayrıca Saycalu karyesinde 4, Çukurköy karyesinde (Hisse-i Evvel) 2 ve Akıncılı karyesine de ise 1 nefer reaya mevkuf olarak kaydedilmiştir.⁶⁹⁹

Ebulhayr nahiyesinin hasılı 46.251 akçedir. Bu hasılın 4.411 akçelik kısmı müsellemlere ait olup, padişah haslarına dahil olunmuştur. Ebulhayr nahiyesinde vakıf veya mülk durumunda olan bir gelir grubu bulunmamaktadır.

o. Bozat Nahiyesi

Bu günkü Piraziz ilçesinin bulunduğu yer olan Bozat nahiyesi, 1547 yılı öncesinde “*Bölük-i Seydi Ali Kethüda*” ve “*Bölük-i Davud Kethüda*” isimli iki divandan oluşmaktaydı. Ancak 1547 tarihinde bu iki divan birleştirilerek Bozat ismiyle yeni bir nahiye teşkil edilmiştir. Bu nahiye nin merkezi daha sonraları Şıhlı, Bendehor, Erenköy, Piraziz karyeleri arasında değişmiş ve Piraziz nahiyesi adını almıştır.⁷⁰⁰

Bozat nahiyesinde yetiştirilen tarım ürünleri, genelde buğday, arpa, darı, meyve ve kendirdir. Ayrıca Bendehor ve Batlu karyelerinde keten üretimi de

⁶⁹⁶ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 256.

⁶⁹⁷ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 255.

⁶⁹⁸ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 247, 249, 255, 257.

⁶⁹⁹ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 249, 253, 254.

⁷⁰⁰ Yediyıldız, *a.g.e*, s. 26.

yapılmaktadır.⁷⁰¹ Nahiyede hayvancılık genelde arıcılık şeklinde icra edilmektedir. Hemen her köyde bal üretimi yapılmaktadır. Bununla birlikte bazı köylerde büyük veya küçük baş hayvancılık da yapılmaktadır.⁷⁰²

Nahiyede endüstriyel faaliyet genelde değirmenler üzerinden yürütülmektedir. Nahiye’de 31 adet değirmen bulunmaktadır. Bu değirmenlerden yalnızca Sıracalu karyesinde bulunan değirmen senenin tamamı boyunca çalışmaktadır. Kalan değirmenlerden yedi tanesi senede 10 ay, iki tanesi 8 ay, dört tanesi 6 ay, iki tanesi senede 5 ay, altı tanesi senede 4 ay ve birer tanesi ise senede 3 ve 2 ay hizmet vermektedir. Ayrıca Kutlulu-yı Bala karyesinde bulunan üç adet değirmenin ve Şeyh İdrislü karyesinde bulunan dört adet değirmenin ise ne kadar çalıştığı belirtilmemiştir. Değirmenlerin haricinde nahiyede 25 neferlik bir “Küreciyan” grubu da bulunmaktadır. Bu grubun bölgede bulunan demir madeni ocaklarını işlettikleri ve fırın bakıyyesinin nısfı hassa, nısfı kendilerine ve nısfı ise ırgatlara olmak üzere mutasarrıf oldukları görülmektedir.⁷⁰³

Bozat nahiyesinde 18 adet köy bulunmaktadır. Bu köylerden Musa-i Küçük, Sondullu ve Beymişlü karyeleri iki hisse şeklinde deftere kaydedilmişlerdir. Tahrir defterinde Musa-i Küçük karyesine ait ikinci hissede 8 nefer, Beymişlü karyesine ait olan ikinci hissede 18 nefer reaya kaydedilmiştir. Ancak Sondullu karyesine ait olan ikinci hissede kayıtlı nüfus bulunmamaktadır.⁷⁰⁴ Şeyh İdrisli karyesi, Şeyh İdris Zaviyesi’ne iki baştan vakıf kaydedilmiştir. Burada yaşayan nüfustan 5 neferi “an evlâd” olarak kaydedilmiştir.⁷⁰⁵

Nahiyenin toplam nüfusu 1293 neferdir. Bu nüfusun 1156 neferi karyelerde sakindir. Nüfusun kalanını müsellemler (112) ve Küreciler (25) oluşturmaktadır. Karyelerde sakin olan bu nüfustan 12 nefer ve Küreciyan cemaatinin içerisinde bulunan 2 nefer reaya da mevkuf olarak kaydedilmiştir. Ayrıca Kızılev karyesi reayası olarak yazılan müsellemlerin içerisinde 5 neferi sipahizade kaydedilmiştir.

Bozat nahiyesinin hasılı 74.368 akçedir. Bu hasılın 58.731 akçesi karyelerin

⁷⁰¹ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 259, 262.

⁷⁰² BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 260, 262, 263, 264, 267, 269, 273-274.

⁷⁰³ BOA, *TTD*. 716, s. 272; Yediyıldız, *a.g.e.*, s. 93.

⁷⁰⁴ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 260, 263-264, 269.

⁷⁰⁵ BOA, *TTD*. Nr: 557, s. 29.

hasıllarından oluşmaktadır. Bu hasılın 8.467 akçeliği müsellemlerin ve 7.200 akçeliği ise kürecilerin hasıllarıdır. Müsellemler içerisinde yalnızca Kızılev karyesine reaya yazılan müsellemlerin hasılları olan 2.500 akçe padişah hassı olarak kaydedilmiştir.⁷⁰⁶

p. Elmalı Nahiyesi

Ordu bölgesindeki diğer nahiyelere göre nispeten daha küçük ölçekte bir nahiyeye olan Elmalı nahiyesi ilk defterlerde “*Dîvân-ı Elmalu*”, “*Niyâbet-i Elmalu*”; 1547 senesi sonrasında ise “*Nâhiye-i Elmalu*” geçmektedir.⁷⁰⁷ Nahiyede 8 adet köy ve bir adet mezra bulunmaktadır. Nefs-i Elmalı karyesi deftere iki hisse şeklinde kaydedilmiştir.⁷⁰⁸

Elmalı nahiyesinde yetiştirilen tarım ürünleri buğday, arpa, darı, meyve ve kendirdir. Nahiyede hayvancılık faaliyetleri genelde arıcılık üzerinedir. Sadece Armudini karyesinde büyük veya küçükbaş hayvancılık yapılmaktadır.

Nahiyede endüstriyel faaliyetler yalnızca değirmenler üzerinden yürütülmektedir. Elmalı nahiyesi genelinde 9 adet değirmen bulunmaktadır. Bu değirmenlerden altı tanesi senede 6 ay, iki tanesi 5 ay ve bir tanesi de 3 ay çalışmaktadır.

Elmalı nahiyesinde deftere kayıtlı olan nüfus 477 nefer olup, tamamı Müslümandır. Nahiyede müsellemler Ekservende ve Ahurköy karyelerine raiyet kaydedilmiş olup, toplamda 86 neferdir.

Nahiyenin hasılı 27.700 akçedir. Vakıf veya mülk olarak kaydedilmiş bir gelir bulunmamaktadır. Pazarsuyu mezrası deftere iki baştan olarak kaydedilmiş ve hem malikanesi ve hem divanisi miriye aktarılmıştır. Müsellemlerin gelirleri olan 6.000 akçe padişah hassı olarak kaydedilmiştir. Bunlardan başka nahiyede vakıf veya mülk olarak ayrılmış bir gelir bulunmamaktadır.

q. Kırık Nahiyesi

İlk tahrir kayıtlarında “*Niyâbet-i Kırık-ili*” şeklinde geçen Kırık nahiyesi

⁷⁰⁶ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 274.

⁷⁰⁷ Yediyıldız, *a.g.e.*, s. 38, 48.

⁷⁰⁸ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 277-278.

günümüzde Giresun'un Bulancak ilçesine Yavuzkema1 Bucağı'na (beldesine) karşılık gelmektedir.⁷⁰⁹

Nahiyede yetiştirilen tarım ürünleri genellikle buğday, arpa ve ketendir. Hayvancılık faaliyeti ise arıcılık üzerine yoğunlaşmıştır. Nahiyede büyük veya küçükbaş hayvancılık yalnızca Küplü karyesinde yapılmaktadır.⁷¹⁰

Kırık nahiyesinde endüstriyel faaliyetler değirmenlerle sınırlıdır. Nahiyede 18 adet değirmen bulunmaktadır. Bu değirmenlerden dokuz tanesi senede 4 ay, dört tanesi 6 ay, bir tanesi 5 ay ve bir tanesi 2 ay hizmet vermektedir. Kalan üç adet değirmenin süresi hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.

Nahiyede toplam 36 adet karye, 11 adet mezra, 1 adet zemin bulunmaktadır. Mesih, Botur ve Göçeksi karyelerinin Şeyh Mustafa Zaviyesi'ne vakıf olarak kaydedilmişlerdir. Depealanı karyesi ise malikane-divani sistemi içerisinde yer almakla birlikte, hem malikane hissesi ve hem de divani hissesi yine Şeyh Mustafa zaviyesine vakıf kaydedilmiştir. Zaviyenin bu karye dahilinde yarım çiftliği bulunmaktadır.⁷¹¹ İneyet ve Maksudlu karyelerinin ise "Hâric ez-defter" formülüyle kaydedilmiş olmasından bir önceki tahrirde mevcut olmadığı anlaşılmaktadır. Bu karyelerden İneyet karyesinde mütemekkin olan reayanın Ekservende karyesine raiyyet yazılmış olan müsellemler olduğu görülmektedir.⁷¹² Bayramdanişmend, Kızılcaviran ve Nene1ü karyelerinde mütemekkin ahali bulunmamaktadır. Örneğın; Nene1ü karyesinde Doğdulu karyesi ahalisi hariçten gelip ekerek resmini ve behresini sipahiye vermektedir. Bahsedilen diğerkaryelerde kimlerin ziraat yaptığına dair bir bilgi verilmemiştir.⁷¹³ Nahiyede bulunan mezralardan Hacı mezrası, Hacı İlyas evladının mülküdür.⁷¹⁴ İkinci mezrası ise Şeyh Mustafa Zaviyesi'ne vakıf kayd olunmuştur.⁷¹⁵ Depeköy karyesi yakınlarında bulunan Yazılmış isimli zemin ise Şeyh Keremeddin tasarrufundadır. Şeyh Keremeddin bölgenin şenlenmesinde ve ahali iskanında önemli rol oynadığı ve padişahın sıhhatine günde bir defa En'am-1 Şerif

⁷⁰⁹ Yedi yıldız, a.g.e, s. 38-40.

⁷¹⁰ BOA, TTD. Nr: 716, s. 284.

⁷¹¹ BOA, TTD. Nr: 716, s. 292-294; Yedi yıldız, a.g.e, s. 141; BOA, TTD. Nr: 557, s. 29.

⁷¹² BOA, TTD. Nr: 716, s. 296-297.

⁷¹³ BOA, TTD. Nr: 716, s. 285, 290.

⁷¹⁴ BOA, TTD. Nr: 716, s. 285; Yedi yıldız, a.g.e, s. 136.

⁷¹⁵ BOA, TTD. Nr: 716, s. 294; Yedi yıldız, a.g.e, s. 141; BOA, TTD. Nr: 557, s. 29.

okuduğundan dolayı her türlü rüsum-ı örfiye ve şehriye ile avarız-ı divaniye ve tekalif-i örfiyeden muaf tutulmuştur.⁷¹⁶

Kırık nahiyesinde deftere kayıtlı olan nüfusun tamamı Müslüman olup 586 neferdir. Bu nüfusun içerisinde Kaşıkçı karyesinde 14 kişi sadâd (seyyid) olarak kaydedilmiştir. Sarıyakup karyesinde bulunan 20 adet zaviyedarzade ayrıca kaydedilmiştir. Bunlar bir öküzlük yer tasarruf ederlerdi. Ayrıca, Botar karyesi ahalisinden yedi nefer reaya “el-*mu’âf* olarak ayrıca kaydedilmişlerdir.⁷¹⁷ Nahiyede müsellemlerin sayısı oldukça azdır. Saruinebey karyesinde 13 nefer, Sarıyakup karyesinde ise 2 nefer müsellemler bulunmaktadır. Doğdulu karyesinde bulunan müsellemler kadimi yurtlarıyla birlikte raiyyet kayd edilmiş ve bahsedilen karyeyi kurmuşlardır. Saruinebey karyesine reaya olarak kaydedilmiş olan müsellemler ise Melenşa karyesi yakınlarında ikamet etmektedirler.⁷¹⁸ Kızıldaş karyesi ahalisinden üç nefer Trabzon sancağında Derlüne? Ve Saruyar isimli karyelerde bulunan köprüleri; Hamzaşeyh karyesi ahalisi ise Saban köprüsünü tamir ve termim etmek üzere köprücü olarak kaydedilmiş ve avarızdan muaf tutulmuşlardır.⁷¹⁹

Kırık nahiyesinin hasılı 51.211 akçedir. Bu hasılın 43.140 akçesi karyelerin gelirlerinden, 5.251 akçesi mezralardan, 2.820 akçesi ise müsellemler, zaviyedarlar ve muafklar olarak yazılmış olan diğer gelir gruplarından meydana gelmektedir. Nahiyenin hasılının 4.772 akçesi vakıflara, 3.100 akçesi ise padişah haslarına kaydedilmiştir. Kalan 43.339 akçe timar sistemi içerisinde sipahilere bölüştürülmüştür.

r. İskefsir Nahiyesi

İskefsir nahiyesi günümüzde Tokat ilinin Reşadiye ilçesi ve çevresini kapsamaktadır. Bu nahiyenin 1547 yılında kaza statüsünde bulunmaktaydı. Habsamana ve Milas nahiyeleri birlikte İskefsir kazasını oluşturuyordu. 1613 senesinde tekrar nahiyenin Ordu kazasına bağlanmış olmasına rağmen İskefsir nahiyesinde hala bir kadı bulunmakta ve bölgenin idari ve hukuki işlerini yürütmekteydi.⁷²⁰

⁷¹⁶ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 297.

⁷¹⁷ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 292.

⁷¹⁸ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 290, 292, 295.

⁷¹⁹ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 287, 294.

⁷²⁰ Yediyıldız, *a.g.e.*, s. 30; BOA, *KKT*. Nr: 219, s. 88, “İskefsir kadısı mektüb gönderüb Kıyas nam sipâhi” (H.972.Ca.01).

İskefsir nahiyesinde genel olarak yetiştirilen tarım ürünleri buğday, arpa, keten ve fiğdir. Bunların haricinde bazı karyelerde ceviz, mercimek, meyve, şıra, darı ve soğan da yetiştirilmektedir.⁷²¹ Nahiyede hayvancılık faaliyetleri genelde arıcılık üzerinedir. Hemen her köyde kovan bulunmaktadır. Ayrıca Kotanı, Ermeni, İdris, Göçbakkal, Süleymanlı, Uluçakraz-ı Cedid, Gökçe ve Kürtler karyelerinde büyükbaş veya küçükbaş hayvancılık hayvancılık yapılmaktadır.⁷²²

Nahiyede endüstriyel işletmeler bir adet boyahane ile değirmenlerden ibarettir. Uluköy karyesinde bulunan bu boyahanenin geliri senelik 3.500 akçedir. Nahiyede genelde 46 adet değirmen bulunmaktadır. Bu değirmenlerden 32 adet değirmenin bir yılda ne kadar çalıştığı hakkında tahrir defterinde bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak kalan 14 değirmenin bir tanesi 10 ay, 2 tanesi dokuz ay, 5 tanesi sekiz ay, 3 tanesi altı ay, 2 tanesi 4 ay ve bir tanesi iki ay çalışmaktadır.

İskefsir nahiyesinde 73 adet köy, 9 adet mezra, 3 adet ise çiftlik bulunmaktadır. Nahiyede bulunan köylerden 55 tanesi ve mezralardan 3 tanesi malikane-divani sistemine dâhildir. Bu sayının büyük bir çoğunluğu bir takım hayır kurumlarına, imaretlere, cami, türbe veya zaviyelere vakfedilmiştir.⁷²³ Bahsedilen bu köyler ve mezraların haricinde Kozbağ karyesinin malikane ve divanisi iki baştan, Meneni karyesinin ise yalnızca malikanesi Kozbağ karyesindeki Ömer Paşa Camii'ne vakıf olarak kaydedilmiştir Meneni karyesinin divanisi ise daha önceleri Abdal Misafir isimli bir zaviyeye vakıf olarak kaydedildiği vilayet ileri gelenleri tarafından tasdik edilmiş ve ellerinde olan beratları ve atik defterlerde bulunan kayıtlara nazaran yeniden mezkur zaviyeye vakıf kaydedilmiştir.⁷²⁴ Cimidede karyesi ise içerisinde bulunan Cimidede tekkesine vakıf olarak kaydedilmiştir.⁷²⁵

Bazı malikâne hisselerinin zamanla parçalanarak farklı kişilerin tasarrufunda olduğu görülmektedir. Örneğin; Tatarlı karyesinin malikanesi iki ayrı vakfa kaydedilmiş ise de, bu vakıflardan bir tanesi zamanla ortadan kalkmış ve vakfın hissesi

⁷²¹ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 300, 329, 331, 333, 348.

⁷²² BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 315, 323, 325, 338, 342, 351.

⁷²³ İskefsir nahiyesinde bulunan malikane-divani hisselerinin hukuki durumu için bkz. EK. VI.

⁷²⁴ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 352, 353.

⁷²⁵ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 357; BOA, *TTD*. Nr: 557, s. 23.

mahlül duruma geçmiştir.⁷²⁶ Gördölös karyesinin malikane hissesi ise Yakub Şah Bey'in mülkü olup on altı hisseye ayrılmıştır. Bu hisselerden bir sehmi Sivas'ta Ali Baba zaviyesine vakf kaydedilmiştir. Kalan on beş sehimlik kısım ise on iki hisseye ayrılmış ve on bir hissesi Niksar'da Sinan Bey Mescidi'ne vakıf kaydedilmiştir.⁷²⁷ Bu gibi örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Nahiyede bazı karyeler veya şahısların belirli hizmetler karşılığında avarız ve tekaliften muaf tutuldukları görülmektedir. Örneğin; Ferakse, İdris, Tavara, Kürtler ve Kuyucuk karyeleri reayaları ile Kotanı karyesi reayası olan Müsellem grubu köprücülük veya derbendcilik hizmetlerinden dolayı avarızdan muaf tutulmuşlardır.⁷²⁸ Danişmendlü karyesi reayası ise ziyade yol üzerinde bulunduğundan dolayı halkının perakende olma ihtimali olduğundan avarız ve tekaliften muaf tutulmuşlardır.⁷²⁹

İskefsir nahiyesi nüfus açısından oldukça kalabalık bir nahiyedir. Nahiyenin deftere kayıtlı olan nüfusu 3858 neferdir. Bu nüfusun yaklaşık 1/8'ini gayrimüslimler oluşturmaktadır. Nahiyede Uluköy (202), Tavara (83) ve Kayalı (28) isimli karyelerin ahalişi tamamen gayrimüslimlerden oluşmaktadır.⁷³⁰ Gayrimüslimlerin mütemekkin olduğu diğer köyler ise Ferakse (34), Gördölös (26), Keçiköy (28), Değeri (35) karyeleridir.⁷³¹

Müsellemeler, İskefsir nahiyesi nüfusu içerisinde önemli bir yekün tutmaktadır. Nahiyedeki müsellemelerin toplam nüfusu 664 neferdir. Bu nüfusun yarısı Kotanı (165) ve Ermeni (167) karyelerine reaya olarak kaydedilmişlerdir.⁷³² Müsellemelerin kalan kısmı ise Danişmendlü (56), Manoç (2), Köselik (27), Demircili (78), Aruzalanı (32), Uluçakraz-ı Cedid (47), Gördölös, (4), Taşlısekü (17), Çenğibağçesi (42) ve Ağcakolay (22) karyelerine dağılmış vaziyettedir.⁷³³ Bunların haricinde Fardas, Uluköy ve Tavara karyelerinde toplam 10 nefer mevkuf reaya bulunmaktadır.

⁷²⁶ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 340.

⁷²⁷ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 329; BOA, *TTD*. Nr: 557, s. 26.

⁷²⁸ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 316, 323, 333, 348, 350, 358.

⁷²⁹ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 302.

⁷³⁰ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 327-329, 348, 350.

⁷³¹ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 323, 329, 342, 349.

⁷³² BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 316-317, 325-327.

⁷³³ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 304-361.

İskefsir nahiyesinde Şahkulu isimli bir de zaviye bulunmaktadır. Bu zaviyenin tasarrufunda olan çiftlikte 65 nefer reaya bulunmaktadır. Ayrıca Ferakse karyesinin malikane hissesi Şahkulu zaviyesine, Koyluhisar kalesi dibinde ayende ve revendeye hizmet etmek şartıyla vakıf kaydedilmiştir.⁷³⁴

Nahiyenin toplam hasılı 258.638 akçedir. Bu hasılın 8924 akçesi vakıflara ayrılmıştır. Ayrıca bu hasılın haricinde kalan malikane hisselerinin toplamı 79.813 akçedir. Nahiyeden 23.700 akçesi ise nahiyedeki müsellemlerin gelirleri olup padişah haslarına aktarılmıştır.

s. Milas Nahiyesi

Günümüzde Ordu ilinin Mesudiye ilçesine denk gelen Milas nahiyesi Melet ırmağının yukarı havzaları üzerinde bulunmaktadır. Milas nahiyesi 1455 tahririnde Ordu'ya bağlı olan bu nahiyeye 1547'de Habsamana ile birlikte İskefsir'e katılarak İskefsir kazasını meydana getirmişlerdir. Ancak daha sonraki dönemlerde İskefsir ve Habsamana nahiyeleri ile birlikte yine müstakil nahiyeler şeklinde Ordu kazasına bağlanmıştır.⁷³⁵

Milas nahiyesinin genelinde yetiştirilen tarım ürünleri buğday, arpa, darı ve ketendir. Ayrıca İkşara, Kafirmusa ve Saraysekisi karyelerinde fiğ ve mercimek, Durak ve Evgökçe karyesinde ise üzüm ve ceviz yetiştirildiği de görülmektedir.⁷³⁶ Nahiyede hayvancılık oldukça yaygındır. Birçok köyde arıcılık ve hayvan yetiştiriciliği yapılmaktadır.

Nahiyede endüstriyel faaliyet olarak bir adet boyahane ve toplamda 75 adet değirmen bulunmaktadır. Boyahanenin yıllık geliri 1.000 akçedir.⁷³⁷ Nahiyede bulunan değirmenlerin büyük çoğunluğunun senede ne kadar süre çalıştığına dair bir bilgi verilmemiştir. Bu değirmenlerin gelirleri maktu olarak toplanıyordu. Bununla birlikte değirmenlerden beş tanesi tüm yıl, altı tanesi senede 10 ay, üç tanesi 8 ay, bir tanesi yedi ay, on beş tanesi 6 ay, dört tanesi 4 ay ve bir tanesi ise senede 2 ay

⁷³⁴ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 312, 323; Yediyıldız, *a.g.e.*, s. 140; BOA, *TTD*. Nr: 557, s. 20.

⁷³⁵ Yediyıldız, *a.g.e.*, s. 30.

⁷³⁶ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 362, 381, 402, 410, 426.

⁷³⁷ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 425.

çalışıyordu.

Milas nahiyesinde 103 adet karye, 14 adet mezra, 8 adet çiftlik ve 7 adet zemin bulunmaktaydı. Nahiye de bulunan köylerden 78 tanesi, mezralardan ise 6 tanesi malikâne-divani sistemi içerisindeydi. Bahsedilen bu malikâne hisselerin bir kısmı özel şahısların ellerinde mülk olarak devam etmekteyken, bir kısmı ise bir imaret veya hayır işi için vakfedilmiştir. Örneğin, nahiye de birçok köyün malikâne hissesinin nısfı veya rub'u Mehmed Paşa tarafından yaptırılan imaret vakfına kaydedilmiştir. Malikânelerin kalan kısmı ise divanisi ile birlikte timar sistemine dâhil edilmiştir. Nahiye deki bazı malikane sahiplerinin hisselerine ise sahiplerinin kızılbaş olduklarından dolayı devlet tarafından el konularak Hassa-yı Hümayun'a dâhil edilmiştir.⁷³⁸ Bazı köylerin malikane hisseleri, hasılları ile birlikte yazılmış olmakla birlikte, tahrir defterinde kimin malikanesi olduğuna dair bir bilgi verilmemiştir.⁷³⁹ Bunlardan başka Bağçecik, Uzunlu, Hevise ve Sancar karyelerinin malikane statüsü zamanla ortadan kalkmış ve buraların malikaneleri divanisi ile birlikte “İki baştan” miriye kaydolunmuştur.⁷⁴⁰ Milas nahiyesinde bir kuruma vakıf olarak bağışlanan malikane hisselerinin haricinde, miriden vakıf olarak kaydedilmiş bir gelir bulunmamaktadır.

Milas nahiyesinde bulunan toplam nüfus 3775 neferdir. Bu nüfusun 1917 neferi Müslüman, kalan 1858 neferi ise gayrimüslim olarak dağılmıştır. Görüldüğü gibi Ordu kazasında bulunan nahiyelerin genelinde aksine Milas nahiyesinde gayrimüslim nüfus toplam nüfusun yaklaşık yarısıdır. Müslüman nüfusun içerisinde 315 nefer müsellemler bulunmaktadır. Ayrıca Karınca karyesinde 23 nefer sayyad bulunmaktadır.⁷⁴¹ Piri karyesi ahalisi Milas kalesine yakın bir mevkiye bulduklarından dolayı, kalede bulunan damlara ve anbara hizmet ettikleri sürece avarız ve tekaliften muaf tutulmuşlardır.⁷⁴²

Milas nahiyesinin senelik hasılı 420.126 akçedir. Bu hasılın 386.460 akçesi karyelerden, 12.006 akçesi mezralardan, 10.230 akçesi müsellemlerden, 5.950 akçesi

⁷³⁸ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 364, 365, 373, 381, 413, 423, 429; Mehmed Paşa imaretine vakıf kaydedilen köylerin tamamının listesi için bkz. BOA, *TTD*. Nr: 557, s. 27.

⁷³⁹ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 365-372.

⁷⁴⁰ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 364, 414, 420, 426.

⁷⁴¹ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 398.

⁷⁴² BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 408.

çiftliklerden 3.050 akçesi ise zeminlerden gelmektedir. Kalan miktar ise bulunan sayyadların, boyahanenin ve sipahizade tarafından ödenen bad-ı heva ve arusiye vergilerinden gelmektedir. Müsellemlerin hasıllarından bir kısmı miriye aktarılmış ve timar sistemine dahil edilmişken, bazılarıinki padişah haslarına dahil edilmiştir.

Nahiyede bulunan malikane hisseleri toplamı 119.121 akçedir. Bu hisselerin yaklaşık yarısı (50.466 akçe) çeşitli kurumlara vakfedilmiştir. Mülk sahipleri arasında bazılarının malikanelerine kızılbaş olması hasebiyle devlet tarafından el konulmuş ve hisseleri Hassa-yı Hümayun'a dahil edilmiştir. Hassa-yı Hümayun'a dahil edilen bu hisselerin toplamı 15.422 akçedir. Malikane hisselerinden hala mülk sahiplerinin tasarrufunda olan hisselerin miktarı ise yaklaşık olarak 35.000 akçe tutmaktadır.

t. Habsamana Nahiyesi

Melet ırmağının batısında Bolaman çayının yukarı havzalarında bu gün Gölköy ismiyle bilinen bölge olan Habsamana, 1547 yılında Aybastı nahiyesi ile birleşerek İskefsir kazasına bağlanmış, ancak daha sonra tekrar ayrılarak Ordu kazasına bağlı iki nahiye halini almıştır.⁷⁴³

Habsamana nahiyesinde yetiştirilen tarım ürünleri genelde buğday, arpa, darı, meyvedir. Bazı karyelerde ceviz ve keten üretimi yapıldığı görülmektedir.⁷⁴⁴ Hayvancılık ise genelde arıcılık üzerine yoğunlaşmıştır. Hemen her köyde kovan bulunmakta ve bazı köylerde büyük veya küçük baş hayvancılık yapılmaktadır.⁷⁴⁵

Habsamana nahiyesinde endüstriyel faaliyetler bir adet boyahane ve değirmenlerle sınırlıdır. Boyahanenin hasılı 1.000 akçe olup maktu olarak alınır.⁷⁴⁶ Nahiyede toplamda 29 adet değirmen bulunmaktadır. Bunların bir çoğunun yıl içerisinde ne kadar faal olduğuna dair defterde pek bilgi bulunmamaktadır. Ancak Sofiçukuru, Kargu, Bigabend ve Habsamana Kalesi hizmetkarlarında bulunan değirmenler yılda 10 ay, Alaekin ve Ekseri karyelerinde bulunan değirmenler 6 ay, Ahurcuk kalesinde bulunan değirmen ise 5 ay hizmet vermektedirler. Ayrıca

⁷⁴³ Yediyıldız, *a.g.e.*, s. 28.

⁷⁴⁴ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 430-432, 453-457, 464, 467, 469.

⁷⁴⁵ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 440, 445, 450 vd.

⁷⁴⁶ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 484, Bahaeddin Yediyıldız bu boyahanenin hasılına KKA. TD169'a dayanarak 500 akçe olarak vermiştir. Bkz. Yediyıldız, *a.g.e.*, s. 109.

Kayabaşı, Başalan vb. yaylaklarda yağ üretimi yapılmakta ve değirmenler bulunmaktadır.⁷⁴⁷

Habsamana nahiyesinde 75 adet karye, 6 adet mezra, 5 adet çiftlik bulunmaktadır. Bunların haricinde zaviyelerin çevresinde mütemekkin olan zaviyedar ve zaviyedarzadeler de ayrı bir karye gibi deftere kaydedilmişler ve ettikleri yerlerin behrelerini verdikleri belirtilmiştir. Bu konu hakkında ileride ayrıntılı bilgi verilmeye çalışılacaktır. Nahiyede malikane-divani sistemi içerisinde kalan mülk veya vakıf kaydedilmiş gelir grubu yok denecek kadar azdır. Yalnızca Hamastos karyesinin malikane hissesi (550 akçe) Yakub, İbrahim ve Resul adına mülk kaydedilmiştir.⁷⁴⁸ Ayrıca Karagöz karyesi Abdullah Halife isimli bir zaviyedar tarafından timar tarikiyle iki baştan tasarruf edilmektedir.⁷⁴⁹ Kuzköy karyesi ise malikane hissesi ile birlikte yine timar tarikiyle Gökçe Kethüda'ya tevcih edilmiştir.⁷⁵⁰ Nahiyede bulunan mezzarlar ve çiftliklerin arasında mülk veya vakıf haline getirilmiş bir gelir grubu bulunmamaktadır. Yalnız, Habsamanakalesidibi mezzarasını hisar erenlerinin ekip biçtiği, ürünlerin resim ve behrelerini verdikleri defterde kayıtlıdır. Bu mezzaranın hasılı 1.000 akçedir.⁷⁵¹ Yusuf zemini ise Mehmed veled-i İbrahim'in tasarrufunda olup kadimlik yurtlarıdır.⁷⁵²

Habsamana nahiyesinin deftere kayıtlı olan nüfusu 3333 neferdir. Bu nüfusun hemen hemen tamamı Müslümandır. Nahiyede 3312 Müslüman nüfusa karşılık, yalnızca 21 nefer gayrimüslim bulunmaktadır. Bu gayrimüslim nüfusun tamamı Gökköy karyesinde mütemekkindir.⁷⁵³ Nahiyede bulunan nüfusun yaklaşık %38'ini müsellemler oluşturmaktadır. Nahiyedeki müsellemlerin sayısı 1261 neferdir. Bu sayıya ayrı bir karye teşkil ederek reaya yazılmış olanlar dahil değildir. Yakacikköy, Depeköy, Taşoğlu, Dereköy ve Çakraz ve Sevdeşlü karyeleri daha önceleri müsellemler olup kadimi yurtlarında birer karye olarak yazılmışlardır.⁷⁵⁴ Bu karyelerde oturan müsellemleri de eklediğimiz takdirde nahiyede bulunan müsellemler sayısı 1537 nefer

⁷⁴⁷ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 484.

⁷⁴⁸ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 443, Yediyıldız, *a.g.e.*, s. 87.

⁷⁴⁹ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 472, Yediyıldız, *a.g.e.*, s. 62.

⁷⁵⁰ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 462.

⁷⁵¹ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 484.

⁷⁵² BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 466.

⁷⁵³ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 430.

⁷⁵⁴ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 435, 478-481.

olur ki neredeyse nahiye nüfusunun yarısını oluşturur. Ahalisi müsellemler olup karye haline gelmiş olan köylerden Taşoğlu ve Dereköy karyelerinin hasılları padişah haslarına dahil edilmişlerdir.

Habsamana nahiyesinde dört adet zaviye bulunmaktadır. Bunlar İman Dede zaviyesi, Derviş Hüseyin zaviyesi, Demircan bin Hüseyin zaviyesi ile Kuzköy karyesinde bulunan Şidlü Dede zaviyesidir. Kuzköy karyesinin malikane hissesinin daha önceleri burada bulunan Şidlü Dede zaviyesine ait olduğu görülmektedir.⁷⁵⁵ Ancak yukarıdada bahsedildiği gibi karyenin zaviyedarlar haricinde kalan gelirlerinin malikane hissesi iki baştan timar tarikiyle tevcih edilmiştir. Nahiye toplamda 48 adet zaviyedar bulunmaktadır. Derviş Hasan zaviyesi buldukları bölgelerin muhafazasını sağlamak, ayende ve revendeye hizmet etmek şartıyla ellerindeki yerleri tasarruf ederlerdi.⁷⁵⁶

Nahiye derbentçiler veya köprücüler olarak yalnızca Ağcakilise karyesi reayası tayin edilmişlerdir. Bu karye halkı Tazıvara köprüsüne kadar olan yerlerde köprülerin ve geçitlerin tamir ve termimini yaptıkları için avarız ve tekaliften muaf tutulmuşlardır.⁷⁵⁷

Habsamana nahiyesinin hasılı 258.363 akçedir. Bu hasılın 186.810 akçesi karyelerden, 55.951 akçesi müsellemlerden, 15.600 akçesi ise mezra, çiftlik, zemin vb. gelirlerden oluşmaktadır. Nahiyenin hasılından padişah haslarına ayrılan miktar 22.406 akçedir. Bu miktarın tamamı müsellemlerin gelirlerinden oluşmaktadır. Nahiye mülk olarak ayrılan gelir yalnızca Yakub, İbrahim ve Resul ismine kayıtlı olan Hamastos karyesinin 550 akçelik malikane hissesidir.⁷⁵⁸

4. Karahisar-ı Şarki Sancağında Timar Sisteminin Mali Kaynakları

Bu dönemde Karahisar-ı Şarki sancağının gelirlerinin padişah, şehzade, sancakbeyi hasları ile diğer timarlar, malikaneler (mülkler) ve vakıflar arasında paylaşılmıştır. Padişah hasları genelde Şehzade haslarına ayrılan gelirler çok az

⁷⁵⁵ Yediyıldız, *a.g.e.*, s. 144.

⁷⁵⁶ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 461.

⁷⁵⁷ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 456.

⁷⁵⁸ BOA, *TTD*. Nr: 716, s. 443, Yediyıldız, *a.g.e.*, s. 87.

miktardadır ve icmal defterinde kaydedilmemiştir. Sancak dahilindeki vakıflara ayrılan toplam gelir 332.000 akçedir. Bu gelirlerin büyük bir kısmı malikane hisselerinden vakfedilen gelirlerdir. Karahisar-ı Şarki sancağındaki malikane hisselerinin toplamı yaklaşık 250.000 akçedir. Bu hisselerin 200.000 akçe civarı Ordu kazası dahilinde bulunmaktadır. Karahisar-ı Şarki kazasında da yaklaşık 42.000 akçe, Koyluhisar kazasında ise 3.700 akçe civarındadır. Sancak dahilinde bulunan malikanelerin büyük bir kısmının hisselerine bölündüğü, bu hisselerin ise küçük bir kısmının hala özel şahısların tasarrufunda bulunduğu halde, bir kısmının vakıf haline getirildiği görülmektedir. Malikane hisselerinden vakıf haline getirilmemiş ve sahipleri ellerinden çıkmış olanların ise miri sisteme dahil edilerek has, zeamet veya timarların tasarrufuna tahsis edildiği görülmektedir.

Osmanlı timar sisteminde sipahinin temel gelirlerini oluşturan vergiler genelde tarımsal üretime dayalı olan vergilerdir. Sipahi genelde tarım ürünlerinden öşrü toplar. Kanunnamelerde sipahinin payını almadan ürünün harman yerinden kaldırılmaması gerektiği açıkça belirtilmiştir. Karahisar-ı Şarki sipahilerinin temel gelirlerini oluşturan sancak genelindeki tarımsal üretim genelde buğday, arpa, keten, meyve, bağ ve bostan ürünleri yoğunluktadır. Bunların yanında bazı bölgelerde keten, ceviz, kendir gibi ürünlerin de yetiştirildiği görülmektedir. Sancak genelinde hayvan yetiştiriciliği pek yoğun olmamakla birlikte özellikle Ordu kazasının hemen her nahiyesinde yoğun bir arıcılık faaliyeti olduğu görülmektedir.

Sancak genelinde endüstri ise şap üretimi, boyacılık, bazı yerlerde demir madeni işletenler (küreciler), tuzlalar ve değirmenler ile sınırlıdır. Şap madeni Karahisar-ı Şarki kazasında bulunmaktadır ve 21 tane köyün ahalileri madende çalışmaktadır. Şabhane köyleri denilen bu madenci köylerinin gelirlerinin tamamı padişah haslarına dahil edilmişler ve bu köyler şap üretimi yaptıkları sürece avarızdan muaf tutulmuşlardır. Sancakta hemen her kazada en az bir tane boyahane bulunmaktadır. Boyahanelerin büyük bir kısmı padişah haslarına dâhil edilmişken, Habsamana, İskefsir, Ebulhayr ve Koyluhisar nahiyelerinde bulunan boyahaneler tımarlı sipahilerin tasarrufunda bırakılmıştır. Sancak genelinde en yoğun endüstri kuruluşları ise değirmenlerdir. Bu değirmenler su değirmenleri olup, buldukları yerlerdeki akarsuların debilerinin yüksekliğine göre hizmet vermektedirler. Örneğin,

bazı değirmenler debisi yüksek bir akarsuyun üzerine kurulduklarından tüm yıl boyunca hizmet verirlerken, bazıları ise suyun en az olduğu dönemlerde çalışmayıp, debinin yüksek olduğu sonbahar ve ilkbahar dönemlerinde birkaç ay hizmet vermektedirler.

İncelediğimiz dönemde Karahisar-1 Şarki sancağı genelinde deftere kayıtlı olan toplam nüfus 46538 neferdir. Bu nüfusun %77'sini (35890 nefer) Müslüman iken, gayrimüslimler ancak %23'ünü (10648 nefer) oluşturmaktadır. Sancakta bulunan gayrimüslimlerin en yoğun olarak yaşadığı kaza Karahisar-1 Şarki kazasıdır. Kazanın nüfusunun yarısından fazlasını gayrimüslimler oluşturmakla birlikte bunlar Karahisar, Şıryan ve Akşehirabad nahiyelerinde toplanmışlardır. Koyluhisar kazasında gayrimüslim nüfusun büyük bir çoğunluğu Koyluhisar nahiyesinde bulunmaktadır. Ordu kazasında ise Milas ve İskefsir dışında kalan nahiyelerde gayrimüslim nüfus yok denecek kadar azdır. Müslüman nüfus içerisinde müsellemlerin oranı oldukça fazladır. Müsellemlerin büyük bir kısmı Ordu kazasına bağlı nahiyelerde yaşamaktadırlar. Koyluhisar kazasında da bir miktar müsellemler bulunmasına karşılık, Karahisar-1 şarki kazasında hiç müsellemler bulunmamaktadır. Genel olarak müsellemlerin gelirleri padişah haslarına dahil edilmişlerdir. Ancak, Koyluhisar nahiyesine bağlı Alanbaşı, Naıblü nahiyesine bağlı Akpınar, Milas nahiyesine tabi Livadi ve Fermude nahiyesine bağlı olan Tepecikköy karyelerine raiyyet kaydedilmiş müsellemlerin gelirleri tımarlı sipahilerin tasarrufuna bırakılmıştır.

C. KARAHİSAR-I ŞARKİ SANCAĞININ YÖNETİCİLERİ

Osmanlı devleti ilk olarak fethettiği bölgelere idareci olarak bir subaşı ve bir kadı tayin ederdi. Buraların tahriri yapıp, idari olarak taksimatı yapıldıktan sonra sancak ittihaz edilen bölgelere bir sancak beyi, kadı, alaybeyi, kalelerine dizdar, ve çeribaşılar tayin ederek bölgenin idari ve askeri teşkilatını oluştururdu. İncelediğimiz belgelerde Karahisar-1 Şarki sancağında görev yapmış olan sancak beyleri, kadılar, alaybeyleri, dizdarlar, çeribaşılarının kimliği hakkında bir takım bilgilere ulaşabildik.

1. Sancak Beyi

Bir sancakta en yüksek idari ve askeri amir olan sancak beyi, sancağın yönetim ve güvenliğinden sorumlu olup; aynı zamanda sancak dahilinde bulunan askerin komutanlığı görevini yürütürdü. Sefer zamanı sancak beyleri kendi kapı halkı ile birlikte, seferle görevlendirilen zaim, tımarlı sipahi ve cebelülerle kararlaştırılan yerde orduya katılmakla yükümlüydü.⁷⁵⁹ Sancak beyleri görevlendirildikleri takdirde tahrir emniyeti de yapmaktaydılar. Nitekim, Karahisar-ı Şarki Sancağı'nın tahririni Namervan Sancağı beyi Ömer Bey yapmıştı.⁷⁶⁰ Sancak beyleri merkeze tımar tevcihi konusunda arz gönderebiliyordu ancak tımar tevcih etme gibi bir yetkileri bulunmuyordu. Tımar tevcihi taşra görevlileri arasında sadece beylerbeyine verilmiş bir haktı. Buna rağmen bazı durumlarda sancakbeylerinin kanuna muhalif olarak tımar tevcihi yaptıkları görülmektedir. Örneğin; Karahisar-ı Şarki sancakbeyinin, beylerbeyi olduğu iddiasıyla tımar, tezkire ve tahvilnameler vermesi üzerine, merkezden kendisine gönderilen bir hükümde beylerbeyi yetkisinin bulunmadığı; şimdiye kadar vermiş olduğu ne kadar tımar, tezkire veya tahvilname var ise hepsini toplattırması emredilmiş, aksi takdirde onun için tek ilacın ölüm olduğu söylenerek şiddetli bir şekilde uyarılmıştır.⁷⁶¹

İncelediğimiz döneme ait defterlerde Karahisar-ı Şarki sancak beylerinin isimlerine yönelik kayıtlar oldukça sınırlıdır. Mevcut kayıtlar daha çok sancak beyinin bir tımar tevcihinin yapılması amacıyla verdiği arzlar üzerinedir. Bu defterlerden elde edilen kayıtlardan anlaşıldığına göre yaklaşık on senelik bir süre içerisinde Karahisar-ı Şarki sancağında dokuz adet sancak beyi görev yapmıştır. Bazıları oldukça kısa dönem görev yapan sancak beylerinin, hangi sebeplerle görevden ayrıldıkları konusunda bildiklerimiz oldukça sınırlıdır.

Karahisar-ı Şarki sancak beylerine dair elimizdeki en eski kayıt Mehmed Bey ile ilgilidir. Buna göre Namervan sancağı beyi Mirza Ali Bey'in hasları ifrazından olan 47.824 akçelik gelirler, Karahisar-ı Şarki Beyi Mehmed Bey'in haslarına dahil

⁷⁵⁹ Şenol Çelik, *Osmanlı Taşra Teşkilatında İçel Sancağı (1500-1584)*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 1994, s. 41.

⁷⁶⁰ Acun, *a.g.e.*, s. 23.

⁷⁶¹ BOA, A.DVN, 14/85.

edilmiş,⁷⁶² ancak aynı gelirler beylerbeyi tezkiresi ile Küçük Ardahan sancağı beyi olan Mehmed Bey'e de tevcih edilmiştir. Bu karışıklığı önlemek için yazılan bir hükümde bu gelirlerin H. 970 Zilkadesinden (Haziran/ Temmuz 1563) önce kime tevcih edilmiş ise onun haslarına dahil edilmesi emredilmiştir.⁷⁶³ Mehmed Bey'in bizzat kendisi ile ilgili başka kayıt bulunamamakla birlikte; özellikle kapı halkından bazı adamlarına timar verilmesi konusunda arz gönderdiği görülmektedir.⁷⁶⁴ Mehmed Bey'in adının geçtiği en son kayıt H. 972.B.18 (19 Şubat 1565) tarihli kapıcıbaşısına timar tevcih edilmesi konusundaki arzına karşılık yazılan ruus kaydıdır.⁷⁶⁵ Ancak, Mehmed Bey'in adının geçtiği bu buyuruldunun yazıldığı tarihte, görevde olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü H. 971 (1564) senesinin Ramazan ayında Karahisar-ı Şarki beyi olarak Süleyman Bey'in adı geçmektedir. Buna göre Süleyman Bey kapıcıbaşısı olan Mustafa bin Sinan'a düşenden Erzurum'da gönüllü gediği tevcih edilmesini istemiştir.⁷⁶⁶ H. 971 (1564) senesinde yararlıklarına inandığı iki adamına daha gönüllü gediği talebinde bulunmuş olan Süleyman Bey'in⁷⁶⁷ ismi son olarak H. 972 (tarihinde Karahisar-ı Şarki sancağına dışarıdan gelerek ahaliye zulmeden ehl-i fesadın yakalanması hakkında bir mühimme kaydında geçmektedir.⁷⁶⁸

H. 974 (1566) tarihli bir ruznamçe kaydında Karahisar-ı Şarki sancak beyi olarak Mahmud Bey'in ismi geçmektedir. Ancak Mahmud Bey bu tarihten çok daha önce bu görevinden ayrılmış olmalıdır. Yukarıda bahsedilen kayda göre sabık Karahisar-ı Şarki Beyi Mahmud Bey'in haslarından Satılmış nahiyesinde bulunan karyeler mahlul olup, sağ gurebadan Kubat oğlu Bayram'a tevcih edilmiştir.⁷⁶⁹ 968 (1562) tarihli bir mühimme kaydı da bu durumu doğrular niteliktedir. Bu kayda göre Mahmud Bey 968 (1562) senesinde 30.000 akçe terakki ile Mamervan sancak beyiliğine tayin olunmuştur.⁷⁷⁰

⁷⁶² BOA, KKT. Nr: 218, s. 61.

⁷⁶³ BOA, KKT. Nr: 218, s. 100.

⁷⁶⁴ BOA, KKT. Nr: 218 s. 115; BOA, KKT. Nr: 219, s. 81,141,144; BOA, ARSKD. Nr: 1458, s. 13.

⁷⁶⁵ BOA, KKT. Nr: 219, s. 106.

⁷⁶⁶ BOA, KKT. Nr: 219, s. 172.

⁷⁶⁷ BOA, KKT. Nr: 219, s. 193.

⁷⁶⁸ 6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565) Özet-Transkripsiyon ve İndeks I, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1995, s. 248, Kaydın orijinali için BOA, MD. Nr: 6, s. 198.

⁷⁶⁹ BOA, MAD. 142, s. 367-a.

⁷⁷⁰ BOA, MD. Nr: 4, s. 176.

H. 974 (1567) tarihinde Karahisar-ı Şarki Sancağı'nın idaresinin Mirza Ali Bey'in uhdesinde olduğunu görüyoruz. Bu tarihte, Erzurum Beylerbeyisine gönderilen bir hükümdede Şiryan nahiyesi sipahilerinden Kadıoğulları diye bilinen Abdurrezzak, Zeynel ve Rüstem'in gelip geçen bazerganların mallarını gasp ettikleri ve İran elçisi için zahire tedarikine gönderilen adamları döverek zulmettikleri yönünde Karahisar-ı Şarkî Sancak beyi olan Mirza Ali Bey'in mektup gönderdiğinden bahsedilmektedir.⁷⁷¹ Daha sonraki tarihlerde hakkında başka bir kayıt bulunamayan Mirza Ali Bey'in sancak beyliğinin ne zaman sona erdiği hakkında bir kayda erişilemediyse de, çalışmamızda kaynak olan icmal defterinde Karahisar-ı Şarki sancakbeyi olarak Mirza Ali Bey'in ismi geçmektedir. Bu deftere göre Mirza Ali Bey 300.000 akçelik has tasarruf etmektedir.⁷⁷² Dünder Aydın, Mirza Ali Bey'in sancak beyliği tarihini 1561-1562 tarihleri olarak vermektedir.⁷⁷³ Bu iddiasına kanıt olarak da 968 (1561/1562) tarihli bir mühimme kaydını göstermektedir. Gerçekten de o tarihte Mamervan sancak beyi olan Mirza Ali Bey, Karahisar-ı Şarki sancak beyliğine tayin olunmuştur.⁷⁷⁴ Bu durumda Mirza Ali Bey 968 (1561-1562) tarihlerinde bir müddet Karahisar-ı Şarki sancak beyliği yapmış, daha sonra başka bir yere tayin edilerek H. 975 (1567/1568) tarihinden önce yeniden Karahisar-ı Şarki sancak beyi tayin edilmiş olmalıdır.

Mirza Ali Bey'den sonra sancak beyi olarak Hamza Bey karşımıza çıkmaktadır. Hamza Bey'in ne zaman Karahisar-ı Şarki sancağına tayin edilmiş olduğuna dair elimizde bir kayıt bulunmamaktadır. Ancak onun sancak beyliği ile ilgili en eski belge H. 978 (1570/1571) tarihli bir mühimme kayıdır. Buna göre Karahisar-ı Şarki sancağında bazı sipahilerin fesad ve şenaata karıştıklarının Hamza Bey mektubuyla anlaşıldığından bu sipahilerin timarları merkezden başkalarına tevcih edilmiştir.⁷⁷⁵ Hamza Bey'in adına bu tarihten sonra ruus defterlerinde tesadüf etmekteyiz. Ruus defterindeki H. 979.M.28 (2 Temmuz 1570) tarihli kayda göre Akşehir nahiyesinde timar tasarruf eden Zeynel'in ölümüyle timarı Canik sancağında

⁷⁷¹ 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569) Özet-Transkripsiyon ve İndeks I, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1998, s. 459.

⁷⁷² BOA, *TTD*. Nr: 562, s. 14.

⁷⁷³ Dünder Aydın, *a.g.e.*, s. 229.

⁷⁷⁴ BOA, *MD*. Nr: 4, s. 176.

⁷⁷⁵ BOA, *MD*. Nr: 14-1, s. 562.

timar tasarruf eder iken ölen Ahmed'in oğlu Mahmud'a tevcih edilmesi konusunda arz yazan⁷⁷⁶ Hamza Bey'in adına H. 979.S.5 (29 Haziran 1571) ve H. 979.S.14 (8 Temmuz 1571) tarihli iki kayıta daha rastlanmıştır.⁷⁷⁷ Bu tarihlerden sonra Hamza Bey hakkında başka bir kayda rastlanmamıştır.

Hamza Bey'den sonra Karahisar-ı Şarki Beyi olarak karşımıza yeniden Mehmed Bey çıkmaktadır. H. 979 (1570/1571) senesi içinde Mehmed Bey'in adına sadece 33 numaralı ruznamçe defteri içerisinde 4 adet kayıta geçmektedir.⁷⁷⁸ Bu tarihten sonra Mehmed Bey'in akibeti hakkında bir bilgi bulunamamıştır. Ancak, Mehmed Bey'in adının geçtiği son tarih olan 23 Receb 979 (11 Aralık 1571) tarihinden bir buçuk ay sonra yani H. 979.N.4 (20 Ocak 1572) tarihinde Ardanuç Sancağı beyi olan bir Mehmed Bey'den bahseden bir kayıt⁷⁷⁹ daha var olmakla birlikte; mezkûr Mehmed Bey'in sabık Karahisar-ı Şarki beyi olan Mehmed mi yoksa başka birisi mi olduğuna dair bir bilgi bulunamamıştır.

Mehmed Bey'den sonra ise Karahisar-ı Şarki sancak beyi olarak Ahmed Bey görülmektedir.⁷⁸⁰ Ahmed Bey aynı sene (H.980/1571) içerisinde Donanma-yı Hümayun seferinde düşmana esir düşmüş,⁷⁸¹ ancak daha sonra bir şekilde kurtulmuş olmalıdır. Çünkü H.983 (1574-1575) tarihli bir ruus kaydında Ahmed Bey tekaüd olarak nitelendirilmiştir. Bu kayda göre Ahmed Bey'in kethüdası Yusuf, kapıcıbaşı Mahmud, sicil voyvodası Bosna Ahmed, mirahuru Mehmed, çaşnigirbaşı kaya ve ulufecibaşı Abdullah'a timar verilmesi için arz göndermiştir.⁷⁸²

Ahmed Bey'den sonra Karahisar-ı Şarki Sancağı'na eskiden 260.550 akçe ile Sencer/Sancar Sancak Beyi olan Şahruh Bey hasları bedeliyle tayin olmuş ve eski sancak beyi haslarından olup "kabil-i ifraz" olmayan 5.450 akçelik hisseler de Şahruh Bey'e ziyade olarak tevcih edilmişlerdir. Şahruh Bey'in tayin emri olarak verilen H. 979 senesi Ramazan ayının yirmi altıncı günü (11 Şubat 1572) olduğuna göre, önceki

⁷⁷⁶ BOA, *KKT*. Nr: 223, s. 141.

⁷⁷⁷ BOA, *KKT*. Nr: 223, s. 142, 144.

⁷⁷⁸ BOA, *TRD*. Nr: 33, s. 236, 237, 239, 243.

⁷⁷⁹ BOA, *TRD*. Nr: 33, 250.

⁷⁸⁰ BOA, *KKT*. Nr: 223, s. 164, 167, 170, 182, 187.

⁷⁸¹ BOA, *KKT*. Nr: 225, s. 29.

⁷⁸² BOA, *KKT*. Nr: 229, s. 340.

sancak beyi Ahmed Bey bu tarihten önce düşman eline geçmiş olmalıdır.⁷⁸³ Şahruh Bey ile ilgili daha sonraki tarihlere ait bir kayıt bulunamamıştır. Ondan sonra Karahisar-ı Şarki Sancağı beyi olarak Sinan Bey karşımıza çıkmaktadır.⁷⁸⁴ Buna göre H. 981 (1572-1573) tarihlerinde Sinan Bey Karahisar-ı Şarki sancak beyidir. Ancak onun ne şekilde bu sancağa tayin edildiğine dair bir kayda rastlanılamamıştır.⁷⁸⁵ Sinan Bey'in sancak beyliği yaptığı döneme ait birkaç tane ruus kaydı bulunmaktadır. Bu kayıtlardan bir tanesinde kendi adamlarından beş kişiye yarar ve kendisiyle gece gündüz hizmet ettiklerinden dolayı timar verilmesine arzda bulunmuş ve bu isteği uygun görülerek adamlarından üç nefere beşer bin ve iki nefere de dörder bin akçelik timar için buyuruldu yazılmıştır.⁷⁸⁶ Sinan Bey ile ilgili bir başka kayıt ise oğlu olup 10.000 akçe timara elinde emir olan Ali'ye 9.000 akçelik timarın noksanı tekmil edilmek üzere tevcihi ile ilgili H. 982 tarihli bir ruus hükmüdür.⁷⁸⁷ Sinan Bey'in adına en son olarak H. 984 (1576-1577) tarihli bir mühimme kaydında rastlanılmaktadır. Bu kayda göre daha önceleri Karahisar-ı Şarki sancak beyi olan Sinan Bey, sancak beyliği yaptığı birkaç sene içerisinde kendisinden talep edilen zahire ve yağ konusunda üzerine düşeni yapmadığı gibi adamları ile birlikte ahaliye oldukça zulm ettiği, hatta kendisinin zulmüne karşı çıkacak olan kadıların dahi evini basarak hizmetkarlarını kaçırmak ve işkence etmek suretiyle ahaliyi korkutmuş olduğu anlaşıldığından, onun hakkında gelen şikayetlerin iyi bir şekilde araştırılıp gerekenin yapılması emredilmiştir.⁷⁸⁸

Sinan Bey'den sonra Karahisar-ı Sancağı beyi olarak Yusuf Bey karşımıza çıkmaktadır. H. 981 (1571-1574) tarihinde 286.000 akçe hasları olan Yusuf Bey'e 310.000 akçelik Karahisar-ı Şarki hasları tevcih edilmiş ve sancak beyi haslarından baki kalan 24.000 akçelik ziyadenin kendisine tevcih edilmesini istemiştir. Onun bu isteği uygun görülerek 24.000 akçelik hisseler kendisine ber vehc-i terakki tevcih edilmiştir.⁷⁸⁹ Yusuf Bey'in de Sinan Bey gibi ahaliye zulmetmekten geri durmadığı

⁷⁸³ BOA, TRD. Nr: 34, s. 214 .

⁷⁸⁴ BOA, KKT. Nr: 224, s. 191.

⁷⁸⁵ BOA, KKT. Nr: 226, s. 80, 83, 87, 100; KKT Nr: 228, s. 3, 31.

⁷⁸⁶ BOA, KKT. Nr: 228, s. 3.

⁷⁸⁷ BOA, KKT. Nr: 228, s. 31.

⁷⁸⁸ BOA, MD. Nr: 28, s. 151.

⁷⁸⁹ BOA, MD. Nr: 25, s. 5.

anlaşılmaktadır. H.12.Ş.983 (16 Kasım 1575) tarihinde Erzincan ve Akçaşehir kadılarına gönderilen bir hükümde Yusuf Bey'in ve Karahisar-ı Şarki kadısının birbirinden şikayetçi olduklarından bahsedilerek durumun ayan-ı vilayet ve ahaliye sorularak araştırılması ve gerekenin yapılması emredilmiştir.⁷⁹⁰ Yusuf Bey'i H.984 (senesine kadar Karahisar-ı Şarki Sancağı'nda sancak beyi olarak görüyoruz.⁷⁹¹ Ancak yukarıdaki bilgilerden de anlaşıldığı gibi Karahisar-ı Şarki sancak beyleri ile ilgili elimizdeki kayıtların tarihleri birbirlerini tutmamaktadır. Örneğin, H. 981 senesinde Yusuf Bey sancak beyi olarak tayin edilmiş ise de, H. 982 tarihine kadar Sinan Bey'in adına da belgelerde rastlamaktayız. Bu karışıklığın sebebi bürokratik işlemlerin yapılabilmesi için gereken süre ve sancağın merkezden uzaklığından dolayı işlemlerin uzun zaman almasına bağlanılabilir. Ayrıca H. 980 tarihli bir ruznamçe kaydında "sabıkan Karahisar-ı Şarki Sancağı Beyi olan Mustafa Bey" ibaresine rastlanmakla birlikte; Mustafa Bey'in hangi tarihlerde sancak beyi olduğuna dair bir bilgi yoktur.⁷⁹²

2. Kadı

Arapça "Kadâ" kökünün ism-i faili olan olan kadı kelimesi fıkıh terimi olarak insanlar arasında meydana gelen hukuki anlaşmazlıkları çözmek ve şer'i davalara bakmakla hükümet tarafından tayin edilen görevliyi ifade eder.⁷⁹³ Osmanlı döneminde daha kuruluştan beri fethedilen yerlere bir kadı ve bir subaşı tayin edilmesi gelenektir. Osmanlı Devleti'nde kadıların oldukça geniş yetkileri bulunuyordu. Bulunduğu bölgenin mülki, beledi, mali, askeri ve hukuki sahalarda geniş yetkileri bulunuyordu.⁷⁹⁴ Kadılar buldukları bölgelerde mülki amirleri de denetleme görevini yürütüyorlardı. Bununla birlikte onların mülki amir üzerinde tahakkümü olmadığı gibi, mülki amirlerin de onun üzerinde bir tahakkümü bulunmamaktadır. Aralarında bir ihtilaf çıktığı takdirde durum merkeze bildirilir ve dışarıdan başka bir kadı durumu teftiş amacıyla görevlendirilerek soruşturma yapılır, haklı ile haksız belirlenerek haklarında gereken işlemler yapılırdı. Örneğin, daha önce sancak beyi bahsinde de görüldüğü üzere Karahisar-ı Şarki sancak beyi ile Karahisar-ı Şarki kadısı arasında

⁷⁹⁰ BOA, MD. Nr: 27, s. 88.

⁷⁹¹ BOA, KKT. Nr: 230, s. 322.

⁷⁹² BOA, TRD. Nr:36, s. 531.

⁷⁹³ Fahrettin Atar, "Kadı", *DİA*, C. 24, İstanbul 2001, s. 66.

⁷⁹⁴ İlber Ortaylı, "Kadı (Osmanlı Devleti'nde Kadı)", *DİA*, C. 24, İstanbul 2001, s. 69.

çıkan ihtilafın araştırılıp çözüme kavuşturulması için Erzincan ve Akçaşehir kadıları görevlendirilmiştir.⁷⁹⁵

İncelediğimiz dönemde Karahisar-1 Şarki sancağında beş adet kadının kimliğini tespit edilmiştir. Bunlardan dört tanesi Karahisar-1 Şarki kazasında, bir tanesi ise İskefsir kazasında görev yapmaktadır. İsmine ulaşabildiğimiz kadılardan ilki Karahisar-1 Şarki merkez kazası kadısı olan Mevlana Muhiddindir. Muhiddin kadının adına H. 979 (1571) tarihli bir mühimme kaydında rastlanmıştır. Bu kayda göre Karahisar-1 Şarki kazasından gönderilmesi gereken kürekçilerden birkaç tanesinin görev yerlerine varmadığından kefillerine buldurulmaları ve gerekli işlemlerin yapılması istenmiştir.⁷⁹⁶ H.983 senesine gelindiğinde Karahisar-1 Şarki kazasında görev yapmış olan kadılardan Mevlana Muslihiddin ve Mevlana Mehmed'dir. Her iki kadının ismi de Erzincan ve Akçaşehir kadılarına gönderilen bir hükümde geçmektedir. Bu hükme göre Karahisar-1 Şarki sancağı beyi Yusuf Bey ile kadısı Mevlana Mehmed arasında bir ihtilaf çıkmıştır. Mevlana Mehmed tarafından gönderilmiş olduğu söylenen arzda, önceki kadı olan Mevlana Muslihiddin, Yusuf Bey tarafından haksız yere kalede hapsedilmiştir. Bunun sonucunda Erzincan ve Akçaşehir kadılarından müfettiş olarak durumu incelemeleri ve gerekeni yapmaları konusunda hüküm yazılmıştır.⁷⁹⁷

Karahisar-1 şarki kazasında ismine ulaşabildiğimiz son kadı Mevlana Sinan'dır. H. 984 (1576) tarihli Erzurum beylerbeyine gönderilmiş olan bir hüküm kaydına göre, Karahisar-1 Şarki kadısı olan Mevlana Sinan aynı zamanda Erzurum canibi ve Ardanuç Madeni'ne mukataat müfettişi olarak tayin edilmiştir.⁷⁹⁸

İncelediğimiz dönemde Karahisar-1 Şarki kazasında bulunan kadılar haricinde yalnızca İskefsir kadısının adına ulaşılmıştır. İskefsir kadısı olan Mevlana Hüsam'ın adına, Karahisar-1 Şarki iltizam nazırları olan Şavşad beyleri Mehmed ve Mahmud beylerin iltizamları ile ilgili üzerlerine düşen sorumluluklarını yerine getirmemeleri sebebiyle durumun incelenmesi için müfettiş tayin edilmiş olduğuna dair H. 982 (1574-1575) tarihli bir mühimme kaydında rastlamaktayız. Bahsedilen

⁷⁹⁵ BOA, MD. Nr: 27, s. 88.

⁷⁹⁶ BOA, MD. Nr: 14-1, s. 94.

⁷⁹⁷ BOA, MD. Nr: 27, s. 88-89.

⁷⁹⁸ BOA, MD. Nr: 29, s. 130.

kayıtta bulunan “Sâbıkân İskefsir kâdısı Mevlana Hüsam” ibaresinden mezkur Hüsam’ın daha önceki bir tarihte İskefsir kadısı olduğu sonucu çıkarılmaktadır.⁷⁹⁹

3. Alaybeyleri

Sancaktaki timarlı sipahilerin en yüksek idari amiri olan alaybeyleri emir-komuta zincirinde sancak beyi ile çeribaşların arasında yer alırlardı.⁸⁰⁰ Sefer zamanlarında sipahiler çeribaşları ile alaybeyinin etrafında toplanır, alaybeyi ise onları tabi oldukları sancak beyinin emri altına sevk ederdi.⁸⁰¹ Her sancakta zeamet tasarruf eden zaimlerden bir tanesi seçilir ve kendisine alaybeyi ünvanı verilir ve sipahilerle ilgili bütün işlemlerden o sorumlu tutulurdu.⁸⁰² Alaybeyiler, sancak beyleri gibi serbest timar tasarruf ederlerdi. Alaybeyinin tayini sancak sipahilerinin de desteklediği bir zaimi beylerbeyi veya sancak beyinin arzı üzerine yapılmakta, kadı veya beylerbeyi arzı ile de görevinden azledilebilmekte idiler.⁸⁰³ Alaybeyileri timar tevcihi konusunda arzda bulunma yetkisine sahiptirler. Timar almak isteyen sipahizadeler, babalarının beratları ve yanlarında getirdikleri şahitlerle alaybeyine başvururlar, alaybeyi de merkeze ya da beylerbeyine bu durumu bildirir ve timar tevcih edilirdi.⁸⁰⁴

Çalışmamızın kapsadığı 1565-1575 seneleri arasında Karahisar-ı Şarki Sancağı'nda görev yapmış olan Alaybeylerinin kim oldukları ile ilgili kaynaklardaki veriler oldukça sınırlıdır. Belirtilen tarihler arasında Karahisar-ı Şarki Sancağında yalnızca iki adet alaybeyinin ismine ulaşılabilmektedir. Bunlardan ilki Yahya Bey'dir. H. 971 (1563-1564) tarihli bir ruus kaydına göre alaybeyilik vazifesini ifa eden Yahya Bey'in ölümüyle, 22.000 akçelik zeameti Mustafa Ağa'ya tevcih edilmiştir.⁸⁰⁵ İcmal defterinde alay beyi olarak yine Yahya adı geçmektedir. Buna göre Karahisar-ı Şarki alaybeyi olan Yahya Bey 18.450 akçelik zeamet tasarruf etmektedir.⁸⁰⁶ Bu zeametın bir kısmı Erzincan nahiyesinden bazı karyeleri de kapsamaktadır. Bu sebeple

⁷⁹⁹ BOA, MD. Nr: 26, s. 239.

⁸⁰⁰ Şenol Çelik, *a.g.t.*, s. 57.

⁸⁰¹ Aynî Ali Efendi, *Kavanîn-i Ali Osman*, s. 30/b.

⁸⁰² Halil İncelik, “Timar”, s. 169.

⁸⁰³ Şenol Çelik, *a.g.t.*, s. 57.

⁸⁰⁴ BOA, TRD. Nr: 34, s. 221, BOA, TRD. 36, s. 519.

⁸⁰⁵ BOA, KKT. Nr: 219, s. 119.

⁸⁰⁶ BOA, TTD. Nr: 562, s. 15.

Karahisar-ı Şarki Sancağı icmal defterinde o kısımlar görülememektedir. Diğer karyelerin hangileri olduğu ve gelir miktarını ruznamçe defterindeki 26 Cemaziyelahir 979 (15 Kasım 1571) tarihli bir kayıttan öğrenilebilmektedir. Buna göre Karahisar-ı Şarki alaybeyi olan Yahya'nın ölümüyle 23.850 akçelik zeametinin 21.850 akçelik kısmının Ahmed isimli zaima tevcih edildiği görülmektedir.⁸⁰⁷ Kalan 2.000 akçenin akıbeti hakkında başkaca bir kayda rastlanılamamıştır. Yahya alaybeyi hakkındaki son kayıt ise oğluna timar tevcih edilmesi ile ilgilidir. Bu kayda göre Karahisar-ı Şarki alaybeyisi olan Yahya Derya Seferi'nde şehid olmuştur.⁸⁰⁸ Yahya Bey'in ölümünden sonra Karahisar-ı Şarki alaybeyiliği vazifesi Batum Sancağı beyi iken fevt olan Süleyman Bey'in oğlu olup Erzurum'da yirmi bin akçe zeamet tasarruf eden Ali'ye tevcih edilmiştir.⁸⁰⁹ Buna mukabil Ruus defterinde yukarıda geçen mühimme kaydıyla hemen hemen aynı tarihte başka bir kayıt dikkati çekmektedir. Bu kayda göre alaybeyisinin vefatı üzerine alaybeyilik hizmeti sancak timarlılarından 10.000 akçe timar tasarruf eden Rüstem'e buyurulmuştur.⁸¹⁰

Elimizdeki kayıtlardan anlaşıldığına göre incelediğimiz dönem içerisinde Yahya isimli iki tane alaybeyi görev yapmıştır. Bunlardan bir tanesi H. 971 (1564) tarihinden önce vefat etmiştir. Diğeri ise Donanma-yı Hümayun ile Derya Seferi'ne (İnebahtı olmalıdır) katılmış ve orada şehit olmuştur.

Kaynaklarımızda, Karahisar-ı Şarki sancağında alaybeyilik yapmış olan sipahilerle ilgili başka bir kayıt bulunmamakla birlikte Şavşad alaybeyisi olup, tasarrufunda olan 10.000 akçelik timarı Havas-ı Hümayun'a dahil edilmiş olan Şaban veled-i Maksud'a Şavşad alaybeyiliği yapmak üzere Karahisar-ı Şarki sancağından timar tevcih edilmiştir.⁸¹¹

4. Çeribaşılar

Osmanlı Devletinde müsellemlerin, timarlı sipahilerin, çingene, yörük, tatar, evlad-ı fatihan, voynuk ve akıncı gibi eyalet askeri statüsündeki zümrelerin zabitlerinden birisi de “çeribaşı” idi. Sipahi çeribaşısı, eyalet askeri teşkilatında nahiye

⁸⁰⁷ BOA, TRD. Nr: 33, s. 234.

⁸⁰⁸ BOA, TRD. Nr: 36, s. 521.

⁸⁰⁹ BOA, MD. Nr: 15, s. 182.

⁸¹⁰ BOA, KKT. Nr: 223, s. 8.

⁸¹¹ BOA, TRD. Nr: 36, s. 505.

düzeyindeki idare biriminde bulunan sipahilerin komutanıdır.⁸¹² Arşiv belgelerinde çeribaşılara “serasker” de deniliyordu.⁸¹³

Çeribaşılardan en önemli görevleri sefer zamanlarında idarelerindeki askerleri toplayarak alaybeyinin bayrağı altında toplanmak, barış zamanlarında ise sorumlusu oldukları bölgede asayiş sağlamaktır.⁸¹⁴

İncelediğimiz dönemde Karahisar-ı Şarki Sancağı’nda mevcut olan nahiyelerin her birinde ayrı bir çeribaşı bulunmamaktadır. Çeribaşısı bulunan nahiyeler, İskefsir, Karahisar, Koyluhisar, Milas, Bayramlı, Pazarsuyu, Bolaman ve Habsamana nahiyeleridir. Diğer nahiyelerin görevli çeribaşısının olup olmadığı hakkında bir bilgi yoktur.

İskefsir : 1565-1575 seneleri arasında İskefsir nahiyesi çeribaşısı ile ilgili ilk kayıt Abdurrahim Çeribaşı ile ilgilidir. Buna göre, 14 Zilhicce H.974 (22 Haziran 1567) tarihinde İskefsir nahiyesi çeribaşısı olan Abdurrahim timar ve çeribaşılık vazifesinden oğlu Mustafa lehine feragat etmiştir.⁸¹⁵ Abdurrahim çeribaşısının adına daha sonra yalnızca icmal defterinde oğlu üzerine kayıtlı timarda karşılaşıyoruz. Ancak bu timar çeribaşılığını feragat ettiği oğlu değil, diğer oğlu Musa’dır.⁸¹⁶ Mustafa çeribaşı ise H. 979 (1571) tarihinde vefat etmiştir. O’nun vefat sebebi hakkında kaynaklarda bir bilgi yoktur. Mustafa Çeribaşının 10.350 akçelik timarı ve İskefsir Çeribaşılığı, Kıbrıs’da Magosa kalesinde hizmetleri görülerek 15.000 akçe timara emr-i şerif Trabzonlu İsmail’e noksanları düşenden tamamlanmak üzere tevcih edilmiştir.⁸¹⁷ Ancak İsmail’in Halkulvâd seferinden kaçması sebebiyle timarı ve çeribaşılığı elinden alınmış; çeribaşılık hizmeti Bolaman Nahiyesi’nde Arslan karyesi ve gayrıdan 7.000 akçe timar tasarruf eden Hüsam’a tevcih edilmiştir.⁸¹⁸

Karahisar Nahiyesi : Karahisar nahiyesinde ulaşabildiğimiz çeribaşılardan ilki İnehoca’dır. İnehoca’nın çeribaşılığı “ehl-i şenaattir” diyerek

⁸¹² Abdülkadir Özcan, “Çeribaşı”, *DİA*, C. 8, İstanbul 2008, s. 270.

⁸¹³ “Hasan Serasker-i Nahiye-i Koyluhisar” BOA, *TTD*. Nr: 562, s. 75; “Ebubekir Serasker-i Nahiye-i Habsamana”, BOA, *TTD*. Nr: 562, s. 87.

⁸¹⁴ M. Zeki Pakalın, “Çeribaşı”, *Osmanlı Tarih Deyimleri Sözlüğü*, C. I, MEB, İstanbul 1983, s.353.

⁸¹⁵ BOA, *MAD*.Nr: 142, s. 371-a.

⁸¹⁶ BOA, *TTD*. Nr: 562, s. 33.

⁸¹⁷ BOA, *TRD*. Nr: 33, s. 241.

⁸¹⁸ BOA, *KKT*. Nr: 229, s. 15.

timarlı sipahiler tarafından istenmediği için çeribaşılığı alınarak, yerine sipahiler tarafından tutulan Mehmed çeribaşı olarak tayin edilmiştir.⁸¹⁹ Karahisar-ı Şarki sipahilerine çeribaşısı olan Yusuf hakkında icmal defterinde kayıtlı olan bilgiden başka veri bulunamamıştır. Bu kayda göre Yusuf Çeribaşı Akşehir nahiyesinde 5.000 akçe timar tasarruf etmektedir.⁸²⁰

Karahisar nahiyesi çeribaşılıkları ile ilgili kayıtlar bu kadar olmakla birlikte H. 979 tarihli bir ruus kaydında Karahisar-ı şarki sancağında muhtemelen Karahisar kazası çeribaşısının cenkte ölümü üzerine çeribaşılık görevinin Derviş'e tevcihinden bahsedilmektedir.⁸²¹

Koyluhisar Nahiyesi: İncelediğimiz dönemde Koyluhisar nahiyesi çeribaşılıkları ile ilgili en erken kayıt H.972.M.27 (4. Eylül 1564) tarihindedir. Buna göre Koyluhisar çeribaşılığı Hüseyin'in çeribaşılığı suçsuz olduğu halde uhdesinden alınmış ise yeniden tevcih edilmesi için buyuruldu yazılmıştır.⁸²² H. 972 (1564) senesi Rebi'ülahir ayının 12'sine (11 Kasım 1564) gelindiğinde Behram isimli bir sipahi Koyluhisar sipahilerinin çeribaşı iken sancağı beyi arzıyla bila sebep olarak vazifesinden azl edildiğini bildirmiş ve eğer azli bila-sebebe olmuşsa yeniden göreve iadesine dair buyuruldu yazılmıştır.⁸²³ Ancak görevine iade edilmemiş olsa gerektir ki, İcmal defterinde çeribaşı olarak Hüseyin adı geçmektedir. Behram Çeribaşı'nın ismi ise kayıtlarda sadece oğlunun tasarruf ettiği timar münasebetiyle geçmektedir. İcmal defterindeki kayda göre Behram Çeribaşının oğlu Mustafa Fermude nahiyesinde 2.000 akçe timar tasarruf etmektedir.⁸²⁴ Aynı defterdeki kayda göre Hüseyin Çeribaşı ise Naiblü nahiyesine bağlı Siviste karyesi ve gayrıdan 7.300 akçe timar tasarruf etmektedir.⁸²⁵ H. 979 (1571-1572) senesine gelindiğinde Hüseyin Çeribaşı vefat etmiş ve çeribaşılık görevi Gülya karyesi ve gayrıdan 5.300 akçe timar tasarruf eden Ali'ye tevcih edilmiştir.⁸²⁶

⁸¹⁹ BOA, *KKT*. Nr: 218, s. 115.

⁸²⁰ BOA, *TTD*. Nr: 562, s. 17.

⁸²¹ BOA, *KKT*. Nr: 223, s. 8.

⁸²² *KKD* Nr: 218, s 164.

⁸²³ BOA, *KKT*. Nr: 219, s. 55.

⁸²⁴ BOA, *TTD*. Nr: 562, s. 169.

⁸²⁵ BOA, *TTD*. Nr: 562, s. 75.

⁸²⁶ BOA, *TRD*. Nr: 33, s. 239.

Milas Nahiyesi: Milas nahiyesi çeribaşısı olarak üç isim karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan Kasım çeribaşının ismi sadece icmal defterinde geçmektedir. Buna göre Kasım Çeribaşı Mindaval nahiyesinde Muta'a karyesi ve gayrıdan 8.000 akçelik timar tasarruf etmektedir.⁸²⁷ Kasım Çeribaşı'nın ne suretle görevinden ayrıldığı hakkında bir bilgiye sahip değiliz. Ancak H. 980 (1572) senesinde Milas Nahiyesi'nde çeribaşı olarak Lütfi isimli bir sipahi görülmektedir. Lütfi'nin timarının hangi karyelerden mürekkebe olduğu ve timarının geliri hakkında bir bilgiye sahip değiliz. Elimizdeki kayıtlardan anlaşıldığına göre Lütfi Çeribaşı, çeribaşılık Kıyas'a tevcih edilmek şartıyla görevinden feragat etmiştir. Bu feragat işlemine ve çeribaşılığın Kıyas'a tevcihi hakkındaki buyuruldu H. 980 Za. 02 (6 Mart 1573) tarihinde ruus defterlerine kayd edilmiş olup⁸²⁸, bu tevcihe ilişkin H. 980. Z. 16 (19 Nisan 1573) tarihinde verilen beylerbeyi tezkiresi ile beratı yazılmak üzere aynı ayın 24'ünde (27 Nisan) Ruznamçe defterine kayd edilmiştir.⁸²⁹ Kıyas çeribaşının adına H. 981 (1572-1573) tarihli bir mühimme kaydında tesadüf edilmektedir. Buna göre Kıyas çeribaşı Alagöz isimli bir yeniçeriyi suçu şer'le sabit olmadan tutuklayarak bir kadılıktan diğer kadılığa dolaştırmış, her türlü hakarete maruz bırakmıştır. Gönderilen hükümde Milas kadısından bu durumun araştırılmasını eğer bu durum şer'le sabit olur ise Kıyas'ın yakalanarak merkeze gönderilmesi emredilmiştir.⁸³⁰

Bayramlı: Bayramlı nahiyesi çeribaşıları ile ilgili kaynaklarda bilgi çok azdır. Araştırmamız dahilinde bu nahiyeye çeribaşıları ilgili sadece üç adet kayıta ulaşabildik. İcmal defterinde dahi bu nahiyeye çeribaşıları ile ilgili bir kayıt bulunmamaktadır. Bayramlı nahiyesinde çeribaşılık görevinde bulunan sipahilerden ilki Himmet'dir. H. 979 (1571) tarihli bir ruus kaydına göre Himmet Çeribaşı'nın vefatıyla çeribaşılık hizmeti ve 6.000 akçelik timarı eski Sultan Mehmed Bimarhanesi'nde kehhal olup, Donanma-yı Hümayun seferine katılarak ziyade hizmetler yapan Kehhal Veli'ye tevcih olunması buyurulmuştur.⁸³¹ Ancak daha sonraki bir ruznamçe kaydından anlaşıldığı üzere bu tevcih yapılamamış, Himmet'in timarı ve çeribaşılığı Batum Sancağı beyi iken fevt olan Süleyman Bey'in ulufeli

⁸²⁷ BOA, *TTD*. Nr: 562, s. 48.

⁸²⁸ BOA, *KKT*. Nr: 224, s. 140.

⁸²⁹ BOA, *TRD*. Nr: 36, s. 531.

⁸³⁰ BOA, *MD*. Nr: 23, s. 216.

⁸³¹ BOA, *KKT*. Nr: 223, s. 95.

çeribaşlarından Mahmud'a tevcih edilmiştir.⁸³² Bu iki kayıt arasında çeribaşılarının kimliğinden başka timarların miktarı arasında da ihtilaf vardır. Ruus kaydına göre Himmet Çeribaşı Alembeylü karyesi ve gayrıdan 6.000 akçe timar tasarruf eder iken vefat etmiştir. Ancak ruznamçe kaydına göre Himmet Çeribaşı'nın timarı 5.000 akçedir ve timarın sadece 4.299 akçeliği Mahmud'a tevcih olunmuştur. Çeribaşılık tevcih edilmiş olan Mahmud'un H.984 (1576) tarihine kadar çeribaşılık görevini sürdürdüğü görülmektedir. Ancak bu tarihte Karahisar-ı Şarki Sancağı beyi olan Yusuf Bey, Mahmud çeribaşının işini düzgün yapmadığı ve "kendi hevasında" olduğundan bahisle çeribaşılık hizmetinin uhdesinden alınarak Bolaman nahiyesinde 2.700 akçe timarı olan Veled'e verilmesi konusunda arz sunmuş ve onun bu isteği uygun görülerek çeribaşılık vazifesinin tevcih edilmesi konusunda buyuruldu çıkmıştır.⁸³³

İcmal defterinde Şah Çeribaşı isimli bir sipahi mevcuttur.⁸³⁴ Bu sipahinin hangi nahiyenin çeribaşısı olduğu belirtilmemekle birlikte tasarruf ettiği timarın gelir grubu olan karyelerinin diğer timarlarla karşılaştırılması sonucunda Bayramlı Nahiyesi çeribaşılığı görevinde olan Himmet'in timarı olduğu sonucu çıkmıştır. Bu durumda Şah Çeribaşı'nın Himmet Çeribaşı'dan önce Bayramlı nahiyesi çeribaşısı olduğu yönünde bir yorum yapılabilir. Bu kayda göre Şah Çeribaşı'nın timarı 6.500 akçedir. Ancak Şah Çeribaşı'nın adına H. 974 (1566) tarihli bir ruznamçe kaydında daha denk gelmekteyiz. Buna göre Şah Çeribaşı 8.000 akçelik bir timar tasarruf etmektedir.⁸³⁵ Bu kaydın tarihi icmal defterinden daha eski olduğuna göre Şah Çeribaşı'nın timarında bir azalma görülmektedir. Bu azalmanın neden kaynaklandığı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Bu bilgilerden yola çıkarak Şah Çeribaşı'nın en azından H. 974 (1566) tarihinden H. 977 (1569) tarihine kadar Bayramlı Nahiyesi çeribaşılığı görevini sürdürdüğü söylenebilir. Şah Çeribaşı bu tarihte vefat etmiş ve timarı Behram ve Mustafa isimli oğullarına müştereken tevcih edilmiş; ancak daha sonra Behramın da derya seferinde vefat etmesi sonucunda hissesi küçük kardeşi Yusuf'a tevcih edilmiştir.⁸³⁶

⁸³² BOA, TRD. Nr: 33, s. 243.

⁸³³ BOA, KKT. Nr: 230, s. 254.

⁸³⁴ BOA, TTD. Nr: 562, s. 168.

⁸³⁵ BOA, MAD. Nr:142, s. 366-a.

⁸³⁶ BOA, TRD. Nr: 36, s. 529.

Pazarsuyu: İncelediğimiz kaynaklarda Pazarsuyu nahiyesi çeribaşılıarı ile sadece tek bir kayıt bulunmaktadır. Buna göre Pazarsuyu Çeribaşısı olan Mehmed'in ölümü üzerine çeribaşılık hizmeti mahlül kalmış ve bu hizmetin eski emektarı olan İhtiyar Nahiyesi'nde Sellü karyesi ve gayrıdan 3.400 akçe timar tasarruf eden Şeyh Yusuf'a yeniden tevcih edilmiştir.⁸³⁷ Bu kayıttan anlaşıldığına göre Şeyh Yusuf daha önce de bir süre çeribaşılık hizmetini ifa etmiştir. Ancak hangi tarihlerde bu görevde bulunduğuna dair bir bilgi bulunamamıştır. İcmal defterinde de ismine rastlanılan Şeyh Yusuf bu tarihte daha çeribaşı olarak tayini yapılmadığından sadece sipahi olarak kaydı tutulmuştur.⁸³⁸

Bolaman: Kaynaklarda Bolaman nahiyesinde çeribaşılık hizmeti ile alakalı sadece bir adet kayda rastlanmıştır. Buna göre Bolaman çeribaşısı olub 5.700 akçe timar tasarruf eden Halid'e bin akçe terakkiye hüküm verilmiştir. Bununla birlikte kendi timarı olan Eyüblü karyesinde 600, kardeşi olan Latif sipahinin timarı olan Sığırobası karyesinde ise 1.000 akçelik hisselerin defterde mahlül olduğunu bildiren Halid Çeribaşı bu hisselerin kendisine verilmesini talep etmiş ve bu isteği uygun görülerek terakkisinden başka 600 akçe hisseler ber vech-i terakki kendisine tevcih edilmiştir.⁸³⁹

Habsamana : İcmal defterindeki kayda göre Habsamana nahiyesi çeribaşısı olan Ebubekir, Koyluhisar Nahiyesi'nde Güllüköy/Göllüköy karyesi ve gayrıdan 4.500 akçe timar tasarruf etmektedir.⁸⁴⁰ H. 984.M.03 (2 Nisan 1576) tarihli bir ruus kaydından anlaşıldığına göre Ebubekir Çeribaşı muharebede düşmana tutsak düşmüştür. Bahsedilen bu muharebe büyük olasılık İnebahtı muharebesi olmalıdır. Çünkü İnebahtı'da Osmanlı askerlerinden oldukça fazla ölüm ve tutsak düşme vakası meydana gelmiştir. Ancak daha sonra bir şekilde kurtulan Ebubekir Çeribaşı'ya Karahisar-ı Şarki sancak beyi Yusuf Bey'in arzıyla timarı ve çeribaşılık vazifesinin tekrar tevcihi buyurulmuştur.⁸⁴¹

Ayrıca Karahisar-ı Şarki Sancağı'nda timar tasarruf edip, başka sancaklar

⁸³⁷ BOA, TRD. Nr: 36, s. 478.

⁸³⁸ BOA, TTD. Nr: 562, s. 145.

⁸³⁹ BOA, TRD. Nr: 36, s. 498.

⁸⁴⁰ BOA, TTD. Nr: 562, s. 87.

⁸⁴¹ BOA, KKT. Nr: 230, s. 190.

dahilinde çeribaşılık görevi olan sipahiler de bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi Kuzey Erzurum Nahiyesi sipahilerine çeribaşılık yapan Murad Çeribaşıdır. Murad Çeribaşı, Suşehri nahiyesinde Hodigi (Nam-ı Diğer Ortaköy) karyesi ve gayrıdan 6.100 akçe timar tasarruf etmektedir.⁸⁴²

Karahisar-ı Şarki Sancağı dışında bir sancakta çeribaşılık yapan sipahilerden birisi de İlyas Çeribaşı'dır. İlyas Çeribaşı, Erzurum Sancağı'nda 8.000 akçe timara mutasarrıf iken mazul olmuştur. Ayrıca Aras Nehri üzerinde vaki olan muharebede yoldaşlık ettiğinden kendisine 1.000 akçe terakki hükmü verilmesine rağmen müyesser olmamış; daha sonra kendisine Karahisar-ı Şarki sancağı'nda Çamaş nahiyesinde Kudumlu karyesi ve gayrıdan 8.000 akçe timar Hırvat Behram'ın tahvilinden ve Satılmış nahiyesinde Salvan karyesi ve gayrıdan 9.093 akçelik timardan 1.099 akçe hisse vefat eden Yusuf'un tahvilinden terakkisine bedel olmak üzere ziyadesiyle tevcih edilmiştir.⁸⁴³ H. 981 (1572-1573) senesinde İlyas Çeribaşı, vilayetin "kadimden ehl-i vukûfu olub, mesâlih-i pâdişâhîde istihdam olunduğundan" seferden alıkonulması konusunda Erzurum Beylerbeyi arzda bulunmuş ve Tosya kadısının da arzı ile İlyas Çeribaşı'nın seferden kalarak "mal hizmetinde istihdam" olunması buyurulmuştur.⁸⁴⁴

Karahisar-ı Şarki Sancağı'nda timar tasarruf eder iken başka sancaklarda görevli olanlardan birisi de Pir Ahmed Çeribaşıdır. Pir Ahmed Çeribaşı, İspir Sancağı'na bağlı Ovacık Nahiyesi'nin çeribaşısı olmakla birlikte, Koyluhisar Nahiyesi'nde Aksekü ve gayrı karyelerden 3.500 akçelik timar tasarruf etmekteydi.⁸⁴⁵ Pir Ahmed'in noksanıyla tasarruf ettiği timarı Mindaval Nahiyesi'nde 2.500 akçe timar tasarruf eden Abbas'ın, timarından Pir Ahmet lehine feragat etmesiyle 6.000 akçeye tamamlanmıştır.⁸⁴⁶ Bunun üzerinden çok geçmeden Pir Ahmed'e başka bir timar tevcih edildiğini görüyoruz. Bu tevcih işlemini anlatan kayda göre Pir Ahmed, çeribaşılığı devam etmek üzere timarından mazul olmuştur. Ancak kendisine daha önce Peneskird Muharebesi'nden 1.600 akçe terakki hükmü verilmiştir. Daha önceden

⁸⁴² BOA, *TTD*. Nr: 562, s. 45.

⁸⁴³ BOA, *TRD*. Nr: 36, s. 499.

⁸⁴⁴ BOA, *KKT*. Nr: 224, s. 237.

⁸⁴⁵ BOA, *TTD*. Nr: 562, s. 89.

⁸⁴⁶ BOA, *TRD*. Nr: 34, s. 210.

tasarruf ettiği 6.000 akçe timarının üzerine 1.600 akçe de terakki hükmü verilen Pir Ahmed'e Naiblü nahiyesinde Siviste ve gayrı karyelerden 7.300 akçe timar noksanı düşenden tekmil olunmak üzere tevcih olunmuştur.⁸⁴⁷

5. Dizdarlar

Dizdar, en sade tabirle Türk-İslam devletlerinde kalenin idare ve muhafazasından sorumlu kişiye verilen ünvanıdır. Dizdar, kale içerisinde bulunan ve "kale erleri/erenleri" denilen her türlü askeri görevlinin amiridir.⁸⁴⁸ Bunların yanında kalelerde zindan bulunması sebebiyle mahkumlarla ilgili gelen emirlerin uygulanması işi ve kaleye yakın yerlerde konumlandırılmış derbendlerin idaresi de dizdarın sorumlulukları arasındaydı.⁸⁴⁹ Dizdarın görevlerinden birisi de kale erenlerinin timarları ve gönüllülerin gedikleri ile ilgili olarak merkeze arzda bulunmaktı. Bu timarların tevcihi dizdarın arzıyla yapılırdı.⁸⁵⁰

Dizdarlar bağlı olduğu kazalardaki kadılara, sancakbeylerine ve beylerbeylerine karşı sorumluydu. Dizdarların tayin ve azli ise sancakbeyi veya kadının arzıyla olurdu.⁸⁵¹

İncelediğimiz dönemde Karahisar-ı Şarki Sancağı'nda Karahisar-ı Şarki, Habsamana, Sis-Orta, Milas ve Koyluhisar kalelerinde birer adet dizdar bulunmaktadır. Karahisar-ı Şarki Sancağı icmal defterinde bulunan dizdarlar ve tasarruflarında bulunan timarları ise şu şekildedir.

⁸⁴⁷ BOA, TRD. Nr: 34, s. 211.

⁸⁴⁸ Yusuf Oğuzoğlu, "Dizdar", *DİA*, C. 9, İstanbul 1994, s. 480-481.

⁸⁴⁹ Eftal Şükrü Batmaz, "Osmanlı Devletinde Kale Teşkilatına Genel Bir Bakış", *OTAM*, Sayı:7, Yıl:1996, s. 4.

⁸⁵⁰ Şenol Çelik, *a.g.t.*, s. 64.

⁸⁵¹ Eftal Şükrü Batmaz, *a.g.m.*, s. 4; Şenol Çelik, *gös.yer.*

Tablo IV: Karahisar-1 Şarki sancağında bulunan kalelerin dizdarları ve tasarruf ettikleri timarlar.

KALE	DİZDARI N İSMİ	TİMAR KARYELERİ	TİMARININ HASILI
Karahisar-1 Şarki	Mahmud	Karye-i Tarabul tabi-i Gevezid ve gayrı	7.600
Koyluhisar	Hüdaverdi	Karye-i Boyacılık tabi-i Koyluhisar ve gayrı	4.000
Sis-Orta	Hızır	Karye-i Beyarlan tabi-i Koyluhisar ve gayrı	4.260
Milas	Hüseyin	Karye-i Başağrı tabi-i Milas ve gayrı	4.700
Habsamana	Mehmed	Karye-i Gökköy tabi-i Habsamana ve gayrı	5.400

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere dizdar timarlarının hepsi 10.000 akçenin altında bir gelire sahiptir. Karahisar-1 Şarki kalesi dizdarı ve Sis-orta kalesi dizdarı haricinde kalan dizdarlar, görev yerlerinin bulunduğu nahiyelerde timar tasarruf etmektedirler. Karahisar-1 Şarki Kalesi dizdarı olan Mahmud, Gevezid Nahiyesinden, Sis-orta kalesi dizdarı olan Hızır ise Koyluhisar nahiyesinden timar tasarruf etmektedirler. Bahsi geçen sipahiler başka nahiyelerden timar tasarruf etmiş olsalar dahi, timarlarının hasılını oluşturan köylerin görev yerlerine yakın nahiyelerden olmasına dikkat edilmiştir.

İncelediğimiz dönemde, Karahisar-1 Şarki sancağında sadece Koyluhisar ve Habsamana kalesi dizdarlarında bir değişim meydana gelmiştir. Koyluhisar kalesi dizdarı olan Hüdaverdi'nin görev yerine gelmediğinden Koyluhisar kalesi kethüdayeri dizdar olarak tayin edilmesi konusunda emir çıkmıştır. Kayıta dizdar olarak atanacak şahsın adı verilmemekle birlikte, yerine kethüdayeri olarak Yahya isimli birisi tayin edilmiştir.⁸⁵²

Habsamana kalesi dizdarı olan Mehmed'in H. 980 (1572) tarihine gelindiğine artık dizdarlık görevinde bulunmadığı ve görevin Suad isimli birisinde bulunduğu görülmektedir. Elimizde Mehmed dizdarın ne suretle görevinden ayrıldığı konusunda bir kayıt bulunmamaktadır. Suad dizdarın ise, reayaya zulm ettiği ve ehl-i fesat

⁸⁵² BOA, KKT. Nr: 224, s. 233.

taifesinden olduğu, ayrıca Havas-ı Hümayun müsellemlerinin mültezimi olup; elindeki mal-ı miriyi teslim etmeyen kardeşi Ali ile Bayezid Çavuş'u saklayarak gönderilen adamlara vermediği yönündeki ithamlardan dolayı dizdarlık görevinden alındığı görülmektedir. Suad Dizdar'ın yerine Habsamana Kalesi dizdarı olarak; Kemah Kalesi dizdarlığından mazul olan Yusuf tayin olunmuştur.⁸⁵³ Bu tarihten sonra Yusuf ile Suad arasında Habsamana kalesi dizdarlığı konusunda büyük bir mücadele yaşanmıştır. Karahisar-ı Şarki sancakbeyinin H. 983 Ca. 27 (3 Eylül 1575) tarihinde merkeze yazdığı bir arzda bu mücadeleden bahsederek, üç dört yıldan beri süren bu mücadele sonucunda hisar erenleri ve timar reayasının rencide olduğundan bahsetmesi üzerine, dizdarlık bu ikisinden de alınarak Milas kalesi eski dizdarlarından Hasan'a tevcih edilmiştir.⁸⁵⁴

Ayrıca H. 979 (1571) tarihinde Ardanuç sancağı beyi olan Mehmed Bey'in voyvodası Hasan'a Karahisar-ı Şarki Sancağı'nda 5.000 akçelik timar Fazlı'nın tahvilinden tevcih edilmiştir. Bu tevcihi içeren kayda düşülen bir derkenarda mezkur Hasan'a 995 (1586) senesinde Sis-orta kalesi dizdarlığı verilmesi konusunda emr-i şerif de verilmiş olmakla birlikte, dizdarlığın başkasına tevcih edilmesinden dolayı müyesser olamamıştır.⁸⁵⁵

---

⁸⁵³ BOA, TRD. Nr: 36, s. 526.

⁸⁵⁴ BOA, KKT. Nr: 229, s. 289.

⁸⁵⁵ BOA, TRD. Nr: 33, s. 250.

II. BÖLÜM

KARAHİSAR-I ŞARKİ SANCAĞINDA TİMAR DÜZENİ

A. KARAHİSÂR-I ŞARKÎ SANCAĞINDA HAS, ZEAMET VE TİMAR SAHİPLERİNİN SAYISI

Osmanlı Devleti bir yerin fethini müteakip ilk olarak bölgenin idari statüsünü belirler ve tahririni yapardı. Tahrir için “il-yazıcı” adı verilen görevliler bölgede her bir gelir kalemini kaydederlerdi. Tahrir işlemi sırasında ilk olarak Padişah, beylerbeyi ve Sancak Beyi hasları ile vakıf gelirleri ayrılır, kalan gelirler hisselerle ayrılarak timar sistemine dâhil edilirdi. Tahrirlerin her otuz yılda bir tekrarlanması kanundu. Ancak padişah değişikliği, bölgedeki gelirlerde ve nüfusta değişiklik gibi sebeplerle de tahrir yapılabiliyordu. Çalışmamıza konu olan 1565-1575 yılları arasında Sultan II. Selim’in tahta cülusu sebebiyle tahrir yapılmıştır. Bu dönemde Karahisar-ı Şarki sancağının tahririni ise Mamervan sancak beyi Ömer Bey yapmıştır. Bu tahrire ait Karahisar-ı Şarki ve Koyluhisar kazalarını içeren H. 977 (1569) tarihli iki adet mufassal tahrir defteri ve Ordu bölgesine ait tarihi tam olarak belli olmayan bir adet mufassal tahrir defteri mevcuttur.⁸⁵⁶ Bu defterlere ait icmal defterinde⁸⁵⁷ Padişah, Sancak beyi ve Beylerbeyi hasları ayrıntılarıyla gösterilmiş; daha sonra zeametler ve timarlar, en son da hizmet timarları olan Dizdar ve kale görevlilerine ait timarlar listelenmiştir.

1. Haslar

Daha öncede bahsedildiği gibi “Has” tabiri Padişah, hanedan üyeleri ve yüksek rütbeli memurlara tahsis edilmiş olan dirlikler için kullanılmaktaydı. Padişah ve hanedan üyelerine tahsis edilmiş olan haslar kayd-ı hayat şartıyla verilmişlerdi. Yüksek rütbeli devlet adamlarına verilenler ise tasarruf sahibinin görevi sona erene kadardı. Has sahibi görevden ayrıldığında ya da öldüğünde has göreve gelen kişiye

⁸⁵⁶ BOA, *TTD*. Nr: 482, BOA, *TTD*. Nr: 478 ve BOA, *TTD*. Nr: 716.

⁸⁵⁷ Bahsedilen icmal defterinin tarihi olmamakla birlikte üzerinde II. Selim’in tuğrası bulunmaktadır. Osmanlı arşivinde tasnif çalışmaları yapılırken bu tuğraya nazaran deftere II. Selim’in tahta cülusu tarihi olan H. 973 (1566) tarihi verilmiştir. Ancak bu defterin tarihi hakkında yaptığımız çalışma en erken H. 977 (1569) olması gerektiğini kanıtlamıştır. Bu konu üzerinde Giriş kısmında ayrıntılı olarak durulmuştur.

tevcih edilirdi.

İcmal defterine göre Karahisar-ı Şarki Sancağında haslara ayrılan gelirler iki kısma ayrılmaktadır. Bunlardan büyük bir kısmı “Hashâ-yı Hümâyûn” adı verilen padişah haslarına ayrılmışlardı. Padişah haslarına ayrılan gelir miktarı 1.751.333 akçedir.⁸⁵⁸ İcmal defterinde mevcut diğer has ise Karahisar-ı Şarki Sancak Beyi Mirza Ali Bey’in tasarrufundadır. Kayıтта 280.000 akçelik gelir verildikten sonra “*İlhak-ı İlâ-zalik ber mucib-i emr-i şerif*” başlığı altında 20.000 akçelik gelir daha yazılmıştır. Bu durumda ilk başlarda 280.000 akçe olarak tevcih edilen bu has, daha sonra gönderilen emr-i şerif üzerine 300.000 akçeye çıkmıştır.⁸⁵⁹

H. 979 (1571-1572) senesinde Karahisar-ı Şarki Sancakbeyi olarak tayin edilen Şahruh Bey’e, Sancar (Sencer) Sancak beyliği sırasında tasarrufunda olan 260.550 akçelik hasları karşılığı Karahisar-ı Şarki Sancağı’nın icmalli hasları tevcih edilmiştir. Bu haslardan arta kalarak “kabil-i ifraz” olmayan 5.450 akçelik hisseler de Şahruh Bey’e ziyadesiyle tevcih olunmuş; böylece haslarının toplamı 266.000 akçe olmuştur.⁸⁶⁰

2. Zeametler

Geliri en az 20.000 akçe ile en fazla 99.999 akçe arasında olan dirliklere zeamet denildiği daha önce belirtilmişti. İncelenen döneme ait icmal defterinde Karahisar-ı Şarki Sancağı’nda 11 adet zeamet görülmektedir. Bunlar muhtelif değerlerde olup 6 adet zeamet 20.000 akçe ile 48.000 akçe arasında değişmektedir. Bunlar sırasıyla şu şekildedir. En yüksek gelirli zeamet 48.000 akçe ile Sinan Kethüda’nın tasarrufundadır. Diğer zeametler ise 25.999 akçe ile Şadan’ın, 23.563 akçe ile Murad Han’ın, 21.800 akçe ile Mehmed veled-i Hamdullah’ın ve 20.679 akçe ile Kulu isimli zaimlerin üzerindedir.⁸⁶¹ Bunlardan başka 20.000 akçenin akçenin altında zeametler de icmal defterinde kayıtlıdır ki; bu kayıtların önünde [ ] [an] tabiri bulunmaktadır. Bu işaret zeametın sadece bu sancağa düşen kısmının defterde işlendiği, kalan miktarın ise hangi sancak dâhilindeki köyler tasarruf ediliyorsa o

⁸⁵⁸ BOA, *TTD*. Nr: 562, s. 6-14.

⁸⁵⁹ BOA, *TTD*. Nr: 562, s. 14-15.

⁸⁶⁰ BOA, *TRD*. Nr: 34, s. 214.

⁸⁶¹ BOA, *TTD*. Nr: 562, s. 15-16.

sancağın defterine işlendiğini göstermektedir.

Bu zeametlerden 1575 senesine kadar geçen zamanda değişikliğe uğramış olanların takiplerini ruznamçe defterlerinden ve Ruus defterlerinden yapabilmekteyiz. Örneğin, Sinan Kethüda'nın zeameti Halkulvâd seferine giderken yapılan yoklama defterinde 50.000 akçe olarak karşımıza çıkmaktadır.⁸⁶² Bu süreç içerisinde Sinan Kethüda'nın zeametine 2.000 akçelik hisse dahil edilmiş olduğu görülmektedir. Ancak bu tevcihe dair her hangi bir kayda ulaşabilmiş değiliz.

Sancaktaki zeametlerden birisi de Karahisar-ı Şarki Alaybeyi Yahya'ya aittir. Karahisar-ı Şarki Alaybeyi Yahya'nın H. 971 (1563-1564) senesinde öldüğüne ve 22.000 akçelik zeametinin Mustafa Ağa'ya tevcih edildiğine dair Ruus defterinde bir kayıt⁸⁶³ bulunmasına karşın, icmal defterinde "An zeamet-i Benam-ı Yahya Miralay-yı Liva-yı Karahisar-ı Şarki" şeklinde bir kayıt bulunmakta ve Karahisar-ı Şarki sancağında tasarrufunda bulunan gelirleri yazıldıktan sonra yekûnu 18.450 akçe olarak gösterilmektedir.⁸⁶⁴ Alaybeyi Yahya'nın ölümü üzerine 23.850 akçelik zeametinin 21.850 akçelik kısmını daha önce Şiryân haslarından 21.150 akçe zeametten mazul olan Ahmed'e tevcih edilmiştir. Bu kayıt ile icmal kaydı karşılaştırıldığında Alaybeyi Yahya'nın 5.400 akçelik hissesi Erzincan nahiyesi dâhilinde kaldığından icmalde yer almadığı görülmektedir.⁸⁶⁵

İcmal defterinde yer alan zeametlerden bir tanesi de 20.679 akçe ile Kulu'nun tasarrufundadır⁸⁶⁶. H. 979 (1571-1572) senesi Muharrem 16 tarihli ruznamçe kaydına göre Kulu'nun elindeki beratı mucebince tasarrufunda bulunan zeameti tekrardan tahrir olunmuş ve 20.000 akçe olan zeametine kabil-i ifraz olmayan 679 akçe ziyadesiyle tekrardan tevcih edilmiştir⁸⁶⁷. Aynı senenin Ramazan ayına gelindiğinde mezkur zeamet Kulu tahvilinden mahlûle düşmüş, Dergah-ı Ali yayabaşlarından

⁸⁶² BOA, MAD.Nr: 6107, s. 118; Bununla birlikte 979 tarihli olup, İnebahtı seferinden dönen sipahilerin yoklama defteri olduğunu düşündüğümüz BOA, MAD. Nr: 15324 numaralı defterde Sinan Kethüda'nın zeameti 50800 akçe olarak görülmekte ve Sinan Kethüda'nın Erzurum Beylerbeyi ile serhad hizmetinde olduğundan dolayı seferde bulunmadığı ve zeametine dahl olunmaması gerektiği kaydedilmiştir.

⁸⁶³ BOA, KKT. Nr: 219, s. 119.

⁸⁶⁴ BOA, TTD. Nr: 562, s. 15.

⁸⁶⁵ BOA, TRD. Nr: 33, s. 234.

⁸⁶⁶ BOA, TTD. Nr: 562, s. 16.

⁸⁶⁷ BOA, TRD. Nr: 33, s. 227.

Magosa kalesi muhasarasında yararlılık gösteren ve Dergah-ı Ali çavuşlarına ilhak edilerek kanunları üzere 26.000 akçe zeamete hükm-i şerif verilen Hüseyin Çavuşa 5.621 akçe noksanı düşenden teknil olunmak üzere tevcih edilmiştir⁸⁶⁸. Bu zeamet hakkında daha sonraki devirlere ait bir kayda rastlanılmamıştır.

İcmal defterindeki bir diğer kayıt ise Mehmet veled-i Hamdullah'ın tasarrufunda olan 21.100 akçelik zeamet kayıdır.⁸⁶⁹ Zaim Mehmed'in H. 979 (1571-1572) senesine geldiğimizde ölmüş ve zeametinin mahlûle düşmüş olduğu görülmektedir. Bu zeamete Divan-i Âli kâtiplerinden yevmi on sekiz akçe ulufesine bedel olarak Rum vilayetinden 18.000 akçe timara hüküm verilip, müyesser olamayan Katib Ahmed talip olmuş ve ulufesine bedel olarak 20.000 akçe zeamet 2.000 akçe ziyadesiyle tevcih edilmiştir.⁸⁷⁰ H. 980 (1572-1573) senesi Saferinin 26'sında Katib Ahmed zeametinin içerisinde kalan 1.100 akçelik hissenin mahlûl olduğunu belirterek kendisine verilmesini talep etmiş, zikir olan hisseden 940 akçeliği ber vech-i terakki olarak verilmesi konusunda Erzurum Beylerbeyisi'ne emr-i şerif verilmiş, ve zeamete dâhil olunan terakkiden başka kabil-i ifraz olmayan 160 akçe ziyadesiyle biriktirilerek 21.100 akçe üzere Katib Ahmed'e tevcih edilmiş ve beratı yenilenmiştir.⁸⁷¹

İcmal ve Ruznamçelerden takibinin yapılabildiği son zeamet ise Murad Han isimli zaim aittir. 26.000 akçe zeamete mutasarrıf olan bu zeametın tamamı icmal defterinde kayıtlı değildir⁸⁷². Zeametın 2.467 akçelik kısmı Trabzon nahiyesinde bulunan karye ve cemaatlerin hâsıllarından oluşmaktadır. Bu zeamet Murad Han'ın ölümüyle mahlul kalmış ve Dergah-ı mualla yayabaşlarından olup Rum eyaleti ifrazından 26.000 akçe zeamet alması için emr-i şerif verilip müyesser olmayan Cafer'e tevcih edilmiştir.⁸⁷³

Yukarıda gösterilmeye çalışıldığı gibi 1565-1575 yılları arasında, icmal defterinde yer alan on bir adet zeametden sadece dört adet zeamette değişiklik meydana gelmiştir. Kalan yedi adet zeamet hakkında incelenen dönem içerisinde her hangi bir

⁸⁶⁸ BOA, TRD. Nr: 33, s. 250.

⁸⁶⁹ BOA, TTD. Nr: 562, s. 16.

⁸⁷⁰ BOA, TRD. Nr: 33, s. 232.

⁸⁷¹ BOA, TRD. Nr: 36, s. 493.

⁸⁷² BOA, TTD. Nr: 562, s. 15.

⁸⁷³ BOA, TRD. Nr: 33, s. 235.

işlem yapılmamıştır.

3. Timarlar

Osmanlı dirlik sistemi içerisinde en küçük birimi teşkil eden dirlik timarlardır. İncelenen döneme ait timar icmal defterinde (TTD. Nr: 562) Karahisar-ı şarki sancağında mevcut olan timarların sayısı 1.013 adettir. Bu rakam Aynî Ali Efendi'nin risalesinde 940 adet olarak görülmektedir.⁸⁷⁴ Bunları tasarruf şekillerine göre “ müstakil timar, be-nevbet timar, müşterek timar ve hizmet timarı (maaş karşılığı verilen timarlar)” şeklinde dört kısma ayrılabilir. İcmal defterinde kayıtlı olan bu timarların takibi Ruznamçe, Ruus, İcmal ve Mühimme defterlerinden yapılabilmektedir.

a. Müstakil Timarlar

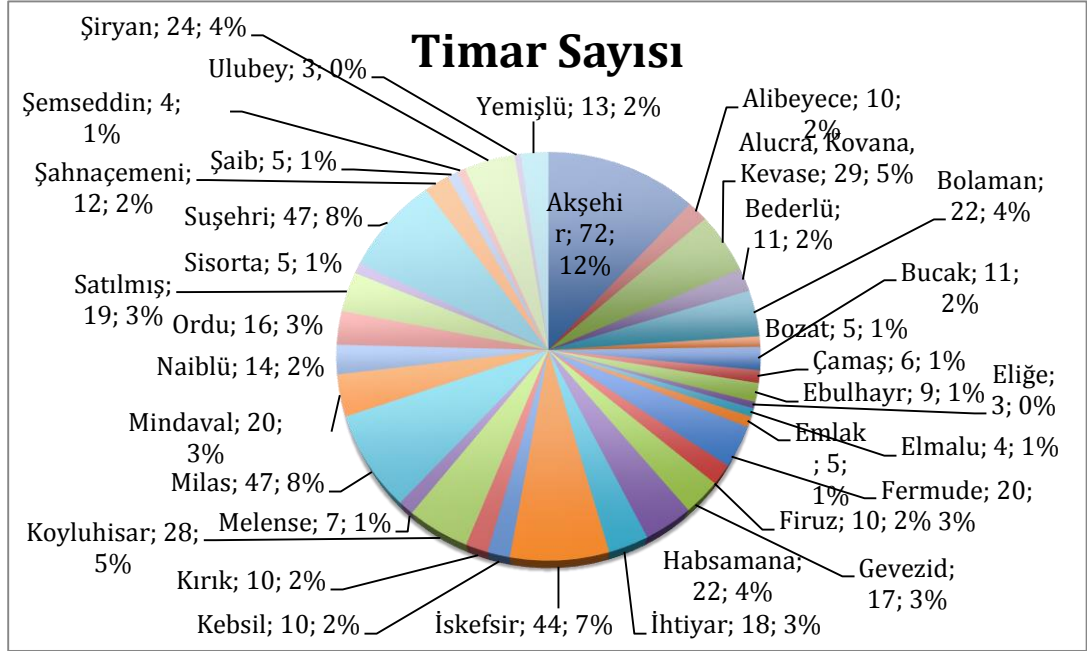
Karahisar-ı şarki sancağında mevcut timarların yarısından fazlası (1.013 timardan 602 tanesi) müstakil timarlar oluşturur. Bu timarların gelirleri 300 akçe ile 18.016 akçe arasında değişmektedir.

Karahisar-ı Şarki sancağında bulunan müstakil timarlar arasında 43 adet timarın 1000 akçeden küçük olduğu görülmektedir. 1000 akçe ile 5000 akçe arasında değişen hasıllara sahip müstakil timarların sayısı ise 455 adettir. Kalan timarlardan 92 adeti 5000 ile 10000 akçe arasında; 12 adeti ise 10000 akçe ve üzerindedir.

---

⁸⁷⁴ Aynî Ali Efendi, *Kavanîn-i Ali Osman* s. 26/a.

Grafik I: Karahisar-ı Şarki Sancağında Müstakil timarların nahiyelere göre dağılımı

Yukarıdaki grafikte görüldüğü üzere Karahisar-ı Şarki sancağında müstakil timarların nahiyelere göre dağılımında belli bir oran yoktur. En fazla timar sayısına sahip nahiyeler sırasıyla Akşehirabad (72), Milas (47), Suşehri (47) ve İskefsir (44) nahiyeleridir. Bu sayı diğer nahiyelerde giderek azalmaktadır. En az timar barındıran nahiyeler ise Eliğe ve Ulubey (3) nahiyeleridir. Diğer nahiyelerle ilgili sayılar grafikte gösterildiğinden dolayı burada ayrıca belirtilmeyecektir. Nahiyeler arasındaki timar sayılarında bu büyük farkın sebebi timar tasarrufuna tahsis edilmiş olan karye ve diğer gelirlerin sayılarındaki fark yani nahiyenin büyüklüğüdür.

1565-1575 Yılları arasında Ruznamçe defterlerinin verdiği bilgilere göre tevcihi yapılan müstakil timar sayısı toplamda 156 adettir. Bunların senelere göre dağılımı şu şekildedir. H. 974 (1566-1567) senesinde 14, H. 979 (1571-1572) senesinde 53 adet ve H. 980(1572-1573) senesinde ise 89 adet müstakil timar muhtelif sebeplerle diğer sipahilere tevcih edilmiştir. Tevcih edilen bu timarların nahiyelere göre dağılımı ise şu şekildedir.

Tablo V: Karahisar-ı Şarki Sancağında tevcih edilen timarların nahiyelere göre dağılımı.

Nahiye	Timar Sayısı	Nahiye	Timar Sayısı
Akşehirabad	20	Milas	13
Bolaman	11	Suşehri	11
İskefsir	6	Satılmış	10
İhtiyar	6	Koyluhisar	8
Fermude	6	Kırık	6
Çamaş	5	Ordu	5
Bucak	4	Kebsil	4
Bederlü	4	Şaib	3
Gevezid	3	Naıblü	3
Alucara (Kovana-Kevase)	3	Şıryan	3
Alibeyece	3	Melense	2
Habsamana	2	Ulubey	2
Elmalu	2	Yemişlü	1
Eliğe	2	Mindaval	1
Ebulhayr	2	Şahnaçemeni	1
Bozat	2	Sisorta	0
Firuz	1	Şemseddin	0
Emlak	1		

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere incelenen tarihler arasında en fazla timar tevcihi Akşehirabad (20) nahiyesinde yapılmıştır. Akşehirabad'ı Milas (13), Suşehri (11), Bolaman (11) ve Satılmış (10) nahiyeleri takip etmektedir. Diğer nahiyeler arasında Sisorta ve Şemseddin nahiyelerinde 1565-1575 yılları arasında hiç müstakil timar tevcihi yapılmadığı görülmektedir.

b. Be-nevbet Timarlar

Bir timara birden fazla kişinin ayrı beratlarla tasarruf ettiği timarlara be-nevbet timarlar denilmektedir. İcmal defterinde kayıtlı 120 adet be-nevbet timar vardır. Bu timarlardan 6 tanesinin geliri 1.000 akçeden azdır. Bunların en küçüğü 300 akçelik olup icmalde sadece 1 kişi tasarrufunda görünmektedir.⁸⁷⁵ Be-nevbet timarlar en az iki kişinin tasarrufunda oldukları halde icmale neden tek kişi yazılmış olabileceği

⁸⁷⁵ BOA, TTD. Nr: 562 s. 102.

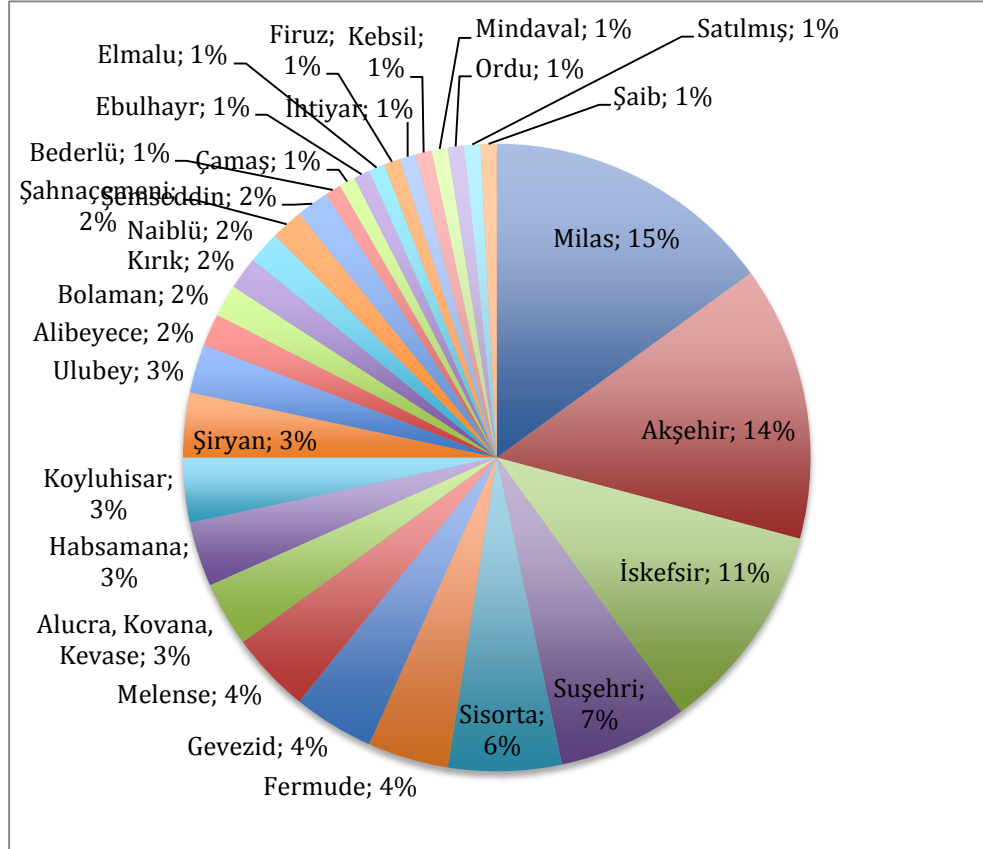
hususunda her hangi bir kayıt, kanunname gibi bilgi bulanamamıştır. Bizim kanaatimiz katibin sehven “be-nevbet” notunu düştüğü veya defterin düzenlendiği esnada timarın diğer hissesinin mahlul olduğu yönündedir. İcmal defterinde kayıtlı olan en yüksek gelirli be-nevbet timar ise Ordu nahiyesinde 6.000 akçe ile 4 adet sipahinin tasarrufundadır. Defterdeki kayıta isimlerinin yanında “*sefer vaki oldukça iki eşkün eşerler*” ibaresinden bunların sefer zamanları ikişer olarak nöbetleşe gittikleri anlaşılmaktadır.⁸⁷⁶

Timar icmal defterinde bulunan 120 adet be-nevbet timardan 58 adedi 2’şer sipahinin tasarrufundadır. Bu oran yüzdeliğe vurulduğunda %48’e denk gelmektedir. 3’er kişinin tasarrufunda olanlar ise %22 ile 26 adettir. 4’er kişinin tasarrufunda olanlar %11 ile 13 adet, 5’er kişinin tasarrufunda olanlar %8 ile 10 adet, 6’şar kişinin tasarrufunda olanlar %3 ile 4 adet, 7’şer kişinin tasarrufunda olanlar %2 ile 3 adettir. Kalanlar ise %1’lik dilimle 8,9,10,11 ve 13’er sipahi tarafından tasarruf edilmektedir. Bu timarlar arasında aynı hisseye müştereken tasarruf eden kardeşler de mevcuttur. Toplamda 13 adet olan bu timarların bazılarında timar iki kardeşe be-nevbet olarak tevcih edilmiş iken, bir kısmında kardeşler sadece bir hisseyi tasarruf etmektedirler.⁸⁷⁷ Bu bakımdan be-nevbet timar içerisinde aynı zamanda müşterek timara da tesadüf etmiş oluyoruz. Öyleyse; devlet, bir timarı müşterek olarak tahsis ederken bunun müstakil timar ya da be-nevbet timardan bir hisse olmasını önemsememiştir. Devlet mahlûle düşmüş timarın veya hissenin tasarrufunu yarar olarak gördüğü her hangi bir sipahizadeye veya sipahizadelere müşterek olarak verebiliyordu.

⁸⁷⁶ BOA, TTD. Nr: 562 s. 132.

⁸⁷⁷ BOA, TTD. Nr: 562 s. 29, 41, 45, 62, 76, 101, 104, 106, 111, 119, 129, 164.

Grafik II: Karahisar-ı Şarki Sancağında be-nevbet timarların nahiyelere göre dağılımı

Grafikte de görüldüğü üzere be-nevbet timarların dağılımında en büyük pay %15 dilim ile Milas (17 adet) nahiyesine aittir. Onu %14 ile Akşehir (17 adet), %11 ile İskefsir(13 adet), %7 ile Suşehri (8 adet) ve %6 ile Sisorta (7 adet) nahiyesi takip etmektedir. Fermude, Gevezid ve Melense (5'er adet) nahiyeleri bu grafikte %4'lük, Alucara (Kovana-Kevase), Habsamana (4'er adet) ve Ulubey (3 adet) nahiyeleri %3 lük, Alibeyece, Bolaman, Kırık, Naıblü, Şahnaçemeni ve Şemseddin (2 adet) nahiyeleri ise %2'lik dilime sahiplerdir. Sancak dahilinde be-nevbet timarların en az bulunduğu nahiyeler ise %1'lik dilimle Çamaş, Elmalı, Ebulhayr, Firuz, İhtiyar, Kebşil, Mindaval, Ordu, Satılmış ve Şaib (1'er adet) nahiyeleridir.

1565-1575 yılları arasında tevcih edilen be-nevbet timar sayısı toplamda 34'tür. Bunlardan 9 (%27) tanesi H. 974 (1566-1567) tarihinde, 11 (%32) tanesi H. 979(1571-1572) tarihinde ve 14 tanesi (41) H. 980 (1572-1573) tarihinde tevcih

edilmiştir.

İncelediğimiz dönemde tevcih edilen be-nevbet timarların nahiyelere göre dağılımı şu şekildedir: 1565-1575 yılları arasında en fazla tevcih yapılan nahiyeye %32 ile Akşehirabad nahiyesidir. Daha sonra %12 ile Suşehri, %9 ile Habsamana %6 ile Fermude, Melense ve Sisorta, %3 ile Alibey, Bucak, Çamaş, İhtiyar, İskefsir, Koyluhisar, Mindaval, Naiblü, Şaib ve Ulubey nahiyeleri 1'er tevcihle en az tevcih yapılan nahiyelerdir.

c. Müşterek Timarlar

Bir yönüyle be-nevbet timara benzese de müşterek timarlarda, sadece bir adet berat verilir ve müştereken tasarruf eden sipahilerden birisi öldüğünde veya bir şekilde hissesi mahlûl kaldığında timar bir bütün olarak diğer iştirakçiye verilebilirdi. Eğer tasarruf edenlerin hepsinden mahlûle düşerse be-nevbet hisse bütün olarak başkasına tevcih edilirdi. Be-nevbet timarlarda ise hisse tasarruf eden her sipahiye ayrı ayrı beratlar verilmek kanundur; bunlarda timarın tamamı değil sipahiden boşalan hisse başka bir sipahiye berat karşılığı verilirdi. Her iki timar çeşidinde de sipahiler nöbetleşe sefere giderlerdi. İhtiyaca göre müşterek timarlarda tasarruf eden sipahilerin hepsi birden de gidebilirdi.⁸⁷⁸ Müşterek timarlar ölen bir sipahinin yarar olan oğullarına tezkireli timar bozulmamak üzere verilirdi.⁸⁷⁹

İcmal defterine göre Karahisar-ı Şarki sancağında 22 adet timar müştereken tasarruf olunmaktadır. Bu sayıya maaş karşılığı timar alanlar dâhil değildir. Müşterek timarların en yoğun olduğu nahiyeye İskefsir nahiyesidir. 4'er adet müşterek timarın olduğu bu nahiyeyi 2'şer adet timarla Suşehri, Milas, Şıryan ve Şaib izlemektedir. Alucara (Kovana-Kevase), Emlak, Şahnaçemeni, Habsamana, Ordu, Çamaş, Ulubey, Bederlü, Fermude, Şemseddin ve Ebulhayr nahiyelerinde ise 1'er adet timar müşterek olarak tasarruf olunmaktadır. Ancak bu sayılar sürekli olarak aynı kalmıyorlardı. Daha önce de belirttiğimiz gibi bir sipahinin timarı her hangi bir sebepten mahlûle düştüğünde timarı oğullarına müştereken tevcih edilirdi. Bu ise müşterek timar sayısının sürekli olarak değişmesine olanak tanımaktaydı.

⁸⁷⁸ BOA, MAD.Nr: 142, s. 370-b.

⁸⁷⁹ BOA, TRD. Nr: 36, s. 491.

1565-1575 yılları arasında Karahisar-ı Şarki sancağında 37 adet timar müştereken sipahizadelere tevcih edilmiştir. Bunların 3 tanesi H. 974 (1566-1567) senesinde, 10 tanesi H. 979 (1571-1572) senesinde ve kalan 24 tanesi ise H. 980 (1572-1573) senesinde tevcih edilmiştir. Bu timarların büyük çoğunluğu ölen babalarının timarının tezkireli bozulmamak üzere iki kardeşe müştereken verilmiştir. Ancak müştereken timar tasarruf eden kardeşlerden birisi vefat ettiği yâda bir şekilde timarı mahlûle düştüğü takdirde hissesi ya ölen sipahinin oğluna diğer şeriklerle müştereken tasarruf etmek üzere tevcih edilir veya timarın tamamı müştereken tasarruf eden kardeşe tevcih edilirdi.⁸⁸⁰ Bazı durumlarda ölen sipahinin hissesi timar tasarruf etmeyen diğer karındaşına da tevcih edilebiliyordu.⁸⁸¹

d. Hizmet Timarları

Sancak dâhilinde kalelerin korunması, tamiri vs. gibi muhtelif görevlerde bulunan personelin maaşlarının karşılığında tevcih edilen timarlara hizmet timarı denilmektedir. Bu timarlar tevcih edilen kişi görevde kaldığı sürece tasarrufunda kalıyorlardı, bir ölüm yâda görevden ayrılma durumunda timar yerine geçecek görevliye tevcih ediliyordu.

Karahisar-ı Şarki sancağı dahilindeki 5 adet kalenin muhtelif hizmetlerinin yapılması karşılığında bu kale erlerine toplam 269 adet timar tevcihi yapılmıştır. İcmal defterinde “Müstahfizân-ı Kala-yı .....” veya azepler için “Azebân-ı kala-yı.....” şeklinde yer alan bu timarların gelirleri 300 akçe ile 7.600 akçelik arasında değişmektedir.

⁸⁸⁰ BOA, MAD.Nr: 142 s. 371/a.

⁸⁸¹ BOA, TRD. Nr: 36, s. 473, 486, 519.

Tablo VI: Karahisar-ı Şarki Sancağı dâhilindeki kalelerde timar tasarruf eden görevliler

Görevi	Karahisar-ı Şarki	Sisorta	Habsamana	Milas	Koyluhisar
Anbari	2	-	-	-	1
Azablar	10	-	-	-	-
Bevvab	3		2		1
Bölükbaşı/Serbölük	9	1	-	-	-
Çavuş-ı Merdan	1	-	-	-	-
Dizdar	1	1	1	1	1
Merdan-ı Kal'a	-	-	11	-	1
Haddad (Zımmi)	1	-	-	-	-
İmam/Hatib/İmam-ı Mescid	1	1	1	1	1
Katib	1	-	-	-	-
Kayyum/Farraş/Çerağdar	1	-	-	-	-
Kale Kethüdası	1	1	1	1	1
Kundagi/Topi/Sertopi (Kundakçı/Topçu/Topçubaşı)	3	-	-	-	1
Merdan/yiğitler	71	9	50	21	55
Meremmetçi/Asiyabi/Rah-ı Abi (Suyolcu) (Zımmi)	2	-	-	-	-
Müezzin	1	-	-	-	-
Surbani	1	-	-	-	1
Tabbal	1	-	-	-	1
Cebe	1	-	-	-	-
Nakkare	1	-	-	-	-
Toplam	112	13	56	24	64

Yukarıda da görüldüğü gibi toplamda 269 adet kale görevlisine maaşları karşılığında timar verilmiştir. Bunlar daha önce de belirttiğimiz gibi 300 akçe ile 7.600 akçe arasında değişmektedir. 7.600 akçelik en yüksek gelirli timar Karahisar-ı Şarki kalesi dizdarı Mahmud'a tevcih edilmiştir. En düşük gelirli (300 akçe) timar ise Sisorta kalesi müstahfizlarından Hasan'a verilmiştir.

1565-1575 yılları arasında hizmet timarları arasından dizdarlık tevcihleri yapılmıştır. Bu tevcihleri birinci bölümde "Dizdarlar" bahsinde incelediğimizden dolayı tekrar olmaması açısından burada tekrar açıklama lüzumu görmedik.

B. 1565-1575 YILLARI ARASINDA YAPILAN TİMAR TEVCİHLERİ

Osmanlı devletinin askeri gücünün en önemli kısmını oluşturan timarlı sipahilerin tayin ve tevcih işlemleri karmaşık bir bürokratik muameleli kapsamaktadır. Timarlı sipahilerin eyaletteki en yüksek komutanı ve vekil-i saltanat olarak beylerbeyi timar tevcihinde yetkili makamdır. Beylerbeyileri eyaletin kanununa göre belli bir miktarın altındaki timarları kendisi tevcih etme hakkına sahiptir. Ancak bu tevcihleri de merkeze bildirmek zorundaydı. Beylerbeyilerinin kendi divanlarını meşgul eden konuların en başında timar tevcihi ve anlaşmazlığı meseleleri geliyordu. Timar işlerini düzenlemek amacıyla timar sisteminin uygulandığı her vilayette bir timar defterdarı bulunmaktaydı.

Timarların tevcihinde bürokratik işlemler, timara talip olan sipahi için merkeze sunulan arz ile başlar. Arzları kural olarak timarın bulunduğu sancağın alaybeyi yapardı.⁸⁸² Bununla birlikte timara talip olan sipahinin merkeze gelerek bizzat arzda bulunması da mümkündür. Bu gibi durumlarda çoğunlukla merkezden timarın durumu ve talip olan sipahi hakkında bilgiler sancağın alaybeyinden sorulurdu.⁸⁸³ Kale görevlilerine verilecek timarlar için kalenin dizdari arz sunardı.⁸⁸⁴ Arzın ardından timar tevcihi ile ilgili bürokratik işlemler başlardı.

Elimizdeki kayıtlara göre; 1565-1575 yılları arasında tevcih edilen timarların 177 tanesinde arzı sunan kişinin kimliği belirtilmiştir. Bu kayıtlara göre timarların 4 tanesi Erzurum Beylerbeyinin, 71 tanesi sancak beyinin, 11 tanesi sancak beyi kaimmakamının, 23 tanesi alay beyinin, 42 tanesi sipahinin kendisinin, 9 tanesi ise kadı veya naibin arzı üzerine tevcih edilmiştir. Bunlarla birlikte başka sancakların

⁸⁸² Halil İnalçık, "Osmanlı Bürokrasisinde Aklam ve Muamelat, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1, İstanbul 1980, s. 1-2.

⁸⁸³ Afyoncu, *a.g.t.*, s. 47; Halil İnalçık, "Aklam ve Muamelat", s. 2.

⁸⁸⁴ BOA, *KKT*. Nr: 219, s. 137 "Karahisar Dizdârı mektûb gönderüb ..... yeri malhûl olmağın işbu İbrahim için her vechle muhildir deyü inâyet ricasına arz etmeğın...."; Abdülâtif Armağan, "XVI. Yüzyılda Teke Sancağı'nın Yönetimi ve Yöneticileri", *AÜ. DTCF. Türkoloji Dergisi*, C. 18, S. 1, Ankara 2011, s. 285.

beyleri⁸⁸⁵, diğer eyaletlerin beylerbeyileri⁸⁸⁶, vilayet timar defterdarları⁸⁸⁷, mal nazırlarının⁸⁸⁸ da timar için arzda buldukları görülmektedir. Sipahi sefer harici bir görevde bulunuyorsa, bulunduğu görevdeki amiri de timar veya terakki için arz gönderebiliyordu. Örneğin, kendir hizmetinde istihdam olunan Suad oğlu Maksud isimli sipahi için kendir hizmetinde bulunduğundan dolayı kendir emini tarafından merkeze timar arzı sunulmuştur.⁸⁸⁹

Arz merkezde defterlerdeki kayıtların kolayca bulunmasını sağlayacak unsurları içermek zorundaydı. Arzda, timarın bulunduğu sancak, nahiye, daha önceki sahibinin kim olduğu belirtilmelidir.⁸⁹⁰

Arzın sunulmasıyla birlikte tevcih prosedürü işlemeye başlar ve bürokrasi harekete geçerdi. Kadı, Alaybeyi gibi yönetici zümrenin sunduğu arzlarda öncelikle arzın sahihliğini tespit için gönderenin mührüne bakılırdı. Eğer mühür gerçek değil ise arz işleme konulmazdı. Mühür doğrulandığı takdirde “tatbik-mutabıkdır” formülüyle gerçekliği vurgulanırdı. Daha sonra timarın o andaki durumunun anlaşılması için defterhaneye gönderilerek defter kayıtları çıkarılırdı. Buna göre timarın mahlûl olup olmadığı, kimin elinde olduğu, yıllık geliri vb. gibi bilgiler işlenirdi.⁸⁹¹ Bu işlemlerden sonra arz tekrar divana gönderilir, burada yapılacak işlemlere binaen sadrazamın buyuruldusu çekilirdi ve buyuruldunun bir sureti ruus defterlerine kayd edilirdi. Buradaki işlemlerden sonra arz tahvil kalemine gönderilir, tahvil defterlerinde timarın kaydı bulunur ve eğer bir yanlışlık yoksa tahvil hükmü yazılarak deftere kaydedilirdi. Bu işlemlerden sonra arz berat tezkiresinin hazırlanması için tekrar defterhaneye gönderilirdi. Tezkirelerin yazılıp onaylanmasından sonra timar ruznamçe defterlerine bir sureti kaydedilirdi.⁸⁹² Görüldüğü gibi timar tevcih işlemi için tutulan defterlerde

⁸⁸⁵ BOA, *TRD.* Nr: 34, s. 217, 218, 221.(Trabzon Sancak Beyi Ömer Bey); BOA, *TRD.* Nr: 36, s. 522,531(sabık sancak beyi); BOA, *KKT.* Nr: 223, s. 28, 41 (Siird sancak beyi); BOA, *KKT.* Nr: 226, s. 316 (İspir Sancak Beyi); BOA, *KKT.* Nr: 230, s. 306 (Trabzon Sancak Beyi Ömer Bey).

⁸⁸⁶ BOA, *TRD.* Nr: 33, s. 340 (Sâbık Mısır Beylerbeyisi İskender Paşa mektûb gönderüb.....).

⁸⁸⁷ BOA, *KKT.* Nr: 229, s. 175 (Erzurum timâr defterdârı Yusuf mektûb gönderüb.....).

⁸⁸⁸ BOA, *KKT.* Nr: 219, s. 51 (Erzurumda nâzır-ı emvâl olan İbrahim mektûb gönderüb ..... Mahmud bin İbrahim ..... bir tahvilde kırk bin akçe ziyade olub sa'yı mukabelesinde Erzurumda gönüllü gediği ricasına arz etmeğin buyuruldu).

⁸⁸⁹ BOA, *KKT.* Nr: 224, s. 237.

⁸⁹⁰ Halil İnalçık, “Aklam ve Muamelat”, s. 3; Mehmet Doğan, “Osmanlı Timar Sistemi’nde Tevcih Prosedürü”, *ÇKÜ. SBE Dergisi*, C. 2, S. 1, Çankırı 2011, s. 5-6; Afyoncu, *a.g.t.*, s. 48.

⁸⁹¹ Mehmet Doğan, “*a.g.m*”, s. 7, Afyoncu, *a.g.t.*, s. 48.

⁸⁹² Afyoncu, *a.g.t.*, s. 51.

kayıt sırası ruus, tahvil ve ruznamçe defteri şeklindedir. Tevcih kaydının önce ruus defterine buyurulduyu yazılır, buna istinaden çıkarılan tahvil hükmü ile berat tezkiresi yazılır ve son olarak ruznamçe defterine kaydedilirdi.⁸⁹³

Ayrıca bir de beylerbeyi veya serdar tezkireleri sonucu yapılan tevcihler bulunuyordu. Timarlar tezkireli ve tezkiresiz timarlar olmak üzere iki kısma ayrılmaktaydı. Beylerbeyiler belli bir miktarın altında olan timarları kendileri tevcih edebilirken, o miktarın üstünde olan timarlar için ancak tezkire yazabiliyorlar ve bu timarlar merkezde tevcih ediliyordu.⁸⁹⁴ Bu gibi timarlara talip olanlar şahsen veya onun adına sancak beyi, alaybeyi gibi amiri durumunda olanlar vasıtasıyla beylerbeyi divanına müracaat ederlerdi. Beylerbeyi divanında durum incelenir ve timarın tevcihi uygun görüldüğü takdirde berat hazırlanarak tevcih edilmesi için bir tezkire hazırlanarak merkeze gönderilirdi. Bu tezkireler için de buyuruldu yazılarak tahvil kalemine gönderilir ve tahvil hükmü yazıldıktan sonra defterhane tarafından berat tezkiresi hazırlanarak ruznamçe defterlerine kaydedilirdi.⁸⁹⁵

Bu işlemler bittikten sonra sıra beratın hazırlanmasına gelirdi. Beratlar tezkireye göre hazırlanırlardı. Berat hazırlama işini Beylikçi kalemi veya Defterhane yapardı. Bazı durumlarda sipahilerin timarlarını tezkire ile tasarruf ettikleri görülmektedir. Bu durum şüphesiz beratlarını alırken ödeyecekleri berat harcını ödememek için uyguladıkları bir kaçış yöntemi idi.⁸⁹⁶

1. İbtida Timar Tevcihleri

Sözlükte, “başlama, başlangıç, baş, evvel” anlamına gelen ibtida⁸⁹⁷ kelimesi, Osmanlı Timar sistemi içerisinde, “timarların ilk tevcihinde verilen en az miktara” denirdi. İbtida olarak tevcih edilen timar iki kısımdan oluşurdu. Bunun bir kısmını “kılıç”, diğer kısmını ise hisseler oluştururdu. Kılıç timarın çekirdeğini oluştururdu ve parçalanıp dağıtılması kanuna aykırıydı⁸⁹⁸ ve eğer dağıtılarak hisse itibarıyla bir timara

⁸⁹³ Timarların tevcihinde yürütülen bürokratik işlemlerin defterlere yansımaları konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Bilgin Aydın, *a.g.t.*, s. 101 vd.

⁸⁹⁴ Eyaletlerin tezkireli timarlarının sınırını daha önce belirtmiştik. Bkz. Giriş kısmı Tezkireli Timarlar bahsi.

⁸⁹⁵ Afyoncu, *a.g.t.*, s. 51.

⁸⁹⁶ Afyoncu, *a.g.t.*, s. 58.

⁸⁹⁷ Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türki*, Çağrı Yayınları, 2. Baskı s. 64.

⁸⁹⁸ Mithat Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 4-5.

ilhak olursa kanuna aykırı olduğundan reddedilirdi⁸⁹⁹. Bazı durumlarda tevcih edilen timar hisseler çıkarılarak sadece kılıç olarak verilmiştir. O zaman buna *ibtida kılıç* denirdi.⁹⁰⁰ Bir kılıca birden fazla kişinin tasarruf etmesi veya bir kişinin birden fazla kılıca tasarrufu kanuna aykırıydı. Bu kural ancak babalarının timarı tek beratla “ber vech-i iştirâk” olarak tevcih edilen kardeşler tarafından tasarruf edildiğinde bozulabiliyordu. Bunun da bir takım şartları vardı. Timar iki kardeş tarafından tasarruf edilmeli ve babalarının timarı olması zorunlu idi. Başka bir sipahiden mahlûl olan timara müştereken tasarruf edilmezdi.⁹⁰¹

İbtidaların miktarı eyaletler arasında farklılık gösterir ve her eyaletin gelir durumuna göre değişebilirdi. Örneğin Rumeli’nde iptida timar 6.000 akçe olup bunun 3.000 akçesi kılıç, kalanı hissedir. Karahisar-ı Şarki Sancağı'nın bağlı olduğu Erzurum Vilayeti’nde ise 6.000 akçe olan iptida timarın, 2.000 akçesi kılıç kalanı hissedir.⁹⁰²

Osmanlı devletinde kural olarak sipahizade ya da askeri sınıftan olmayanlara timar tevcihi yapılmazdı. Aynî Ali Efendi bu konuyla ilgili "*eben ve cedden sipâhizâde olmayan bir tarikiyle timâra duhûl etmek kânûna muhâliftir*" demiştir. Her ne kadar “*reayaya kılıç kuşanmak yoktur*” prensibi kabul edilmiş olsa da; özellikle sefer zamanlarında gönüllü olarak sefere giden ve yararlılık gösterenlere de timar verilebiliyordu.⁹⁰³ Bundan başka reayadan birisinin eşkıyaların yakalanmasında, tahrirde ve bir takım angaryalarda veya gönüllü olarak katıldıkları seferlerde yararlılık göstermesi sonucu timarlar tevcih edilmiştir⁹⁰⁴.

Timarlı sipahi, timarının bulunduğu sancakta oturmak zorundaydı. Aksi takdirde timarı elinden alınarak oturduğu sancakta timar tevcihi yapılırdı. Örneğin, Budin vilayeti Segedin sancağında timardan mazul olup, Rum ifrazından timara hüküm-i şerif verilen Mehmed’e Karahisar-ı Şarki sancağında olması sebebiyle Rum

⁸⁹⁹ Aynî Ali Efendi, *Kavanîn-i Alî Osman*, s. 30/a.

⁹⁰⁰ Sertoğlu, *a.g.e.s.* 94.

⁹⁰¹ Sertoğlu, *a.g.e.* s. 85.

⁹⁰² Sertoğlu, *a.g.e.* s. 88, Aynî Ali Efendi, *Kavanîn-i Alî Osman*, s. 28/a.

⁹⁰³ Aynî Ali Efendi, *Kavanîn-i Alî Osman*, s. 32-32/a.

⁹⁰⁴ Uğur Altuğ, II.Murad Dönemine Ait Tahrir Defterlerinin Yayına Hazırlanması ve Bu Malzemeye Göre Timar Sistemi, Demografi, Yerleşme ve Topoğrafya Üzerinde Araştırmalar, Basılmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi SBE, Ankara 2010, s. 124.

vilayetinde değil de Karahisar-ı Şarki sancağından timar tevcih edilmiştir.⁹⁰⁵

Karahisar-ı Şarki Sancağı'nda 1565-1575 yılları arasında tevcih edilen timarlar arasında iptida timar tevcihleri önemli bir yer tutmaktadır. Bu tarihler arasında tutulmuş olan ruznamçe defterlerine bakıldığında bu sancakta toplamda 262 adet timar, zeamet ve has tevcihi yapılmıştır. Bunlardan 200 adeti (%77) ibtida timar tevcihidir. Yapılan ibtida timar tevcihleri temel olarak iki kategoride toplanabilir.

a. Sipahi ya da Sipahi Yakınına Timar Tevcihi

Timar bir şekilde mahlûle düştüğünde üzerine kayıt ettirme hakkı en başta sipahizadenindir. Bir sipahizadenin timar tasarruf edebilmesi için babasının ölmüş olması, sefere gidecek gücü olmaması ya da "min ba'd kendiye dirlik olmamak" şartıyla timarından feragat etmesi gerekiyordu. Aksi takdirde babası sağ ve timar tasarruf eden sipahizadelerin timar alması kanuna aykırıydı.⁹⁰⁶

Karahisar-ı Şarki Sancağı'nda 1565-1575 yılları arasında yapılan ibtida timar tevcihlerinde en yüksek oranı sipahizadelere veya sipahi kardeşlerine yapılan tevcihler tutmaktadır. Yukarıda bahsedilen 200 adet ibtida timar tevcihinden 137 tanesi (%69) bu guruba girmektedirler. Sipahizadelere yapılan bu tevcihleri, tevcih edildikleri yıllara göre sıralayacak olursak H. 974 (1566-1567) senesinde 14 adet (%14), H. 979 (1571-1572) senesinde 33 adet (%24) ve H. 980 (1572-1573) senesine geldiğimizde ise 91 adettir. (%66). H. 979 (1571-1572) ve özellikle H. 980 (1572-1573) senelerinde bu sayının artmasının en büyük sebebi 1570 -1571 senesi arasında cereyan eden Kıbrıs Seferi ve 1571 senesinde İnebahtı deniz seferinin meydana gelmiş olmasıdır.

1565-1575 yılları arasında tevcihleri yapılan timarların bir kısmının takibi yapılabilmektedir. H. 974 (1566-1567) senesinde yapılan timar tevcihleri, icmal defteri ile karşılaştırılıp timarların yapılarında dört-beş yıl gibi kısa bir süre içerisinde meydana gelen değişiklikler rahatça takip edilebilmektedir. Elimizdeki defterlerden H. 979 (1571-1572) senesine ait olan 33 ve 34 numaralı Ruznamçe defterlerini de icmal defteri ve 36 numaralı Ruznamçe defteri ile de karşılaştırabiliyoruz. Bununla birlikte ruus ve mühimme defterlerinde bulunan kayıtlarda da timarların tevcihine dair

⁹⁰⁵ BOA, TRD. Nr: 36, s. 508.

⁹⁰⁶ Mithat Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 95.

hükümler bulunmakta ve dolayısıyla karşılaştırmalar yapılabilmektedir. Bu defterlerin karşılaştırılmasında timarlarda yapısal olarak pek fazla değişiklik görülmesi dahi bu timarların mahlûle düşmeleri, başkalarına tevcih edilmeleri gibi işlemlerle, kılıç olarak dağıtılan timarların baki kalan hisselerinin akıbetini öğrenebiliyoruz.

Tevcihleri yapılan timarların tamamını burada göstermemiz mümkün olmadığından dolayı aralarından birkaç tanesini örnek olarak göstereceğiz. Mesela, H.974 (1566-1567) tarihinde Ordu Nahiyesi'nde 2.500 akçelik timara mutasarrıf iken vefat eden Ahmed'in timarından 2.000 akçelik kılıç kısmı kardeşi olan Ali'ye tevcih edilmiştir.⁹⁰⁷ Bu timarı yine Ali'nin tasarrufunda olduğu halde bir takım farklılıklarla İcmal defterinde de görebiliyoruz. Şöyle ki; timar gelirlerinden olan Ebulhayr Nahiyesi'ne bağlı Kayalı, ve İdrisli, Ordu Nahiyesi'ne bağlı Demirlü isimli karye ve Ebu'l-kasım'ın tasarrufunda olan zemin, ayrıca Bozat Nahiyesi'ne bağlı Boztepe ve İskefsir Nahiye'sine bağlı olan Mutani isimli karyeler icmal defterindeki timar gelirleri arasından çıkarılmıştır. Bununla birlikte timarın değerinde hiçbir değişme olmamıştır. Ayrıca Hasanbeylü, Hüseyinbeylü, Bendehor gibi karyelerin gelirlerinde de artış olmuştur.⁹⁰⁸ Bu timar H. 980 (1572-1573) senesine gelindiğinde Ali'nin ölmesi neticesinde Trabzon Sancağı'nda 6.000 akçe timar tasarruf ederken H. 979 (1571-1572) senesinde ölen Kürd Mehmed Çavuş'un ikinci oğlu Sancağ'a tevcih edilmiştir⁹⁰⁹

Diğer bir örnek ise yine H. 974 (1566-1567) senesinde Akşehir Nahiyesinde 8.200 akçe timara mutasarrıf iken İskefsir sipahilerine Çeribaşılık yapan Abdurrahman Çeribaşı'nın timarından ve çeribaşılığında oğlu Mustafa yararına feragat etmesidir. Bunun üzerine çeribaşılık hizmeti Mustafa'ya tevcih edilmiş ve timarının üstüne yine babası tahvilinden ber vech-i terakki 800 akçelik bir hisse daha eklenerek 9.000 akçe ile İskefsir sipahilerine çeribaşı tayin olmuştur.⁹¹⁰ Bu timar icmal defterine baktığımızda 10.350 akçe olarak karşımıza çıkmaktadır. Yukarıda saydığımız özellikler bu timar içinde geçerlidir. Timar gelirleri dâhilindeki birçok karye icmalde görünmemektedir. İcmalde karyelerin sayısında düşüş olmakla birlikte hem

⁹⁰⁷ BOA, MAD.Nr: 142, s. 368-a.

⁹⁰⁸ Karşılaştırma için bkz. BOA, TTD. Nr: 562, s. 131 ve BOA, MAD.Nr: 142, s. 368-a.

⁹⁰⁹BOA, TRD. Nr: 36, s. 481.

⁹¹⁰ BOA, MAD.Nr: 142, s. 371-a.

gelirlerinde büyük bir artış olmuş hem de sipahi, timarına terakki almıştır.⁹¹¹ H. 979 (1571-1572) senesine gelindiğinde ise Mustafa Çeribaşı'nın ölmüş olduğunu görüyoruz. Timarı ve çeribaşılık hizmeti Dergâh-ı Ali solaklarından olup, Magosa Kalesi kuşatmasında yararlılığı görülen ve 15.000 akçe timara emr-i şerif verilen Trabzonlu İsmail'e bedelinden 4.650 akçe noksanıyla tevcih edilmiştir.⁹¹²

Bir sipahi öldüğünde, tezkireli timar bozulmamak üzere timarının tamamı oğullarına müştereken verilebiliyordu. Örneğin; Ulubey Nahiyesi'nde Danişmend/Danişmendköy karyesi ve gayrıdan 3.700 akçe timar tasarruf eden Abdülhamid öldükten sonra timarının tamamı tezkireli bozulmamak üzere oğulları Davud ve Mustafa'ya tevcih edilmiştir.⁹¹³ Ölen sipahinin timarının değerinin yüksek olduğu zamanlarda timarın iptida kısmı oğullarına müşterek olarak tevcih edilirdi. Timar gelirlerinden arta kalan karyeler ifraz sayılır ve diğer timarlara terakki yöntemiyle ya da müstakil bir timar olarak verilir.⁹¹⁴ Bununla birlikte timarın değeri eyaletteki iptida miktarından çok fazla değilse ya da ölen sipahinin bir takım yararlılıkları görülmüşse timarı, oğullara müşterek olarak “ziyadesiyle” birlikte tevcih edilebiliyordu. Örneğin; Koyluhisar Nahiyesi'nde Boyaluca ve gayrı karyelerden 7.300 akçe timara mutasarrıf olan Mehmed derya seferinde ölmüş, timarından 4.867 akçeliği oğullarına müştereken tevcih edilmiştir. Kaydın kenarında bulunan bir derkenarda “Babaları deryâda fevt olmağın kânûndan ziyâde 867 buyurulmuştur” denilmiştir.⁹¹⁵

Zaimlerin ölümü halinde zeametleri, zeamet bekleyen diğer sipahilere tevcih edilirdi. Ancak oğullarına timar tevcihi yapılırdı. Zeamet sahibinin yatakta mı, yoksa savaşta mı ölmüş olduğu önemliydi. Savaşta ölen zaimlerin çocuklarına diğerlerine göre daha yüksek timarlar tevcih edilebiliyordu. Örneğin; Karahisar-ı Şarki sancağında 20.000 akçelik timar tasarruf eden Zaim Mehmed'in seferde şehit düşmesi üzerine zeameti başkasına tevcih edilmiş, oğullarından İbrahim'in de savaşta şehit olması üzerine diğer oğlu Latif'e ibtidadan 6.000 akçelik timar tevcih edilmiştir.⁹¹⁶

⁹¹¹ Bkz. BOA, *TTD*. Nr: 562., s. 34.

⁹¹² BOA, *TRD*. Nr: 33, s. 241.

⁹¹³ BOA, *TRD*. Nr: 36, s. 525.

⁹¹⁴ BOA, *TRD*. Nr: 36, s. 474.

⁹¹⁵ BOA, *TRD*. Nr: 36, s. 475.

⁹¹⁶ BOA, *MD*. Nr: 15, s. 115; BOA, *TRD*. Nr: 33, s. 245.

H.980 (1572-1573) tarihinde Latif'in timarı içerisinde müteveffa kardeşi tahvilinden mahlül olan 224 akçelik hisseler başkasına verilmeye kabil olmadığı için Latif'in timarına dahil edilmiştir.⁹¹⁷

b. Vezir, Beylerbeyi, Sancak Beyi Adamları ve Diğer Askeri Ricale Timar Tevcihi

Devlet sadece sipahizadelere değil değişik görevlerde bulunan askeri ricale de timar tevcihi yapmaktaydı. Saray erkânından olanlar ile yeniçeri ve merkez sipahi bölüklerinin yüksek rütbeli zabitleri ve diğer mensuplarının terfi edebilmeleri için sancağa çıkma kanunu vardı. Bu suretle yeni yetişecek olan askeri ricale kadrolarda yer açılmış oluyordu. Merkez askerinin sancağa çıkarak timar alması şu şekilde oluyordu. Yeniçeri ağaları 500.000, emir-i alemler 450.000, kapıcıbaşı, emir-i ahur, çaşnigirbaşı gibi saraş ağaları 350-400.000, sipahi oğlanları, silahtar, ulufeciler gibi bölüklerin ağaları ise 200-300.000 akçelik haslar alırlardı.⁹¹⁸ Mazul olan Yeniçeri kethüdarları 45.000 akçelik zeamete müstahak olurlardı. Yayabaşları, 20.000 akçe, bunlardan Haseki olanları 36.000 akçe zeamet alırlardı. Umumen yeniçerilere 9.000 akçelik timar verilmek kanundu.⁹¹⁹ Cebeci, topçu, saraş ve nalbant gibi hassa ordusunun değişik kısımlarında bulunan askeri personele ise günlük ulufelerinin her bir akçesi için 1.000 akçe hesabıyla yani "ulufesi bedeli" formülüyle timar tevcih edilirdi. Azaplar, gönüllüler, yerli kulları gibi diğer askeri ricale ise sülüsân üzere timar tevcihi yapılırdı. Sülüsân hesabında günlük ulufelerinin üçte ikisinin bin ile çarpımı yoluyla timarların senelik gelirleri belirlenirdi.⁹²⁰

Vezir, Beylerbeyi, Sancak beyi gibi yüksek askeri ve idari görevlerde bulunan devlet adamlarının vefatı ya da görevlerinin sona ermesinden sonra kapı kullarına timar tevcihi yapılmaktaydı. Vezirlik rütbesinde bulunmuş iken ölmüş olanların kethüda, kapıcıbaşı, emir-i ahur, hazinedar, ulufeci, çaşnigir, kapı kethüdası vb. umumiyetle kölelikten yetişme ademlerine ve 5 nefer subaşlarına büyük miktarda timarlar verilmekteydi.⁹²¹ Ayrıca Beylerbeyilerin 11 nefer kuluna ve Sancak

⁹¹⁷ BOA, TRD. Nr:36, s. 498.

⁹¹⁸ Barkan, "Timar", s. 314-315.

⁹¹⁹ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri*, C. 7, s. 248, Barkan "Timar", s. 315.

⁹²⁰ BOA, TRD. Nr: 36, s. 522, 525, 527, 530.

⁹²¹ Barkan, "Timar", s. 315.

beylerinin ise 6 nefer kullarına ve ölümlerinden sonra hayatta olan oğullarına da timar verilmek kanundu.⁹²²

1565-1575 yılları arasında Karahisar-ı Şarki sancağında Vezir, beylerbeyi veya sancak beyi gibi yüksek rütbeli devlet adamları maiyetinde hizmet gören askeri personele tevcih edilen timar sayısı on iki adettir. Bunlardan iki tanesi Vezir Mustafa Paşa'nın, bir tanesi Erzurum Beylerbeyisi Ali Paşa'nın, kalan dokuz tanesi de muhtelif sancak beylerinin adamlarına yapılan tevcihlerdir.

Vezir Mustafa Paşa'nın ve Erzurum Beylerbeyisi Ali Paşa'nın adamlarına yapılan tevcihler iptidadan yapılan tevcihler değildir. Anlaşıldığı kadarıyla bu kişiler daha önce de timar tasarruf ediyorlardı. Ruznamçe defterlerinde Vezir Mustafa Paşa'nın adamlarından olan Rıdvan terakki⁹²³, Ferhad ise Paşa sancağında tasarruf ettiği timarının Karahisar-ı Şarki sancağında başka bir timar ile mübadele sebebiyle⁹²⁴, Ali Paşa'nın adamı olan Hasan ise daha önce tasarruf ettiği timarının beratının kaybolması sonucu yeni berat çıkarılması ve terakki tevcihi sebepleriyle yer almaktadır.⁹²⁵

1565-1575 yılları arasında Karahisar-ı Şarki sancağında 8 adet sancak beyi adamına timar tevcihi yapılmıştır. Bunlar; Acara sancak beyi iken vefat eden Mehmed Bey'in, Ardauç sancak beyi olan Mehmed Bey'in, Ergani sancak beyi olan Mehmed Bey'in, Batum sancak beyi iken vefat eden Süleyman Bey'in ve Trabzon sancak beyi Ömer Bey'in adamlarına yapılan timar tevcihleridir. Bu tevcihler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Ayrıca Mirza Ali Bey'in kethüdası olan Veli'nin de kendisinin beratını yenilemesi ve terakki alması münasebetiyle adına rastlamaktayız.⁹²⁶

⁹²² Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân*, s. 141.

⁹²³ BOA, TRD. Nr: 33, s. 249.

⁹²⁴ BOA, TRD. Nr: 36, 500.

⁹²⁵ BOA, TRD. Nr: 36, s. 520, 528.

⁹²⁶ BOA, MAD. Nr: 142, s. 368-a.

Tablo VII: Sancak Beylerinin adamlarına yapılan timar tevcihleri⁹²⁷

Sancakbeyinin Adı	Timar Tevcih Edilen Adamının Adı	Görevi	Timarın Miktarı	Timarın Nerede Bulunduğu
Acara Sancak Beyi Mehmed Bey	Menteşe	Erzurum Kulu	6000	Koyluhisar
Acara Sancak Beyi Mehmed Bey	Fuad	Kapıcı-başısı	5999	Suşehri
Acara Sancak Beyi Mehmed Bey	Ali	Kethüdası	6000	Fermude
Ardanuç Sancak Beyi Mehmed Bey	Hasan	Voyvodası	5000	Milas
Ardanuç Sancak Beyi Mehmed Bey	İbrahim	Ulufecibaşı	2150	Akşehir
Trabzon Sancak Beyi Ömer Bey	Şah Mehmed	Kethüdası	7000	Milas
Ergani Sancak Beyi Mehmed Bey	Rıdvan	Voyvodası	5000	Koyluhisar
Batum Sancak Beyi Süleyman Bey	Mahmud	Ulufe Çeribaşısı	4299	Ordu

Bunlardan başka Şam Beylerbeyisi iken vefat eden Musa Paşa'nın çavuşbaşısı Mehmed'e⁹²⁸, Karahisar-ı Şarki sancağı beyi Sinan Bey'in adamlarından kethüdası Ferhad'a 5.000, katibi Lütüfi'ye 5.000, kapıcıbaşısı Yusuf'a 5.000, cizyedarı Rıdvan'a 4.000 ve çaşnigirbaşısı olan Hüsrev'e 4.000 akçelik timarlar⁹²⁹; yine sabıkan Karahisar-ı Şarki beyi olan Ahmed Bey'in kethüdası Yusuf, kapıcıbaşısı Mahmud, sicil voyvadası Bosna Ahmed, mirahuru Mehmed, çaşnigirbaşısı Abdullah ve Ulufecibaşısı Yusuf'a timar tevcihi için buyuruldu çıkmıştır.⁹³⁰ Yine Karahisar-ı Şarki sancağı beyi olan Mehmed Bey'in kapıcıbaşısı olan Pir Veli'ye⁹³¹, mirahuru olan Hüsrev'e⁹³² ve katibi olan Ömer'e⁹³³ Erzurumda düşenden gönüllü gediği için buyuruldu çıkarılmıştır. Ruus defterlerinde bulunan bu kayıtlara dair ruznamçe defterlerinde bir berat tezkiresi sureti bulunamadığı için bunlar kesin olarak tevcih edilmiştir denilemez. Ancak yüksek rütbeli devlet memurlarının adamlarının dirlik tevcihi konusunda ön sıralarda olduğunu göstermesi bakımından kayda değer bilgiler

⁹²⁷ BOA, TRD. Nr: 33, s. 233, 239, 242, 243, 250; BOA, TRD. Nr: 34 s. 213; BOA, TRD. Nr: 36, s. 506, 530

⁹²⁸ BOA, KKT. Nr: 226, s. 100.

⁹²⁹ BOA, KKT. Nr: 228, s. 3.

⁹³⁰ BOA, KKT. Nr: 229, s. 340.

⁹³¹ BOA, KKT. Nr: 219, s. 106.

⁹³² BOA, KKT. Nr: 219, s. 144.

⁹³³ BOA, KKT. Nr: 219, s. 81.

vermektedir.

1565-1575 yılları arasında Karahisar-ı Şarki sancağında toplam 28 adet timar askeri zümreden olanlara tevcih edilmiştir. Bunlar arasında gönüllüler, yeniçeriler, solaklar, Divan-ı Ali katipleri, silahtarlar, yayabaşları, Erzurum, Oltu, Hasankalesi ve Van kulları, azaplar ve ulufeciler bulunmaktadır.⁹³⁴

Diğer askeri ricalden olanlara Karahisar-ı Şarki sancağında tevcih edilen dirliklerden on bir tanesi Kıbrıs seferi esnasında yapılan yararlıktan dolayı verilmiştir. Bunlar arasında Erzurum kullarından olan Osman'a yapılan tevcihte yapmış olduğu hizmetler özellikle belirtilmiştir. Buna göre Osman, "Magosa kal'asında gedüğe evvel çıkıp baş kesüb yoldaşlık etmekle ulûfesi bedeli" 12.000 akçe timara emr-i şerif verilmiş ve 9.000 akçelik timar noksanı düşenden karşılanmak üzere tevcih edilmiştir.⁹³⁵ Ayrıca bazı gönüllülerin baruthanelerde⁹³⁶, mâl-ı mîrî tahsilinde⁹³⁷ yardım ve yararlılıkları görüldüğünden veya serhaddi çok iyi bilmeleri ve buralarda iyi işler yapabilecekleri düşünüldüğünden dolayı timara çıktıkları görülmektedir. Bu durumda askeri personel arasında timara hak kazanmak için mutlaka savaşlarda yararlılık göstermek gerekmediği, diğer hizmetlerde gösterdikleri gayretler sonucunda da timara hak kazanabiliyorlardı. Bazı timarların ise bir görev karşılığı verildiği görülmektedir. Erzurum çavuşlarından Hüseyin Çavuş'un Ovacık alaybeyisi olması sebebiyle boş kalan çavuşluk hizmetine Van kullarından İbrahim tayin olunmuş ve kendisine 12.000 akçelik timara emr-i şerif verilmesine rağmen, boşta o miktarda timar bulunamadığından noksanı düşenden tekml edilme üzere 7.000 akçelik timar tevcih edilmiştir.⁹³⁸

1565-1575 arasında tevcih edilmiş olan bu timarların bir kısmının daha önceleri timara hükm-i şerif verilmesine rağmen "müyesser" olmayan devlet görevlilerine verildiği görülmektedir. Bu durum hükmün verildiği tarihte boşta timar olmamasından kaynaklanmış olsa gerektir. Keza bir timar veya zeamet boşaldığı takdirde ilk iş olarak bunlara tevcih edilmiştir. Örneğin; Dergâh-ı Ali kâtiplerinden

⁹³⁴ Bkz. Ek VIII.

⁹³⁵ BOA, TRD. Nr: 34, s. 222.

⁹³⁶ BOA, TRD. Nr: 36, s. 525, 527.

⁹³⁷ BOA, TRD. Nr: 34, s. 216; BOA, TRD. Nr: 36, s. 513.

⁹³⁸ BOA, TRD. Nr: 34, s. 222.

Ahmed Katib'e 18.000 akçe timar için hükm-i şerif verilmiş iken boşta timar bulunmadığından müyesser olmamış, ancak 21.100 akçelik zeamet sahibi Mehmed'in ölümü üzerine zeametinin 20.000 akçeliği 2.000 akçe ziyadesiyle kendisine tevcih edilmiştir.⁹³⁹ Katib Ahmed'in daha sonra divana yaptığı başvuru üzerine; zeametinin içerisinde boşta kalan 1.100 akçelik hisselerin de ber vech-i terakki kendisine tevcih edildiği görülmektedir.⁹⁴⁰

Askeri zümreden olanların çocuklarına da timar tevcih edildiği görülmektedir. Örneğin; Dergah-ı Ali çavuşlarından Mustafa Çavuş'un oğlu olan Ahmed'e kanunları üzere timar için emr-i şerif verilmesine rağmen daha önceleri müyesser olmadığından, 7.400 akçe timara mutasarrıf iken vefat eden Sungur'un timarının 6.000 akçeliği kendisine tevcih edilmiştir.⁹⁴¹

2. Berat Yenilemesi

Berat, Arapça asıllı bir kelime olup, “yazılı kağıt” anlamına gelmektedir. Bir adı da “nişan” olan ve ilk devirlerde “biti” ve “misal” kelimeleri berat yerine kullanılmıştır. Osmanlı Devleti'nde berat, bir memuriyete tayin, bir şeyin tasarruf hakkının verilmesi, bir gelirden tahsis, bir imtiyaz veya muafiyetin verildiğini gösteren ve bu hakları veren padişahın tuğrasını taşıyan belgelere denirdi.⁹⁴² Beratlar verildikleri kalemlere göre. Divan-ı Hümayun'dan verilenler, Maliye'den verilenler ve Askeri Beratlar olarak üç kısma ayrılırlardı. Divandan verilenler; vezir, beylerbeyi, sancakbeyi, timar veya zeamet, konsolosluk, tercümanlık, Hıristiyan ve Musevi din adamları vb. gibi görevlilere verilen beratlardır. Maliye'den verilenler ise, iltizam, mukataa, mülkname, dizdarlık ve müstahfızlık beratları, tevliyet ve imamet gibi vakıflarla alakalı beratlar vb. mali konularla ilgili beratlardır. Askeri beratlar ise Kazasker tarafından kadılık, müderrislik, muallimlik, türbedarlık gibi görevlilere verilirdi.⁹⁴³

Timarlı sipahilere verilen beratlarda, timar sahibinin kimliği, timarının

⁹³⁹ BOA, TRD. Nr: 33, s. 232.

⁹⁴⁰ BOA, TRD. Nr: 36, s. 493 – 494.

⁹⁴¹ BOA, TRD. Nr: 33, s. 248.

⁹⁴² Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 1998, s. 124; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Berat”, *İA*, C. 2, MEB, İstanbul 1993, s. 523.

⁹⁴³ Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 132-134.

bulunduğu sancak, kaza, nahiye ve tasarrufunda bulunan köyler, mezralar gibi gelir grupları, beratın ne suretle verildiği (yenileme, mahlûl vb. gibi) belirtilirdi.⁹⁴⁴

Beratlar her padişah değiştiğinde ve tahrir yapıldığında yenisiyle değiştirilmek zorundaydı. Bunlardan başka terakki, noksanları tamamlamak, görev değişikliği ve zayi gibi sebeplerle de berat yenilemesi yapılmaktaydı. Berat yenileme işlemine Osmanlı bürokrasisinde “tecdid-i berat” denilmekteydi.⁹⁴⁵

İncelediğimiz defterlerde 1565-1575 yılları arasında Karahisar-ı Şarki sancağında berat yenilemesine dair 40 adet kayıt bulunmaktadır. Bu süre zarfında beratlarını yenileyen dirlik sahiplerinden 30 tanesi müstakil timar, 2 tanesi zeamet, 4'er tanesi ise be-nevbet timar ile müşterek timardır.

a. Cûlus Dolayısıyla Berat Yenilemesi

Yukarıda da bahsedildiği gibi, beratlar her padişah değişikliğinde yenilenmek zorundaydı. Bu durum tahta çıkan padişahın, memurların, muafların veya diğer berat sahiplerinin haklarını tasdik ettiğini göstermekteydi.

İncelediğimiz dönemde cûlus sebebiyle berat yenilemelerinin H. 974 (1566-1567) tarihinde meydana gelmiş olduğunu görmekteyiz. Bu tarih Sultan II. Selim'in tahta çıktığı tarihtir. Belgelerde bu cûlus “ Haliya serîr-i saltanat-ı hüsrevâneye cenâb-ı celâlet-i pâdişâhi müyesser olub umûmen tecdid-i berat ferman olunmağın” formülüyle bildirilmiş bu vesile ile berat yenilenmesi için emir verildiği açıkça belirtilmiştir.⁹⁴⁶ Bahsedilen bu yılda berat yenilemesi yapan yedi adet sipahi bulunmaktadır. Bu sipahilerden Veli Kethüda'nın timarına aynı zamanda 1.000 akçe terakki de verilmiştir.

⁹⁴⁴ Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 138.

⁹⁴⁵ Uzurçarşılı, “Berat”, s. 523.

⁹⁴⁶ BOA, *MAD*. Nr: 142, s. 368, 368-a.

Tablo VIII: 974 (1566-1567) tarihinde Cülus dolayısıyla beratlarını yenileyen sipahiler

Nahiye	Dirliğin Cinsi	Timar Sahibinin Adı	Dirlik Gelirleri	Dirliğin Miktarı
Milas	Müşterek Timar	Kubat ve Pir Ahmed	Karye-i Bağçe ve gayrı	2000
İskefsir	Timar	Abdülvahhab	Karye-i Ağcakolay tabi-i İskefsir	7412
Akşehirabad	Be-nevbet Timar	Ömer ve Murad	Karye-i Hasanbeyağıl ve gayrı	4000
Bucak	Timar	Arif veled-i Mehmed	Karye-i Keçilü ve Gayrı	3599
İhtiyar	Be-nevbet timar	Ahmed veled-i Timur	Karye-i Bozcalu ve gayrı	2786
İhtiyar	Timar	Mehmed	Karye-i Kırılı ve gayrı	1393
Koyluhisar	Timar	Veli Kethüda	Karye-i Aksekü ve gayrı	8000

Yukarıda bahsedilen timarların icmal defterinde takibi yapıldığında timarlarda bir takım değişikliklerin meydana gelmiş olduğunu görmekteyiz. Örneğin; Koyluhisar nahiyesinde timar tasarruf eden Mirza Ali Bey'in kethüdası Veli Kethüda'nın tasarruf ettiği 8.000 akçelik timar⁹⁴⁷ icmal defterinde bulunmamaktadır. Bu timarın gelirlerini oluşturan karyeler parçalanarak başka timarları meydana getirmişlerdir. Veli Kethüda'nın timarının dışında beratlarını yenileyen bütün timarlara icmal defterinde rastlamaktayız. Bunlardan birisi de Kubat ve Pir Ahmed kardeşlerin müştereken tasarruf ettikleri Milas nahiyesinde Aksekü ve gayrıdan 2.000 akçelik timardır. İcmal defterinde bu timar 1.900 akçe olarak sadece Pir Ahmed üzerinde görülmektedir.⁹⁴⁸ Pir Ahmed'in kardeşi olan Kubat'ın akıbeti hakkında bilgi bulunamamıştır. Milas nahiyesinde Kubat veled-i İbrahim isimli 1.300 akçe timar tasarruf eden bir sipahi bulunmakla beraber⁹⁴⁹; bu şahsın Pir Ahmed'in kardeşi olan Kubat mı, yoksa sadece isim benzerliği mi olduğuna dair bir yorumda bulunmak oldukça zordur. Zira ne Ruznamçe defterlerinde, ne de İcmal defterinde Pir Ahmed'in babasının kimliği hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Yukarı da da görüldüğü gibi

⁹⁴⁷ BOA, MAD. Nr: 142, s. 368-a, 368-b.

⁹⁴⁸ BOA, TTD. Nr: 562, s. 98.

⁹⁴⁹ BOA, TTD. Nr: 562, s. 102.

Pir Ahmed'in tasarruf ettiği timarında 100 akçelik bir düşüş görülmektedir. Bu düşüşün nedeni hakkında bir malumat bulunmamaktadır.

Yukarıda ismi geçen diğer timarlarda meydana gelen değişiklikler ise genelde timar gelirlerinin küçük miktarda artış göstermesidir. Bunları kısaca sıralamak gerekirse, İskefsir nahiyesinde timar tasarruf eden Abdülvahab'ın timarı 7.412 akçeden 7.800 akçeye, İhtiyar nahiyesinde 2.786 akçe be-nevbet timar tasarruf eden Ahmed veled-i Timur'un timarı diğer müşterekleri ile birlikte 2.900 akçeye, yine İhtiyar nahiyesinde 1.393 akçe timar tasarruf eden Mehmed'in timarı ise 1.500 akçeye yükselmiştir. Ayrıca Akşehirabad nahiyesinde 4.000 akçe be-nevbet timar tasarruf eden Ömer ve Murad'ın timarlarında büyük değişiklikler meydana gelmiştir. H. 974 (1566-1567) tarihli ruznamçe defterine göre Güzel-i Büzürk (Büyükgüzel) ve Hasanbeyağıl isimli iki karyeden 4.000 akçelik be-nevbet timar Ömer ve Murad'ın tasarruflarında iken⁹⁵⁰, icmal defterinde bu timarın hasılının sadece Büyükgüzel karyesinin 4.300 akçelik hissesinden meydana geldiği, Hasanbeyağıl karyesinin timarın gelirleri arasından çıkarıldığı görülmektedir. Ayrıca icmalde bahsedilen timarı tasarruf edenler arasında Murad isimli sipahinin olmadığı ve yerine Seydi isimli bir sipahinin geçtiği görülmektedir.⁹⁵¹ Yine aynı şekilde, Bucak nahiyesinde 3599 akçelik timar tasarruf eden Arif veled-i Mehmed'in timarında da bir takım değişiklikler meydana gelmiştir.⁹⁵² Ruznamçe kaydından anlaşıldığına göre Arif bu timarı 959 (1552) senesinden beri tasarruf etmektedir. Arif'in timarı içerisinde bulunan Bolaman nahiyesine tabi Bolad ve Şah karyeleri H. 974 (1566-1567) tarihli ruznamçe kaydında görülüyorken, icmal defterinde görünmemektedir. Bu karyelerin eksikliğine rağmen tasarruf ettiği timarın hasılı 3.800 akçeye yükselmiştir.⁹⁵³ H. 980 (1572-1573) tarihine gelindiğinde ise Arif'in artık ölmüş olduğu ve tasarrufunda olan timarın Mahmud ve Mehmed isimli iki oğluna tevcih edildiği görülmektedir.⁹⁵⁴ Elimizdeki kayıtlardan edindiğimiz bilgiye göre Arif sipahi, yaklaşık 21 sene aynı timara tasarruf etmiştir. Bu bir tımarlı sipahi için oldukça uzun sayılabilecek bir süredir.

⁹⁵⁰ BOA, MAD.Nr: 142, s. 371-a.

⁹⁵¹ BOA, TTD. Nr: 562, s. 23.

⁹⁵² BOA, MAD.Nr: 142, s. 372-b.

⁹⁵³ BOA, TTD. Nr: 562, s. 146.

⁹⁵⁴ BOA, TRD. Nr: 36, s. 481.

Bunlardan başka dört adet daha timarın cülus-ı hümayun sebebiyle yenilendiği görülmekte ise de bu yenilemeler Sultan II. Selim zamanına ait değildir. H. 980 (1572-1572) tarihli ruznamçe defterinde tevcih edilmiş olan timarların üzerine derkenar şeklinde düşülmüş olan notlardan anlaşıldığına göre bahsedilen bu berat yenilemeleri sultan III. Murad'ın ölümü ve III. Mehmed'in tahta çıkışı münasebetiyle yapılmıştır. Ancak her ne kadar bizim incelediğimiz tarih aralığının dışında kalsalar da, kaynak olarak kullandığımız defterlerin içerisinde bulunduğundan dolayı burada bir tablo halinde göstermeyi uygun gördük.

Tablo IX: III. Mehmed'in cülusunda beratlarını yenileyen sipahiler⁹⁵⁵

Dirlik Sahibi	Tevcih Tarihi	Bulunduğu Nahiye	Dirliğin Cinsi	Dirliğin Hasılı	Tecdid Tarihi
İbrahim veled-i Kılıç	980.Ca.23 (01.10.1572)	Bederlü	Müstakil Timar	2.000	1003 (1595)
Korkmaz	980.M.08 (21.05.1572)	Naiblü	Müstakil Timar	3.000	1003 (1595)
Mahmud ve Bali	980.S. 04 (16.06.1572)	Ebulhayr	Müşterek Timar	4.000	1004 (1596)
Mehmed veled-i Derviş	980.S. 17 (29.06.1572)	Fermude	Be-nevbet Timar	4.000	1004 (1596)

b. Terakki ve Noksanların Tamamlanması Sebebiyle Berat Yenilemesi

Berat yenilemeye sebep olan etmenlerden birisi de terakki veya timarda bulunan noksanların tamamlanması amacıyla mevcut timara yapılan zamlardır. Aslen Arapça bir kelime olan terakki kelimesi “artma, çoğalma, ilerleme, ileriye gitme” gibi anlamlara gelmektedir.⁹⁵⁶ Ancak, Osmanlı Devleti'nde bir bürokrasi terimi olarak terakki, devlet görevlilerin maaşlarına yapılan zammı ifade etmektedir.⁹⁵⁷

Sipahilerin timarlarına zam olarak verilen terakkilerin sebeplerinden birisi cülus-ı hümayundur. Her padişah tahta çıktığında timarlı sipahiler cülus terakkisi alırlardı. Cülus terakkisi, sancak beyinin merkeze gönderdiği ve cülus terakkisi alacak

⁹⁵⁵ BOA, TRD. Nr: 36, s. 471, 488, 491, 517.

⁹⁵⁶ Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-i Türki*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989, s. 398.

⁹⁵⁷ Recep Ahışalı, “Terakki” *DİA*, C. 40, İstanbul 2011, s. 479.

sipahilerin isimlerini kaydettiği “cülus terakki defteri” vasıtasıyla tevcih edilirdi.⁹⁵⁸ Elimizdeki belgelerden anlaşıldığına göre cülus terakkisi bin akçeye yüz akçe yani 1/10 oranındadır.⁹⁵⁹ Aşağıdaki tabloda da gösterildiği üzere, incelediğimiz dönemde dört adet timarlı sipahi Cülûs-ı Hümâyûn sebebiyle terakki almışlardır. H. 974 (1566-1567) tarihli ruznamçe defterine bakıldığında, kayıtlarda “Umûmen tecdîd-i berât” ferman olunmuş, bir çok sipahi de timarım üzerimdedir diyerek berat yenilemiş olmasına rağmen, II.Selim’in tahta çıktığı ilk yıllarda cülus terakkisi için berat alan veya yenileyen sipahiler bulunmadığı gibi tevcih edilen cülus terakkileri II. Selim’in tahta çıkışının yaklaşık 5-6 sene sonrasına aittir. Bu durumun sebebi cülus terakkilerinin dağıtıldığı sırada sipahilere terakki olarak verilecek boş hisseler bulunamaması olsa gerektir. Örneğin, Fazlı’nın timarına cülus terakkisi ile birlikte, yarar olduğundan dolayı H. 977 (1569-1570) tarihinde 1.000 akçe, Magosa Kalesi’nde yoldaşlık yaptığından dolayı ise 3.000 akçe terakkiye hüküm verilmiştir. Ancak tabloda görülen tarihte bir timar mahlûle düşünce bu terakkiler tevcih edilebilmiştir.

Tablo X: II. Selim’in cülusu ile beratlarını yenileyen timarlı sipahiler⁹⁶⁰

Sipahinin Adı	Tarih	Nahiye	Timarın Miktarı
Fazlı	979.Za.02	Ordu	4.200
Katip Hasan	980.Ra.08	Emlak	6.700
Mustafa	980.Ra.12	Bucak	11.830
Hüseyin Çavuş	980.Ra.12	Fermude	12.040

Berat yenilemesinin diğer bir sebebi ise timar hâsılinda bulunan noksanların tamamlanması amacıyla yapılan hisse tevcihleridir. Bazı durumlarda timar hükmü verilen sipahiye, hükümde yazılan gelire sahip mahlûl bir timar bulunmadığı takdirde, daha düşük gelirli timarlar noksanı düşenden (mahlûle düşen ifrazlar) tekmil edilmek üzere tevcih edilirdi. Bu timarların gelirleri daha sonra mahlûle düşen

⁹⁵⁸ Zekai Mete, “Sancak Beyi Belge ve Defterleri”, s. 196.

⁹⁵⁹ BOA, TRD. Nr: 36, s. 501. “Zikr olan 10.800 akçe timara mutasarrıf olan Mustafa Südde-i Sa’âdete gelüb mukaddemâ bu timara 10.650 akçelik üzere mutasarrıf iken binde yüz akçe cülûs-ı hümâyûn terakkisine...”, ayrıca s. 502 “Zikr olan 11.040 akçe timara mutasarrıf olan Hüseyin Çavuş bendeleri binde yüz akçe cülûs-ı hümâyûn terakkisine...”

⁹⁶⁰ BOA, TRD. Nr: 34, s. 215; BOA, TRD. Nr: 36, s. 497, 501, 502.

timarların fazla hisselerinden tamamlanırdı. Örneğin; Ardanuç sancağı beyi Mehmed Bey'in ulufecibaşısı olup kanunları üzere 4.000 akçe timara hüküm verilen İbrahim'e hükümde yazan hasıllı bir timar bulunamamış ve Akşehir nahiyesinde 4.000 akçe timardan 2.150 akçe hisse timar tasarruf eden Ahmed'in timarı 1.850 akçe noksanı düşenden tek mil olmak üzere tevcih edilmiştir.⁹⁶¹ Bazı durumlarda sipahinin noksanı tamamlanmak için talip olduğu hisseleri noksanından fazla oluyordu. Devlet bu gibi durumlarda sipahiye bu fazla hisseleri de ziyadesiyle tevcih edebiliyordu. Örneğin; Satılmış nahiyesinde 8.000 akçe timar tasarruf eden Göçek 2.000 akçe noksanı olduğundan bahisle, Bolaman nahiyesinde 8.000 akçelik timar tasarruf ederken fevt olup timarının 5.000 akçeliği başkasına tevcih edilen Macar Haydar'ın baki kalan 3.000 akçelik hissesine talip olmuş, devlet bu hisseleri müstahak olduğu timardan 1.000 akçe ziyadesiyle tevcih etmiştir.⁹⁶²

Sipahilerin timarlarındaki noksanları tamamlanınca kadar geçen sürede yaptıkları bir takım yararlıklar veya hizmetler karşılığında kendilerine terakki hükmü verildiği oluyordu. Bu gibi durumlarda timarlarındaki açık büyümeye devam ediyordu. Devlet sipahilerin bu durumlarını göz önünde bulunduruyor ve açıkta olan hisselerden sipahilerin hem noksanlarını hem de terakkilerini karşılamaya çalışıyordu. Örneğin, Milas nahiyesinde 5.000 akçe timara 1.000 noksanıyla timar tasarruf eden Ali'ye Kıbrıs seferinde yoldaşlıkta bulunduğundan dolayı 3.000 akçe terakkiye hüküm verilmiş, bu suretle açığı 4.000 akçe olmuştur. Devlet bu durumu düzeltmek amacıyla Haydar ve Kasım isimli iki sipahinin ölümleri üzerine timarlarından boşa kalan ikişer bin akçelik hisseleri biriktirerek Ali'ye tevcih etmiş ve bu suretle Ali'nin 4.000 akçelik açığı kapatılmıştır.⁹⁶³

1565-1575 yılları arasında terakki ya da noksanları tamamlamak amacıyla yapılan berat yenilemeleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

---

⁹⁶¹ BOA, TRD. Nr: 34, s. 213.

⁹⁶² BOA, TRD. Nr: 34, s. 224.

⁹⁶³ BOA, TRD. Nr: 33, s. 247.

Tablo XI: 1565-1575 yılları arasında Karahisar-ı Şarki sancağında terakki veya noksanları tamamlamak amacıyla yapılan berat yenilemeleri

Sipahinin İsmi	Nahiyesi	Timarın Cinsi	Berat Yenileme Sebebi	Dirliğin Hasılı
Veli Kethüda	Koyluhisar	Timar	Terakki	8.000
Mustafa	Akşehir	Timar	Çeribaşılık/terakki	9.000
Kutbettin	Akşehir	Timar	Noksanı tamamlanmak / terakki	12.299
Kaya	Bucak	Timar	Terakki	4.400
Kulu	Şemseddin	Zeamet	Terakki	20.679
Ahmed bin Kasım	Milas	Timar	Terakki	3.500
Mustafa ve Hamza ve Resul ve Veled	Çamaş	Be-Nevbet Timar	Terakki	1.900
Ali	Milas	Timar	Noksanı tamamlanmak/terakki	9.000
Hasan	İskefsir	Timar	Terakki	12.299
Hasan	İskefsir	Timar	Zayiden/terakki	13.000
Şeyhi veled-i Mehmed	Kırık	Timar	Zayiden/terakki	10.134
Hasan	İskefsir	Timar	Terakki	15.099
Maksud veled-i Sungur	Suşehri	Timar	Noksanı tamamlanmak / terakki	2.000
Yakub	Alibeyece	Timar	Noksanı tamamlanmak / terakki	3.200
Ali	Ordu	Timar	Noksanı tamamlanmak / terakki	7.000
Şah Mehmed	Milas	Timar	Terakki	10.000
Mustafa	Bucak	Timar	Cülus-ı hümayun terakkisi	11.830
Hasan Çavuş	Fermude	Timar	Cülus-ı hümayun terakkisi	12.040
Katib Hasan	Emlak	Timar	Terakki	6.700
Latif veled-i Mehmed	Bederlü	Timar	Terakki	6.224
Ahmed (Dergâh-ı Âli Katiplerinden)	Şemseddin	Zeamet	Terakki	21.100
Ahmed veled-i Mustafa Çavuş	Suşehri	Timar	Terakki	7.040

c. Görev Değişikliği Sebebiyle Berat Yenilemesi

Timarlı sipahinin görevinde bir değişiklik olduğu zaman berat yenilemesi yapmak zorundaydı. Örneğin, sipahiye çeribaşılık, alaybeyilik, dizdarlık vb. bir görev verildiği zaman beratını yenilemesi gerekiyordu.

1565-1575 yılları arasında 4 adet sipahi, kendilerine çeribaşılık görevi verildiğinden dolayı beratlarını yenilemişlerdir. H. 974 (1566-1567) senesinde Akşehir nahiyesinde 8.000 akçe timar tasarruf eden Mustafa'ya İskefsir nahiyesi sipahilerinin çeribaşısı olan babası Abdurrahim Çeribaşı'nın feragatiyle 1.000 akçe terakki ile birlikte 9.000 akçe ile İskefsir nahiyesi çeribaşılığı tevcih edilmiştir.⁹⁶⁴ Bundan başka, H. 979 (1571-1572) senesinde Koyluhisar nahiyesinde çeribaşı olan Hüseyin'in ölümü üzerine çeribaşılık yine bu nahiyede 5.300 akçe timar tasarruf eden Ali'ye⁹⁶⁵, H. 980 (1572-1573) senesinde ise Pazarsuyu çeribaşılığı İhtiyar nahiyesinde 3.400 akçe timar tasarruf eden Şeyh Yusuf'a⁹⁶⁶ ve Milas nahiyesinde 4.000 akçe timar tasarruf eden Kıyas'a ise Milas çeribaşılığı⁹⁶⁷ tevcih edilerek beratlarını yenilemişlerdir.

d. Kayıp Nedeniyle Berat Yenilemesi

Berat yenileme sebeplerinden birisi de beratın kaybolmasıdır. Kayıtlarda bazen beratın hangi suretle kaybedildiğine dair bilgi verilmektedir. Beratın kaybedilmesi (zayi) durumu en çok sefer esnasında karşımıza çıkmaktadır. Sipahiler sefere çağırıldıklarında yanlarına her türlü teçhizatın yanında beratlarını da alırlar ve bu beratları göre yoklanırlardı. Muharebe esnasında yanlarında olan beratlarını kaybetmeleri ve merkezden yenisini talep etmeleri sık rastlanır bir durumdur. Örneğin; Bolaman nahiyesinde 8000 akçe timara mutasarrıf olan Bosna Ferhad isimli sipahi görevli olduğu Donanma Seferi esnasında yapılan muharebede beratını kaybetmiş ve yenisinin verilmesini talep etmiştir. Ruznamçe defterine bakıldığında timarın üzerine kayd edildiği anlaşılmış ve beratının yenilenmesi için tezkire verilmiştir.⁹⁶⁸

⁹⁶⁴ BOA, MAD. Nr: 142, s. 371-b.

⁹⁶⁵ BOA, TRD. Nr: 33, s. 239.

⁹⁶⁶ BOA, TRD. Nr: 36, s. 476.

⁹⁶⁷ BOA, TRD. Nr: 36, s. 531.

⁹⁶⁸ BOA, TRD. Nr: 33, s. 242.

Beratın zayi olmasının sebeplerinden birisi de sipahilerin hırsızlık kurbanı olmalarıydı. Örneğin; Diyarbekir’de Hakurk sancağında timardan mazul olan Ferhad Çavuş Asitaneye gelirken yolda hırsızların saldırısına uğramış, diğer eşyalarıyla birlikte beratı da çalınmış olduğundan, Ferhat Çavuş’a Karahisar-ı Şarki Sancağında bir timar tevcih edilmiştir.⁹⁶⁹

Ayrıca sipahilerin başlarına bir takım kazaların gelmesi de beratlarının zayi olmasında büyük etkendi. Koyluhisar nahiyesinde 6.000 akçelik timar tasarruf eden Mehmed’in kaldığı Kapı Ağası Hanı’nın yanması sonucu beratı ve 1.600 akçe terakki hükmü de elbiseleriyle beraber yanmış; merkeze bu durumu arz ettiğinde ise terakki hükmü ve berat suretinden yeniden hüküm yazılmıştır.⁹⁷⁰

e. Timarın Yeniden Tahriri Sebebiyle Berat Yenilemesi

Timar hâsıllarının fazla veya eksik yazılmasından kaynaklanan durumlarda timarın yeniden tahriri gerekir ve bundan sonra ise timarın son hali sipahinin beratına yazılarak beratı yenilenirdi. Örneğin; Sol ulufecilerden Bosna Musa’ya Ulubey nahiyesinde ifrazdan olmak üzere 8.000 akçelik timar tevcih edilmişken, sipahiler bahsi geçen timarı tahrir esnasında tahammülünden fazlasına kaydettirmişler ve bunun üzerine timarın tekrar tahriri yapıldıktan sonra 8.000 akçelik üzere tevcih edilmiştir.⁹⁷¹ Yine aynı şekilde Sol ulufecilerden Macar Hasan’a Fermude nahiyesinde ulufesi bedeli tezkire verilen timar yine has için ziyadesine kaydettirildiğinden, tekrar tahriri yapılarak 8.000 akçelik üzere ıslah edilerek tevcih edilmiştir.⁹⁷² Haslara dahil olan timarların bu şekilde “tahammülünden ziyadeye” kaydedilmeleri, eminlerin ve onlara yardım eden sipahilerin taahhüt ettikleri hasıl fazlasını ortaya çıkarmak ve bu şekilde kaydettirerek kendileri için bazı menfaatler edinmek endişesinden ileri gelmiş olmalıdır. Ancak devlet ileride sorun yaratabilecek bu gibi uygulamaları ber-teraf etmek ve reayayı korumak için çeşitli önlemler almaya çalışmış, gerektiğinde yukarıdaki örneklerde olduğu gibi timarın bulunduğu köyler tekrar tahrir olunarak gerçek hasıl ortaya çıkartılmıştır.

⁹⁶⁹ BOA, *TRD*. Nr: 33, s. 240.

⁹⁷⁰ BOA, *KKT*. Nr: 230, s. 8.

⁹⁷¹ BOA, *TRD*. Nr: 36, s. 501

⁹⁷² BOA, *TRD*. Nr: 36, s. 496

Bazı durumlarda timar hâsılları olması gerekenden daha az yazılmış veya zaman içerisinde geliri artmış olduğundan tekrar tahriri yapılmaktaydı. Defterlerde bununla ilgili örneklere oldukça sık rastlanmaktadır. Örneğin; Şemseddin nahiyesinde 20.000 akçelik zeamet tasarruf eden Kulu'nun zeameti yeniden tahrir edildiğinden 679 akçe fazla hâsıl çıkmış ve bu fazlalar Kulu'nun zeametine ber vech-i terakki tevcih edilmiştir.⁹⁷³

3. Feragat Üzerine Timar Tevcihi

Timar'ın intikali yani başka birisinin tasarrufuna geçme usullerinden birisi de sipahinin timarından feragat etmesidir. Sipahi hastalıktan, yaşlılıktan veya başka bir sebepten dolayı timarından feragat edebilirdi. Normal şartlarda timarlı sipahi timarından “min ba‘d kendüye dirlik olmamak” şartıyla feragat ediyor olmasına rağmen, bazen bir yolunu bulup tekrar timarını kendisine mukarrer kıldırabiliyordu.⁹⁷⁴

Timarlı sipahi timarının tamamından ya da bir kısmından feragat edebilirdi. Eğer bir kısmından feragat etti ise geliri düşmekle birlikte elinde kalan kısmını tasarruf ederdi. Sipahi feragat işlemini oğlunun, kardeşinin, bir akrabasının ya da başka bir sipahinin lehine yapabildiği gibi karşılıksız olarak feragat edebilir, mahlûle kalan timarı ya da hissesi bir başkasına da verilirdi. Sipahi timarından kendi isteği ile feragat edebildiği gibi kanuna aykırı olarak baskı yoluyla da feragat ettirilebiliyordu. Bu durum dirlik sahibine başka timar verme vaatleri⁹⁷⁵ ya da başka birisinin dirliği haksız olarak alınmış ise geçerli oluyordu.⁹⁷⁶

a. Oğul, Kardeş ve Diğer Akrabaları Lehine Feragat

Timarlı sipahilerin oğulları, kardeşleri ya da diğer akrabaları lehine timarlarından feragat ettikleri görülmektedir. Bu dönemde timarından feragat edenlerin arasında 4 kişi oğulları yararına bir kişi ise kardeşi yararına feragat etmiştir.

⁹⁷³ BOA, TRD. Nr: 33, s. 227.

⁹⁷⁴ BOA, KKT. Nr: 219, s. 172. “... Pasin kadısı oğlu diğer Mustafa Erzurumda kırk altıncı bölükte yevmi on akçe ile mutasarrıf olduğu gedüğünden hüsn-i ihtiyarıyla feragat etmeğin ..... mezbur kadı oğlu feragatine inkar idüb mukarrer olmağın hüküm ibraz edip.....”

⁹⁷⁵ BOA, ARSKD., Nr: 1458, s. 13.

⁹⁷⁶ BOA, KKT. Nr: 219, s. 172.

Timarından feragat eden sipahiler ile ilgili H. 974 (1566-1567) senesine ait üç adet kayıt bulunmaktadır. Bunlardan ilki olan Kaya isimli sipahi Bolaman nahiyesinde 2.000 akçe timara mutasarrıf iken timarı karındaşı olan Osman'a verilmek üzere timarından feragat etmiş ve mezkur timar Osman'a tevcih edilmiştir.⁹⁷⁷ Bu timarın takibi yapıldığında icmal defterinde timarının 2.200 akçeye yükselmiş olduğu ancak İmamlıca, Kulağuz, Asar Bey, Kafır Musa ve Sarı Yakub karyeleri ile Taşdibek ve Bey Samanlığı mezraalarının timardan ayrılmış olduğu görülmektedir.⁹⁷⁸ Aynı şekilde 3.000 akçe be-nevbet timardan hisse tasarruf eden Emirhan hissesini kardeşiyle müşterek olarak tasarruf etmek istemiş ve hissesi kardeşi ile ber-vech-i iştirak be-nevbet eşmek üzere tevcih edilmiştir.⁹⁷⁹ Bu timarın takibi yapıldığında yine timar miktarında 200 akçelik bir artış olduğu ve sipahilerin tasarruf ettikleri karyelerde de bir takım değişiklikler olduğu görülmektedir. Örneğin; bu sipahilerin tasarruf ettikleri Tepelü ve Çınarlı karyeleri icmal defterinde görünmemekte onun yerine Kozbelen karyesi görülmektedir.⁹⁸⁰ İskefsir nahiyesi çeribaşısı olan Abdurrahim, çeribaşılığı oğluna olmak üzere çeribaşılığın feragat emiş, bu işi yapabileceğini sancak beyi arz etmesi üzerine Abdurrahim'in feragat etmiş olduğu Bolaman nahiyesindeki 800 akçe hisse oğlu Mustafa'nın 8.200 akçelik timarına ilhak edilmiş toplamda 9.000 akçe ile çeribaşılık görevi verilmiştir.⁹⁸¹ Bu timarın icmal defterinde takibini yaptığımızda Ruznamçe defterinde 9.000 akçe tevcih edilmiş timarın icmale geldiğinde 10.350 akçe olduğunu görmekteyiz. Buna rağmen sipahinin tasarruf ettiği karye ve mezra'a sayısında belirgin bir azalma vardır. Buna sebep ise karye ve mezra'aların hasılındaki yükselmedir. Örneğin; Akşehirabad nahiyesine bağlı Akşehir karyesinin H. 974 (1566-1567) senesinde hasılı 4.790 iken icmal defterinde bu hasılın 11.000 akçeye yükseldiği görülmektedir.⁹⁸²

Bundan sonra bu konuda H. 980 (1572-1573) senesine kadar başka bir kayda rastlanılmamıştır. H. 980 (1572-1573) senesine gelindiğinde üç adet sipahinin timarından oğulları yararına feragat etmiş olduklarını görüyoruz. 2.000 akçelik timarı

⁹⁷⁷ BOA, MAD. Nr: 142s. 367-a.

⁹⁷⁸ BOA, TTD. Nr: 562, s. 135.

⁹⁷⁹ BOA, MAD. Nr: 142s. 369-a.

⁹⁸⁰ BOA, TTD. Nr: 562. s. 166.

⁹⁸¹ BOA, MAD.Nr: 142s. 371-b.

⁹⁸² BOA, TTD. Nr: 562 s. 34.

olan Yusuf'un timarının tamamı oğlu Mehmed'e⁹⁸³ ve 2.100 akçe timarı olan Yusuf Çelebi'nin timarının tamamını oğlu Mustafa'ya⁹⁸⁴ tevcih edilmişken, 60.00 akçe timar tasarruf eden Latif'in timarından sadece 4.000 akçeliği oğulları Halil ve Hasan'a ber vech-i iştirak tezkireli timar bozulmamak için tevcih edilmiş kalan 2.000 akçe ise ifraza kalmıştır.⁹⁸⁵

b. Bir başka sipahinin yararına feragat

Timarından feragat eden sipahi oğlu, kardeşi ya da bir akrabasının dışında diğer sipahiler yararına da feragat edebilirdi. Bunun için her hangi bir kural yoktu. Bu konuda karşımıza H. 979 (1571-1572) senesine ait 1 adet kayıt çıkmaktadır. Buna göre Milas nahiyesinde 15.000 akçe timara mutasarrıf olan Yusuf, kendisine 20.000 akçe zeamet için hükmi-şerif verilmesine rağmen henüz müyesser olamayan Hoşgeldi'ye olmak şartıyla timarından feragat etmiş, mezkur timar 5.000 akçe noksanıyla Hoşgeldi'ye tevcih edilmiştir.⁹⁸⁶ Burada dikkati çeken nokta kendisine zeamet tevcih edilmiş olan Hoşgeldi'ye değerinden düşük olarak timar tevcihidir. Acaba bu timar "ber-vech-i zeamet" olarak mı verilmiştir; yoksa icmalli bir zeamet mahlûle düşene kadar geçici olarak mı tevcih edilmiştir. Bu konuda bir kayıt ya da ibare bulunamamıştır. Ancak icmal defterine bakıldığında adı geçen timarın 18.000 akçe olarak İlyas adında bir sipahinin üzerinde olduğu görülmektedir. İcmaldeki kaydın yanına düşülen bir derkenarda mezkur timarın Hoşgeldi'den alınarak Havas-ı Humayun'a dahil edildiği ve sonra tekrar timar olarak tevcih edildiği anlaşılmaktadır.⁹⁸⁷ Hoşgeldi hakkında başka bir kayda rastlanılmadığından akıbeti hakkında bir malumat sahibi değiliz.

H. 980 (1572-1573) senesinde ise 3 adet sipahinin timarından başka sipahilerin yararına feragat etmiş olduğu görülüyor. Fermude Nahiyesinde 15.020 akçe timar mutasarrıfı olan Veli timarının 6.000 akçeliğini müteveffa Acara sancak Beyi Mehmed Bey'in kethüdası olan Ali'ye olmak üzere feragat etmiştir.⁹⁸⁸ İkinci kayıt ise

⁹⁸³ BOA, TRD. Nr: 36, s. 472.

⁹⁸⁴ BOA, TRD. Nr: 36, s. 481.

⁹⁸⁵ BOA, TRD. Nr: 36, s. 491.

⁹⁸⁶ BOA, TRD. Nr: 33, s. 231.

⁹⁸⁷ BOA, TTD. Nr: 562. s. 109.

⁹⁸⁸ BOA, TRD. Nr: 36, s. 530.

Oltu gönüllülerinden tahsil-i malda yardımı ve yararlılığı görülen Kasım'a 8.000 akçelik timara emr-i şerif verilmiş ve Suşehri nahiyesinde 6.000 akçelik timar tasarruf eden Fuad timarından Kasım'a olmak şartıyla feragat etmiştir. Adı geçen timar 2.000 akçesi sonradan tekmil olunmak üzere Kasım'a tevcih edilmiştir.⁹⁸⁹ H. 980 (1572-1573) senesine ait son kayıt ise Milas nahiyesi seraskeri olan Kıyas'ın elindeki berata göre 4.735 akçelik timarı olması gerekirken 1.000 akçesi başkasına verilmiş, elinde 3735 akçe timar kalmışken, Milas sipahileri çeribaşısı olan Latif çeribaşılığı Kıyas'a verilmek şartıyla 4.000 akçelik timarınan feragat etmiş ve çeribaşılık adı geçen timar ile birlikte kalan 735 akçesi sonradan tekmil olunmak üzere Kıyas'a tevcih olunmuştur.⁹⁹⁰

c. Karşılıksız olarak yapılan feragat

Timarlı sipahi kimsenin yararına olmadan da timarından feragat edebiliyordu. Karşılıksız feragat işleminin sebepleri arasında hastalık, yaşlılık ya da tasarrufunda bulunan arazi ve köylerin verimsiz ve gelirlerinin düşük olması bulunuyordu. Sipahi timarından feragat ettikten sonra devlet mahlûle düşen timarın tümünü ya da bir kısmını hak edenlere tevcih eder, fazlasını da ifraz olarak hisse şeklinde dağıtırdı.

İncelediğimiz dönemde dört adet sipahi karşılığı olmadan timarından feragat etmiştir. H. 974 (1566-1567) senesinde Bederlü nahiyesinde Behram nam sipahi 538 akçelik hissesinden feragat etmiş ve söz konusu hisse Habsamana nahiyesinde bulunan ve ifrazattan olup verimsiz olduğundan kimse tarafından istenmeyen Koray nam karye ile birleştirilerek 2.000 akçe üzere Şehsuvar isimli sipahiye tevcih edilmiştir.⁹⁹¹ Bu timarın icmal defterinde takibi yapılamamıştır. İcmal'de bu karyeleri kapsayan bir timar bulunmadığı gibi adı geçen karyeler ümera hasları içerisinde bulunmuştur.⁹⁹² Yine aynı sene içerisinde 4.712 akçe timarının 300 akçesinden⁹⁹³ feragat eden Emirhan'ın hissesi 716 akçe gelimli Sarıalan isimli karye ile birleştirilerek toplamda 1016 akçe olarak İmirza isimli sipahizadeye tevcih edilmiştir.⁹⁹⁴ Bu timara ait

⁹⁸⁹ BOA, TRD. Nr: 36, s. 530.

⁹⁹⁰ BOA, TRD. Nr: 36, s. 531.

⁹⁹¹ BOA, MAD. Nr: 142s. 367-b.

⁹⁹² BOA, TTD. Nr: 562. s. 8,11.

⁹⁹³ Bu kaydın yazımında katip siyakat rakamıyla 300 yerine sehven 900 akçe yazmıştır. Ancak hesaplandığı zaman 900 akçe değil 300 akçeden feragat edildiği görülmektedir.

⁹⁹⁴ BOA, MAD. Nr: 142, s. 370-1.

karyelerden bir kısmı daha sonraki devirlerde başka timarlara dahil edilmiştir. Bazı karyelere ise ne icmal defterinde, ne de diğer ruznamçe defterlerinde rastlanılamamıştır.

H. 979 (1571-1572) senesinde ise iki adet sipahi timarlarından feragat etmiştir. İhtiyar nahiyesinde 1.600 akçe timar tasarruf eden Ali yaşlılıktan dolayı timarından feragat etmiş ve bu timar, kendisine verilmesi hususunda emr-i şerif getiren Mustafa'ya tevcih olunmuştur. Kayda derkenar yapılarak 1005 (1597-1598) senesinde cülus münasebetiyle beratının yenilendiği belirtilmiştir.⁹⁹⁵ H. 979 (1571-1572) senesine ait diğer bir kayıt ise Koyluhisar nahiyesinde 2.500 akçe hissesi olan Abbas kendi isteği ile timarından feragat ettiğine ve bu timarın, 3.500 akçe timarı olup 2.500 akçelik noksanı bulunan Ovacık çeribaşısı Pir Ahmed'in timarına ilhak olunarak noksanı tamamlandığına dairdir.⁹⁹⁶ Burada dikkati çeken nokta Abbas'ın timar tasarruf ettiği karyeler arasındaki farklılıktır. Ruznamçede geçen bazı karyeler icmaldeki kayıta bulunmamaktadır.

4. Mazul Sipahilere Yapılan Timar Tevcihleri

a. Mazuliyet Sebepleri

Timar sisteminin işleyişi içerisinde sıkı bir kontrol mekanizması bulunmaktaydı. Timarlı sipahi tasarrufunda olan timarda kafasına göre hareket etme salahiyetine sahip değildi. Daha önce de belirtildiği gibi timarlı sipahinin gerek timarı içerisindeki reayaya, gerekse devlete karşı bir takım görevleri bulunmaktaydı. Bu görevlerin yerine getirilmesini sağlamak için devlet bahsettiğimiz kontrol mekanizmasını sıkı bir biçimde işlevde tutardı. Bu ise zaman zaman sipahinin görevinden azl edilmesine kadar giden bir süreci başlatırdı.

Sipahinin görevinden azl edilmesini gerektiren sebepler oldukça açık bir şekilde kanunnamelerde belirtilmiştir. Sofyalı Ali Çavuş, azl edilme sebepleri olarak; adam öldürme, büyük bir suç işleme, dirliğin gerektirdiği sorumlulukları yerine getirmeme, aklını yitirme, ortadan kaybolma, reayaya zulmetme gibi sebepleri

⁹⁹⁵ BOA, TRD. Nr: 33, s. 243, Ayrıca timarın icmaldeki karşılığı için bkz. BOA, TTD. Nr: 562. s. 143.

⁹⁹⁶ BOA, TRD. Nr: 34, s. 210, Ayrıca bu timarların icmaldeki kayıtları için bkz. BOA, TTD. Nr: 562. s. 89.

sıralamaktadır.⁹⁹⁷ Aynî Ali Efendi ise bir kimsenin timarının bulunduğu sancaktan başka bir sancakta oturmasını azil sebebi saymaktadır.⁹⁹⁸ Ayrıca iki bir kişinin üstüne birden fazla timar tevcih edilmiş olması da timarların en az birisinden azledilmeyi gerektiriyordu.⁹⁹⁹

Bununla birlikte defterlerde sipahilerin, yoklamada bulunmama, sefer teçhizatının hazır olmaması, gönderildiği görevlere gitmeme, sipahizade olmama, gibi gerekçelerle timarlarından azledildiği görülmektedir. Yalnız mazuliyet tamamıyla sipahilik haklarından mahrum olma anlamına gelmemekteydi. Mazul sipahi daha sonra tekrar bir timar tasarruf edebiliyordu. Kanuni Sultan Süleyman'ın bu konuda yayınladığı bir fermana göre mazul sipahiler mazul oldukları sürece sancak beyinin bayrağı altında sefere eşmeye devam edecekler ve mazuliyetinden yedi sene geçtikten sonra timara hak kazanabileceklerdi.¹⁰⁰⁰ Ancak pratikte bu süre çok daha kısa oluyordu. Mazul sipahiler, ortaya çıkan bir kargaşa veya isyanda baş rol oynuyorlardı. Ayrıca sipahilik, özel kabiliyet, tecrübe ve cesaret isteyen bir vazife olduğundan devlet, her fırsat bulduğunda bu askerlerden faydalanmaya çalışıyordu. Bu sebeple mazul sipahilerin tekrar timar almasının önü her daim açık olmuştur.¹⁰⁰¹

1) Sefere Katılmamak/Yoklamada Bulunmamak

Karahisar-ı Şarki sancağı dahilinde timardan azl edilmeye gerektiren sebeplerin başında görevli olduğu sefere gitmemek gelmektedir. Elimizdeki kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla Karahisar-ı Şarki sipahilerinin bu dönemde (1565-1575) kaçtıkları seferlerin başında Halkulvâd seferi gelmektedir. Bu tarihler arasında Karahisar-ı Şarki sancağında toplamda 19 sipahi seferden kaçmışlar veya yoklamada bulunmamışlardır. Bu sipahilerin 17 tanesi Halkulvâd seferinden kaçan diğer iki sipahi ise donanma seferinden kaçan veya yoklamalarda bulunmayan sipahilerdir. Devlet bu sipahilerin timarlarını ellerinden almıştır. Özellikle Halkulvâd seferi ile ilgili bilgileri Divan-ı Hümayun Ruus Defterleri'nden öğreniyoruz. Ruus defterlerindeki kayıtlar tam olarak tevcih kayıtları olmadığından dolayı bu timarların

⁹⁹⁷ Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 100.

⁹⁹⁸ Aynî Ali Efendi, *Kavanîn-i Âli Osman*, s. 30-a.

⁹⁹⁹ Afyoncu, *a.g.t.*, s. 73.

¹⁰⁰⁰ Tayyip Gökbilgin, "Kanûni Sultan Süleyman'ın Timâr ve Zeâmet Tevcihi İle İlgili Fermânları", s. 40.

¹⁰⁰¹ Uğur Altuğ, *a.g.t.*, s. 159

sonraki durumları hakkında sağlıklı bir bilgi edinemiyoruz.

Bazı durumlarda seferlere katılmayan timarlı sipahilerin hastalık veya başka görevleri bahane ederek sancak beyleri vasıtasıyla timarlarına dokunulmaması için merkeze arzda buldukları görülmektedir. Örneğin; Trabzon sancak beyi Ömer Bey'in merkeze gönderdiği arzda Karahisar-ı Şarki sancağında 2.300 akçe timar tasarruf eden Hasan'ın hastalıktan dolayı Halkulvâd seferine katılmadığını bildirmiş ve timarının tekrar kendisine tevcih edilmesini istemiştir.¹⁰⁰² Yine aynı şekilde Karahisar-ı Şarki sancağı beyi Yusuf Bey merkeze gönderdiği arzda Kerem Ali ve Şahkulu isimli sipahilerin hastalığından dolayı Halkulvâd seferine katılmadıklarını belirtmiştir.¹⁰⁰³ Devlet sancak beyinin arzı üzerine bu sipahilere düşenden bedelleri kadar timara hüküm vermiştir.

Sancak beylerinin sefer zamanlarında kendi çocuklarını kayırmaya çalıştıkları, sefere göndermemek için uğraştıkları görülmektedir. Örneğin, İspir sancak beyi Mirza Ali Bey kendisinin oğlu olup, Karahisar-ı Şarki sancağında 16.000 akçe timara mutasarrıf olan Osman'ın kendisi ile muhafazada kaldığından dolayı Halkulvâd seferine katılmadığı ve timarına dahl olunmamasını rica etmesinin üzerine, H. 982.M.14 (6 Haziran 1574) tarihinde merkezden timarına dahl olunmaması yönünde hüküm çıkmıştır.¹⁰⁰⁴

Bununla birlikte bazı sipahilerin gerek merkezden, gerekse beylerbeyinden sefer harici görev aldıkları veya başka bir bölgedeki sefere katıldıklarından dolayı sefere gitmedikleri de oluyordu. Örneğin; Şahnaçemeni nahiyesinde Adalu karyesi ve gayrıdan 1.300'er akçelik timar tasarruf eden Mehmed ve Bali isimli iki sipahi Sakız muhafazasına görevli olduklarından dolayı Halkulvâd seferine katılmadıklarını söyleyerek, başkasına verilen timarlarının geri verilmesini istemişlerdir. Bunun sonucunda Sakız muhafazasında bulunan sipahilerin yoklama defterlerine bakılması, eğer muhafazada iseler timarlarının mukarrer olması buyurulmuştur.¹⁰⁰⁵ Yine aynı

¹⁰⁰² BOA, *KKT*. Nr: 230, s. 306

¹⁰⁰³ BOA, *KKT*. Nr: 230, s. 322

¹⁰⁰⁴ BOA, *KKT*. Nr: 226, s. 316; Bu arzdan yaklaşık bir buçuk sene sonra (983.B.01/6 Ekim 1575) İspir sancak beyi Mirza Ali Bey'in oğlu olan Osman'ın elindeki 4100 akçelik terakki hükmüne karşılık yine Halkulvâd seferine katılmayan Kaya ve Hüseyin isimli iki sipahinin timarları biriktirilerek tevcih edilmesine dair hüküm verilmiştir. BOA, *KKT*. Nr: 229, s. 343.

¹⁰⁰⁵ BOA, *KKT*. Nr: 230, s. 339.

şekilde, 50.800 akçe zeamete mutasarrıf olan Erzurum beylerbeyisinin kethüdası Şaban ile 15.000 akçe timara mutasarrıf olan Yusuf, Ali Paşa ile Gürcistan bölgesinde görevlendirildikleri için donanma seferinde bulunmamışlar ve donanmaya görevli sipahilerin yoklama defterine dirliklerine müdahale edilmemesi konusunda not düşülmüştür.¹⁰⁰⁶ Bunlardan başka, üzerine sefer hizmeti yazılmış olan İlyas Çeribaşı, bölgeyi iyi bildiğinden dolayı Erzurum beylerbeyisi ve Tosya kadısının arzı üzerine “mesâlih-i pâdişâhîde” istihdam olunup sefere katılmamıştır.¹⁰⁰⁷

Osmanlı Devleti sipahilerin sefer zamanı görevlendirildikleri yerlerde olmalarına büyük önem gösterirdi. Özellikle sefer öncesinde, sefer yolunda ve sefer dönüşünde yoklamaya tabi tutulurdu. Bu yoklama merkezde, sefer güzergahındaki menzillerde, ve sipahinin timarının olduğu eyalette ayrı ayrı yapılırdı. Eyalette yapılan yoklamalarda sefere gittiği yönünde beyanat veren sipahilere muharebenin nerede olduğu, sonucunun ne olduğu gibi konuların sorulup, beyanlarının doğru olup olmadığı kontrol edilirdi. Beyanı yanlış olan sipahilerin timarları ellerinden alınarak başkalarına tevcih edilirdi.¹⁰⁰⁸

2) Hastalıktan Dolayı Timardan Mazuliyet

Timarlı sipahiler artık sefere gidemeyecek kadar yaşlandıkları veya hastalandıkları takdirde timarları ellerinden alınarak başkalarına tevcih edilirdi. Bu durumda timarın öncelikli hakkı sipahinin oğlu olmakla birlikte, timar bekleyen “eli emirlilere” de tevcih edilebiliyordu. 1565-1575 yılları arasında yalnızca 1570 öncesi döneme ait üç adet hastalıktan dolayı timarın başkasına tevcihi ile ilgili kayda rastlanmıştır. Bu kayıtlardan bir tanesi frengi, diğer iki tanesi ise cüzzam hastalığı sebebiyle timarları ellerinden alınan sipahilere aittir.

Frengi hastalığına yakalandığı için sefere katılmayan Sungur’un timarı Bayram isimli sipahiye tevcih edilmiş ise de, Sungur daha sonra “Ben sıhhat buldum” diyerek timarını tekrar kendi üzerine mukarrer ettirmiş; ancak daha sonra Sungur’un ölümüyle timarı oğullarına tevcih edilmiştir. Bu durum karşısında mazul kalan Bayram

¹⁰⁰⁶ BOA, MAD. Nr: 15324, s. 37.

¹⁰⁰⁷ BOA, KKT. Nr: 224, s. 237.

¹⁰⁰⁸ BOA, MD. Nr: 16, s. 198

isimli sipahi merkeze gelerek timarın kendisine verilmesini arz etmiştir.¹⁰⁰⁹

Cüzzam hastalığına yakalanan sipahiler ise Mustafa veled-i Mehmed ve Mustafa veled-i Ali isimli sipahilerdir. Bahsedilen bu sipahilerin her ikisi de Milas nahiyesinde timar tasarruf etmektedirler. Sipahilerden Mustafa veled-i Mehmed'in oğlu olmadığından dolayı timarı alınarak, daha önce Pasin sancağında timar tasarruf eder iken ölen Mahmud'un oğlu Mustafa'ya tevcih edilmiştir. Mustafa veled-i Ali'nin ise kardeşi ile müştereken tasarruf ettiği timarın hissesi alınarak diğer kardeşi Mehmed'e tevcih edilmiştir.¹⁰¹⁰ H. 974 (1566) senesine ait bu kayıtlara göre bölgede bir cüzzam salgınının mı olduğu, yoksa bu iki sipahinin aynı dönemde, aynı bölgede, aynı hastalığa yakalanmalarının bir tesadüften ibaret olup olmadığı konusunda bir yorumda bulunmak için elimizdeki veriler yetersizdir.

3) Timarların Havass-ı Hümayun'a Katılması Sonucu Mazuliyet

Bazı durumlarda sipahilere tevcih edilebilecek timar bulunamadığı olurdu. Devlet bu gibi durumlarda Havass-ı Hümayunlardan bazı gelirleri ifraz ederek sipahilere timar olarak tevcih edebiliyordu. Bu iş için özellikle boş ve harab karyeleri içeren gelir grupları seçiliyor ve sipahilere bölgeyi şenlendirmek amacıyla tevcih ediliyordu. Böylece devlet hem harab olmuş ve bi-hasıl olan yerleri yeniden ihya ediyor, hem de sipahiye timar sağlayarak askeri sistemi korumuş oluyordu.

Sipahilere tevcih edilen bu gibi gelirler her zaman sipahinin elinde kalmıyordu. Sipahi öldükten sonra bu gelirler yeniden havass-ı hümayuna dahil ediliyordu. Ancak, bazı durumlarda sipahi daha hayatta iken bu gibi gelirlerin padişah haslarına katıldığı da oluyordu. Bunun sonucunda ise sipahi mazul duruma düşüyor ve kendisine tevcih edilebilecek başka bir timarın mahlûle düşmesini beklemek zorunda kalıyordu.

1565-1575 seneleri arasında iki adet sipahinin timarları padişah haslarına dahil olunmuştur. Şavşat alaybeyi olan Şaban'ın tasarrufunda olan 10.000 akçelik timar daha önceleri padişah haslarından ifraz olunarak kendisine tevcih edilmiş ise de;

¹⁰⁰⁹ BOA, *KKT*. Nr: 219, s. 202

¹⁰¹⁰ BOA, *MAD*. Nr: 142, s. 336-b, 371-a.

daha sonra tekrar haslara dahil edilmiş ve bu suretle Şaban mazul kalmıştır. Bunun üzerine Donanma-yı Hümayun seferinde ölen Hüseyin'in 7.333 akçelik timarı ve yine donanma seferinde ölen Gürcü Hasan'ın timarından 2.000 akçelik hisse mahlûl olduğundan, Alaybeyi Şaban'ın talip olması üzerine kendisine tevcih edilmiştir.¹⁰¹¹ Timarı haslara katıldığı için mazûl kalan diğer sipahi ise Karahisar-ı Şarki sancağında 13.000 akçe timar tasarruf eden Osman'dır. Osman'ın hangi nahiyede ve hangi karyelerden timar tasarruf ettiğine dair bir bilgi bulunmamakla birlikte, kendisine Gürcistan ifrazından bir timar için hüküm verildiği defterde kayıtlıdır.¹⁰¹²

4) Görevini Layıkıyla Yapmamak

Sipahilerin görevlerini layıkıyla yapmamaları da azl sebeplerinden birisiydi. Timarlı sipahi, halk nezdinde devleti temsil ettiğinden dolayı görevini en iyi şekilde yapmakla mükellefti. Sipahi çeşitli kanallar vasıtasıyla devlet tarafından sürekli gözetim ve denetim altında tutuluyordu. Görevini yaparken göstereceği bir özensizlik timarını kaybetmesine sebep olabiliyordu. H. 984 (1575) tarihinde Karahisar-ı Şarki sancakbeyi olan Yusuf Bey'in sunduğu arza göre, Bayramlı Çeribaşısı olan Mahmud kendi hevasında olup, işini düzgün yapmadığından dolayı çeribaşılıktan azledilmiş ve çeribaşılık hizmeti Bolaman nahiyesinde 2.700 akçelik timar tasarruf eden Veled'e tevcih olunması için buyuruldu çıkarılmıştır.¹⁰¹³

5) Reayaya Zulmetmek/ Reaya Şikayeti Üzerine Timardan Azl Edilmek

Timarlı sipahi "sahib-i arz" olması sebebiyle reaya üzerinde bir takım haklara sahip olmakla birlikte, yetkileri sınırsız değildi. Sipahinin yetkileri ancak tasarrufunda bulunan topraklarda sultanın otoritesini temsil etmekle sınırlıydı.¹⁰¹⁴

İncelediğimiz defterlerde bazı sipahilerin görevlerini düzgün yapmadıkları, kötüye kullandıkları, reayaya zulmettikleri ve reayanın şikayeti üzerine timarlarını kaybettikleri görülmektedir. Örneğin; Habsamana kalesi dizdarı olan Suad'ın üzerlerinde "mâl-ı mîrî" olan kardeşi Ali ve Bayezid Çavuş'u teslim etmesi yönündeki telkinlere kulak asmadığından ve reayaya zulmettiğinden dolayı dizdarlık hizmeti

¹⁰¹¹ BOA, TRD. Nr: 36, s. 505.

¹⁰¹² BOA, KKT. Nr: 224, s. 207.

¹⁰¹³ BOA, KKT. Nr: 230, s. 254.

¹⁰¹⁴ Uğur Altuğ, a.g.t, s. 157.

elinden alınarak Kemah kalesi dizdarlığından sebepsiz yere alınan Yusuf'a tevcih edilmiştir.¹⁰¹⁵ Başka bir örnekte ise, Vezir Sinan Paşa'nın adamlarından 11.000 akçelik timar tasarruf eden Mustafa, Dergâh-ı Âlî müteferrikalarından zeamet sahibi olan Mehmed'in zeametinin mahsulünü toplamak için gönderilmiş, ancak reayaya zulm edip, zorla para toplamıştır. Bunun üzerine kendisine yapılan çağrılara kulak asmadığı gibi, üzerinde olan zeamet mahsulünü de teslim etmediğinden azledilip, timarının yine Sinan Paşa'nın adamlarından Hasan'a verilmesi için hüküm çıkmıştır.¹⁰¹⁶

6) Diğer Askeri Ricalle Anlaşmamak

Sipahilerin azillerindeki etkenlerden birisi de diğer sipahilerle veya üstleriyle anlaşmamaktır. Osmanlı idaresi gerek sefer esnasında ve gerekse barışta askeri ricalin birbirleriyle tam uyumlu olmasına özen gösterir ve çıkabilecek aksaklıkları önlemeye çalışırdı. Sipahilerin birbirleri ile yaşadıkları anlaşmazlıkların başında birbirlerinin timarlarına veya reayasına göz dikmeleri geliyordu. Bazı durumlarda bu çekişmeler birkaç yıl sürebiliyordu. Örneğin; Habsamana kalesi dizdarlığı için Suad ve Yusuf dizdarlar arasında üç yıl süre ile çekişmeler yaşanmış ve dizdarlık birkaç defa ikisi arasında el değiştirmişti. Bu durumdan hem timar reayası ve hisar erenleri büyük zararlar görmüştü. Bunun üzerine dizdarlık hizmeti bu ikisine de tevcih edilmeyerek Milas kalesi dizdarlığından mazul Hasan Salih'e tevcih edilmesi için hüküm çıkmıştır.¹⁰¹⁷ Yine aynı şekilde Koyluhisar kalesi dizdarı Hüdaverdi'nin hisar erenleriyle olan anlaşmazlığı üzerine dizdarlık hizmeti Koyluhisar kalesi kethüda yerine tevcih edilmek için hüküm verilmiştir.¹⁰¹⁸

Bazı durumlarda sipahiler kendilerine tayin edilen komutanları da kabul etmeyerek, merkeze değiştirilmesi ve kendi istedikleri kişinin tayini yönünde baskı yapmışlardır. Devlet bu gibi durumlarda sipahilerin isteklerine boyun eğmek durumunda kalmıştır. Bunun en büyük sebebi yine asker ile komutanı arasındaki iletişim ve koordinasyonun bozulmaması, asker sevk ve idaresinin en iyi şekilde yürütülebilmesinin sağlanması olsa gerektir. Mesela; Karahisar-ı Şarki kazası sipahilerine çeribaşı olarak tayin olunan İnehoca, "ehl-i fesâd ve şenâ'at" olduğu

¹⁰¹⁵ BOA, TRD. Nr: 36, s. 526.

¹⁰¹⁶ BOA, KKT. Nr: 230, s. 54.

¹⁰¹⁷ BOA, KKT. Nr: 229, s. 290.

¹⁰¹⁸ BOA, KKT. Nr: 224, s. 233.

gerekçesiyle sipahiler tarafından kabul edilmemiş ve daha önceden çeribaşı olan Mehmed'in çeribaşı tayini için merkeze istekte bulunmuşlardır. Sipahilerin bu isteği makul bulunmuş ve Mehmed'in çeribaşı olarak tayini için hüküm yazılmıştır.¹⁰¹⁹

7) Timarları Haksız Yere Berat Ettirmek

Timarlı sipahiler bazen daha fazla gelire sahip olabilmek için timarlarından feragat ediyorlar, daha büyük geliri olan timarları ziyadesiyle tevcih ettirmeye çalışıyorlardı. Bu durum devlet nazarında büyük bir suç oluşturmuş ve kesinlikle yasaklanmıştır. Kanuni Sultan Süleyman döneminde yayınlanan bir fermanla bu durumun önüne geçilmesi için beylerbeyine kesin bir dille talimat verilmiştir.¹⁰²⁰ Ancak bu fermanlara ve denetimlere rağmen bazı sipahiler veya askeri rical yine de bu yola başvurmaktan geri durmamıştır. Örneğin, Erzurum kullarından Hasan Ağa, Ramazan isimli sipahiye dirliğinden zorla feragat ettirip, kendisine timar kaydettirmek için arz aldığı halde, merkezce arzı makbul olmamıştır. Ancak Hasan Ağa'nın bu tutumu devam edince durumun kadiya bildirilmesi konusunda beylerbeyine hüküm gönderilmiştir.¹⁰²¹

Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla timarlı sipahiler, diğer sipahilerin timarlarını kendilerine tevcih ettirmek ve daha fazla gelir elde etmek konusunda yarış içerisindeydiler. Öyle ki, ayrı bir beratla tevcih edilen icmalli timarları dahi kendilerine terakki olarak tevcih ettirmeye çalışmaktaydılar. Devlet bu konuda mümkün olduğu kadar titiz davranmış ve terakki için başvuran sipahinin talip olduğu gelirler "kılıç" değilse tevcih etme yoluna gitmiştir.¹⁰²² Ancak bazı durumlarda sipahiler bir yolunu bularak bu gibi timarları da kendilerine terakki olarak tevcih ettirebiliyorlardı. Bu durumda devlet terakki olarak tevcih edilen icmalli timarı sipahiden alarak başkasına tevcih ediyordu. Be-nevbet timarların da bu bakımdan diğer timarlardan bir farkı yoktu. Be-nevbet timardan hisse tasarruf eden her bir sipahi, kılıç timarlar gibi ayrı bir beratla hisse tasarruf edip, hisselerin her birisi icmalli timar muamelesi

¹⁰¹⁹ BOA, *KKT*. Nr: 218, s. 115.

¹⁰²⁰ M. Tayyip Gökbilgin, "Kanuni Sultan Süleymanın Timar ve Zeamet Tescihi ile İlgili Fermanları", s. 45-46.

¹⁰²¹ BOA, *ARSKD*. Nr: 1458, s. 13.

¹⁰²² BOA, *KKT*. Nr: 228, s. 4; BOA, *KKT*. Nr: 230, s. 349 "Livâ-yı mezbûr beyi mektûb gönderüb mezkûrlar Halku'l-vâd seferine varmayub timârları mahlûldür deyü ... Osman arz itmeğin fi'l-vâki sefer-i mezbûra varmayub eviyle kalmağın yoklamada mevcûdları yok ise müstâkil kılıçlar değiller ise bedeli buyuruldu."

görmekteydiler. Ancak, Karahisar-ı Şarki sancağında 3.082 akçelik bir be-nevbet timardan hisse tasarruf eden Nasuh'un ölümü üzerine müşterekleri bir yolunu bulup, Mustafa isimli sipahiye tevcih edilen hisseyi kendilerine ber vech-i terakki tevcih ettirmişlerdir. Ancak Mustafa'nın arzı üzerine hisse müştereklerin ellerinden alınarak yeniden Mustafa'ya tevcih edilmiştir.¹⁰²³

Timar tasarruf eden sipahiler veya gedik tasarruf eden bir takım görevliler, feragat bahanesiyle gediklerini birbirlerine satıyor veya aslen askeri zümreden olmayanlara bir bahane ile tevcih ettiriyorlardı. Bu durum ise hem reyanın ezilmesine hem de dirlik bekleyen askeri zümrenin sistem dışında kalmasına, dolayısıyla devletin zarar görmesine sebep oluyordu. H. 981 (1573-1574) senesinde Erzurum beylerbeyine gönderilen bir hükümde, mahlûl kalan gediklerin “yarar Rum yiğitlerine” değil de, “yerlûden” kimselere tevcih edilmesinin ve gedik sahiplerinin gediklerini satmalarının önüne geçilmesi emredilmiştir.¹⁰²⁴

8) Adli Suç İşlemekten Dolayı Timardan Mazuliyet

İncelediğimiz dönemde Karahisar-ı Şarki sancağı sipahileri arasında suçla karışan sipahilerin de bulunduğu görülmektedir. Timarlı sipahilerin başkalarının karısını veya kızını kaçırmak, oğlancılık, ırza geçmek gibi suçları işledikleri görülmektedir. Örneğin; Ali isimli sipahinin Konaş isimli bir kimsenin nikahlı karısını kaçırp, evinde sakladığı suçlamasıyla timarı elinden alınması konusunda beylerbeyine hüküm yazılmıştır.¹⁰²⁵ Bunun neticesinde, Ali'nin timarının elinden alınarak Kalender isimli bir sipahiye tevcih edilmesine dair hüküm yazıldıysa da¹⁰²⁶, daha sonraları Ali'nin suçsuz olduğu anlaşılmış, Trabzon sancağından bazı sipahilerin ihbarı üzerine kadının Budak isimli sipahinin yaylağında olduğu tespit edilerek sancak beyi huzurunda Konaş'a teslim edilmiştir. Suçsuz yere mazul kalan Ali'nin ise timarı yeniden kendisine mukarrer kılınmıştır.¹⁰²⁷ Aynı şekilde Karahisar-ı Şarki kalesi müstahfizlarından Kasım isimli bir sipahi Aleksinos ve Bağdasar isimli zımmilerle birlikte Ali isimli bir çocuğun ırzına geçtiklerinden dolayı kürek cezasına

¹⁰²³ BOA, *KKT*. Nr: 218, s. 175.

¹⁰²⁴ BOA, *MD*. Nr: 22, s. 42.

¹⁰²⁵ BOA, *MD*. Nr: 14-1, s. 562.

¹⁰²⁶ BOA, *KKT*. Nr: 222, s. 23.

¹⁰²⁷ BOA, *TRD*. Nr: 33, s. 226.

çarpıtılmışlardır.¹⁰²⁸ Bazen sipahilerin diğer sipahilerin evlerini basarak, eşlerinin ırzına geçtikleri de görülmüştür. Örneğin; Hacı, Mazhar, Hamza ve Yitilmiş isimli sipahiler, Pirzade isimli sipahinin evini basıp, karısının ırzına geçmişlerdir. Ayrıca daha önce sefer yoklamalarında bulunmadıkları ve fesatlarının nihayet bulmadığı belirtildiğinden bu sipahilerin yakalanarak, küreğe konulmak üzere merkeze gönderilmesi emredilmiştir.¹⁰²⁹

Bazı durumlarda sipahilerin diğer askeri veya mülki ricale karşı dahi hiç düşünmeden zulmettikleri görülmektedir. H. 972 (1563-1564) senesinde Kıyas isimli bir sipahinin mahkeme basarak kadı naibini kılıçla yaraladığı ve çevre halkının da onun zulmünden şikayet ettiği belirtilerek timarının başkasına verilmesi emredilmiştir.¹⁰³⁰ Başka bir örnekte, H. 981 (1573-1574) tarihinde Milas kazasında Kıyas isimli bir çeribaşı, Dergah-ı Ali yeniçerilerinden Alagöz isimli yeniçeriye suçlu sabit olmadan, zincire vurmuş ve kaza kaza dolaştırarak türlü hakaretlere maruz bırakmıştır. Kadıya gönderilen hükümde Kıyas'ın yakalanarak Dergah-ı Mualla'ya gönderilmesi emredilmiştir.¹⁰³¹

Sipahilerin işledikleri suçlar arasında adam öldürmek de bulunuyordu. Örneğin; Koyluhisar nahiyesinde 1.300 akçelik timar tasarruf eden Mehmed isimli bir sipahi, Kalender isimli bir kürt ve yedi adet yoldaşlarıyla, Sipahi oğlanları zümresinden Kasım'ı ve dört adet adamıyla birlikte bir de kadını öldürmüşlerdir. İşledikleri bu suçları kendileri de kabul etmeleriyle, Kalender ve adamları siyaset (idam) edilmiş, Mehmed ise sipahi olduğundan dolayı Karahisar-ı Şarki kalesinde haps edilmiştir. Bu durum üzerine gönderilen hükümde Mehmed'in de diğerleri gibi siyaset edilerek timarının başkasına verilmesi emredilmiştir.¹⁰³²

Bu örneklerden anlaşılacağı gibi devlet sipahilerin karıştıkları suçlarda asla merhamet göstermemektedir. Genellikle hafif suçlarda sipahiler timarlarından azledilmekle beraber, adam öldürmek, ırza geçmek vb. gibi ağır suçlarda kürek cezasına, hatta idama varana kadar ağır cezalara çarpıtılmışlardır.

¹⁰²⁸ BOA, *MD*. Nr: 22, s. 5.

¹⁰²⁹ BOA, *MD*. Nr: 14-1, s. 562.

¹⁰³⁰ BOA, *KKT*. Nr: 219, s. 88.

¹⁰³¹ BOA, *MD*. Nr: 23, s. 216.

¹⁰³² BOA, *MD*. Nr: 14-2, s. 614.

9) Sipahizade Olmadığından Dolayı Timardan Azl

Timarlı sipahi olabilmek için gereken en önemli özelliklerden birisi atadan-dededen sipahizade olmaktır. Sipahizade olmayan için timara çıkmak mümkün ise de, bu diğer sipahiler tarafından pek hoş karşılanmamaktaydı. Sipahizade olmadan timara çıkanlar “ecnebi” denilerek aşağılanır ve sipahiler arasında kabul görmezlerdi. Kanuni Sultan Süleyman döneminde Rumeli Beylerbeyi Behram Paşa’ya gönderilen bir fermanla, bazı sipahilerin reaya iken timar almaları sebebiyle haksız yere “ecnebi” denilerek timarlarına dahil edildiği ve beratlarının elinden alındığı söylenilmiş ve bu durumun önüne geçilmesi emredilmiştir.¹⁰³³ Ancak daha sonra yine Rumeli beylerbeyi olan Lütü Paşa’ya gönderilen diğer bir fermanla ise sipahizade olmayanların timar almaya çalıştıklarından bahsederek, bu gibilerin geldikleri takdirde sipahizade olduklarını ispatlamaları aksi takdirde timar tevcih edilmemesini emretmiştir.¹⁰³⁴

1565-1575 yılları arasında Karahisar-ı Şarki sancağında sipahizade olmadığından dolayı timarı elinden alınmış olan sipahi bulunmamaktadır. Ancak H. 971 (1564) yılına ait bir ruus kaydında, Abdi ve İsa isimli sipahizadeler, vefat eden babalarından boşalan timarın yazılı karyelerinden Tikveş karyesi ahalisinden bir reayaya tevcih edildiğinden bahsederek timarın kendilerine mukarrer olmasını talep etmişlerdir. Buna karşılık verilen hükümdede eğer sahih sipahizade değil, emirle timara çıkmış sipahi ise timarın Abdi ve İsa’ya mukarrer kılınması emredilmiştir.¹⁰³⁵ Başka bir örnekte ise, 972 (1565) yılında Hasan isimli bir sipahinin Karahisar-ı Şarki kazasında tasarruf ettiği timarının içerisinde 3.000 akçelik hisseyi sipahizade olmayıp *ecnebi* olan Kerim isimli birisinin başkasının beratıyla üzerine kaydettirdiği görülmektedir. Merkezden Karahisar-ı Şarki kadısı ve Erzurum beylerbeyine gönderilen hükümdede bu durumun araştırılmasını ve eğer Kerim’in gerçek sipahizade olmayıp, *ecnebi* olduğu ve başkasının beratıyla hisseyi üzerine kaydettirdiği doğru ise bildirilmesi emredilmiştir.¹⁰³⁶

Seferde Tutsak Düşmek

¹⁰³³ Gökbilgin, “Kanuni Sultan Süleymanın Timar ve Zeamet Tevcihi İle İlgili Fermanları”, s. 38.

¹⁰³⁴ aynı makale, s. 44.

¹⁰³⁵ BOA, KKT. Nr: 218, s. 115.

¹⁰³⁶ BOA, AE. SÜL.I, 5/292, vrk. 11-b.

Timarlı sipahilerin katıldıkları seferde düşmana tutsak düşmeleri halinde timarları bir sene müddetle bekletilir ve hasılatı biriktirilip, bir yıl tamam olmadan geldiği takdirde kendisine teslim edilirdi. Eğer sipahi kurtulamaz veya kurtulması bir yıldan uzun sürerse timarı başkasına tevcih edilirdi.¹⁰³⁷

İncelediğimiz dönemde Karahisar-ı Şarki sancağı timarlı sipahileri arasında düşmana esir düşmüş olan bir sipahi bulunmaktadır. H. 984 (1576) tarihli bir ruus kaydına göre Karahisar-ı Şarki sancağında Habsamana nahiyesi çeribaşısı olan Ebubekir'in düşmana esir düştüğünden dolayı timarı ve çeribaşılığı başkasına tevcih edilmiştir. Ebubekir'in kurtulması üzerine timarı ve çeribaşılığı tekrar kendisine tevcih edilmek için hüküm yazılmıştır.¹⁰³⁸

b. Mazul Olan Sipahlere Yeniden Timar Tevcihi.

İncelediğimiz dönemde toplamda 15 adet mazul sipahiye timar tevcihi yapılmıştır. Bunların bir kısmı mazul olduğu dönemde seferlere katılarak terakki almış ve sonrasında tevcih edilen timarlar terakkileri ile birlikte tevcih edilmiştir. Kendilerine timar tevcih edilen sipahilerin hangi sebeplerle mazul olduğuna dair bilgi bulunmamaktadır. Ancak daha önceden tasarruf ettiği timarın hangi sancak veya nahiyede olduğu ve gelirinin (yazısının) ne kadar olduğu belirtilmiştir. Aşağıdaki tabloda sipahilerin hangi sancakta, ne miktar timardan mazul oldukları ve ne kadar timar tevcih edildiği gösterilmiştir.¹⁰³⁹

¹⁰³⁷ BOA, *TRD.* 4, s. 357. “İşbu 6849 akçelik hisse timâra mutasarrıf olan Göçeri Polye Seferi'nde mahbûs olub bahasın için timârının bir yıllık mahsûlün zabt idüb bir yıldan sonra gelmez ise timarın ahare tevcih idesin deyü hükm-i hümâyûn vârid olmağın...”

¹⁰³⁸ BOA, *KKT.* Nr: 230, s. 191.

¹⁰³⁹ Bu listeye yalnızca Ruznamçe ve Mühimme defterlerinde bulunan sipahiler alınmışlardır. Ruus defterlerinde bulunan buyuruldu kayıtları kesin olarak tevcih anlamı taşımadığından dolayı alınmamışlardır.

Tablo XII: Yeniden timar tevcih edilen sipahilerin mazul oldukları timarlar

Sipahinin Adı	Mazul Olduğu Timarın Bulunduğu Sancak	Mazul Olduğu Timarın Miktarı	Tevcih Edilen Timarın Bulunduğu Sancak	Tevcih Edilen Timarın Miktarı
Şehsuvar	Pasin Sancağı	5.999	Karahisar-1 Şarki Sancağı	7.545
Bosna Hasan	Karahisar-1 Şarki Sancağı	8.000	Karahisar-1 Şarki Sancağı	3.300
Ahmed	Karahisar-1 Şarki Sancağı	21.150	Karahisar-1 Şarki Sancağı	21.850
Ferhad Çavuş	Hakurk Sancağı	11.466	Karahisar-1 Şarki Sancağı	7.300
Mehmed	Estergon Sancağı	6.000	Karahisar-1 Şarki Sancağı	8.000
Rıdvan	Karahisar-1 Şarki Sancağı	4.900	Karahisar-1 Şarki Sancağı	5.000
Pir Ahmed	Karahisar-1 Şarki Sancağı	6.000	Karahisar-1 Şarki Sancağı	7.300
İne (Şadi Paşa biraderzadesi)	Habeş Sancağı	5.999	Karahisar-1 Şarki Sancağı	6.000
İlyas Çeribaşı	Erzurum Sancağı	8.099	Karahisar-1 Şarki Sancağı	9.099
Şaban	Şavşad Sancağı	10.000	Karahisar-1 Şarki Sancağı	9.333
Mehmed	Segedin Sancağı	11.000	Karahisar-1 Şarki Sancağı	11.299
Fazlı	Karahisar-1 Şarki Sancağı	7.000	Karahisar-1 Şarki Sancağı	7.000
Mahmud Çavuş	Karahisar-1 Şarki Sancağı	10.999	Karahisar-1 Şarki Sancağı	2.999
Yusuf Dizdar	Kemah Sancağı (Kemah Kalesi)	13 akçe ulufe	Karahisar-1 Şarki Sancağı	5.400
Kalender	Karahisar-1 Şarki Sancağı	8.187	Sivas Sancağı	9.987

c. Haksız Yere Timarlarından Azledilen Sipahilere Timarlarının İadesi

Bazı durumlarda sipahilerin ellerindeki timarlar haksız yere ellerinden alınıp başkalarına tevcih edilebiliyordu. Bunda en büyük amil timar almak isteyen diğer sipahilerin yaptıkları suçlamalardı. Bu durumda merkez durumun araştırılmasını istiyor ve timarlar haksız yere alınmışsa geri verilmesini emrediyordu.

Timarların haksız yere alınmasında en fazla yöneltilen suçlama sefere katılmadığı ve yoklamada bulunmadığı yönündeydi. Örneğin; Karahisar-ı Şarki sancağında 4.000 akçe timara mutasarrıf olan [Sipahinin ismi boş bırakılmış] Halkulvâd seferinde bulunduğu halde bulunmamıştır diye timarı alınıp, bir başkasına tevcih edildiğini bildirmiştir. Bunun üzerine çıkarılan buyurulduda, eğer yoklama defterinde kaydı var ise kendisinin timarının geri verilmesi emredilmiştir.¹⁰⁴⁰ Bazı durumlarda başka hizmete görevli tayin edilen sipahilerin de timarlarının alındığı görülmektedir. Örneğin, Karahisar-ı Şarki sipahilerinden Bali ve Mehmed isimli sipahiler Halkulvâd seferi emredildiği sırada Sakız Adası'nı muhafaza hizmetiyle görevlendirilmişler, ancak timarları Halkulvâd seferine gelmedikleri gerekçesiyle alınarak başkasına verilmiştir. Bu durumun düzeltilmesi amacıyla merkeze iki defa başvuru yapan Bali ve Mehmed'in durumlarının incelenmesi, eğer Sakız Adası muhafazasında mevcutlar ise timarlarının geri verilmesi emredilmiştir.¹⁰⁴¹

Sancak beylerinin veya kadı, naib gibi idari yöneticilerin sipahiler ile aralarında olan bireysel çekişmelerden dolayı haksız yere timarları alınan sipahiler olduğu görülmektedir. Örneğin; Karahisar-ı Şarki kadısının gönderdiği arzda Karahisar müstahfızlarından Osman'ın 1.600 akçelik dirliği bila-sebep elinden alınarak Karahisar Beyi'nin zulm ettiği belirtilmiştir.¹⁰⁴² Yine aynı şekilde Mindaval nahiyesinde timar tasarruf eden Durak isimli sipahinin ehl-i fesad ve şenâ'at olduğundan bahisle timarı elinden alınmış, ancak Karahisar-ı Şarki mahkemesinde Alucara naibinin garazan sicil eylediğini ifade eden şahitler sayesinde Durak'ın

¹⁰⁴⁰ BOA, *KKT*. Nr: 230, s. 257.

¹⁰⁴¹ BOA, *KKT*. Nr: 230, s. 339.

¹⁰⁴² BOA, *KKT*. Nr: 230, s. 335.

timarının tekrar kendisine mukarrer kılınması buyurulmuştur.¹⁰⁴³

Çok sık yaşanmasa da isimlerdeki bazı benzerlikler yüzünden sipahiler timarlarından azledilebiliyorlardı. Örneğin, Karahisar-ı Şarki'de 2.999 akçelik timara mutasarrıf olan Şeyh Bünyad isimli sipahinin timarı kendisi zaviyedardır diye alınıp, başkasına tevcih edilmiştir. Kara Yakub zaviyesi zaviyedarının da adının Bünyad olması bu karışıklığa sebep olmuştur. Yapılan araştırma sonucu zaviyedar olan Bünyad'ın baba adının Mehmed olduğu, sipahi olan Bünyad'ın ise baba adının Müzevver olduğu ortaya çıkmış ve timarın hatalı olarak alındığı anlaşılmıştır. Bunun üzerine Bünyad'ın timarının tekrar kendisine tevcih edilmesi emredilmiştir.¹⁰⁴⁴

Sipahilerin timarlarından azledilmesini gerektiren hususlardan birisi de adli suçlardan sorumlu olduğuna yönelik suçlamalardır. Bu durumda azledilen sipahinin timarını geri alabilmesi için suçsuzluğunu kanıtlaması gerekmektedir. Örneğin, Erzurum'da günlük on altı akçe gönüllü gediğine mutasarrıf olan Abdurrezzak'ın Miyadun karyesinde ölü bulunmuş, katil olarak yine gedik tasarruf eden amcası oğlu suçlanarak gediği elinden alınmıştır. Daha sonra Karahisar-ı şarki kadısının gönderdiği arz üzere suçsuz olduğu anlaşılmış ve gediği tekrar kendisine verilmek için buyuruldu çıkartılmıştır.¹⁰⁴⁵ Bir başka örnekte ise, Milas nahiyesinde Ali isimli sipahi için Konaş isimli birisinin nikahlı karısını kaçırdığı ve evinde saklayarak zorla tasarruf ettiği yönünde suç isnad edilmiştir. Bunun üzerine Ali'nin timarının alınarak Kalender isimli mazul bir sipahiye 500 akçe ziyadesiyle tevcih edilmesi buyurulmuştur.¹⁰⁴⁶ Hatta Erzurum Beylerbeyisine gönderilen bir hükümde Ali ile birlikte diğer suç işleyen Hacı, Mazhar, Hamza ve Yitilmiş isimli sipahilerin yakalanarak küreğe konulması amacıyla İstanbul'a gönderilmeleri emredilmiştir.¹⁰⁴⁷ Ancak Trabzon sipahilerinden bazı sipahilerin Konaş'ın karısının Budak isimli sipahide olduğu ve hatunu yaylakta bularak Karahisar-ı Şarki beyi huzurunda Konaş'a teslim ettikleri görülmektedir. Bunun üzerine Konaş'ın da şahadetiyle Ali'nin suçsuz olduğu anlaşılmış ve timarı mukarrer kılınmıştır.¹⁰⁴⁸

¹⁰⁴³ BOA, *KKT*. Nr: 218, s. 118.

¹⁰⁴⁴ BOA, *MD*. Nr: 15, s. 7.

¹⁰⁴⁵ BOA, *KKT*. Nr: 225, s. 266.

¹⁰⁴⁶ BOA, *KKT*. Nr: 222, s. 23.

¹⁰⁴⁷ BOA, *MD*. Nr: 14-1, s. 562.

¹⁰⁴⁸ BOA, *TRD*. Nr: 33, s. 226.

5. Timarların Becayışı

Timarlı sipahiler dirliklerinin tamamından veya bir kısmından memnun olmadıkları takdirde timarlarından feragat ederek daha iyi dirlikler almaya çalışıyorlar veya dirliklerini diğer sipahiler ile mübadele yoluyla değiştirebiliyorlardı. Devlet timarlarından sebepsiz yere feragat eden sipahilerin ferağlarını çoğunlukla kabul etmemekle birlikte, iki sipahi dirliklerini değiştirmek istediklerinde çok sıkıntı çıkarmıyordu. Bu değişimler aynı sancak içerisinde olabildiği gibi, diğer sancaklar ve hatta eyaletler arasında dahi olabiliyordu. Timarlı sipahiler memnun olmadıkları dirliklerini çok daha düşük hasıllardaki dirlikler ile değiştirebiliyordu. Devlet becaıyı kabul ettiği zaman mahlûle düşen hisselerden sipahinin dirliğindeki noksanları tamamlamak üzere düşük gelirli dirliği tevcih edebiliyordu.

Karahisar-ı Şarki sancağında 1565-1575 yılları arasında yalnızca bir timar değişim talebi olmuş, devlet bu talebi olumlu karşılayarak timarların becaıyışına izin vermiştir. Buna göre, Paşa sancağında Köprülü nahiyesinde 10.183 akçe timara bedelinden 2.637 akçe noksanıyla mutasarrıf olan Ferhad ile Karahisar-ı Şarki sancağında İhtiyar nahiyesinde 8.000 akçe timar tasarruf eden Ferik Ahmed timarlarını mübadele etmek istemişler, beylerbeyinden kaydı görüldükten sonra devlet becaıyışe olumlu bakarak birbirlerinin timarlarını tevcih edilmiştir. Bu suretle bahsedilen 8.000 akçelik timar, “ber vech-i mübâdele” Ferhat’a noksan olan 4.820 akçesi düşenden tekmil edilmek üzere tevcih edilmiştir.¹⁰⁴⁹

6. Terakki Tevcihi

Aslen Arapça bir kelime olan terakki kelimesi “artma, çoğalma, ilerleme, ileriye gitme” gibi anlamlara gelmektedir.¹⁰⁵⁰ Ancak, Osmanlı Devleti’nde bir bürokrasi terimi olarak terakki, devlet görevlilerin maaşlarına yapılan zammı ifade etmektedir.¹⁰⁵¹

Osmanlı timar sisteminde sipahilerin terakki alabilmesi için bir takım şartları yerine getirmesi gereklidir. Bunlardan ilki sefer sırasında yararlılık göstermektir. Bu

¹⁰⁴⁹ BOA, TRD. Nr: 36, s. 500.

¹⁰⁵⁰ Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-i Türki*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989, s. 398.

¹⁰⁵¹ Recep Ahışalı, “Terakki” *DİA*, C. 40, İstanbul 2011, s. 479.

yararlılıklar savaşta baş kesmek, dil getirmek, savaşta yoldaşlık etmek, kale tamiri, yol yapmak, düşman ordusundan haber getirmek vb. gibi sıralanabilir.¹⁰⁵² Bu terakkilerin sipahilere tevcih edilebilmesi için sancak beyleri tarafından bir “yararlık ve yoldaşlık defteri” hazırlanarak merkeze gönderilmesi gerekiyordu.¹⁰⁵³ Ayrıca cülus-ı hümayunda her sipahiye terakkiler dağıtılırdı. Cülus bahsi daha önce açıklandığı sebepten burada daha fazla yer verilmesine gerek görülmemiştir.

Timarlı sipahilerin dirliklerin gelirlerini arttırmalarının bir yolu da, özellikle kendi dirlikleri içerisinde bulunan ve “kâbil-i ifrâz olmayan” hisseler ile başka sipahilere tevcih edilen timarlardan artan küçük miktardaki gelirlerin kendilerine “ber vech-i terakki” tevcih edilmesini istemeleri idi. Bu gibi durumlarda devlet sipahiye güçlük çıkarmazdı. Örneğin; Dergah-ı Ali katiplerinden, Şemseddin nahiyesinde 20.000 akçelik zeamete mutasarrıf olan Katip Ahmed’in zeametinin içerisinde 1.100 akçe hisse kimsenin tasarrufunda olmayıp, bi’l-fiil boş olmasından dolayı kendisine tevcih edilmesini arz etmiş ve bu hisselerden 940 akçeliği ber vech-i terakki zeametine dâhil olunmuş iken, “kabil-i ifraz olmayan” 160 akçe de zeametine katılarak cümle zeameti 21.100 akçelik olmuştur.¹⁰⁵⁴ Yine aynı şekilde Trabzon Sancağı Beyi Ömer Bey’in kethüdası olan Şah Mehmed Kethüda’ya Milas nahiyesinden kabil-i ifraz olmayan 299 akçe ziyadesiyle 7.000 akçelik timar tevcih edilmiştir.¹⁰⁵⁵ Kabil-i ifraz olmadığından tevcih edilen hisseler, tevcih edilen kişinin yaptığı göreve göre çok farklı miktarlarda olabilirdi. Örneğin, 260.550 akçe ile Sancar sancağı beyi Şahrüh Bey kendi haslarından kabil-i ifraz olmayan 5450 akçe ziyadesiyle Karahisar-ı Şarki Sancağına tayin edilmiştir.¹⁰⁵⁶ Buna mukabil Erciş sancağında 5.999 akçelik timardan mazul olan İne’ye Karahisar-ı Şarki sancağında Çamaş nahiyesinde 6.000 akçelik timar “kabil-i ifraz olmayan 1 akçe ziyadesiyle” tevcih olunmuştur.¹⁰⁵⁷

Bazı durumlarda sipahiler gelirlerini arttırabilmek adına tahrir zamanında timarların hâsıllarını tahammülünden ziyadeye yazdırırlar ve ortaya çıkan farkı

¹⁰⁵² Emine Erdoğan Özünü, “Osmanlı Ordusunda Bir Motivasyon ve Terfi Kaynağı: Terakki Tevcihi”, *Uluslar Arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 11, Yıl: 2010, s. 239-240.

¹⁰⁵³ Zekai Mete, “Sancak Beyi Belge ve Defterleri”, s. 194.

¹⁰⁵⁴ BOA, *TRD*. Nr: 36, s. 493-494.

¹⁰⁵⁵ BOA, *TRD*. Nr: 36, s. 506.

¹⁰⁵⁶ BOA, *TRD*. Nr: 34, s. 214.

¹⁰⁵⁷ BOA, *TRD*. Nr: 34, s. 223.

kendilerine tevcih ettirmeye çalışırlardı. Örneğin; Sol ulufecilerden Bosna Musa'ya tevcih edilmiş olan timarın tahrirde sipahiler tarafından tahammülünden ziyadeye kaydedilmiş olduğu açığa çıkmış ve bu timar taslih olunup, 8.000 akçe üzere Bosna Musa'ya tevcih edilmiştir.¹⁰⁵⁸

Diğer bir terakki şekli ise tevcih edilen timarın daha önceki sahibinden veya başka sipahilerden mahlûle düşen hisselerin mezid-i inayetten tevcihi şeklindedir. Bu durumda, timarlı sipahiye emr olunan timarın haricinde mahlûl olan bazı hisselerin de timarına ilhak edilerek alması gerekenden daha fazla timar tevcih etmesi sağlanmıştır. Bazı durumlarda bu hisseler 2.000 akçeye varan meblağlarda olabiliyordu. Karahisar-ı Şarki sancağında 500 akçeye kadar düşebilen timarların varlığını düşündüğümüzde bu meblağ oldukça yüksek görünmektedir. Devlet bu suretle sipahinin işine daha fazla sarılması, tam bir itaat ve sadakat göstermesi hedeflenmiş olmalıdır. Örneğin; Erzurum kullarından 14 akçe ulufeye mutasarrıf Mirahur Karagöz'e Fermude nahiyesinde sülûsan üzere timara hüküm verilmiş iken, Veli tahvilinden 15.060 akçe timarın 11.333 akçeliği 2.000 akçe ziyadesiyle tevcih edilmek emredilmiş, daha sonra bunun da üzerine 1.000 akçe daha eklenerek, emredilenden toplamda 3.000 akçelik bir fazla ile timar tevcih edilmiştir.¹⁰⁵⁹

Karahisar-ı Şarki sancağında tevcih edilen terakkilerin büyük çoğunluğu ziyade ve kabil-i ifraz olmayan hisselerden tevcih edilmiştir. Bunlar küçük miktarlarda hisseler olup, biriktirilerek müstakil bir timar haline getirilemeyecek miktarlardaki gelirlerdir. Devlet bu hisseleri ayrı ayrı biriktirip, bir timar olarak tevcih ederek ileride karışıklığa yol açmaktansa sipahiye tevcih ederek onun gönlünü ve bağlılığını kazanma yolunu tercih etmiştir.

7. Karahisar-ı Şarki Sancağındaki Sipahilerin Etnik Menşei

Osmanlı Devleti'nde bulunan timarlı sipahilerin tümünün Türk asıllı olduğu bilgisinin aslı bulunmamaktadır. Daha Yıldırım Bayezid döneminde Hıristiyan sipahiler ve voynuklar Osmanlı ordusunda yerlerini almışlardı.¹⁰⁶⁰ Ancak, bizim incelediğimiz dönem olan Sultan II. Selim'in hükümdar olduğu (1566-1575) dönemde

¹⁰⁵⁸ BOA, TRD. Nr: 36, s. 496.

¹⁰⁵⁹ BOA, TRD. Nr: 33, s. 238.

¹⁰⁶⁰ Halil İnalçık, Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar, s. 144.

Karahisar-ı Şarki sancağında iki adet Hıristiyan sipahi bulunmaktadır. Bunlar yörenin zanaat erbabı olduklarından, Karahisar-ı Şarki kalesinde hizmet etmeleri şartıyla kendilerine timar tevcih edilmiştir. Bunlardan Bergos isimli zımmi büyük olasılıkla Rum aslından gelme olup, kalede demircilik (haddadlık) yapmaktadır. Selban isimli zımmi ise büyük olasılıkla Ermeni asıllıdır ve kale bünyesindeki suyollarının tamirat işlerine (meremmet) bakmaktadır. Bu kişilerin her birine 1.400 akçelik timar tevcih edilmiştir.¹⁰⁶¹ Ayrıca bazı sipahilerin isimlerinin önlerinde bulunan lakaplardan etnik menşeleri hakkında bilgi sahibi olabiliyoruz.

Elimizde bulunan icmal defterindeki sipahilerin isimlerinden ve isimleri önündeki lakaplardan anlaşıldığı kadarıyla Karahisar-ı Şarki sancağında timar tasarruf eden sipahilerin büyük bir çoğunluğu Türk aslından gelmektedir. Bazı sipahilerin isimleri Kutlu Bey, Kulu, Sevindik, Koçbasan gibi Türkçe isimlerden oluşmaktadır. Ancak, sipahiler arasında Mehmed, Ahmed, Ali, Hasan, Hüseyin, Mustafa ve Yusuf gibi Arapça kökenli ve dini anlam taşıyan isimler çoğunluktadır. Türkler arasında dini anlam taşıyan Arapça isimlerin çoğunlukta oluşu sebebiyle sipahilerin etnik menşei hakkında sağlıklı bilgilere ulaşamıyoruz. Keza; Türk, Kürt, Arap ve Fars kökenli olan Müslüman sipahilerin hemen hemen tamamı aynı isimleri koymaktadırlar. Bu durum ise sipahilerin etnik kökenine dair yorumları geçersiz kılmaktadır.

Karahisar-ı Şarki sancağında timar tasarruf eden sipahilerin isimlerinde sadece etnik kökene dair bilgilerin yanı sıra mezhebî eğilimlere dair bilgiler de verilmektedir. Örneğin, Yar Ali, Şahkulu, Şah Veli, Pirkulu, Pir Ali, Purbende vb. Alevi-Kızılbaş eğilimi gösteren isimler bulunmaktadır.¹⁰⁶² Bununla birlikte, alevi-kızılbaşların çocuklarına vermedikleri Osman, Ömer, Ebubekir gibi isimler de sipahiler arasında oldukça sık görülmektedir. Sipahiler arasında Hanifi isimli bir sipahi de bulunmaktadır. Ancak bu şekilde isimlerden hareketle o bölgedeki sipahiler arasında bir mezhepsel çıkarım yapmak oldukça yanlış olacaktır. Burada vurgulamaya çalıştığımız nokta, sipahi isimlerinde mezhebi eğilimlere dair ipuçlarının görülmekte

¹⁰⁶¹ BOA, *TTD*. Nr: 562 s. 203.

¹⁰⁶² Bu gibi isimlerin Alevi-Kızılbaş eğilimli olduklarına yönelik tespitler için bkz., Yılmaz Kurt, “Osmanlı Tahrir Defterlerinin Onomastik Değerlendirilmesine Uygulanacak Metod”, s. 56-57, Diğer örnekler için bkz. Yılmaz Kurt, “Adana Sancağında Kişi Adları”, *AÜ. DTCF. Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 15, S. 26, Ankara 1991, s. 180.

olduğudur. İnaniyoruz ki, ilerideki çalışmalarda bu mesele daha etraflıca incelenecek ve daha sağlam verilerle daha doğru sonuçlara varılabilecektir.

Karahisar-ı Şarki sancağında bulunan sipahilerin bazılarının isimlerinde nereden geldiklerine işaret eden lakapları bulunmaktadır (Abdullah İstanbulî, Karaferyeli İlyas Yeniçeri, Trabzonlu Ahmed, Ankaralı Yusuf gibi). Bunlar büyük olasılıkla sipahinin doğduğu bölgenin ismidir.

İcmal defterinde kayıtlı olan sipahilerin isimlerinden anlaşıldığı kadarıyla Karahisar-ı Şarki sancağında 25 adet Türk asıllı olmayan sipahi bulunmaktadır. Bunlardan 2 tanesi hakkında yukarıda bilgi verilmişti. Kalan 23 adet sipahiden 10 tanesi Macar, 3 tanesi Hırvat, 2 tanesi Arnavud, 2 tanesi Çerkes, 2 tanesi Bosnalı ve 1'er tanesi ise Gürcü, Eflak, Ermeni, ve Rus asıllıdır.

Tablo XIII: Karahisar-ı Şarki Sancağında Türk Asıllı Olmayan Sipahiler

Nahiye	Sipahinin İsmi	Timarın Hasılı
Kebşil	Arnavud Ali	8.000
Milas	Arnavud İlyas	18.000
Bolaman	Bosna Ferhad	80.00
Satılmış	Bosna Hasan	3.300
Ulubey	Bosna Musa	8.000
Satılmış	Çerkes Haydar	8.066
Şaib	Çerkes Yusuf	8.000
Firuz	Eflak Givan?	8.000
İhtiyar	Gürcü Hasan	8.000
Habsamana	Hırvat Ahmed	8.000
Çamaş	Hırvat Behram	8.000
Habsamana	Hırvat İbrahim	8.000
Kebşil	Macar Cihangir	8.000
Elmalu	Macar Ferhad	8.000
Fermude	Macar Hasan	8.000
Bolaman	Macar Haydar	8.000
Çamaş	Macar Hüseyin	8.000
Elmalu	Macar Hüseyin	8.040
Koyluhisar	Macar İsmail	8.000
Bolaman	Macar Kasım	8.000
Bolaman	Macar Rıdvan	8.000
Bolaman	Macar Şaban	8.000
Milas	Salih Rus	8.666
Milas	Ahmed Ermeni	8.000

Tabloda da görüldüğü gibi Arnavud İlyas ve Bosna Hasan haricinde kalan sipahilerin neredeyse tamamı 8.000 akçelik timar tasarruf etmektedirler. Arnavud İlyas'ın daha önce yaptığı görev hakkında bir malumatımız bulunmamaktadır. Bosna Hasan ise yine Karahisar-ı Şarki sancağında 8.000 akçe timardan mazul olup, noksanı düşenden tekmil olunmak üzere yeniden timar tevcih edilmiştir.¹⁰⁶³ Bu timarlı sipahilerin arasında sadece Bosna Musa ve Macar Hasan isimli sipahilerin timar tasarruf etmeden önce hangi görevde olduğuna dair bilgi bulunmaktadır. Bu bilgilere ise 36 numaralı ruznamçe defterindeki iki adet kayıt vesilesiyle ulaşabiliyoruz. Bu kayıtlara göre Macar Hasan sol ulufecilerden on beşinci bölükte ve Bosna Musa ise aynı zümrenin yüz on yedinci bölüğünde yevmi 8 akçe ulufeye mutasarrıflar iken, düşenden 8.000 akçelik timara emr-i şerif verilmiştir.¹⁰⁶⁴

Bu sipahilerden Arnavud Ali, Çerkes Yusuf, Macar İsmail, Macar Ferhad ve Hırvat Ahmed'in H. 979 (1571), Gürcü Hüseyin'in ise H. 980 (1572) senesinde ölmüş olduklarını görüyoruz. Belgelerde Macar Ferhad ve Gürcü Hüseyin haricinde kalanların ne suretle öldüğüne dair bir bilgi bulunmamaktadır. Macar Ferhad¹⁰⁶⁵ ve Gürcü Hüseyin'in¹⁰⁶⁶ ise derya seferinde ölmüş olduğu ruznamçe kaydında geçmiştir.

C. 1565-1575 YILLARI ARASINDA KARAHİSAR-I ŞARKİ SANCAĞINDA TİMAR DÜZENİNİ ETKİLEYEN SEFERLER

1. Aras Muharebesi

Kanuni Sultan Süleyman'ın daha sağlığında oğullarından Bayezid ile ağabeyi Selim arasında taht mücadelesi başlamıştı. Bayezid'in kendisine asker toplamaya başlaması, babasına karşı isyan ettiği yönünde bir algı yaratmıştı. Bunun üzerine Sultan Süleyman Şehzade Selim'e bir ordu toplaması yönünde emir verdi ve Sokollu Mehmed Paşa'yı Selim'e yardım etmek üzere gönderdi.¹⁰⁶⁷ Ankara önlerinde Selim ile Bayezid arasında 30 Mayıs 1559 tarihinde yapılan muharebe Bayezid'in

¹⁰⁶³ BOA, TRD. Nr: 33, s. 228.

¹⁰⁶⁴ BOA, TRD. Nr: 36, s. 496, 501.

¹⁰⁶⁵ BOA, TRD. Nr: 34, s. 216.

¹⁰⁶⁶ BOA, TRD. Nr: 36, s. 505.

¹⁰⁶⁷ Şerafettin Turan, "Bayezid, Şehzade", *DİA*, C. 5, İstanbul 1992, s. 230.

yenilgisiyle sonuçlanmış ve şehzade Amasya'ya çekilmiştir. Burada babasına gönderdiği mektuplarla af dilemiş ise de bir sonuç alamamış ve dört adet oğlu ve bin kadar adamıyla birlikte Amasya'dan hareket ederek İran taraflarına doğru yola çıkmıştı.¹⁰⁶⁸ Bayburd taraflarına geldiğinde Karahisar-ı Şarki kalesi dizdarı kendisini karşılayarak elini öpmüş, ordusunun ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla da at nalı, un ve arpa vermişti.¹⁰⁶⁹ Buradan Erzurum'a gelerek Hasankale'de konaklamıştı. Beylerbeyi Ayas Paşa kendisine verilen Bayezid'i yakalama emrine muhalif hareket ederek ordusu için nal ve mih vermiş bu yüzden de idam edilmişti.¹⁰⁷⁰ Şehzade Bayezid kendisini takip edenlerle Temmuz 1559 tarihinde Aras nehri kenarında yaptığı muharebede, onları bozguna uğratmış, ancak Osmanlı topraklarında daha fazla barınamayacağını anlamış ve Ağustos ayı ortalarında Safevi Devleti'nin Revan valisi Şahkulu Han'a sığınmıştı.¹⁰⁷¹

Karahisar-ı Şarki sancağı sipahileri bahsedilen bu savaşa doğrudan dâhil olmamışlardır. Aras muharebesi, Erzurum sancağında 8.099 akçe timardan mazul olan İlyas Çeribaşı'nın "Nehr-i Aras üzerinde vâki' olan muhârebede yoldaşlık idüb 1.000 akçe terakkiye hükm-i şerif virilüb" müyesser olmadığından, daha sonra Karahisar-ı Şarki sancağında Kudumlu isimli karye ve gayrıdan 8.000 akçelik timarın Hırvat Behram tahvilinden kendisine tevcih edilmesi¹⁰⁷² üzerine elimizdeki kayıtlarda geçmektedir.

2. Peneskird Muharebesi

Kemhıs ile Ardahan arasında Kanlı-geçit civarında bir kale olan Peneskird Vezir Ahmed Paşa'nın 1549 yılı Gürcistan seferi sırasında fethedilmiştir.¹⁰⁷³ Dündar Aydın'ın Gelibolulu Mustafa Ali ve Celalizade'den naklederek bildirdiğine göre Anzav, Peneskirt ve Diğer Akçale ile bunlara tabi on beş adet kale aman ile teslim alınmıştır.¹⁰⁷⁴ Şah Tahmasb'ın kardeşi İsmail Mirza'nın Erzurum'a olan taarruzları karşısında İskender Paşa'nın küçük miktardaki ordusu arasında çetin bir savaş

¹⁰⁶⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. 2, TTK, Ankara 1995, s. 407.

¹⁰⁶⁹ Şerafettin Turan, *Kanuni'nin Oğlu Şehzâde Bayezid Vak'ası*, TTK, Ankara 1961, s. 123.

¹⁰⁷⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s. 407.

¹⁰⁷¹ Şerafettin Turan, *a.g.md*, s. 231; Şerafettin Turan, *a.g.e*, s. 128, Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s. 407.

¹⁰⁷² BOA, *TRD*. Nr: 36, s. 499.

¹⁰⁷³ Dündar Aydın, *a.g.e*, s. 266.

¹⁰⁷⁴ Dündar Aydın, *a.g.e*, s. 116, Dipnot: 163

gerçekleşti. İskender Paşa'nın kuvvetleri yenilmesine rağmen Erzurum Kalesi Safevilerin eline geçmekten kurtarıldı.¹⁰⁷⁵ Elimizdeki belgelerde geçen Peneskirt Muharebesi İsmail Mirza'nın Erzurum taraflarına yaptığı akınlarda Peneskirt taraflarında meydana gelen bir savaş olmalıdır.

Elimizdeki belgelerde iki adet sipahinin Peneskirt muharebesine katıldığı ve terakki aldığı görülmektedir. Bunlardan Ovacık çeribaşısı olan İlyas Çeribaşı Peneskirt muharebesinde yoldaşlığı görüldüğünden 1.600 akçe¹⁰⁷⁶, Katib Hasan ise 1.300 akçe terakkiye müstehak görülmüşlerdir.¹⁰⁷⁷

Bu kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla Karahisar-ı Şarki sipahileri bizzat bu muharebede rol almamışlardır. Bu muharebede bulunan sipahiler başka sancaklarda timar sahibi veya başka bir görevde bulunmaktaydılar. Bu kişilere daha sonra yararlıkları neticesinde Karahisar-ı Şarki sancağında timar tevcih edilmiştir.

3. Kıbrıs Seferi

Tarih boyunca Eski Mısır, Hitit, Asur, Makedon İmparatorluğu gibi değişik devletlerin tahakkümü altında bulunan Kıbrıs, 649 yılında Muaviye tarafından feth edilerek Emevi Devleti topraklarına katılmıştır. X. Yüzyılda Bizans hakimiyeti altına giren Kıbrıs'ta 1489 tarihinden itibaren Venediklilerin hakimiyeti başlamış ve Osmanlılar tarafından fethedilene kadar da Venedik hakimiyetinde kalmıştır.¹⁰⁷⁸ Osmanlıların Doğu Akdeniz ülkelerinin fethi sonucunda Kıbrıs'ın stratejik olarak önemi artmış, adanın fethedilmesi Akdeniz hakimiyetinin oturtulması bakımından bir gereklilik halini almıştı.¹⁰⁷⁹ Ayrıca Kıbrıs'a sığınan korsanların deniz ticaret gemilerine ve hacca giden yolcu gemilerine saldırmaları, Güney Anadolu, Suriye ve Mısır'a yapılacak düşman saldırılarında adanın üs olarak kullanılması tehlikesi Osmanlıların göz ardı edemeyecekleri konulardandı. Bunların yanında adanın eski İslam memleketi olması ve Ebussuud Efendi'nin Kıbrıs'ın fethi ile ilgili fetvasının da

¹⁰⁷⁵ Abdülkadir Özcan, "İskender Paşa", *DİA*, C. 22, İstanbul 2000, s. 565 .

¹⁰⁷⁶ BOA, *TRD*. Nr: 34, s. 211.

¹⁰⁷⁷ BOA, *TRD*. Nr: 36, s. 497.

¹⁰⁷⁸ Feridun Bilgin, "Kıbrıs'ın Fethi İçin yapılan Hazırlıklar (Arşiv Belgelerine Göre)", *Mukaddime*, C. 6, S. 1, Mardin 2015, s. 80, Güven Dinç, *Osmanlı Yönetiminde Kıbrıs (1800-1839)*, Akdeniz Üniversitesi SBE, Antalya 2010, s. 6-12.

¹⁰⁷⁹ Kemal Çiçek, "Kıbrıs", *DİA*, C. 25, İstanbul 2002, s. 374.

adanın fethinde önemli bir yeri olmuştur.¹⁰⁸⁰

Kıbrıs'a yapılacak sefer öncesinde Venedikliler ile diplomatik yoldan anlaşmaya çalışmıştır.¹⁰⁸¹ Bu çalışmaların başarılı olmaması üzerine 1568 yılında II. Selim Kıbrıs'ın fethi için çalışmalara başlanması emrini vermiş, bu çalışmalar çerçevesinde Osmanlı topraklarında bulunan sancak ve vilayetlerden gemi, asker, barut, kürekçi, yiyecek malzemeleri ve zahire tedarik edilmiştir.¹⁰⁸² Sefer için Lala Mustafa Paşa serdar-ı ekrem tayin edilmiş ve donanma Hasan Reis, Piyale Paşa ve Müezzinzade Ali Paşa komutasında üç filoya ayrılarak Kıbrıs'ta Limason'a ilk çıkarma yapılmıştır. Buraların kontrol altına alınmasıyla Lefkoşa üzerine gidilmiş ve kale 9 Eylül 1570 tarihinde fethedilmiştir. Lefkoşa'nın alınmasıyla birlikte Girne ve Baf bölgeleri de itaat altına alınmış oldu.¹⁰⁸³ İtaat altına alınamayan tek kale olan Magosa kalesinin kuşatması ise. kalenin zaman zaman denizden yardım alması sebebiyle uzamıştır. Kışın bastırması üzerine Osmanlı ordusu kırk parçalık bir donanmayı Arap Ahmed Paşa komutasında adada bırakarak ayrılmış, baharın gelişiyle birlikte yeniden kuşatmaya devam edilmiştir. Bu sırada Magosalıların aldıkları yardımlara rağmen kale Ağustos 1571'de Osmanlı hakimiyetine girmiştir.¹⁰⁸⁴

Lefkoşa kalesinin fethinin hemen akabinde Osmanlı Devleti Kıbrıs'da idari teşkilatı kurmaya başlamıştır. Sabık Avlonya sancakbeyi olan Muzaffer Paşa Kıbrıs'ın ilk beylerbeyi olarak tayin edilmiş, eyalet teşkilatını tamamlamak adına buraya bir kadı, müftü, defterdar defter eminliği ve timar tezkireciliği ihdas edilmiştir.¹⁰⁸⁵ Ayrıca adanın hemen tahriri yapılmış ve birçok köyün boş ve harap olduğu görülmüştür. Bunun sonucunda hem adanın şenlenmesi, hem de Türkleşmesi ve Müslümanlaşması için adaya gönüllü olarak yerleşmek isteyenlere bir takım muafiyetler verilmiş ve daha sonra Karaman, İçel, Bozok, Teke ve Alaiye sancaklarından bazı reayanın sürgün usulüyle adaya gönderilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁰⁸⁶

¹⁰⁸⁰ F. Bilgin, *a.g.m*, s. 81, *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2000, s. 12.

¹⁰⁸¹ F. Bilgin, *a.g.m*, s. 83-86.

¹⁰⁸² F. Bilgin, *a.g.m*, s. 87-90.

¹⁰⁸³ Güven Dinç, *a.g.t*, s. 17-18.

¹⁰⁸⁴ F. Bilgin, *a.g.m*, s. 97.

¹⁰⁸⁵ Çiçek, *a.g.md*, s. 375.

¹⁰⁸⁶ Fethinden sonra Kıbrıs'a yapılan iskan çalışmaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Şenol Çelik, "Türk Fethi Sonrasında Kıbrıs Adasına Yönelik İskân Çalışmaları", *Türklük Bilgisi Araştırmaları*

Fetih ve iskan işlemleri ile birlikte hem yeni fethedilmiş Kıbrıs'ın, hem de Doğu Akdeniz bölgesinin güvenliğini sağlamak meselesi baş göstermişti. İlk başlarda Kıbrıs'ın muhafazası için yaklaşık 4000 adet asker görevlendirilmişti. Ancak daha sonraki dönemlerde Alaiye, Tarsus, Sis ve İçel sancakbeyleri sipahileri ile birlikte ve deniz tarafından gelebilecek saldırılar için ise beş adet kadirga Kıbrıs'ın muhafazası için görevlendirilmişlerdir.¹⁰⁸⁷

Kıbrıs'ın fethi için yukarıda da belirtildiği gibi Osmanlı Devleti'nde muhtelif sancaklardan asker tedariki yapılmıştır. Ancak çalışmamıza konu olan Karahisar-ı Şarki sancağı timarlı sipahilerinin Kıbrıs seferinde görevli olduklarına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Karahisar-ı Şarki sipahileri ile ilgili kayıtların hemen hepsi Kıbrıs seferinde bilhassa Magosa kalesinde yararlık gösteren yeniçeri, gönüllü, solak vb. zümrelere ait olan askerlerin yararlıkları karşılığı olarak Karahisar-ı Şarki sancağında timar verilmesi hakkındadır.

(*Journal of Turkish Studies*) *Kaf Dağının Ötesine Varmak-Günay Kut Armağanı-1*, C. 27, S. 1, 2003, s. 263-304; Ömer Lütfi Barkan, "Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 11, Sayı 1-4, Ekim 1949-Temmuz 1950, s. 524-569.

¹⁰⁸⁷ Kıbrıs'ın savunması konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Şenol Çelik, "Kıbrıs Seferi Sonrasında Kıbrıs Adası ile İçel Kıyılarının Korunmasına Yönelik Çalışmalar ve Hristiyan Korsanların Buralara Saldırıları", *Kıbrıs Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 3, Kıbrıs 1998, s. 289-300.

Tablo XIV: Kıbrıs Seferinde bulunduğundan dolayı timar tevcih edilen görevlilerin isimleri

Sipahinin İsmi	Görevi	Timarın Bulunduğu Nahiye	Timarın Değeri	Dirliğin Verilme Sebebi
Karahisarlı Yakub	Dergah-ı Mualla Yeniçerilerinden	Kebşil	8.000	İptida
Karahisarlı Yusuf	Dergah-ı Mualla Solaklarından	Koyluhisar	12.500	İptida
Trabzonlu İsmail	Dergah-ı Mualla Solaklarından	Akşehir	10.350	İptida
Hüseyin b. Ali	Dergah-ı Mualla Solaklarından	Bederlü	9.833	İptida
Ali	Erzurum Gönüllülerinden	Ordu	6.696	İptida
Ali	Timarlı Sipahi	Milas	9.000	Terakki
Bostancı Ali	Dergah-ı Mualla Yeniçerilerinden	Koyluhisar	8.500	İptida
İmirza veled-i Hasan Piri	Sağ Azeb	Suşehri	2.500	İptida
Hiraf b. Abdullah	Hasankalesi Gönüllülerinden	Bolaman	8.000	İptida
İbrahim veled-i Ömer Çavuş	Van Kullarından	Bozat	7.000	İptida
İbrahim veled-i Budak	Zaimzade/Trabzon	Milas	5.000	İptida
Hüsrev veled-i Mehmed	Dergah-ı Mualla Silahtarlarından	Firuz	4.000	İptida

Tablodan da anlaşılacağı üzere, Karahisar-ı Şarki sipahilerinden Kıbrıs seferinde bulunup, yararlık gösteren yalnızca bir adet timarlı sipahi bulunmaktadır. Milas nahiyesinde 5000 akçelik timar tasarruf eden Ali isimli sipahinin Kıbrıs muhasarası sırasında gösterdiği yararlık ve yoldaşlık üzerine 3.000 akçe terakkiye hüküm verilmiştir. Bu terakkiyi karşılamak amacıyla vefat etmiş olan Kasım ve Haydar isimli sipahilerin timarlarından mahlûle düşen ikişer bin akçelik hisseler biriktirilerek terakkisinden 1.000 akçe ziyade ile kendisine tevcih edilmiştir. Bu suretle Ali'nin timarı 9.000 akçelik olmuştur.¹⁰⁸⁸ Elimizdeki kayıtlarda Ali'nin haricinde kalanların hepsi diğer askeri görevlerdeyken Kıbrıs seferine katılarak yararlık göstermiş olanlardır. Bu şahısların tamamına iptidadan timarlar tevcih edilerek timarlı

¹⁰⁸⁸ BOA, TRD. Nr: 33, s. 247.

sipahiler zümresine katılmışlardır. İleride de görüleceği üzere Karahisar-ı Şarki sipahileri Kıbrıs'a yardım götürecek Avrupalı müttefiklerin önünü kesmek amacıyla yola çıkan donanmada görevlendirilmişler ve İnebahtı Deniz Savaşı'na katılmışlardır.

4. İnebahtı (Lepanto) Deniz Savaşı

Osmanlı devleti Kıbrıs'a yapılacak müttefik yardımlarının önüne geçmek ve henüz alınmamış bir kale olan Magosa'ya yardım götürmek amacıyla iki donanma hazırlamışlardır. Bunlardan ilki Kaptan-ı Derya Müezzinzade Ali Paşa'nın kumandasındaki 103 kadırgadan oluşan donanma, ikincisi ise donanma serdarı tayin edilen Vezir Pertev Paşa'nın kumandasındaki donanmadır. Müezzinzade Ali Paşa H. 19 Şevval 978 (16 Mart 1571) tarihinde İstanbul'dan ayrılarak Kıbrıs'a gitmiş sefer mühimmatını bıraktıktan sonra Pertev Paşa kumandasında olan Osmanlı donanmasına katıldı. Bu sırada Cezayir-i Garb Beylerbeyi olan Uluç Ali Paşa'da Pertev Paşa'ya katıldı. Osmanlı donanması bir miktar Ege adalarını yağmaladıktan sonra İnebahtı denilen mevkiye geldi. Burada buldukları sırada müttefik donanmasının yaklaştığı haberi alındı. Pertev Paşa ve Uluç Ali Paşa'nın müstahkem bir mevki olan İnebahtı körfezinden çıkmamak gerektiği ve düşman donanmasının boğazdan içeri giremeyeceği yönündeki ikazlarına rağmen, kaptan-ı deryanın aldığı emirler doğrultusunda düşmanı karşılamak yönündeki isteği üzerine iki donanma İnebahtı'da karşı karşıya geldi. Osmanlılar tarihleri boyunca karşılaşmadıkları bir yenilgiye uğradılar. Osmanlı donanmasında yaklaşık 20000 kişi hayatını kaybetmiştir. Hayatını kaybedenler arasında Kaptan-ı Derya Müezzinzade Ali Paşa, birçok sancak beyi ve alaybeyleri de bulunuyordu. Bununla birlikte yaklaşık 3000 kadar Osmanlı askeri de esir edilmiştir. Bu savaştan yalnızca Uluç Ali Paşa 30 kadar gemiyle kurtulabildi. Bu savaştan sonra Pertev Paşa azledilmiş; Uluç Ali Paşa'nın adı Kılıç olarak değiştirilerek Kaptan-ı Derya tayin edilmiştir.¹⁰⁸⁹ Halil İnalçık, Osmanlı kroniklerinin “donanmanın İstanbul'dan erken ayrılması”, “gemilerden tımarlı sipahilerin firarları”, “Uluç Ali Paşa'nın önerdiği taktiğin dikkate alınmaması”, “İstanbul hükümetinin düşmana karşı gitme emri ve kaptan-ı deryanın bu emre uymaktaki ısrarını” bozgunun sebepleri

¹⁰⁸⁹ İdris Bostan, “İnebahtı Deniz Savaşı”, *DİA*, C. 22, İstanbul 2000, s. 287-288.

arasında saydıklarını belirtmiştir.¹⁰⁹⁰

Bu savaştan sonra donanmasının büyük kısmını kaybeden Osmanlılar hızla yeni bir donanma inşa etme çalışmalarına başlamışlardı. 1572 yılına gelindiğinde 250 kadirga ve 300 kadar çekdiriden oluşan Osmanlı donanması Kılıç Ali Paşa'nın kaptan-ı deryalığında Akdeniz'e açılmıştı.¹⁰⁹¹

İnebahtı deniz savaşı Osmanlılar için olduğu kadar Avrupa için de bir dönüm noktasıdır. Kanuni'nin Osmanlı Devleti'ni bir dünya gücü yapma projesi suya düşmüş, Osmanlılar Volga havzası ve Hint Okyanusunda seferlerden vaz geçilmiş, Ruslar karşısında Kazan ve Astarhan'ı geri alma planları bir tarafı bırakılmıştır. Osmanlılar güçlerini yalnızca Akdeniz havzasında toplamak zorunluluğunu hissetmiştir.¹⁰⁹²

İnebahtı muharebesinden geriye dönen sipahilerin bir kısmı İstanbul'da yoklanmışlar ve sefere katılan sipahiler ayrıca bir defter yapılarak Erzurum Beylerbeyisine gönderilmiştir. Ayrıca Erzurum beylerbeyisine yazılan hükümde gönderilen defterden başka yoklanması gereken başka sipahilerin olup olmadığı, eğer var ise muharebenin nerede, ne suretle cereyan ettiği ve sonucunun ne olduğu gibi sorular sorarak gerçekten seferde olup olmadıklarının soruşturulması emredilmiştir. Böylece muharebeye katılan sipahilerin haksız yere timarlarının başkasına verilmesinin önüne geçilmeye çalışılmıştır.¹⁰⁹³ Bugün elimizde bulunan Donanma sipahileri yoklama defterine göre Karahisar-ı Şarki sancağında İnebahtı seferinden dönen sipahilerin sayısı 225'dir. Bahsedilen defterde İnebahtı seferine katılan kadirgaların reislerinin de isimleri zikredilerek, hangi sipahinin hangi reisin gemisinde sefere katıldığı ayrıntılı olarak verilmiştir. Buna göre Karahisar-ı Şarki sipahileri; Ahmed Reis veled-i Şah Kulu, Aşçı oğlu Hasan, Budak Çavuş, Cinoz Ali Reis, Divane Osman, Ferruh Reis, Hacı Ceyhan, Hacı İlyas, Hacı Mahmud, Hasan veled-i Hüseyin Bey, Helvacı Ali, Hüseyin Bey birader-i Hasan Reis, Kara Hasan birader-i Hüseyin

¹⁰⁹⁰ Halil İncalcık, "Mühimmelere Göre İnebahtı Deniz Savaşı Osmanlı Belgelerinde İnebahtı (Lepanto)", *Türk Denizcilik Tarihi*, Başbakanlık Denizcilik Müsteşarlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 149.

¹⁰⁹¹ İdris Bostan, *a.g.md*, s. 288; Donanmanın yeniden inşa edilme süreci ile ilgili geniş bilgi için bkz. İbrahim Etem Çakır, "İnebahtı (Lehanto) Savaşı ve Osmanlı Donanmasının Yeniden İnşası Üzerine Bazı Bilgiler" *Turkish Studies*. C. 4, S. 3, Erzincan 2009, s. 512-531.

¹⁰⁹² Halil İncalcık, *Devlet-i 'Aliyye*, s. 168.

¹⁰⁹³ BOA, MD. Nr: 16, s. 198.

Bey, Nigar oğlu Mehmed Reis, Pazarcı Muslu, Tahtacı Hasan Reis, Tahtacı Hüseyin, Üsküdarlı Alihan Reis, Üsküdarlı Kara Hüseyin, Yahya Reis isimli denizcilerin kadirgalarında görev yapmışlardır.¹⁰⁹⁴ Ayrıca, Erzurum Beylerbeyi Ali Paşa'nın kethüdası olup 50.800 akçe zeamet sahibi Sinan Kethüda'nın Ali Paşa ile birlikte serhad hizmetinde görevli olması ve Milas nahiyesinde 15.000 akçe timarı olan Yusuf'un da Gürcü ve yukarı canipte serhat hizmetinde olduklarından dolayı donanma seferine katılmadıkları ve bu sebepten dirliklerine müdahale edilmemesi gerektiği yönünde de bir kayıt düşülmüştür.¹⁰⁹⁵

Ruznamçe defterlerinde İnebahtı seferine katılarak hayatını kaybeden ve timarları başkalarına tevcih edilen sipahilerle ilgili oldukça fazla kayıt bulunmaktadır. Bu tevcih kayıtları H. 979 (1571) senesi Ramazan ayından itibaren karşımıza çıkmaktadır. Kayıtlarda İnebahtı savaşından “derya seferi” ismiyle bahsetmektedir. Bu tevcih kayıtlarına göre Karahisar-ı Şarki sipahilerinden İnebahtı seferinde hayatını kaybeden yaklaşık seksen sipahinin timarlarından 51 tanesinin oğullarına, kalanların ise başkalarına tevcih edildiği görülmektedir. Ayrıca Karahisar-ı Şarki alaybeyi olan Yahya'nın da İnebahtı'da öldüğü görülmektedir.¹⁰⁹⁶ Onun zeameti Şiryan haslarından zeamet sahibi iken zeameti yeniden haslara katılan Ahmed'e,¹⁰⁹⁷ alaybeyliği ise Erzurum'da zeamet tasarruf eden Ali'ye tevcih edilmiştir.¹⁰⁹⁸ Bu seferde Karahisar-ı Şarki sancağı beyi Hürrem Paşa oğlu Ahmed Bey'in de düşmana esir düştüğü anlaşılmaktadır.¹⁰⁹⁹

5. Halkulvâd (Tunus) Seferi

Osmanlıların Tunus bölgesi ile ilgilenmeleri 1530'lu yıllarda başlamışlardır. Hızır Reis'in 1534 yılında Tunus'u Osmanlı topraklarına katmaları sonucu Halkulvâd îi kalesi de Osmanlıların egemenliğine girmişti. Ancak, kale bir yıl sonra İmparator Şarlken tarafından düzenlenen birleşik Haçlı donanması tarafından zaptedilerek yeniden İspanyolların egemenliğine girmiş ve 1574 yılına kadar da İspanyolların

¹⁰⁹⁴ BOA, MAD. Nr: 15324, s. 29-42.

¹⁰⁹⁵ BOA, MAD. Nr:15324, s. 37.

¹⁰⁹⁶ BOA, TRD. Nr: 36, s. 521.

¹⁰⁹⁷ BOA, TRD. Nr: 33, s. 234.

¹⁰⁹⁸ BOA, MD.Nr: 15, s. 182.

¹⁰⁹⁹ BOA, KKT. Nr: 225, s. 29.

egemenliğinde kalmıştı.¹¹⁰⁰

İnebahtı yenilgisinden sonra yeniden toparlanan donanma II. Selim'in emri üzerine yeniden Akdeniz'e açılmış ve Tunus üzerine sefere çıkmıştır.¹¹⁰¹ Koca Sinan Paşa'nın serdarlığı ve Kılıç Ali Paşa'nın kaptan-ı deryalığında İtalya ve Sicilya kıyılarını vurarak Tunus'a gelen Osmanlı donanması, Halkulvâd muharebesi ile Tunus'u yeniden Osmanlı topraklarına katmıştır.¹¹⁰²

Karahisar-ı Şarki sipahileri donanma ile görevli olduklarından dolayı Halkulvâd seferine de katılmışlardır. Keza; Erzurum beylerbeyisine gönderilen hükümlerde Karahisar-ı Şarki ve İspir sancaklarının sipahilerinin donanmada görevli olduğundan bahsi geçen sancakbeylerinin alaybeyileri, züama ve tımarlı sipahileriyle bir an önce İstanbul'a eriştirilmesi istenmiştir.¹¹⁰³ Bunun üzerine Erzuruma tabi sancaklarda bulunan kalelerden 925 adet tüfenkendaz toplanıp donanma için İstanbul'a gönderilmiştir. Karahisar-ı Şarki sancağında olan kalelerden Karahisar-ı Şarki kalesinden elli ve Koyluhisar kalesinden kırk olmak üzere toplam doksan nefer tüfenkçi donanma hizmeti için gönderilmiştir.¹¹⁰⁴ Bununla birlikte Karahisar-ı Şarki sancağından gönderilen sipahi ve kürekçilerin zamanında donanmaya yetişemedikleri görülmektedir. Bu konuda Erzurum beylerbeyine gönderilen hükümde bütün kadılar ve ümeranın azle müstehak oldukları belirtilerek acil olarak kürekçi ve sipahi gönderilmesi emredilmiştir.¹¹⁰⁵ Bu emrin üzerine donanmaya asker sevk edildiği anlaşılıyor. Ancak; bu seferde gönderilen askerin yaşların küçük olduğu ve sefere iktidarları olmadığından bahisle derya seferinden alıkonulduğu, bu gibi askerin donanma seferine varamayacağı gibi kara seferlerinde hiçbir iş göremeyeceği belirtilmiştir. Bu gibi küçük yaştaki askerleri göndermek yerine yaşları sefere erişinceye kadar yerine cebelülerin gönderilmesinin uygun olacağı veya dirliklerin karadan ve denizden sefere gitmeye müsait olanlara verilmesi emredilmiştir.¹¹⁰⁶

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde MAD. 6107 numarasıyla kaydedilmiş bir

¹¹⁰⁰ Mahmut H. Şakiroğlu, "Halkulvâd î", *DİA*, C. 15, İstanbul 1997, s. 375.

¹¹⁰¹ Feridun Emecen, "Selim II", *DİA*, C. 36, İstanbul 2009, s. 417.

¹¹⁰² İdris Bostan, "Kılıç Ali Paşa", *DİA*, C. 25, İstanbul 2002, s. 412.

¹¹⁰³ BOA, *MD*. Nr: 21, s. 148.

¹¹⁰⁴ BOA, *MD*. Nr: 21, s. 44.

¹¹⁰⁵ BOA, *MD*. Nr: 21, s. 293.

¹¹⁰⁶ BOA, *MD*. Nr: 22, s. 135.

yoklama defterinde Donanma-yı Hümâyün seferine memur olan timarlı sipahilerin isimleri ve yanlarında getirdikleri cebelülerin miktarı kaydedilmiştir. Defterin hangi sefer için ve hangi tarihte tutulduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır. Yalnız defterin sonunda “Zıkr olunan sipâhilerin cebelüleri kavâsları ile Donânma-yı Hümâyün ile gitmek fermân olunmağın kânûn üzere ta’yîn olunub gitmişlerdir” ibaresi bulunmaktadır. Defterin üzerinde sonradan düşüldüğü anlaşılan Osmanlı harfleri ile “Bu defterin tarihi H. 981’dir” şeklinde bir not bulunmaktadır. Defterin tarihlendirilmesi için arşivde bulunan diğer belge ve defterlerle karşılaştırılması gerekmektedir. Örneğin, H. 980 (1572) tarihli Ruznamçe defteri ile yoklama defteri karşılaştırıldığı takdirde, Milas nahiyesinde 1.900 akçe timara mutasarrıf olan Yusuf’un “deryâ seferinde” ölmüş ve timarının oğlu Hüseyin’e tevcih edilmiş olduğu görülmektedir.¹¹⁰⁷ Aynı şekilde Hüseyin isimli sipahinin donanma seferi için tutulmuş olan yoklama defterinde kayıtlı olduğu görülmektedir.¹¹⁰⁸ Bundan başka H. 980.Z.24 (27 Nisan 1573) tarihinde 4.000 akçelik timar ile Karahisar-ı Şarki sancağında Milas nahiyesi sipahilerine çeribaşılık tevcih edilen Kıyas’ın¹¹⁰⁹, timarına 800 akçe daha ilave edilmiş olduğu ve donanma seferi için hazırlanan defterde bu haliyle kayıtlı olduğu görülmektedir.¹¹¹⁰ Bu gibi kayıtları çoğaltmak mümkündür. Ancak defterin tutulmuş olabileceği en eski tarihi belirlemek için bu iki örnek yeterli olacaktır. Bu cümleden, mezkur yoklama defterinin en erken tarihi H. 981 olmalıdır. Buna mukabil defterin son tarihini belirlemek amacıyla ruus defterlerinde bulunan Halkulvâd seferi ile ilgili kayıtlarla karşılaştırılmıştır. Örneğin; yoklama defterinde ismi kayıtlı olan sipahilerden birisi olan Uğurlu’nun¹¹¹¹ Halkulvâd kalesi fethinde şehit olduğundan timarının oğluna verilmesi konusunda H. 982.R.29 (18 Ağustos 1774) tarihli bir ruus kaydı bulunmaktadır.¹¹¹² Bu konuya dair örnekleri de çoğaltmak mümkündür. Ancak bu kayıt dahi tek başına defterin tarihinin belirlenmesine yeterli olacaktır. Bu bilgiler ışığında bahsedilen yoklama defteri H. 980 senesi Zilhiccesinden (Nisan 1573) sonra, H. 982 senesi Rebi’ülahirinden (Ağustos 1574) ise önce tutulmuş

¹¹⁰⁷ BOA, TRD. Nr: 36, s. 523.

¹¹⁰⁸ BOA, MAD.Nr: 6107, s. 123.

¹¹⁰⁹ BOA, TRD. Nr: 36, s. 531.

¹¹¹⁰ BOA, MAD.Nr: 6107, s. 123.

¹¹¹¹ BOA, MAD.Nr: 6107, s. 115.

¹¹¹² BOA, KKT. Nr: 228, s. 2.

olmalıdır. Yani defterin alabileceği tarih yıl itibariyle H. 981'dir. (1573-1574) Bu durumda defterin baş tarafına sonradan düşülen notun doğru olduğu görülmektedir.

Bu yoklama defterine göre Karahisar-ı Şarki sancağı sipahilerinden 845 nefer sipahi ve zaim Halkulvâd seferine katılmışlardır. Bu sipahi veya zaimlerin bir kısmı yanlarında cebelülerini de getirmişlerdir. Yoklama defterinde cebelü sayısı 150 olarak verilmektedir.¹¹¹³ Ancak kayıtlarda sipahilerin yanlarında bulunan cebelü sayıları toplandığında 64 adet cebelünün defterde kayıtlı olduğu görülmektedir. Kalan 86 adet cebelü hakkında her hangi bir kayıt bulunmamaktadır. Sefere katılan sipahiler arasında 4 adet zeamet sahibi de bulunmaktadır. Sinan Kethüda tasarruf ettiği 50.000 akçelik zeamet karşılığında sefere 11 adet cebelü getirmiştir. 26.000 akçe zeamet tasarruf eden Hayreddin ve 24.700 akçe zeamet tasarruf eden Hüseyin isimli zaimler 5, 20.000 akçe zeamet tasarruf eden Beşaret ise 4 adet cebelü getirmiştir.¹¹¹⁴

Sefere katılan sipahilerden 729 tanesi müstakil timar tasarruf etmektedir. Bu sipahiler arasında 53 tanesinin 6.000 akçe üzerinde timar tasarruf ettiği ve cebelü götürmekle mükellef oldukları görülmektedir. Ancak bu 53 timarlı sipahi toplamda 39 adet cebelü götürmüşlerdir. Bazı durumlarda 6.000 akçelik timarlar 1 adet, 9.000 akçelik timarlar ise 2 adet cebelü götürmüşler iken, çok daha büyük timarlarda hiç cebelü kayıtlı olmadığı görülmektedir. Örneğin; 14.000 akçe timar tasarruf eden Murad isimli sipahinin en az 3 adet cebelü götürmesi gerekirken hiç cebelü götürmediği görülmektedir.¹¹¹⁵ 6.000 akçe ve üzerinde timar tasarruf edip sefere cebelü götürmeyen timarlı sipahi sayısı 24'dür. Bununla birlikte yoklama defterinde bulunan kayıtlardan anlaşıldığına sefere katılan sipahilerin 80 tanesi başkalarının yerine sefere katılmışlardır.¹¹¹⁶

¹¹¹³ BOA, MAD. Nr: 6107, s. 128.

¹¹¹⁴ BOA, MAD. Nr: 6107, s. 118, H. 979.M. 1 (26 Mayıs 1571) tarihinde Beşaret'in zeameti 25.000 akçe olarak görülmektedir. Bu kayda göre Beşaret'e binde yüz akçe cülus terakkisi tevcih edilmesi için hüküm yazılmış ve Akşehir nahiyesinde 9.000 akçe timara mutasarrıf iken vefat eden Maksud'un timarının .6000 akçeliği oğullarına müştereken tevcih edilmişken kalan 3.000 akçeliği ise ziyadesiyle birlikte Beşaret'e terakkisi için tevcih edilmesi için hüküm yazılmıştır (BOA, MD. Nr: 13, s. 120). Ancak bu tevcih yapılamamış olsa gerekir ki, daha sonraki bir tarihe tarihlendirdiğimiz yoklama defterinde Beşaret'in zeameti 20.000 akçe olarak görülmektedir.

¹¹¹⁵ BOA, MAD.Nr: 6107, s. 116.

¹¹¹⁶ Bu durum yoklama defterinde kayıtların altına "Timâr-ı ....., Karye-i ..... ve gayrı tâbi'-i m. [Hasıl] ..... Bedel-i ..... be-ma'rifet-i .... Serâsker" veya "Timâr-ı ....., Karye-i ..... ve gayrı tâbi'-i m. [Hasıl] ..... Bedel-i ..... be-ma'rifet-i .... Miralây-ı Livâ-yı m." Formülü şeklinde yansımıştır. Bkz. BOA, MAD. Nr: 6107, s. 117-121, 123, 125, 127,128.

Yoklama defterinde bulunan sipahilerden 63 tanesi be-nevbet timar, 11 tanesi ise müşterek timar tasarruf etmektedir. Be-nevbet timardan hisse tasarruf eden sipahilerin isimleri tek tek yazılmış ve her timardan sadece bir sipahi be-nevbet sefere katılmıştır. Ancak müşterek olarak timar tasarruf eden sipahilerin her ikisinin de yoklama defterinde isminin kayıtlı olduğu görülmektedir.

Halkulvâd seferine ilişkin elimizdeki belgeler ruus kayıtlarından ibarettir. Buradaki kayıtlar tam anlamıyla tevcih kayıtları olmadığından tevcihler dikkate alınmamıştır. Ancak, ruus kayıtları sefere katılan veya katılmayan sipahilerin durumu ile alakalı oldukça faydalı bilgiler vermektedirler. Sefer sırasında ölen veya yaralanan sipahiler, yoldaşlıkları görülen veya seferden kaçan sipahilerin kimlikleri, sefere katılmayan bazı sipahilerin katılmama sebepleri gibi ayrıntılı bilgileri ruus defterlerinden elde edilebilmektedir. Karahisar-ı Şarki sipahilerinden Uğurlu ve Çelebi isimli iki sipahi Halkulvâd seferi sırasında şehit düşmüşlerdir.¹¹¹⁷ Ayrıca, Hüsam Divane Mustafa, Mehmed bin Kılıç, İbrahim bin Kılıç, Hasan, Rüstem bin Budak, Mehmed bin Yusuf, Hacı Süleyman, Halid ve Derviş bin Mahmud isimli sipahiler Halkulvâd kalesi feth olunduğu gün yaralandıkları için kendilerine 1.500'er akçe terakki tevcih edilmesi buyurulmuştur.¹¹¹⁸ Ayrıca Bolaman nahiyesinde Kızılhisar isimli karye ve gayrıdan 1.500 akçe timar tasarruf eden Yusuf'un timarı yine Halkulvâd kalesinin fethinde harbe ile elinden yaralan Süleyman'a tevcih edilmiştir.¹¹¹⁹ Ancak Yusuf'un timarının neden alındığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Yoklama defterinde Yusuf'un ismi bulunduğu göre mazuliyetinin sebebi seferden kaçma değildir.¹¹²⁰ Bunlardan başka 13 adet sipahinin Halkulvâd i seferinde yararlık gösterdiği görülmektedir. Bunlardan bir kısmına terakki tevcih edilirken, sefere mazuliyetle katılanlara yeniden timar tevcihi yapılmasına dair hüküm verilmiştir.¹¹²¹

Karahisar-ı Şarki sancağı sipahilerinden 24 adet sipahi Halkulvâd Seferine katılmamıştır. Elimizde bunların büyük çoğunluğunun sefere neden katılmadıklarına

¹¹¹⁷ *KT*. Nr: 228, s. 2, 8, 27.

¹¹¹⁸ *BOA, KKT*. Nr: 228, s. 57-58.

¹¹¹⁹ *BOA, KKT*. Nr: 228, s. 42.

¹¹²⁰ *BOA, MAD*. Nr: 6107, s. 119

¹¹²¹ *BOA, KKT*. Nr: 228, s. 4, 8, 16, 27, 33; *BOA, KKT*. Nr: 311, s. 11-a, 12-b, 13-b, 14-b, 21-a; *BOA, KKT*. Nr: 230, s. 47, 87.

dair bir bilgi bulunmamaktadır.¹¹²² Ancak bazılarının sefere neden gitmedikleri defterlere kayd olunmuştur. Örneğin; Hasan, Kerem Ali ve Şah Kulu isimli sipahiler sefere katılamayacak derecede hasta olduklarını ileri sürmüşlerdir.¹¹²³ Bali bin Mehmed ve Mehmed bin Veli isimli sipahiler ise Sakız muhafazasına tayin olundukları için sefere katılmadıklarını söyleyerek, timarlarının mukarrer kılınmasını talep etmişlerdir.¹¹²⁴ Bundan başka İspir sancağı beyi Mirza Ali Bey bir arz sunarak Karahisar-ı Şarki sancağında 16.000 akçe timar tasarruf eden oğlu Osman'ın kendisi ile muhafaza hizmetinde kaldığından dolayı sefere katılmadığını ileri sürmüş ve timarına dahl olunmamasını istemiştir.¹¹²⁵

---

¹¹²² BOA, *KKT*. Nr: 311, s. 11-a, 12-b, 13-b, 14-b, 21-a; BOA, *KKT*. Nr: 229, s. 15, 343; BOA, *KKT*. Nr: 230, s. 101, 105, 139, 217, 349.

¹¹²³ BOA, *KKT*. Nr: 230, s. 306, 322.

¹¹²⁴ BOA, *KKT*. Nr: 230, s. 339.

¹¹²⁵ BOA, *KKT*. Nr: 226, s. 316.

SONUÇ

Karahisar-ı Şarki sancağını oluşturan Karahisar-ı Şarki, Koyluhisar ve Ordu bölgeleri Osmanlı idaresine geçtikten sonra birleştirilerek Karahisar-ı Şarki sancağı adıyla Erzurum eyaletine dahil edilmiştir. Bölge her ne kadar miri sistem içerisinde tasarruf olunduysa da Osmanlı devleti kendinden önceki dönemlerde mülk sahibi olanların mülkiyet haklarını da tanımıştır. Bunu yaparken mülk sahibine toprak kirası olarak yalnızca bir öşür almak hakkını tanımış, diğer bütün vergiler sipahinin tasarrufuna bırakılmıştır. Malikâne-Divani sistemi denilen bu sistem, sancağın her kazasında uygulanmakta ise de en yoğun uygulandığı bölge Ordu kazasıdır. Ancak devlet bu gibi mülkleri bir şekilde de miri sistem içerisine dahil etmenin yollarını da aramıştır. Sancak dahilindeki malikâne hisselerinin yarısı veya daha azı mülk sahibi veya vakfin yararına bırakıldıktan sonra kalanı miri gelirlerin içerisinde katılarak tımarlı sipahilerin tasarrufuna bırakılmıştır. Bazı durumlarda devlet “sahibinin kızılbaş olmasından” (Safevî Devleti taraftarı) veya “mülk sahibinin mirasçısı kalmadığından” dolayı mülklere el koymaktan da çekinmemiştir.

Karahisar-ı Şarki sancağının incelediğimiz döneme ait icmal defterinden çıkarılan sonuca göre; sancak gelirlerinden 1.751.333 akçe padişah haslarına, yaklaşık 300.000 akçe ise sancak beyi haslarına dahil edilmiştir. Sancakta beylerbeyi haslarına gelir dahil edilmemiştir. Padişah haslarına dahil edilen gelirler arasında karye ve mezralar olduğu gibi, müsellemler, boyahaneler, tuzla, aşıyan gibi gelirler bulunmaktadır.

Karahisar-ı Şarki sancağında hasların haricinde icmal defterinde kayıtlı 1.024 adet dirlik bulunmaktadır. Bu dirliklerden 10 adeti zeamet olup bunlardan altı tanesinin kılıcı Karahisar-ı Şarki sancağının icmalli zeametidir. Kalan dört adet zeamet ise kılıç kısmı başka sancaklarda kayıtlı olduğundan dolayı Karahisar-ı Şarki icmaline yalnızca hisseleri kaydedilmiştir. Geriye kalan 1.013 adet dirliğin 754 tanesi eşkinci, 270 tanesi ise Karahisar-ı Şarki sancağında mevcut olan kalelerde bulunan müstahfız, hisar eri, imam, meremmetî, bevvab gibi kale görevlilerine tahsis edilmiştir.

Karahisar-ı şarki sancağında bulunan timarların büyük bir kısmı müstakil

timarlardır. Bu timarların büyük çoğunluğu 1.000-10.000 akçe gelire sahiptir. Sancak genelinde 120 adet be-nevbet timar bulunmaktadır. Be-nevbet timarları tasarruf eden sipahi sayısı timar başına 2 neferden 13 nefere kadar değişiklik göstermektedir. Ayrıca, 22 adet timar iki kardeşin üzerinde müşterek olarak icmal defterinde kayıtlıdır. 1565-1575 yılları arasında yapılan tevcihlerde 37 adet timar sipahizade kardeşlere müştereken tevcih edilmiştir. Bazı durumlarda be-nevbet timardan bir hisse dahi iki kardeşe müştereken tevcih edilmiştir. Devlet timarı müştereken kardeşlere tevcih ederken be-nevbet veya müstakil timar olup olmasını önemsememiştir.

İncelediğimiz dönemde timarların intikal sebeplerinden en fazla karşılaşılanı sipahinin ölmesi sonucu timarının mahlule düşmesidir. Bunun yanında feragat, timardan azledilme gibi nedenler de timar intikalinde önemli yer tutmaktadır. Sipahinin timardan azledilme sebepleri arasında, sefere katılmamak veya tayin olduğu görevini yerine getirmemek, frengi ve cüzzam gibi ölümcül hastalıklara yakalanmak, reayaya zulmetmek, diğer askeri ricalle anlaşmamak, adli suç işlemek (adam öldürme, hırsızlık), seferde tutsak düşmek ve sipahizade olmamak gibi sebepler vardır. Bazı durumlarda sipahinin timarının haksız yere alındığı görülmektedir. Devlet bu gibi durumlarda şikayetleri dikkatlice araştırarak gerektiğinde sipahiye kendi timarını veya muadili başka timar tevcih etme yolunu tutmuştur.

1565-1575 yılları arasında Karahisar-ı Şarki sancağında yapılan timar tevcihlerinin büyük bir kısmı sancakbeyi veya alaybeyinin arzları vesilesiyle yapılmıştır. Bunun yanında Erzurum veya diğer eyaletlerdeki beylerbeyinin, sancak beylerinin, kadının veya sipahi/adayı sefer harici bir görevde ise o görevdeki amirinin arzları da timar tevcihinde önemli rol oynamıştır.

Tevcih edilen timarların büyük bir kısmı iptidadan yapılan timar tevcihleridir. Bu tevcihlerin önemli bir kısmı sipahizade veya sipahi yakınlarına yapılmıştır. Ayrıca vezir, beylerbeyi, sancakbeyi gibi yüksek rütbeli devlet görevlilerinin adamlarına ve yeniçeri, solak, azeb, garib, gönüllü veya katip gibi diğer zümrelerden olan askeri görevlilere de Karahisar-ı Şarki sancağında timarlar tevcih edilmiştir.

Timar tevcihi yanında berat yenileme işlemi de bürokraside önemli bir yer tutmuştur. “Tecdid-i Berat” diye adlandırılan bu işlemin sebepleri arasında cülus,

terakki, noksanların tamamlanması, beratın kaybı, görev değişikliği, timar gelirlerinin yeniden tahriri gibi sebepler bulunmaktadır.

Karahisar-ı Şarki sancağında yapılan timar tevcihlerinin yanında sipahilere çeşitli sebeplerle terakkiler de dağıtılmıştır. Tevcih edilen terakkilerin sebepleri arasında en sık karşılaşılan, timarların içerisinde bulunan fazla hisselerin ziyadesiyle (ber vech-i terakki) olarak tevcih edilmesidir. Bunun haricinde sipahilerin tahsil-i mal, tahrir gibi hizmetlerle seferlerde gösterdikleri yararlılık, sipahilerin seferlerde yaralanması da terakki tevcihinde önemli rol oynamıştır.

Yapılan tevcihlerin sayısında 979 (1571) senesinin ikinci yarısından itibaren artma görülmesi, yapılan tevcihlerde 1571 yılında yapılan Kıbrıs seferi ve özellikle İnebahtı savaşının etkili olduğunu göstermektedir. İnebahtı yenilgisinde Karahisar-ı Şarki sancağından bir hayli sipahi hayatını kaybetmiş ve timarları oğullarına veya başkalarına dağıtılmıştır. Ayrıca; 982 (1574) tarihinde yapılan Halkulvâd (Tunus) seferinin de timar tevcihlerinde önemli bir yeri vardır. Bu seferden kaçan bir çok sipahinin timarları ellerinden alındığı gibi, burada yararlık gösteren ve yaralanan sipahilere terakki, timarı olmayanlara da timar tevcihi için hüküm verilmiştir.

Karahisar-ı Şarki sancağında bulunan timarlı sipahilerin arasında Türk aslından olmayanların da bulunduğu görülmüştür. Karahisar kalesinde hizmet ettiğinden dolayı timar tasarruf eden iki gayrimüslim haricinde, sancak genelinde devşirmelikten gelmiş olan solaklar, yeniçeriler gibi askeri zümrelerden şahıslara da timar tevcih edildiği görülmüştür. Bu ise günümüzde hala bazı çevrelerce kabul edilen yeniçeriler devşirme, sipahiler ise Türk asıllı askeri zümredir faraziyesini çürüten çalışmaları destekler niteliktedir. Sipahilerin etnik kimliklerini isimlerinin önünde hangi milletten olduklarına veya nereden geldiklerine dair verilen lakaplarından öğrenebiliyoruz. Diğer taraftan sipahilerin isimlerinden kesin olarak bir şey söylemek zor olsa da mezhebi eğilimlerinin ip uçlarını da bulabilmekteyiz.

Tezde kullanılan kaynaklar hakkında da bir şeyler söylemek gerekirse, 1565-1575 yılları arasında Karahisar-ı Şarki sancağında timar sisteminin işleyişi, timarlı sipahilerin görevleri, kimlikleri, geçmişte yaptığı yararlıklar veya kanuna aykırı işler gibi askerî, idarî, sosyal ve biyografik konular hakkında mufassal tahrir defterleri,

timar ruznamçe defterleri, timar icmal defterleri, yoklama, ruus ve mühimme defterlerinde bulunan kayıtların oldukça teferruatlı bilgiler verdikleri söylenebilir.

KAYNAKLAR

I. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ

A.DVN. (*Bâb-ı Asâfî-Divan-Beylikçi Kalemi Belgeleri*) Dosya: 14, Gömlek: 85.

AE. SÜL.I (*Ali Emiri Tasnifi-Kanuni Sultan Süleyman*), Dosya: 5, Gömlek: 292.

A.RSKD (*Bâb-ı Asâfî-Ruus Kalemi Defterleri*), Nr: 1458.

KKT. (*Kamil Kepeci Tasnifi/Ruus Defterleri*) Nr: 218, 219, 222, 223, 224, 225, 226, 228, 229, 230, 311.

MD. (*Mühimme Defterleri*) Nr: 4, 6, 13, 14-1, 14-2, 15, 16, 21, 22, 23, 25, 26, 27, 28, 29 .

MAD (*Maliyeden Müdevver Defterler*), Nr: 142, 6107, 15342.

TRD (*Timar Ruznamçe Defterleri*) Nr: 4, 33, 34, 36.

TTD (*Tapu Tahrir Defterleri*), Nr: 478, 557, 562, 716.

II. YAYINLANMIŞ VESİKALAR

6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565) Özet-Transkripsiyon ve İndeks I, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1995.

7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569) Özet-Transkripsiyon ve İndeks I, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1998.

Akgündüz, Ahmet, *Osmanlı Kanunnameleri*, C.7, OSAV, İstanbul 1994.

Akgündüz, Ahmet, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, C. 9-2, OSAV, İstanbul 1996.

Albayrak, Sadık, *Budin Kanunnâmesi ve Osmanlı Toprak Meselesi*, Tercüman Gazetesi 1001 Temel Eser, Kervan Kitapçılık, İstanbul 1973

Barkan, Ömer Lütfi, Enver Meriçli, *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri*, TTK. Ankara 1988.

Gökbilgin, M. Tayyip, "Kanuni Sultan Süleymanın Timar ve Zeamet Tevcihi ile İlgili Fermanları", *İ.Ü. Tarih Dergisi*, Cilt 17, S. 22, İstanbul 1967, s. 35-48.

İnalçık, Halil, *Hicrî 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, TTK, Ankara 1987.

Osmanlı Arşiv Belgelerinde Nahcivan, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, İstanbul 2011.

Osmanlı İdaresinde Kıbrıs, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2000.

III. KAYNAK ESERLER

Aynî Âlî Efendi, *Kavanin-i Ali Osman der Hulasa-i Mezamin-i Defter-i Divan*, (Yazma), Millet Kütüphanesi, Demirbaş Nr:Yz.A-711

Göriceli Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi*, (Yay. Haz.Zuhuri Danışman), MEB. Yayınları İstanbul 1993.

Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyan Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, Yay. Haz. Sevim İlgürel, TTK, Ankara 1998.

Sertoğlu, Mithat, *Sofyali Ali Çavuş Kanunnamesi*, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1995.

Şahin, İlhan, "Timar Sistemi Hakkında Bir Risale", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 32, İstanbul 1979, s. 905-935.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı, "Kanun-ı Osmanî Mefhûm-ı Defter-i Hâkanî", *Belleten*, C. XV, Ankara 1951, 381-400.

V. ARAŞTIRMA VE İNCELEME ESERLER

Acun, Fatma, "Osmanlı Tarih Araştırmalarının Genişleyen Sınırları: Defteroloji", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 1, İstanbul 2000, s.319-332.

Acun, Fatma, "Osmanlı Döneminde Anadolu Şehirlerinin Gelişmesinde Devletin Rolü: Karahisar Örneği", *Belleten*, C.LXV, Sayı.242, Ankara-Nisan 2001, s.161-192.

Acun, Fatma, "Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Timar Sistemi ve Uygulaması", *Türkler*, C. 9 Ankara 2002, s. 899-908.

Acun, Fatma, *Karahisar-ı Şarki ve Koyluhisar Kazaları Örneğinde Osmanlı Taşra İdaresi (1485-1569)*, TTK, Ankara 2006.

Acun, Fatma, "Şebinkarahisar", *DİA*, C. 38, İstanbul 2010, s. 393-395.

Afyoncu, Erhan, "Defter Emîni", *DİA*, C. 9, İstanbul 1994, s. 91-93.

Afyoncu, Erhan, "Defterhane", *DİA*, C. 9, İstanbul 1994, s. 100-104.

Afyoncu, Erhan, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Defterhane-i Amire XVI-XVIII Yüzyıllar*, Basılmamış Doktora Tezi, MÜ. SBE. İstanbul 1997.

Afyoncu, Erhan, "XVII. Yüzyıl Osmanlı Bürokrasisinde İki Yeni Defter: Cebe ve Derdest Defterleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XV, Yıl: 2000, s. 221-229.

Afyoncu, Erhan, "Türkiye’de Tahrir Defterlerine Dayalı Yapılmış Çalışmalar Hakkında Bazı Görüşler", *TALİD*, C. 1, S. 1, İstanbul 2003, s. 267-286.

Afyoncu, Erhan, "Ruznamçe", *DİA*, C. 35, İstanbul 2008, s. 276-278.

Ahışhalı, Recep, "Terakki" *DİA*, C. 40, İstanbul 2011, 479-481.

Akdağ, Mustafa, "Timar Rejiminin Bozuluşu", *DTCF Dergisi*, C. 3, S. 4, Ankara 1945, s. 419-431.

Akdağ, Mustafa, "Celali Fetreti", *DTCF Dergisi*, C. 16, s. 1-2, Ankara 1958, s. 53-107.

Akdağ, Mustafa, *Büyük Celali Karışıklıklarının Başlaması*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1963.

Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*, YKY, İstanbul 2014.

Akgündüz, Ahmet, "Gedik", *DİA*, C. 13, İstanbul 1996, s. 541-543.

Aksu, Leyla, *Ordu'ya Ait İki Mufassal Tahrir Defteri Üzerinde Metodolojik Bir Tahlil Denemesi*, Basılmamış Y.L. Tezi, Hacettepe Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005

Aktan, Hamza, "İhya", *DİA*, C. 22, İstanbul 2000, s.7-9.

Aktan, Hamza, "Maden", *DİA*, C. 27, Ankara 2003, 306-310

Altuğ, Uğur, *II.Murad Dönemine Ait Tahrir Defterlerinin Yayına Hazırlanması ve Bu Malzemeye Göre Timar Sistemi, Demografi, Yerleşme ve Topoğrafya Üzerine Araştırmalar*, Basılmamış Doktora Tezi, G.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010,

Arıkan, Zeki "Hamid Sancağında Çift Resmi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 1, S. 1, İzmir 1983, s. 36-59.

Arıkan, Zeki, "Tapu Tahrir Defterleri Yayınıyla İlgili Bir Tasarı", *Osmanlı Araştırmaları*, C. XIII, İstanbul 1993, s 69-74.

Armağan, Abdülatif, "XVI. Yüzyılda Teke Sancağı'nın Yönetimi ve Yöneticileri", *AÜ. DTCF. Türkoloji Dergisi*, C.18, S. 1, Ankara 2011, s. 273-293

Atar, Fahrettin, "Kadı", *DİA*, C. 24, İstanbul 2001, s. 66-69

Aydın, Bilgin, *Osmanlı Bürokrasisinde Divan-ı Hümayun Defter Formlarının Ortaya Çıkışı ve Gelişimi (XV-XVI. Yüzyıl)*, Basılmamış Doktora Tezi, M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2003

Aydın, Bilgin, "XVI. Yüzyıl Osmanlı Bürokrasisinde Timar Tevcih Sistemi", *Osmanlı Araştırmaları*, s. 24, İstanbul 2004, s. 29-35.

Aydın, DüNDAR, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*, TTK. Ankara 1998.

Aydın, Hacı Veli, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Timar Sisteminin Kaldırılması*, Basılmamış YL Tezi, A.Ü SBE, Ankara 1992.

Barkan, Ömer Lütfi, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri (II)", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 2, S. 1, İstanbul 1941, s. 214-247.

Barkan, Ömer Lütfi, "Bir İskan Ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler II: Vakıfların Bir İskan Ve Kolonizasyon Metodu Olarak Kullanılmasında Diğer Şekiller", *Vakıflar Dergisi*, S. 2 Ankara 1942, s. 354-365.

Barkan, Ömer Lütfi, "İslam-Türk Mülkiyet Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğunda Aldığı Şekiller: İmparatorluk Devrinde Toprak Mülk ve Vakıfların Hususiyeti" *İ.Ü.H.F.M*, C. 7, S. 4, İstanbul 1942, s. 249-266.

Barkan, Ömer Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, S. 2, Ankara-1942, s. 279-304

Barkan, Ömer Lütfi, "Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 11, Sayı 1-4, Ekim 1949-Temmuz 1950, s. 524-569.

Barkan, Ömer Lütfi, " XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri", *Belleten*, C. 34, S. 136, Ankara 1970, 557-607.

Barkan, Ömer Lütfi, "Feodal Düzen ve Osmanlı Timarı", *Türkiye'de Toprak Meselesi*, Gözlem Yayınları İstanbul 1980, s. 873-895.

Barkan, Ömer Lütfi, "Mülk Topraklar ve Sultanların Temlik Hakkı (1)", *Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler 1*, Gözlem Yayınları, 1980, s. 231-247.

Barkan, Ömer Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Çiftçi Sınıfların Hukuki Statüsü", *Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler 1*, Gözlem Yayınları, İstanbul

1980, s.725-788 .

Barkan, Ömer Lütfi, "Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi", *Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler 1*, Gözlem Yayınları, 1980, s. 291-375.

Barkan, Ömer Lütfi, "Türk-İslam Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller: Malikane-Divani Sistemi", *Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler 1*, Gözlem Yayınları, 1980, s. 151-208

Barkan, Ömer Lütfi, "Türkiye'de Toprak Meselesinin Tarihi Esasları" *Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler 1*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1980, s. 125-149.

Barkan, Ömer Lütfi, "Osmanlı Devrinin "Eşküncülü Mülkleri" veya "Mülk Timarlar"ı Hakkında Notlar", *Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler 1*, Gözlem Yayınları, 1980, s. 897-904.

Barkan, Ömer Lütfi, "Timar", *İA*, C. 12/1, MEB Basımevi, İstanbul 1993, s. 286-333.

Batmaz, Eftal Şükrü, "Osmanlı Devletinde Kale Teşkilatına Genel Bir Bakış", *OTAM*, Sayı:7, Yıl:1996, s. 3-9.

Becker, Carl Heinrich, "Cizye", *İA*, C. 3, MEB Basımevi, İstanbul 1993, s. 199-201.

Beldiceanu, Nicoara, *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devletinde Timar*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay) Teori Yayınları, Ankara 1985.

Bilgili, Ali Sinan, *XVI. Asırda Karahisar-ı Şarkî Kazâsı*, MÜ. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1989.

Bilgin, Feridun, "Kıbrıs'ın Fethi İçin Yapılan Hazırlıklar (Arşiv Belgelerine Göre)", *Mukaddime*, C.6, S. 1, Mardin 2015, s. 79-100.

Bostan, İdris, "İnebahtı Deniz Savaşı", *DİA*, C. 22, İstanbul 2000, s. 287-289.

Bostan, İdris, "Kılıç Ali Paşa", *DİA*, C. 25, İstanbul 2002, s. 411-412.

Cin, Halil, "Osmanlı Toprak Hukukunda Miri Arazinin Hukukî Rejimi ve Bu Arazinin TMK. Karşısındaki Durumu" *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 22-23 S. 1-4, Yıl 1965-1966, s. 745-798.

Cin, Halil, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1978.

Cin, Halil, "Arazi", *DİA*, C. 3, İstanbul 1991, s. 342-346.

Çakır, İbrahim Etem, "İnebahtı (Lehanto) Savaşı ve Osmanlı Donanmasının Yeniden İnşası Üzerine Bazı Bilgiler" *Turkish Studies*. C. 4, S. 3, Erzincan 2009, s. 512-531.

Çelik, Şenol, *Osmanlı Taşra Teşkilatında İçel Sancağı (1500-1584)*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 1994.

Çelik, Şenol, "Kıbrıs Seferi Sonrasında Kıbrıs Adası ile İçel Kıyılarının Korunmasına Yönelik Çalışmalar ve Hristiyan Korsanların Buralara Saldırıları", *Kıbrıs Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 3, Kıbrıs 1998, s.289-301.

Çelik, Şenol, "Türk Fethi Sonrasında Kıbrıs Adasına Yönelik İskân Çalışmaları", *Türklük Bilgisi Araştırmaları (Journal of Turkish Studies) Kaf Dağının Ötesine Varmak-Günay Kut Armağanı-1*, C. 27, S. 1, 2003, s.263-304.

Çiçek, Kemal, "Kıbrıs (Osmanlılar Dönemi)", *DİA*, C.25, İstanbul 2002, s.374-380.

Darkot, Besim, "Karahisar", *İA*, C. 6, MEB Basımevi, İstanbul 1993, s. 277-280

Demirci, Mustafa, "İkta", *DİA*, C. 22, İstanbul 2000, s. 43-47.

DİA (Heyet), "Müstahfız" *DİA*, C. 32, İstanbul 2006, s. 109-111.

Dinç, Güven, *Osmanlı Yönetiminde Kıbrıs (1800-1839)*, Basılmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi SBE, Antalya 2010.

Doğan, Mehmet, *Ankara Sancağı'nda Timar Sisteminin Dönüşümü*, Basılmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi SBE, Ankara 1992.

Doğan, Mehmed, "Osmanlı Timar Sistemi'nde Tevcih Prosedürü", *ÇKÜ. SBE Dergisi*, C.2, S. 1, Çankırı 2011, s.1-11.

Emecen, Feridun, "Baştına", *DİA*, C. 5, İstanbul 1992, s.135-136.

Emecen, Feridun, "Çift Resmi", *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 309-310.

Emecen, Feridun, "Selim II", *DİA*, C. 36, İstanbul 2009, s.414-418.

Erdoğan, Emine, "Timar Tevcihatı ile İlgili Kaynaklarda Yer Alan Kayıtların Karşılaştırılmasına Dair Bir Deneme " *OTAM*, s. 21, Ankara 2007, s. 81-83.

Erkal, Mehmet, "Cizye", *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, s, 42-45.

Erkal, Mehmet, "Zekat", *DİA*, C. 44 İstanbul 2013, s. 197-207.

Genç, Mehmet, "Osmanlı Maliyesinde Malikane Sistemi", *Osmanlı*

İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi, Ötüken Yayınları İstanbul 2000, s. 99-152.

Genç, Mehmet, "Malikâne-Divani", *DİA*, C. 27, Ankara 2003, s. 518-519.

Gökbilgin, M. Tayyip, "Süleyman I". *İA*, C. 11, MEB Basımevi, İstanbul 1993, s. 99-155.

Göksu, Erkan, "Türkiye Selçuklularında İktâ", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 26, Konya 2009, s. 137-154.

Gömeç, Saadettin, *Türk Kültürünün Ana Hatları*, Akçağ Yayınları, Ankara 2006.

Gümüşçü, Osman, "Osmanlı Tahrir Defterlerinin Türkiye'nin Tarihi Coğrafyası Bakımından Önemi", *XIII. Türk Tarih Kongresi (4-8 Ekim 1999)-Kongreye Sunulan Bildiriler*, C. III, Kısım III, TTK Ankara 2002, s. 1321-1337.

Gümüşçü, Osman, *Tarihi Coğrafya*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2006.

Günay, Hacı Mehmet, "Metruk", *DİA*, C. 29, Ankara 2004, s. 416-417.

Günay, Hacı Mehmet, "Vakıf", *DİA*, C. 42, İstanbul 2012, s.475-479.

Gündüz, Ahmet, "1526 Tarihli Tahrir Defterine Göre Antakya ve Çevresindeki Türkçe Yer Adları Hakkında Bir Değerlendirme", *M.K.Ü.S. B.E Dergisi*, C. 5, S:9, Hatay 2008, s.142-160.

Gündüz, Tufan, "Köyden Kasabaya: Gülşehir'in Doğuşu", *Bozkırın Efendileri- Türkmenler Üzerine Makaleler*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2009, s. 151-159.

Gürbüz, Adnan, "Osmanlı Klasik Döneminin Kale ve Müstahfızan Defterleri", *Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslar Arası Kongresi (21-23 Kasım 2012)-Bildiriler*, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Başkanlığı, Ankara 2013, s. 379-391.

Halaçoğlu, Yusuf, "Derbend", *DİA*, C. 9, İstanbul 1994, s. 162-164.

İlgürel, Mücteba, "İstimalet", *DİA*, C. 23, İstanbul 2001, s. 362-363.

İnalcık, Halil, "Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğuna: XV. Asırda Rumeli'de Hıristiyan Sipahiler ve Menşeleri", *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Düşünceler I*, TTK, Ankara 1954, s. 137-184.

İnalcık, Halil, "İslam Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukayesesi", *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, S.1, Ankara 1959, s. 29-46.

İnalcık, Halil, "Osmanlı Timar Rejimi ve Sipahi Ordusu", *Türk Kültürü (Ordu Özel Sayısı)*, S. 118, Ankara 1972, s. 1059-1068.

İnalcık, Halil, "Osmanlı Bürokrasisinde Aklam ve Muamelat", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, C.1, S. 1, İstanbul 1980, s. 1-14.

İnalcık, Halil, "Cizye (Osmanlılar'da Cizye)", *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 45-48.

İnalcık, Halil, "Çiftlik", *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 313-314.

İnalcık, Halil, "Köy, Köylü ve İmparatorluk", *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 1-6.

İnalcık, Halil, "Mehmed II", *İA*, C. 7, MEB Basımevi, İstanbul 1993., s. 506-535

İnalcık, Halil, "Raiyyet Rüşumu", *Osmanlı İmparatorluğu:Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayınları, İstanbul 1993, s. 49-53.

İnalcık, Halil, "Mühimmelere Göre İnebahtı Deniz Savaşı Osmanlı Belgelerinde İnebahtı (Lepanto)", *Türk Denizcilik Tarihi*, Başbakanlık Denizcilik Müsteşarlığı Yayınları, Ankara 2002, s.145-149.

İnalcık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğunda Klasik Çağ (1300-1600)*, (Çev: Ruşen Sezer), YKY, İstanbul 2005.

İnalcık, Halil, "Çift-Hane Sistemi ve Köylünün Vergilendirilmesi", *Doğu Batı Makaleler II*, Doğu Batı yayınları Ankara 2008, s. 96-110.

İnalcık, Halil, "Osmanlı'da İstatistik Metodu Kullanıldı mı: Tahrir Sistemi", *Doğu-Batı Makaleler II*, Doğu-Batı Yayınları, Ankara 2008, s. 283-289.

İnalcık, Halil, *Devlet-i Aliyye-Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*, T.İ.B. Kültür Yayınları, İstanbul 2009.

İnalcık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*, C. 1, Eren Yayınları, İstanbul 2009.

İnalcık, Halil, "Timar", *DİA*, C. 41, İstanbul 2012, s. 168-173.

İpşirli, Mehmet, "Avarız Vakfı", *DİA*, C. 4, İstanbul 1991, s. 109.

İpşirli, Mehmet, "Paşamklık", *DİA*, C. 34, İstanbul 2007, s. 186-187.

Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2005.

Kallek, Cengiz, "Haraç", *DİA*, C. 16, İstanbul 1997, s. 71-88.

Kaya, Ramazan, *XVI. Asırda Koyluhisar Kazası'nın Sosya-Ekonomik Yapısı*,

Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, AÜ. SBE, Erzurum 1999.

Kenanoğlu, M. Macit, "Mülk", *DİA*, C. 31, İstanbul 2006, s. 540-542.

Kenanoğlu, M. Macit, "Vergi", *DİA*, C. 43, İstanbul 2013, s. 52-58.

Kılıç, Leyla Aksu, *Tarihi Süreç İçinde Timar Sistemi: Ordu Yöresi (1455-1839)*, Basılmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2012.

Köprülü, Fuad, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.

Kul, Eyüp, "1642 Tarihli Avârız Defterine Göre Şiran Kazâsı ve Köyleri", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, Sayı:44, Erzurum 2010, s.271-289.

Kurt, Yılmaz, "Adana Sancağında Kişi Adları", *AÜ. DTCF. Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.15, S. 26, Ankara 1991, s. 169-252

Kurt, Yılmaz, "Sivas Sancağında Kişi Adları (XVI Yüzyıl)", *OTAM*. S. 4, Ankara 1993, s. 223-290.

Kurt, Yılmaz, "Osmanlı Tahrir Defterlerinin Onomastik Değerlendirilmesine Uygulanacak Metod", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S. 16, İstanbul 1996, s. 45-59

Küçükkalay, Abdullah Mesud , "Osmanlı Toprak Sistemi –Miri Rejim–", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 53-58.

Kütükoğlu, Mübahat, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 1998.

Kütükoğlu, Mübahat, "Osmanlı İktisadi Yapısı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, (Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu), C. 2, İstanbul 1999, s. 513-650.

Mardin, Ebul 'Ula, "Harac", *İA*, C. 5-1, MEB Basımevi, İstanbul 1993, s. 222-225.

Mete, Zekai, "Osmanlı Taşrasında Bürokratik Muamelat: Sancak Beyi Belge ve Defterleri", *Osmanlı Araştırmaları*, S. XIX, İstanbul 1999, s. 181-221.

Mete, Zekai, "Osmanlı Dönemi Arazi Vakıflarının Menşei ve Hukukî Konumuyla İlgili Yeni Belgeler Yeni Yaklaşımlar", *Vakıflar Dergisi*, S. 35, Ankara 2011, 1-20.

Oğuzoğlu, Yusuf, "Dizdar", *DİA*, C. 9, İstanbul 1994, s.480-481.

Orat, Jülide Akyüz, "Avarız Vergisi Üzerine Bir Çalışma: 18. Yüzyıl

Başlarında Ankara Uygulamaları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 5, S. 22, Yaz 2012, Bas.yy.s. 219-232.

Orhonlu, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilatı*, Eren Yayınları, İstanbul 1990.

Orhonlu, Cengiz, Nejat Göyünç, "Has", *DİA*, C. 16, İstanbul 1997, s. 268-270.

Ortaylı, İlber, "Kadı (Osmanlı Devleti'nde Kadı)", *DİA*, C. 24, İstanbul 2001, s. 69-73.

Ögel, Bahaeddin, "İslamdan Önceki Türk Devletlerinde Timar Sistemi", *IV. Türk Tarih Kongresi (10-14 Kasım 1948 Kongreye Sunulan Tebliğler)*, TTK, Ankara 1952, s. 242-250.

Öz, Mehmet, "Tahrir Defterlerinin Osmanlı Tarihi Araştırmalarında Kullanılması Hakkında Bazı Düşünceler", *Vakıflar Dergisi*, S. 22, Ankara 1991, s. 429-439.

Öz, Mehmet, "Tahrir", *DİA*, C. 39, İstanbul 2010, s. 425-439.

Özaydın, Abdülkerim, "Fetihten Sonra Anadolu Türk Devletleri: Mengüçükler", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, (Editör: Hakkı Dursun Yıldız), Çağ Yayınları, Çağ Yayınları, İstanbul 1992, s. 141-154.

Özcan, Abdülkadir, "Çeribaşı", *DİA*, C.8, İstanbul 1993, s. 270-272.

Özcan, Abdülkadir, "Gönüllü", *DİA*, C. 14, İstanbul 1996,s. 152-154.

Özcan, Abdülkadir, "İskender Paşa", *DİA*, C. 22, İstanbul 2000, s. 565-566.

Özdeğer, Mehtap, *15-16. Yüzyıl Arşiv Kaynaklarına Göre Uşak Kazasının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2001.

Özdeğer, Mehtap, "Miri Arazi Rejimi ve Tahrir Geleneği", *Manas Journal of Social Studies (Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi)*, C. 3, S 5, Bişkek/Kırgızistan 2003, s. 1-13

Özel, Oktay, "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunda "«Hariç Raiyyet»", *TDAD*, S. 43, İstanbul 1986, s.159-171.

Özkaya, Yücel, "XVIII. Yüzyılın Sonlarında Timar Ve Zeametlerin Düzeni Konusunda Alınan Tedbirler Ve Sonuçları", *İÜ. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 32, İstanbul 1979, s. 219-255.

Öztürk, Nazif, "Mütevelli", *DİA*, C. 32, İstanbul 2006, s.217-220.

Öztürk, Yücel, "Timar-Thema Teriminin Ortaya Çıkması, Bizans Uygulaması ve Osmanlı ile Mukayesesi", *OTAM*, S. 31, Ankara 2012, s. 157-208.

Özünlü, Emine Erdoğan, "Osmanlı Dönemi Balkan Tarihine Dair Önemli Bir Kaynak: Derdest Defterleri", *Akademik Bakış*, C. 4, S. 7, Ankara 2010, s.193-200.

Özünlü, Emine Erdoğan, "Osmanlı Ordusunda Bir Motivasyon ve Terfi Kaynağı: Terakki Tevcihi", *Uluslar Arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 11, Yıl: 2010, s. 238-244.

Özünlü, Emine Erdoğan, *Ayntâb Sipahileri Bir Osmanlı Sancağında Timarlı Sipahi Olmak (1530-1647)*, Berikan Yayınevi, Ankara 2011.

Özünlü, Emine Erdoğan, "Askeri Tarih Araştırmaları Bakımından Timar Ruznamçe Defterlerinin Önemine Dair Bazı Görüşler", *Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi 21-23 Kasım 2012 Bildiriler*, C. 2, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2013, s. 393-401.

Özvar, Erol, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, Kitabevi Yay. İstanbul 2003.

Pamuk, Şevket, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Fiyat Devrimi'ne Yeniden Bakış", *Osmanlı Ansiklopedisi*, (Edt. Güler Eren), C. 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 193-201.

Pamuk, Şevket, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2007.

Pamuk, Şevket, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1600*, İletişim Yayınları, İstanbul 2007.

Sahillioğlu. Halil, "Arus Resmi", *DİA*, C. 3, İstanbul 1991, s. 422-423.

Sahillioğlu. Halil, "Avarız", *DİA*, C. 4, İstanbul 1991, s. 108-109.

Sahillioğlu. Halil, "Bâd-ı Hevâ", *DİA*, C. 4, İstanbul 1991, s. 416-418.

Sarıcaoğlu, Mehmet Esat, *Malî Tarih Açısından Osmanlı Devletinde Merkez Taşra İlişkileri (II. Mahmut Döneminde Edirne Örneği)*, Kültür Bakanlığı, Ankara 2001.

Sertoğlu, Mithat, "Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Toprak Dirliklerinin Çeşitli Şekilleri", *VI. Türk Tarih Kongresi (20-26 Ekim 1961)-Kongreye Sunulan Bildiriler*, TTK, Ankara 1967, s. 281-294.

Sevim, Ali -Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, C. 1, TTK Basımevi, Ankara 1989.

Şahin, Cemile, " Osmanlı Toprak Sistemi Hakkında Genel Bir Değerlendirme" *The Journal of Academic Social Science Studies*, C. 5, S. 6, Ankara 2012, s. 435-461.

Şahin, Erdinç, *1684-1686 Yılları Arasında Bolu'da Ekonomik ve Sosyal Hayat (835 Numaralı Şer'iyeye Siciline Göre)*, Basılmamış YL Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2008.

Şahin, Harun, "Osmanlı Tımar Sisteminin Menşei Meselesi", *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 12 Eylül 2013, Bas.yy. s. 58-74.

Şahin, İlhan, "Köyden Şehre Bir Şehrin Doğuşu: Nevşehir", *Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler İncelemeler-Araştırmalar*, Eren Yayınları, İstanbul 2006, s.247-256.

Şahin, İlhan, "XVI. Yüzyıl Osmanlı Anadolu Göçebelerinde Kethüdalık ve Boybeylik Müessesesi", *Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler*, Eren Yayınları, İstanbul 2006, s. 173-183 .

Tabakoğlu, Ahmet, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1985.

Tabakoğlu, Ahmet, "XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı Devletinin Mali Yapısı", *XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler*, İSAV Yayınları-Ensar Neşriyat, İstanbul 1999, s. 1789-198.

Tabakoğlu, Ahmet, "Öşür", *DİA*, C. 34, İstanbul 2007, s. 100-103 .

Timur, Taner, *Osmanlı Toplumsal Düzeni*, İmge Yayınları, Ankara 1994.

Turan, Şerafettin, "Bayezid, Şehzade", *DİA*, C. 5, İstanbul 1992, s. 230-231.

Turan, Şerafettin, *Kanunî'nin Oğlu Şehzâde Bayezid Vak'ası*, TTK, Ankara 1961.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, TTK, Ankara 1988.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK. Ankara 1988.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Berat", *İA*, C. 2, MEB, İstanbul 1993,s. 523-524 .

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C.2, TTK, Ankara 1995.

Üçok, Coşkun, "Osmanlı Devlet Teşkilatında Timarlar I" *A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 4, Ankara 1943, s.525-551.

Üçok, Coşkun, "Osmanlı Devlet Teşkilatında Timarlar II" *A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 2, S. 1, Yıl:1944, s. 73-95.

Yazıcı, Abdurrahman, "Arazi Kanunnamesi (1274/1858) ve İntikal Kanunlarıyla İslam Miras Hukukunun Karşılaştırması", *EKEV Akademi Dergisi*, S. 60, Erzurum 2014, s. 449-470.

Yediyıldız, Bahaeddin, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi (1485-1613)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985.

Yediyıldız, Bahaeddin, "Vakıf", *İA*, C. 13, MEB Basımevi, İstanbul 1993, s. 153-172.

Yediyıldız, Bahaeddin, "Ordu", *DİA*, C. 33, İstanbul 2007, s. 367-370.

Yediyıldız, Bahaeddin, "Vakıf", *DİA*, C. 42, İstanbul 2012, s. 479-486.

Yıldız, Suat, (H.984) *1576-1577 Tarihli Timar Ruznamçe Defterine Göre Karaman Eyaleti*, Y.L. Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2010.

Yinanç, Mükrimin Halil, "Akkoyunlular", *İA*, C. 1, MEB Basımevi İstanbul 1993, s. 231-270.

Yinanç, Mükrimin Halil, "Bayezid I., Yıldırım", *İA*, C. 2, MEB Basımevi, İstanbul 1993, s. 369-372.

Yörük, Doğan, "Karaman Eyaletinde Timar Düzeninin Tesisi (1483)", *A.Ü. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 25, S. 40, Ankara 2006, s. 177-202.

Yüce, Mehmet, "Avarız Vergisinin Muhteşem Dönüşü: Olağanüstü Vergiler" *Akademik Bakış*, S. 3, Ankara Temmuz 2004, s. 1-19 .

V. GENEL MÜRACAAT ESERLERİ: SÖZLÜK VE REHBERLER

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2010.

Pakalın, M. Zeki, "Çeribaşı", *Osmanlı Tarih Deyimleri Sözlüğü*, C. I, MEB, İstanbul 1983.

Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-i Türkî*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989.

VI. İNTERNET KAYNAKLARI

- "List of Published Ottoman Tax Registers (Tahrir Defterleri)",
<http://ottoman.uconn.edu/bibliography/published-tahrirs> (26.05.2016)
- tdk.gov.tr/index.php?option=com_ttas&view=ttas&kategori1=acikla2&kod=202943 (Tarih: 22.02.2017)
- www.gulyali.bel.tr/belGulyali.htm (28.11.2016)

EKLER**EK I: 974 (1565-1566) Tarihinde Karahisar-ı Şarki Sancağında Tevcih Edilen Timarlar**

Nahiye	Dirliğin Cinsi	Timar Sahibi	Yekün
Akşehir	Be-nevbet Timar	Ömer ve Murad	4000
Akşehir	Be-nevbet Timar	Ali v. Hüseyin	1000
Ali Bey	Be-nevbet Timar	Nasuh v. Mentşe.	1913
Bucak	Be-nevbet Timar	Mehmed ve Sefer veledan-ı Hüdaverdi	2609
Fermude	Be-nevbet Timar	Hasan v. Hüseyin	3000
Habsamana	Be-nevbet Timar	Bali ve Mustafa veledan-ı Yakub	3000
İhtiyar	Be-nevbet Timar	Ahmed v. Timur	2786
Sis-Orta	Be-nevbet Timar	İlyas v. Emrullah	3676
Ulubey	Be-nevbet Timar	Mehmed ve Veli veledan-ı Şahkulu	2460
Akşehir	Çeribaşılık/Terakki	Mustafa	9000
İskefsir	Müşterek Timar	Nazır v. Halil	1500
Milas	Müşterek Timar	Kubad ve Pir Ahmed	2000
Milas	Müşterek Timar	Mehmed v. Ali	1246
Şıryan	Müşterek Timar	Musa ve Maksud veledan-ı İsrail	1620
Koyluhisar	Terakki	Veli kethüda-yı Mirza Ali Bey	8000
Milas	Terakki	Şehsuvar v. Abdullah	7545
Akşehir	Timar	Himmed V. Budak	5000
Bederlü	Timar	Avdul? V. Şehsuvar	2000
Bolaman	Timar	Osman v. Haydar	2000
Bucak	Timar	Arif v. Mehmed	3599
İhtiyar	Timar	Çelebi v. Mehmed	2199
İhtiyar	Timar	Mehmed v. Pervin	1393
İskefsir	Timar	Abdülvahab	7412
Koyluhisar	Timar	Fatih ve Gürzeddin v. Mustafa	2999
Milas	Timar	Mustafa v. Mahmud	1200
Milas	Timar	Hamza v. Hasan	1166
Ordu	Timar	Ali v. Yar Ali	2000
Satılmış	Timar	Behram v. Kıyad	6000
Satılmış	Timar	Mustafa v. Bayram	1999
Şahnacemeni	Timar	Ali v. Mustafa	2000
Şaiblü	Timar	İmirza v. Hüseyin	1016

EK II: 979 (1569-1570) Tarihinde Karahisar-ı Şarki Sancağında Tevcih Edilen Timarlar

Nahiye	Dirliğin Cinsi	Timar Sahibi	Timarın Değeri
Akşehir	Be-nevbet Timar	Mahmud v. İsa	3260
Akşehir	Be-nevbet timar	Mürüvvet v. Kadir	3200
Akşehir	Be-nevbet timar	Velid v. Abdurrezzak	2300
Akşehir	Be-nevbet timar	Yusuf v. Ali	1200
Akşehir	Be-nevbet timar	Ali v. Durali	3500
Akşehir	Be-nevbet timar	ibrahim v. Şah Mansur?	700
Çamaş	Be-nevbet Timar	Mustafa ve Hamza ve Ramazan ve Veled	1900
Habsamana	Be-nevbet Timar	Mehmed v. Ahmed be-nevbet	3600
Habsamana	Be-nevbet Timar	Mehmed v. Veli be-nevbet	3600
Koyluhisar	Be-nevbet timar	Selim v. Musa	3500
Suşehri	Be-nevbet timar	İbrahim v. Bekir	1000
Akşehir	Çeribaşılık	İsmail Trabzonlu Çeribaşı-yı Sipahi Nahiye-i İskefsir	10350
Koyluhisar	Çeribaşılık	Ali v. Mahmud Çeribaşı-yı Nahiye-i Fermude	5300
Ordu	Çeribaşılık	Mahmud Serasker-i Nahiye-i Bayramlı	4299
Akşehir	Müşterek Timar	Kaya ve Durali veledan-ı İnehoca	3000
Akşehir	Müşterek Timar	Hasan ve Hüseyin veledân-ı Mahmud	4300
Akşehir	Terakki	Kutbeddin	12299
Bederlü	Müşterek Timar	Mehmed v. Üveys	4000
Bozat	Müşterek Timar	Mehmed veled [ve] Süleyman veledân-ı Mustafa	3752
Eliğe	Müşterek Timar	Timar-ı Habil ve Hasan veledan-ı Kaya	2700
Elmalu	Terakki	Göçek v. Zeynel	11000
İskefsir	Terakki	Hasan	12298

Nahiye	Dirliğin Cinsi	Timar Sahibi	Timarın Değeri
Koyluhisar	Terakki	Pir Ahmed çeribaşı nahiye-i Ovacık	6000
Milas	Terakki	Ahmed bin Kasım	3500
Milas	Terakki	Ali	9000
Ordu	Terakki	Fazlı v. Mehmed	7000
Satılmış	Müşterek Timar	Derviş ve Şaban veledan-ı Hacı Mahmud	5500
Satılmış	Müşterek Timar	İbrahim ve Sefer veledan-ı Halil	3300
Satılmış	Terakki	Şahsuvar v. Abdullah	6150
Suşehri	Müşterek Timar	Fuad ve Arslan veledan-ı Maaruf	4000
Suşehri	Müşterek Timar	Ömer ve Kamer Veledan-ı İbrahim	4000
Suşehri	Müşterek Timar	Nasuh ve Yusuf veledan-ı Veli	3300
Şiryan	Müşterek Timar	Nasuh ve İsa veledan-ı Hasan	4300
Akşehir	Timar	İbrahim	2150
Akşehir	Timar	Ayvaz v. Hüseyin	3000
Akşehir	Timar	Hasan v. Hüseyin	1000
Akşehir	Timar	Receb v. İskender	2600
Akşehir	Timar	Göçek	1000
Alucara	Timar	Şah Ali v. Cafer Çavuş	1300
Bederlü	Timar	Hüseyin b. Ali	9833
Bederlü	Timar	Latif v. Mehmed Zaim	6000
Bolaman	Timar	Bosna Ferhad	8000
Bolaman	Timar	Rıdvan merdum-ı hazret-i Mustafa Paşa	5000
Bolaman	Timar	Hiraf Bin Abdullah	8000
Bolaman	Timar	Nasuh v. Latif	2425
Bolaman	Timar	Mehmed v. Hacı Şahkulu	6300
Bolaman	Timar	Bali v. Mustafa	2425
Bozat	Timar	İbrahim v. Ömer Çavuş an Çavuşan-ı Erzurum	7000
Bucak	Timar	Kaya	4400
Çamaş	Timar	Mehmed v. Bünyad	2000
Çamaş	Timar	Derviş v. Hamid	1600
Çamaş	Timar	Rüstem v. Budak	2000
Çamaş	Timar	İne biraderzade-i Şadi Paşa	6000

Nahiye	Dirliğin Cinsi	Timar Sahibi	Timarın Değeri
Ebulhayr	Timar	Osman	9000
Elmalu	Timar	Göçek v. Resul?	8000
Fermude	Timar	Mirahor Karagöz	12332
Gevezid	Timar	Kasım v. Hüseyin	2000
Gevezid	Timar	Ahmed v. Rüştü	2000
Habsamana	Timar	Karadivane Abdullah	8000
İhtiyar	Timar	Mustafa v. Üveys	1600
İskefsir	Timar	Hasan	11299
İskefsir	Timar	Ömer v. Budak	2000
İskefsir	Timar	İsmail	3740
Kebsil	Timar	Karahisarlı Yakub	8000
Koyluhisar	Timar	Rıdvan v. Abdullah merdum-ı Mehmed Bey	5000
Koyluhisar	Timar	Karahisarlı Yusuf	12500
Koyluhisar	Timar	Menteşe v. Mustafa	6000
Koyluhisar	Timar	Mehmed	8000
Koyluhisar	Timar	Bostanı Ali	8500
Milas	Timar	Ali v. Musa	8000
Milas	Timar	Ali v. Hacı İbrahim	6666
Milas	Timar	Hasan	5000
Milas	Timar	Süleyman v. Yusuf	7000
Milas	Timar	Ayas v. Osman	3100
Naıblü	Timar	Ferhad Çavuş	7300
Naıblü	Timar	Pir Ahmed çeribaşı-yı Nahiye-i Ovacık	7300
Ordu	Timar	Ali	6696
Satılmış	Timar	Bosna Hasan	3300
Suşehri	Timar	Mehmed v. Maksud	2000
Suşehri	Timar	Fuad	5999
Suşehri	Timar	Ahmed v. Mustafa Çavuş	6000
Suşehri	Timar	İmirza v. Hasan Piri	2500
Suşehri	Timar	Şah ..... v. Sıddık	1000
Şaib	Timar	Bosna Hasan	8000
Milas	Zeamet	Benam-ı Hoşgeldi v. Sevindik	15000
Satılmış	Zeamet	Benam-ı Ahmed	21850
Satılmış	Zeamet	Benam-ı Cafer	26000
Şemseddin	Zeamet	Benam-ı Kulu	20679

Nahiye	Dirliğin Cinsi	Timar Sahibi	Timarın Değeri
Şemseddin	Zeamet	Benam-1 Katib Ahmed an Katibân-1 Divan-1 Ali	20000
Şemseddin	Zeamet	Benam-1 Hüseyin v. Mehmed an çavuşân-1 Dergah-1 Ali	20279

EK III: 980 (1572-1573) Tarihinde Karahisar-ı Şarki Sancağında Tevcih Edilen Timarlar

Nahiye	Dirliğin Cinsi	Timar Sahibi	Timarın Değeri
Akşehir	Be-nevbet Timar	Halil v. Rüstem	1200
Akşehir	Be-nevbet Timar	Mustafa v. Pir Osman	3260
Akşehir	Be-nevbet Timar	Mehmed v. Nur Ali	1300
Fermude	Be-nevbet Timar	Mehmed v. Derviş	4000
İskefsir	Be-nevbet Timar	Behram v. Gülabi	2783
Melense	Be-nevbet Timar	Mustafa v. Mehmed	1000
Melense	Be-nevbet Timar	Mustafa v. Musa	2000
Mindeval	Be-nevbet Timar	Seydi v. Mehmed	1100
Naıblü	Be-nevbet Timar	Mehmed v. Pirbende	3100
Sis Orta	Be-nevbet Timar	Ali v. Feraşad	1800
Suşehri	Be-nevbet Timar	Hasan v. Eğlence be-nevbet	3400
Suşehri	Be-nevbet Timar	Hakverdi v. Hüdaverdi	2000
Suşehri	Be-nevbet Timar	Ahmed v. Eğlence	3200
Şaib	Be-nevbet Timar	Hüseyin v. Ahmed el müteveffa	2000
İhtiyar	Çeribaşılık	Şeyh Yusuf	3400
Milas	Çeribaşılık	Kıyas serasker-i Nahiye-i Milas	4000
Habsamana	Dizdar Timarı	Yusuf [v.] Abdullah dizdar-ı kal'a-yı Habsamana	5400
Akşehir	Müşterek Timar	Piri ve Budak veledan-ı Devletyar el müteveffa	2100
Akşehir	Müşterek Timar	Yakub ve Bekir veledan-ı Yusuf	2700
Alucara	Müşterek Timar	Hasan ve Şah ..... Veledan-ı Uğurlu	2700

Nahiye	Dirliğin Cinsi	Timar Sahibi	Timarın Değeri
Bucak	Müşterek Timar	Mahmud ve Mehmed veledan-1 Arif	3800
Ebulhayr	Müşterek Timar	İbrahim ve Süleyman veledan-1 Mehmed	2800
Ebulhayr	Müşterek Timar	Laçın v. Mustafa	3800
Ebulhayr	Müşterek Timar	Mahmud ve Bali veledan-1 Mustafa	4000
Emlak	Müşterek Timar	Ali ve Ebubekir veledan-1 Mehmed	4061
Fermude	Müşterek Timar	Yusuf v. Şah Çeribaşı	4000
Fermude	Müşterek Timar	Pirbende v. Bayındır	3200
Habsamana	Müşterek Timar	Halil ve Gülabi veledan-1 Receb	2559
İskefsir	Müşterek Timar	Mustafa v. Musa	2700
Koyluhisar	Müşterek Timar	Kalender ve Hasan veledan-1 Mehmed	4867
Koyluhisar	Müşterek Timar	Yaralı ve Mustafa veledan-1 Ruşen	6000
Milas	Müşterek Timar	Halil v. Budak ez-zaim	3000
Milas	Müşterek Timar	Hüseyin v. Şahruh	3130
Ordu	Müşterek Timar	Mustafa ve Ali veledan-1 Şah Çelebi	3400
Ordu	Müşterek Timar	Halil ve Hasan veledan-1 Latif	4000
Satılmış	Müşterek Timar	Mehmed ve Ali veledan-1 Yusuf	4000
Suşehri	Müşterek Timar	Mehmed ve Mustafa veledan-1 Mirzade	2900
Suşehri	Müşterek Timar	Nimetullah v. Üveys	3000
Suşehri	Müşterek Timar	Musa ve Süleyman veledan-1 Sevindik	4000
Suşehri	Müşterek Timar	Mehmed ve Maksud veledan-1 Sungur	4000
Şahnaçemeni	Müşterek Timar	Ahmed ve Kaya Veledan-1 Kılıçarslan	4000

Nahiye	Dirliğin Cinsi	Timar Sahibi	Timarın Değeri
Şaib	Müşterek Timar	Zülfikâr v. Latif	2858
Şiryan	Müşterek Timar	Yusuf ve Davud veledan-ı Cafer	4000
Şiryan	Müşterek Timar	Musa v. Hamza	2000
Ulubey	Müşterek Timar	Davud ve Mustafa veledan-ı Abdülhamid	3700
Bederlü	Terakki	Latif v. Mehmed zaim	6224
Bolaman	Terakki	Halid v. Mehmed serasker-i kaza-yı Bolaman	7300
Bucak	Terakki	Mustafa	11830
Çamaş	Terakki	İlyas serasker-i nahiye-i Güney Erzurun	9099
Fermude	Terakki	Hüseyin Çavuş	12040
Fermude	Terakki	Hasan Çavuş	12740
İskefsir	Terakki	Hasan	13000
İskefsir	Terakki	Hasan	15099
Milas	Terakki	Şah Mehmed Kethüda-yı Ömer Bey mir-i miran-ı Trabzon	10000
Suşehri	Terakki	Ahmed v. Mustafa Çavuş	7040
Akşehir	Timar	Yahya v. Süleyman	2250
Akşehir	Timar	Yusuf v. Elvend	1500
Akşehir	Timar	Mustafa v. Sungur	1200
Akşehir	Timar	Mahmud v. Hasan	2150
Akşehir	Timar	Süleyman v. Sungur el müteveffa	600
Akşehir	Timar	Himmat v. Oruç	1800
Akşehir	Timar	Mehmed v. Şeyh Murad	1500
Akşehir	Timar	Bektaş v. Göçek	2100
Akşehir	Timar	Durmuş v. Şah kulu	1200
Akşehir	Timar	Hasan v. Yusuf	1600
Akşehir	Timar	Ahmed v. İbrahim	1400
Akşehir	Timar	Ayvaz v. Seydi Ahmed	2000
Akşehir	Timar	Abdullah v. Dündar	1100
Alibeyece	Timar	Ali v. Halil	2000
Alibeyece	Timar	Yakub	3200
Alibeyece	Timar	Mustafa v. Şehsuvar	1500
Alucara	Timar	Durkaya V. Mahmud	1400

Nahiye	Dirliğin Cinsi	Timar Sahibi	Timarın Değeri
Bederlü	Timar	İbrahim v. Kılıç	2000
Bolaman	Timar	Mehmed v. Musa	1100
Bolaman	Timar	Kalender v. Halil	2150
Bolaman	Timar	Receb v. Abdullah	6666
Bolaman	Timar	Ali v. Mehmed	7000
Bozat	Timar	Şaban v. Nasuh miralay-ı Şavşad	9333
Bucak	Timar	Yusuf v. Hasan elmüteveffa	2200
Bucak	Timar	Halil v. Hasan	2100
Çamaş	Timar	Mahmud Çavuş	8000
Ebulhayr	Timar	Şaban v. Yusuf	2000
Eliğe	Timar	Mehmed v. Sungur	2000
Eliğe	Timar	Hüseyin v. Abdullah	2000
Elmalu	Timar	İbrahim v. İmirza	7000
Emlak	Timar	Katib Hasan v. Katib Abdurrahman	6700
Fermude	Timar	Ahmed v. Aliyar	1200
Fermude	Timar	Nasuh v. Yar Ahmed	1800
Fermude	Timar	Durmuş v. İbrahim	2100
Fermude	Timar	Macar Hasan	8000
Fermude	Timar	Ali v. Durmuş	6000
Firuz	Timar	Hüsrev v. Mehmed	4000
Gevezid	Timar	Halil v. Musa	1500
Habsamana	Timar	Ali v. İsa	6000
İhtiyar	Timar	Nasuh v. Behram	1400
İhtiyar	Timar	Ferhad	8000
İhtiyar	Timar	Ali v. İbrahim	4000
İskefsir	Timar	Ali v. Calabverdi	1700
İskefsir	Timar	Hasan Ali v. Murad	1700
Kavana	Timar	Oruç v. Hasan	1000
Kebşil	Timar	Yusuf v. Mustafa	1400
Kebşil	Timar	Fazlı	7000
Kebşil	Timar	Osman v. Yar Ali	2000
Kırık	Timar	Mehmed v. Yusuf	2000
Kırık	Timar	Mustafa v. Yusuf Halil	2100

Nahiye	Dirliğin Cinsi	Timar Sahibi	Timarın Değeri
Kırık	Timar	Mustafa v. Eyüb	2200
Kırık	Timar	Mahmud v. Maksud	2300
Kırık	Timar	İbrahim v. Ali	850
Kırık	Timar	Şeyhi v. Mehmed	10134
Koyluhisar	Timar	Mustafa v. Ali	2433
Melense	Timar	Hasan v. Cafer	2300
Melense	Timar	Şerafeddin v. İne Hoca	1200
Milas	Timar	İbrahim v. Budak ez-zaim	5000
Milas	Timar	Şah Mehmed Kethüda	7000
Milas	Timar	Mehmed v. Ahmed	11299
Milas	Timar	Mustafa v. Yahya	5000
Milas	Timar	Hüseyin v. Emir Kıyas	1900
Mindeval	Timar	Ali v. Yakub	2200
Naıblü	Timar	Korkmaz v. Yusuf	3000
Ordu	Timar	Süleyman v. Hasan Ali	1100
Ordu	Timar	Şüca V. Kürd Mehmed Çavuş	2000
Ordu	Timar	Ali	7000
Satılmış	Timar	Hamid v. Ali Çavuş	3000
Satılmış	Timar	Süleyman v. Adem	1200
Satılmış	Timar	Çelebi v. Kılıç el-mütevffae	3000
Satılmış	Timar	Mehmed v. Baba	5000
Satılmış	Timar	Mehmed v. Şükrullah	3000 [3100]
Satılmış	Timar	Sefer v. Hacı Mahmud	2000
Satılmış	Timar	Yusuf v. Pir Ali	1500
Satılmış	Timar	Mehmed v. Kaya	2300
Suşehri	Timar	Süleyman v. Maksud	500
Suşehri	Timar	Safer v. Hamza	1800
Suşehri	Timar	Hasan v. Süleyman	2000
Suşehri	Timar	Maksud v. Sungur	2000
Suşehri	Timar	Kasım v. Veli	6000
Şaib	Timar	Ali v. Yakub	2100
Şiryân	Timar	Ali v. Resül	2400
Şiryân	Timar	Abdurrahman v. Katib Safer	2300

Nahiye	Dirliğin Cinsi	Timar Sahibi	Timarın Değeri
Şiryan	Timar	Bayad v. Bayram	3000
Ulubey	Timar	Bosna Musa	8000
Yemişlü	Timar	Ahmed v. Aruz	1600
Şemseddin	Zeamet	Benam-ı Ahmed an katiban-ı Dergah-ı Ali	21100
Şemseddin	Zeamet	Benam-ı Ahmed an katiban-ı Dergah-ı Ali	21100

EK IV: Karahisar-ı Şarki Sancağında Bulunan Vakıflar

Vakfın Adı	Vakfın Hasılı
Karahisar-ı Şarki Kazası	
Hasan Şeyh Zaviyesi	12952
Kara Yakub Zaviyesi	15372
Pardi Zaviyesi	3564
Büyük Güzel Karyesi Camii	3350
Tevliği? Zaviyesi	600
Hasan Baba Zaviyesi	450
Yumurcaktaş karyesinde bulunan zaviye	2250
Hasan Baba Zaviyesi	656
Seydi Ahmed v. İshak (Ayende ve revendeye hizmet etmek şartıyla)	860
Derviş Bayram (Meşihat)	2061
Yusuf, Hasan, Mehmed, Maksud, Beşaret, Bünyad, Ali (Meşihat ber vech-i iştirak)	860
Mehmed Abdal Zaviyesi	1440
Şeyh Sinan Zaviyesi	1680
Meşihat (Mehmed, Ahmed, Zeynel, Mustafa, Ramazan, Arslan ber vech-i iştirak)	360
Meşihat (İlyas ve Hiraf ve Hacı tasarrufunda)	360
Şeyh Süleyman Zaviyesi	4540
Yakub Şeyh Zaviyesi	720
Şeyh Süleyman Zaviyesi	10863
Zaviye (Kervaris Karyesinde)	850
Şeyh Yaramış Zaviyesi	700
Zaviye (Havlu Karyesinde)	1430
Mülazıman-ı Cami der nefsi Keyguniye (Nefsi Karahisar)	
Behlül Zaviyesi	3000
Yusuf Şeyh Zaviyesi	1300
Meşihat (Derviş Mevlana v. Şeyh Abdurrahman)	1100
Zaviyedar Derviş Mehmed v. Seydi Ahmed	420
Zaviyedaran Mehmed ve İsmail ve Pir Mehmed	720
Şeyh Osman Zaviyesi	1202
Zaviye (Çorpan-ı Bala karyesinde)	1200
Buğra Baba Zaviyesi	2666
Urban Abdal Zaviyesi	900
Meşihat (Derviş Ali)	1200
Zaviye (Kazaagıl Karyesinde)	1686
Çomaklı Baba Zaviyesi	850

Vakfın Adı	Vakfın Hasılı
Zaviyedar	400
Meşihat (Ali bin Hasan)	1000
Hasan Günce? Zaviyesi	750
Nefs-i Karahisar'da Cami-i Şerif Evkafı	1397
Evkaf-ı Zaviye-i Şeyh Yusuf Şeyh Zaviyesi	2550
Vakf-ı Cüzhan-ı Cami-i Karahisar	30
Vakf-ı Cüzhan-ı Cami-i Nefs-i Keyguniye	50
Zaviyedar Bünyad Halife (Ferek karyesinde)	200
Vakf-ı Mevlana Halid	720
Zaviye-i Çıtak Abdal	40 kile galle
Buğra Baba zaviyesi	1000
Zaviyedar (Hasan, Osman, Habil, Hüseyin)	380
Seydi Baba Zaviyesi	1800
Zaviye (Zihar Karyesinde)	1850
Koğan Baba zaviyesi	200
Şeyh Hüseyin Zaviyesi	3394
Zaviyedar (Piri ve Ferecrad?)	360
Zaviyedar (Emir v. Şeyh Dursun ve Mehmed v. Sevdeş)	180
Zaviyedar (Mahmud ve Teberrük)	360
Zaviyedar (Maksud ve Ali veledan-ı Yakub Şeyh)	180
Mescid-i Katip Hamza Vakfı	300
Taş Mescid Vakfı (Nefs-i Karahisar-ı Şarki)	1665
Avutmuş karyesi hitabet ve İmamet Vakfı	2160

Koyluhisar Kazası	
Karaabdal Zaviyesi Naiblü nahiyesinde	1200
Meşihat (Bünyad, Ali, Sevindik, Yakub, Ferhad ve Salih)	1000
Meşihat (Teberrük, Yusuf, Halil ve İbrahim)	500
Taşgun Abdal Zaviyesi	720
Abdülkerim Zaviyesi	2020
Koyluhisar Camii	550
Meşihat (Bayram v. Ali) koyluhisar kalesi dibinde ayende ve revendeye hizmet etmek şartıyla	1001 (1700 olmalı)
Şeyh Hasan Abdal Zaviyesi	950
Sofu Baba zaviyesi	720
Zaviye-i Abdurrahim Çeribaşı der karye-i Bostankolu	00
Koyluhisar kalesi kurbunda olan cami hatibine cihet olarak	360

Kaza-yı İskefsir ve Milas ve Habsamana

Ömer Paşa vakfı (Cami-i Kozbağ)	
Misafir Abdal	2532
Zaviyedar (Derviş, Ramazan, Mahmud, Hiraf, Mustafa)	360
Ahi Pehlivan mescit ve tevliyeti evkafı	7745
Evkaf-ı Cami ve Zaviye-i Ömer Paşa	10350
Şahkulu Zaviyesi	1050
Zaviye-i Ahmed Samit	1850
Şah Eslem Hatun Vakfı	3350
Cimi Dede Zaviyesi (Tekkesi)	5714
Zaviye-i Derviş Hasan v. Bektaş Zaviyedar	410
Zaviye-i Emirhan v. Hüseyin Zaviyedar	450
Vakf-ı Fukara	4212
Zaviye der karye-i Turna	410
Vakf-ı Ulema ve Fukara	300
Vakf-I Bulgan Hatun	2350
Hacı Emir Camii vakfı	2200
Vakf-ı Garibe? Hatun	3000
Vakf-I Müderris (Selçuk Hatun ve Garibe Hatun vakıflarında)	2740
Vakf-I Emir Mehmed bin Pir Mehmed v. Sancağ	3000
Ordu Camii Vakfı	1700
Kalikirni karyesinde Şeyh İman Dede Zaviyesi vakfı	420
Hüseyin Bey Zaviyesi	3100
Evkaf-ı zaviye ve Mescid ve Muallimhane-İ Sinan Bey	19900
Evkaf-I İmaret-İ Mehmed Paşa bin Hızır Paşa	38942
Vakf-ı Zaviye-i Odluca (Ayende ve revendeye hizmet etmek şartıyla Hüseyin ve Mirza mutasarrıf)	6120

Pazarsuyu Kazası

Hacı İlyas Evladı Vakfı	750
Teberrük Zaviyesi Vakfı (Sarıyakub karyesinde)	720
Şeyh Mustafa Zaviyesi Vakfı	4332
Şeyh İdris Zaviyesi	7680
Zaviye –i Karye-i Ekservende	350
Şeyh Murad Zaviyesi	720

Bayramlı Kazası

Vakf-ı Taallukat-ı Abdal	1110
Şeyh Abdullah Zaviyesi	4318
Zaviyedarlar	619

Zaviye	
Trabzonda Valide Sultan İmareti	77877
Zaviye (...) Bolaman	000

**EK V: Karahisar-ı Şarki Sancağındaki Nahiyelerin Tahrir Defterinde
Kayıtlı Olan Nüfus Durumu**

Karahisar-ı Şarki Kazası	Müslim	Gayrimüslim	Toplam
Karahisar	352	2509	2861
Şıryan	761	1497	2258
Mindaval	835	3	838
Eliğe	299	41	340
Alucra	642	73	715
Melense	563	126	689
Gevezid	646	65	711
Emlak	96	142	238
Akşehirabad	1071	2148	3219
Suşehri	977	657	1634
Toplam Nüfus	6242	7261	13503

Koyluhisar Kazası	Müslim	Gayrimüslim	Toplam
Koyluhisar	1436	646	2082
Hasangerişi	69	81	150
Yemişlü	241	53	294
Firuz	200	2	202
Naıblü	395	158	553
Sisorta	324	11	335
Şahnaçemeni	256	100	356
Toplam Nüfus	2921	1051	3972

Ordu Kazası	Müslim	Gayrimüslim	Toplam
Bayramlı Ma'a Ordu	321	0	321
Bolaman	1682	19	1701
Çamaş	627	0	627
İhtiyar	906	0	906
Bucak	649	0	649
Satılmış	3290	0	3290
Ulubey	1171	0	1171
Alibeyece	701	0	701
Şaıblü	363	0	363
Bederlü	1201	0	1201
Fermude	986	0	986

Kebsil	1263	0	1263
Şemseddin	1648	2	1650
Ebulhayr	912	0	912
Bozat	1293	0	1293
Elmalu	477	0	477
Kırık	586	0	586
İskefsir	3422	436	3858
Milas	1917	1858	3775
Habsamana	3312	21	3333
Toplam Nüfus	26727	2336	29063
Genel Toplam	35890	10648	46538

**EK VI: İskefsir Nahiyesinde Malikane-Divani Sistemi İçerisinde Bulunan
Köylerin Malikane Hisseleri ve Hukuki Durumları**

Karyenin Adı	Hissesi	Durumu
Karye-i Güngerid-i Büzürk	1620	Vakıf
Karye-i Çepni Yusuf	3700	Mülk
Karye-i Danişmendlü	Belirtilmemiş	Mülk
Karye-i Manoc	2800	Vakıf
Karye-i Gerdengeç	810	Vakıf
Karye-i Tilemse?	2350	Vakıf
Karye-i Büyüktilmese	Belirtilmemiş	Mülk
Karye-i Mincisun	2360	Mülk
Karye-i Beyçayırı	Belirtilmemiş	Vakıf
Karye-i İskefsirkalesidibi	4611	Vakıf
Karye-i Gedehor	750	Mülk
Karye-i Çakraz-ı Küçük	1270	Vakıf
Karye-i Kotanı	1840	Mülk
Karye-i Demircili/Demirciler	3400	Vakıf
Karye-i İnözü	600	Mülk
Karye-i Aruzalanı	300	Vakıf
Karye-i Bögin?	700	Bilgi Yok
Karye-i Karataş	600	Vakıf
Mezra-yı Yuvaküs	600	Vakıf
Karye-i Ferakse	2000	Vakıf
Karye-i Uluçakraz-ı Cedid	2950	Vakıf
Karye-i Ermeni	1950	Vakıf
Karye-i Uluköy	Belirtilmemiş	Vakıf
Karye-i Gördölös	2600	Vakıf
Karye-i Ketenini	Belirtilmemiş	Mülk
Karye-i Taşlusekü	1500	Vakıf
Karye-i Ömerlü Ve Gördüs?	1930	Mülk
Karye-i Karacaviran	950	Bilgi Yok
Karye-i İdris	2400	Vakıf
Karye-i Kızılcaviran	1150	Vakıf
Karye-i Çingibağçesi	1500	Mülk
Mezra-yı Niksanlu?	Belirtilmemiş	Vakıf
Karye-i Yavdaş?	550	Mülk
Karye-i Eymür Mahmud	490	Vakıf
Karye-i Tarakçı	725	Mülk

Karyenin Adı	Hissesi	Durumu
Karye-i Dedealanı	925	Vakıf
Karye-i Göçbakkal?	2250	Mülk
Karye-i Sofalu	850	Mülk
Karye-i Ağcakolay	790	Mülk
Karye-i Tatarlu	450	Vakıf
Karye-i Keçiköy	2080	Vakıf
Karye-i Süleymanlu Gökçe	3100	Vakıf
Karye-i Çakılı	762	Bilgi Yok
Karye-i Tamga	750	Mülk
Mezra-yı Taşkunalanı Ve Sarayderesi	Belirtilmemiş	Mülk
Karye-i Ahursalar	900	Vakıf
Karye-i Sofular	560	Bilgi Yok
Karye-i Alanbaşı	1400	Mülk
Karye-i Tavara	2950	Vakıf
Karye-i Değeri	1800	Vakıf
Karye-i Kayalı	2000	Vakıf
Karye-i Kürtler	1200	Vakıf
Karye-i Meneni	1700	Vakıf
Karye-i Noksan	Belirtilmemiş	Vakıf
Karye-i Alan-ı Yenicekişla	425	Vakıf
Karye-i Karahamza	425	Vakıf
Karye-i Kuyucuk	3950	Mülk
Karye-i Sarucamurad	780	Mülk
Toplam	79813	

EK VII: Milas Nahiyesinde Malikane-Divani Sistemi İçerisinde Bulunan Köylerin Malikane Hisseleri ve Hukuki Durumları

Köyün Adı	Hissenin Miktarı	Hukuki Durumu
Karye-i Durak	2000	Mülk
Karye-i Busay	2750	Mülk
Karye-i Kışlacık	250	1/4 Vakıf; 3/4 ve divanisi timar
Karye-i Burnaz	700	Hassa-yı Hümayun
Karye-i Çavdar	2440	Bilgi yok
Karye-i Kızılcaviran	2800	Hassa-yı Hümayun
Karye-i Aşod	2500	Bilgi yok
Karye-i Sarucalu	2550	Mülk
Karye-i İstavrilü	750	Bilgi yok
Karye-i Kal'a-yı Yasduradibi	720	Bilgi yok
Karye-i Saruca	2400	Mülk
Karye-i Baykuş/Beğkuş	1000	Bilgi yok
Karye-i Çerçi	600	Bilgi yok
Karye-i Güllödüşer	1153	Bilgi yok
Karye-i Kübdan	400	Bilgi yok
Karye-i Ortaviran	1800	Hassa-yı Hümayun
Karye-i Narcı	2875	1/4 Vakıf; 3/4 ve divanisi Timar
Karye-i Neclü	750	1/4 Vakıf; 3/4 ve divanisi Timar
Karye-i Beyseküsü	750	1/4 Vakıf; 3/4 ve divanisi Timar
Karye-i Kamçı?	300	1/4 Vakıf; 3/4 ve divanisi Timar
Mezra-yı Ömerşah	175	1/4 Vakıf; 3/4 ve divanisi Timar
Karye-i Eşkül?	2200	Vakıf
Karye-i Evgökçe	1172	Hassa-yı Hümayun
Karye-i Sögütözü	2750	Mülk
Karye-i Lavaş	3000	Vakıf
Karye-i Tavara	750	1/4 Vakıf; 3/4 ve divanisi Timar
Karye-i Hamzalu	2200	Mülk
Karye-i Maksudalanı	550	1/4 Vakıf; 3/4 ve divanisi Timar
Karye-i Ortaalanı	787	1/4 Vakıf; 3/4 ve divanisi Timar
Karye-i Bazarcık	531	1/4 Vakıf; 3/4 ve divanisi Timar
Karye-i Esedlü	980	Vakıf
Karye-i Sarayderesi	487	1/4 Vakıf; 3/4 ve divanisi Timar
Karye-i Mahoy	300	Vakıf
Karye-i Nefs-i Gebeme ve Tazdepe	3200	Mülk
Karye-i Birebir	3900	Padişah Haslarına dahil
Karye-i Akaşa/Anaşa	1060	1/2 Vakıf; 1/2 ve divanisi timar

Köyün Adı	Hissenin Miktarı	Hukuki Durumu
Karye-i Kotanı	1040	1/4 Vakıf; 3/4 ve divanisi Timar
Karye-i Ortaalan	1950	Mülk
Karye-i Yeniceköy	800	1/2 Vakıf; 1/2 ve divanisi timar
Karye-i Karınca	650	1/2 Vakıf; 1/2 ve divanisi timar
Karye-i Fiyez	2000	Mülk
Karye-i Şabhane	625	1/2 Vakıf; 1/2 ve divanisi timar
Karye-i Kıcıfaldaca	3175	Vakıf
Karye-i Uruspina	1650	Mülk
Karye-i armudkolu	1800	Mülk
Karye-i İkşara	725	1/4 Vakıf; 3/4 ve divanisi Timar
Karye-i Gündoğmuş	3050	1/2 Vakıf; 1/2 Mülk
Karye-i Gergeci	1400	Mülk
Karye-i Fisturi	600	1/4 Vakıf; 3/4 ve divanisi Timar
Karye-i Yavadi	0	Vakıf
Karye-i Divalu	3350	Vakıf
Karye-i Bayraklu	1500	1/2 Vakıf; 1/2 Mülk
Karye-i Piri	1100	Mülk
Karye-i Hatunviranı	2250	Mülk
Mezra-yı Gülyakal	0	Mülk
Mezra-yı Mantoy?	0	Mülk
Karye-i Kafir Musa	1520	Mülk
Karye-i Göçbeyi	850	Hassa-yı Hümayun
Karye-i Buşan ma'a Buşanbaşı	2125	1/2 Vakıf; 1/2 ve divanisi timar
Karye-i Memi	450	1/4 Vakıf; 3/4 ve divanisi Timar
Karye-i Ziller	1250	Vakıf
Karye-i Manul	1400	Mülk
Karye-i Balıklı	500	1/4 Mülk; 3/4 ve divanisi Timar
Karye-i Başağrısı	1850	Vakıf
Karye-i Şeyhlü	3650	Vakıf
Karye-i Arukmusa	2525	1/2 Vakıf; 1/2 ve divanisi timar
Karye-i Keçi	0	Mülk
Karye-i Samuğa	600	Hassa-yı Hümayun
Karye-i Mahmudalanı	500	1/4 Vakıf; 3/4 ve divanisi Timar
Karye-i Hevekse	760	Vakıf
Karye-i Musalu	535	1/4 Vakıf; 3/4 ve divanisi Timar
Karye-i Karadivan	700	Mülk
Mezra-yı İspan?	200	1/4 Mülk; 3/4 ve divanisi Timar
Karye-i Saraysekisi	1330	Vakıf
Karye-i Çobanalanı	2100	Hassa-yı Hümayun

Köyün Adı	Hissenin Miktarı	Hukuki Durumu
Karye-i İlişar	3050	Vakıf
Karye-i Sünümi	456	1/4 Vakıf; 3/4 ve divanisi Timar
Karye-i Yörökküöy	725	1/2 Vakıf; 1/2 Mülk
Karye-i Andurlu	1500	Hassa-yı Hümayun
Mezra-yı Kışlak	800	Miriye dahil edilmiştir

EK VIII: Karahisar-ı Şarki sancağında timar tevcih edilen askeri görevliler

Sipahinin Adı	Dirliğin Cinsi	Sipahinin Önceki Görevi	Dirliğin Bulunduğu Nahiye	Tevcih Sebebi	Dirlik Geliri
Himmet v. Budak	Timar	Garip Yiğitlerden	Akşehir	Hükm-i Şerif	5000
Behram v. Kubad	Timar	Sağ Gariblerden	Satılmış	Hükm-i Şerif	6000
Katib Ahmed	Zeamet	Divan-ı Ali Katiblerinden	Şemseddin	Hükm-i Şerif	20000
Cafer	Zeamet	Dergah-ı Ali Yayabaşlarından	Satılmış	Hükm-i Şerif	26000
Hasan	Timar	Oltu Kullarından	İskefsir	Hükm-i Şerif	11299
Karahisarlı Yakub	Timar	Dergah-ı Ali Yeniçerilerinden	Kebsil	Kıbrıs'ta yoldaşıktan	8000
Karadivane Abdullah	Timar	Dergah-ı Ali Yeniçerilerinden	Habsamana	Kıbrıs'ta yoldaşıktan	8000
Karahisarlı Yusuf	Timar	Dergah-ı Mualla solaklarından	Koyluhisar	Kıbrısta yoldaşıktan	12500
Mirahor Karagöz	Timar	Erzurum Kullarından	Fermude	Hükm-i Şerif	12332
Trabzonlu İsmail	Timar/Çe ribaşıklık	Dergah-ı Mualla solaklarından	Akşehir	Kıbrısta Yoldaşıktan	10350
Hüseyin b. Ali	Timar	Dergah-ı Mualla solaklarından	Bederlü	Kıbrısta/Magosa Kalesinde yoldaşıktan	9833
Ali	Timar	Erzurum Gönüllülerinden	Ordu	Kıbrısta/Magosa Kalesinde yoldaşıktan	6696
Ali v. Hacı İbrahim	Timar	Basra Gönüllülerinden	Milas	Hükm-i Şerif	6666
Hüseyin v. Mehmed Çavuş	Zeamet	Dergah-ı Mualla Yayabaşlarından	Şemseddin	Kıbrısta/Magosa Kalesinde yoldaşıktan	20279
Bostancı Ali	Timar	Dergah-ı Ali Yeniçerilerinden	Koyluhisar	Hükm-i Şerif	8500
İmirza v. Hasan Piri	Timar	Sağ Azeblerden	Suşehri	Kıbrısta/Magosa Kalesinde yoldaşıktan	2500

Sipahinin Adı	Dirliğin Cinsi	Sipahinin Önceki Görevi	Dirliğin Bulunduğu Nahiye	Tevcih Sebebi	Dirlik Geliri
Hiraf bin Abdullah	Timar	Hasankalesi gönüllülerinden	Bolaman	Kıbrısta/Magosa Kalesinde yoldaşıktan	8000
Göçek v. Resul	Timar	Hasankalesi Kullarından	Elmalu	Serhaddin kadimi olmasından	8000
Süleyman v. Yusuf	Timar	Erzurum Kullarından	Milas	Mal-i miri tahsili	7000
İbrahim v. Ömer Çavuş	Timar	Van Kullarından	Bozat	Çavuşluk hizmeti için	7000
Osman	Timar	Erzurum Kullarından	Ebulhayr	Kıbrısta Mogosa kalesinde yoldaşlık	9000
Macar Hasan	Timar	Sol Ulufecilerden	Fermude	Hükm-i Şerif ile	8000
Bosna Musa	Timar	Sol Ulufecilerden	Ulubey	Hükm-i Şerif ile	8000
Hüsrev v. Mehmed	Timar	Dergah-ı Mualla Silahtarlarından	Firuz	Kıbrısta yoldaşlık ettiğinden	4000
Receb v. Abdullah	Timar	Basra Gönüllülerinden	Bolaman	Yarar olduğundan	6666
Şeyhi v. Mehmed	Timar	Bağdad Gönüllülerinden	Kırık	Bağdad ve Vasta baruthanelerinde ve mal-i miride tahsilinde yararlık	10134
Ali v. Mehmed	Timar	Bağdad Gönüllülerinden	Bolaman	Bağdad ve Vasta baruthanelerinde ve mal-ı miri tahsilinde yararlık	7000
Kasım v. Ali	Timar	Oltu Gönüllülerinden	Suşehri	Tahsil-i malda yararlığından	6000

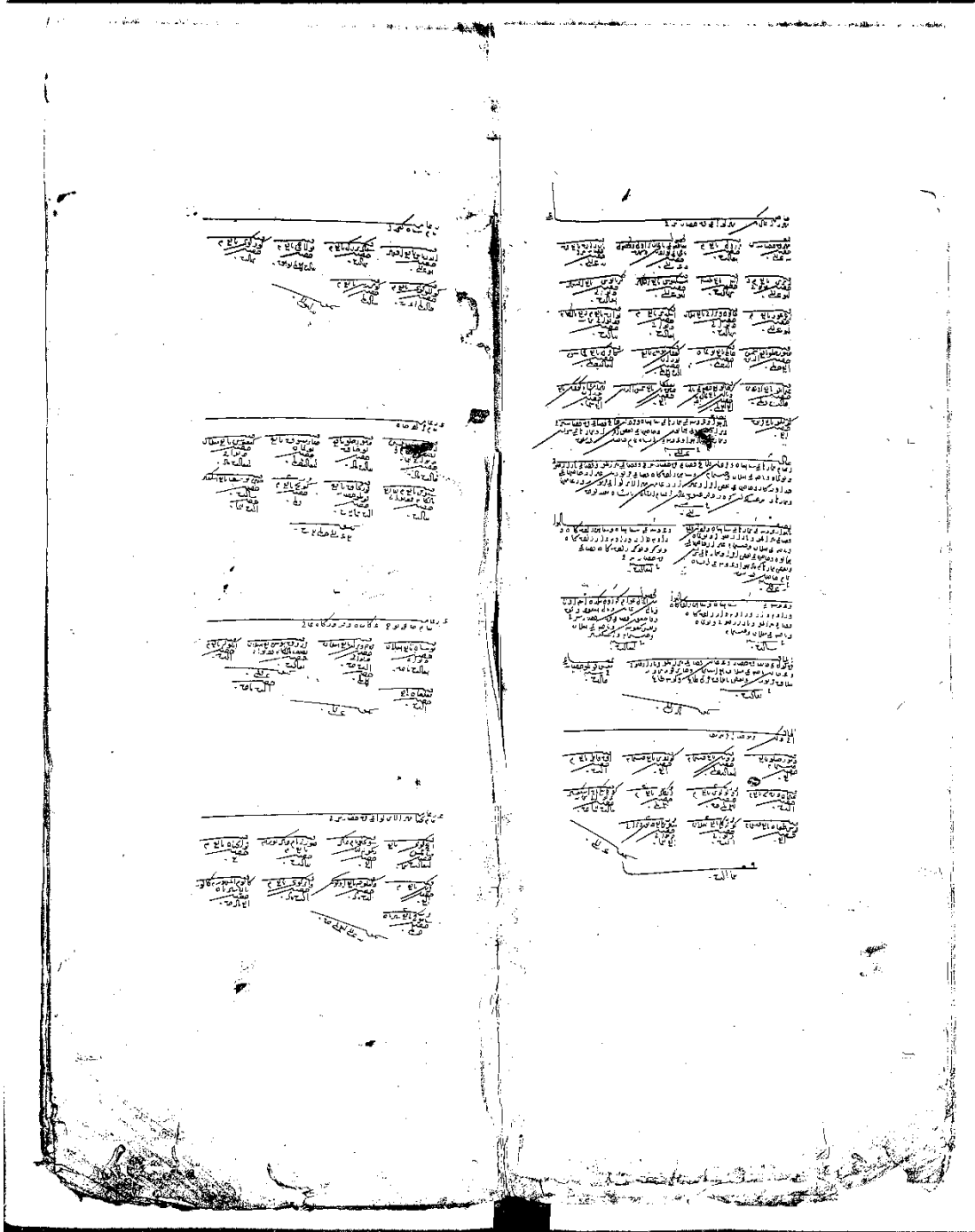
EK IX: Karahisar-ı Şarki Sancağında Terakki tevcih edilen sipahiler ve terakki sebebi

Terakkinin Tevcih Tarihi	Dirlik Sahibi	Nahiye	Dirliğin Cinsi	Terakki Sebebi
974 (1566)	Şehsuvar v. Abdullah	Milas	Timar	Mezid-i İneyet
974 (1566)	Veli Kethüda	Koyluhisar	Timar	Mezid-i İneyet
974 (1566)	Mustafa	Akşehir	Timar	Ziyade/Feragat
979 (1571)	Ahmed bin Kasım	Milas	timar	kabil-i ifraz olmayan ziyade
979 (1571)	Benam Kulu	Şemseddin	Zeamet	kabil-i ifraz olmayan ziyade
979 (1571)	Mustafa ve Hamza ve Ramazan ve Veled	Çamaş	Be-nevbet Timar	kabil-i ifraz olmayan ziyade
979 (1571)	Benam Katib Ahmed	Şemseddin	Zeamet	ziyade/iptida
979 (1571)	Timar-ı Kutbeddin	Akşehir	timar	Ziyade
979 (1571)	Benam Ahmed	Satılmış	Zeamet	ziyade/kabil-i ifraz olmayan
979 (1571)	Hasan	İskefsir	Timar	ziyade/kabil-i ifraz olmayan
979 (1571)	Mirahor Karagöz	Fermude	Timar	ziyade
979 (1571)	Fuad	Suşehri	Timar	ziyade/kabil-i ifraz olmayan
979 (1571)	Mahmud Serasker-i Nahiye-i Bayramlı	Ordu	Çeribaşılık	ziyade/kabil-i ifraz olmayan
979 (1571)	Ali	Milas	timar	yararlık
979 (1571)	Mehmed	Koyluhisar	Timar	ziyade
979 (1571)	Hasan	İskefsir	timar	ziyade/kabil-i ifraz olmayan mahlûl hissenin tevcihi
979 (1571)	Şahruh Bey Mirliva-yı Karahisar-ı Şarki		Has	kabil-i ifraz olmayan ziyade
979 (1571)	Fazlı v. Mehmed	Ordu	Timar	Cülus - yararlık, yoldaşlık
979 (1571)	Göçek v. Zeynel	Elmalu	Timar	Ziyade
980 (1572)	Kalender ve Hasan veledan-ı Mehmed	Koyluhisar	Müşterek Timar	Ziyade

Terakkinin Tevcih Tarihi	Dirlik Sahibi	Nahiye	Dirliğin Cinsi	Terakki Sebebi
980 (1572)	Mustafa v. Ali	Koyluhisar	Timar	Ziyade
980 (1572)	Benam Ahmed an katiban-ı Dergah-ı Ali	Şemseddin	Zeamet	Kendi timarında kabil-i ifraz olmayan mahlûl hisse
980 (1572)	Katib Hasan v. Katib Abdurrahman	Emlak	Timar	Cûlus/yararlık
980 (1572)	Halid v. Mehmed serasker-i kaza-yı Bolaman	Bolaman	Timar	mezid-i inayetden/ziyade
980 (1572)	Latif v. Mehmed zaim	Bederlü	Timar	Kardeşinin mahlûl hissesi
980 (1572)	İlyas serasker-i nahiye-i Güney Erzurun	Çamaş	Timar	Yararlık
980 (1572)	Mustafa	Bucak	Timar	cûlus/ziyade
980 (1572)	Hüseyin Çavuş	Fermude	Timar	cûlus
980 (1572)	Şaban miralay-ı Şavşad	Bozat	Timar	mal-ı miri hususunda istihdam
980 (1572)	Şah Mehmed Kethüda	Milas	Timar	kabil-i ifraz olmayan ziyade
980 (1572)	Mehmed v. Ahmed	Milas	Timar	kabil-i ifraz olmayan ziyade
980 (1572)	Şah Mehmed Kethüda	Milas	Timar	Kendi timarında kabil-i ifraz olmayan mahlûl hisse
980 (1572)	Yakub	Alibeyece	Timar	kabil-i ifraz olmayan ziyade
980 (1572)	Hasan	İskefsir	Timar	kendi timarında kabil-i ifraz olmayan mahlûl hisse
980 (1572)	Ahmed v. Mustafa Çavuş	Suşehri	Timar	ziyade
980 (1572)	Şeyhi v. Mehmed	Kırık	Timar	Ziyade
980 (1572)	Hasan Çavuş	Fermude	Timar	Ziyade
980 (1572)	Hasan	İskefsir	Timar	terakki/kabil-i ifraz olmayan ziyade

EK X: Karahisar-ı Şarki Sancak Beyi Mirza Ali Bey'in hasları ile bazı zeametler (BOA. TTD. Nr:562, s. 14-15)

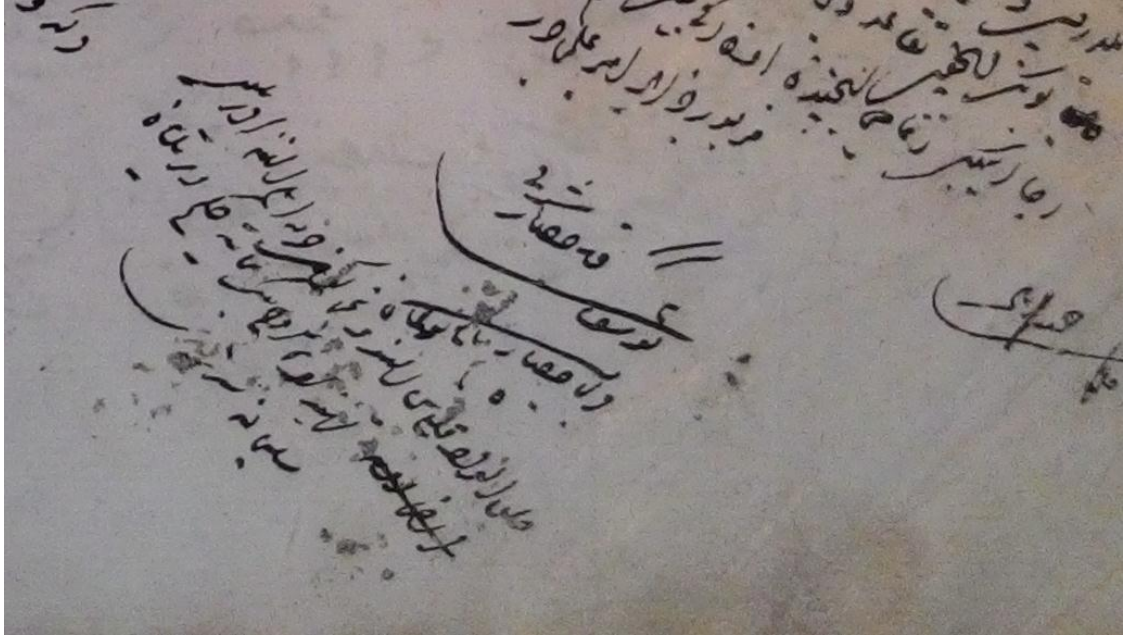

TT-0562

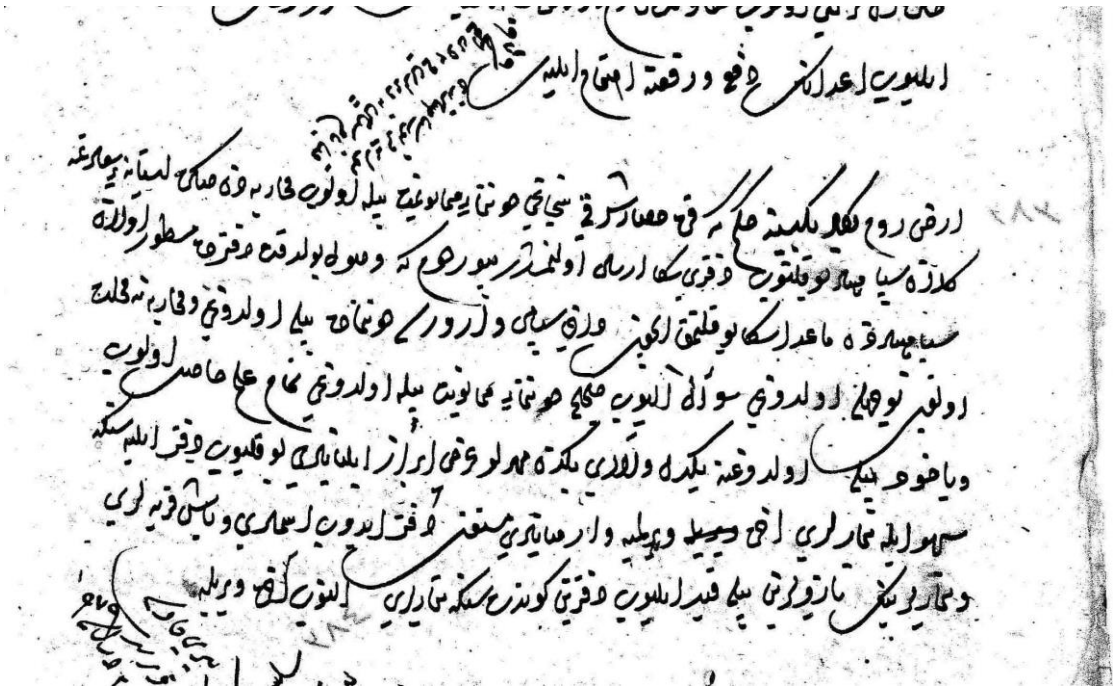
EK XII: Halkulvâd Kalesi Alındığı Gün Elinden Kılıçla Yaralanan Süleyman'a İbtidadan Timar Tevcihi. (BOA. KKT. Nr: 228, s. 42)

EK XIII: Halkulvâd Seferine Gelmeyen İskefsir Çeribaşısı İsmail'in Çeribaşılığı ve Timarının Elinden Alınarak Hüsam'a Verilmesi. (BOA. KKT. Nr:229, s. 15)

و...
 ...
 ...
 ...
 ...
 ...

EK XIV: Donanma seferinden dönen Karahisar-ı Şarki sipahilerinin yoklamasının yapılarak defterinin Erzurum beylerbeyine gönderildiği ve orada bulunan diğer sipahilerin yoklamasının yapılarak sefere katılmayanların belirlenmesi. (BOA. MD. Nr: 16, s. 198)

EK XV: Anadolu Vilayetlerinde Bulunan Kalelerden Donanma-yı Hümayun Seferine Gönderilen Tüfenk-enzaz Neferatının Miktarı. (BOA. MD. Nr:21, s. 118)

۹۸-۲۴۲ حصاه المصارف

۱۱۹

رابطه طرفدارت دروغ لیلیخ اورده قلعه روه بر روه در توفان لند ز طوانه به ما یوه لکجه لیلیخ لند ز لوی

هر قلعه یوزنه کور یومند زین تفتین و اورده لونی لکجه

۷۸	۱۱۰	۵۲	۲۷	۲۷	۹۵
قوله مصارفة	قوله مصارفة	لاس قلعه سنده	سکسار قلعه سنده	توفان قلعه سنده	سولرس قلعه سنده
قوله نو	قوله نو	رود ز لیلی نو	رود ز لیلی نو	بکین نغز	رود نو
۱۳۰	۷۱	۱۴۲	۲۱	۱۹	۸۷
قوله مصارفة	قوله مصارفة	قلعه یو کاجدن	قلعه یو کاجدن	بوروس قلعه سنده	بوغاز کسان قلعه سنده
قوله نو	قوله نو	للیخ نغز	رود نو	رود نو	قوله نو
۱۹۹	۲۷۲	۲۱	۱۹	۵۰	
ماروس سنکظار سنده	رود سنکظار سنده	ارزنجاه غرابنده	قلعه لر ز کجاند	قلعه ناسر و غرابنده	
و غرابنده عمل	و غرابنده عمل	رود نغز	رود نغز	بکین نغز	
بوز نغز	بوز نغز				
۳۱	۷۱	۶۱	۶۱	۴۴	۲۵۴
روح قلعه سنده	روح قلعه سنده	رود سنکظار سنده	رود سنکظار سنده	رود سنکظار سنده	رود سنکظار سنده
رود نغز	رود نغز	رود نغز	رود نغز	رود نغز	رود نغز

۵۵

رابطه طرفدارت دروغ لیلیخ اورده قلعه روه بر روه در توفان لند ز طوانه به ما یوه لکجه لیلیخ لند ز لوی

هر قلعه یوزنه کور یومند زین تفتین و اورده لونی لکجه

۵۲

۳۴

۷۳

EK XVIII: Segedin sancağında timardan mazul olup Rum ifrazından timara hüküm verilen Mehmed'e Karahisar-ı Şarki sancağında timar tevcihi. (BOA. TRD Nr: 36, s. 508-509)

EK XIX: Donanma Seferinden (İnebahtı) dönen Karahisar-ı Şarki sipahilerinin yoklama defteri. (BOA. MAD. Nr: 15324, s. 29-30)

EK XX: Donanma Seferine katılacak olan Karahisar-ı Şarki sipahilerinin yoklama defteri. (BOA. MAD. Nr: 6107, s. 118-119)

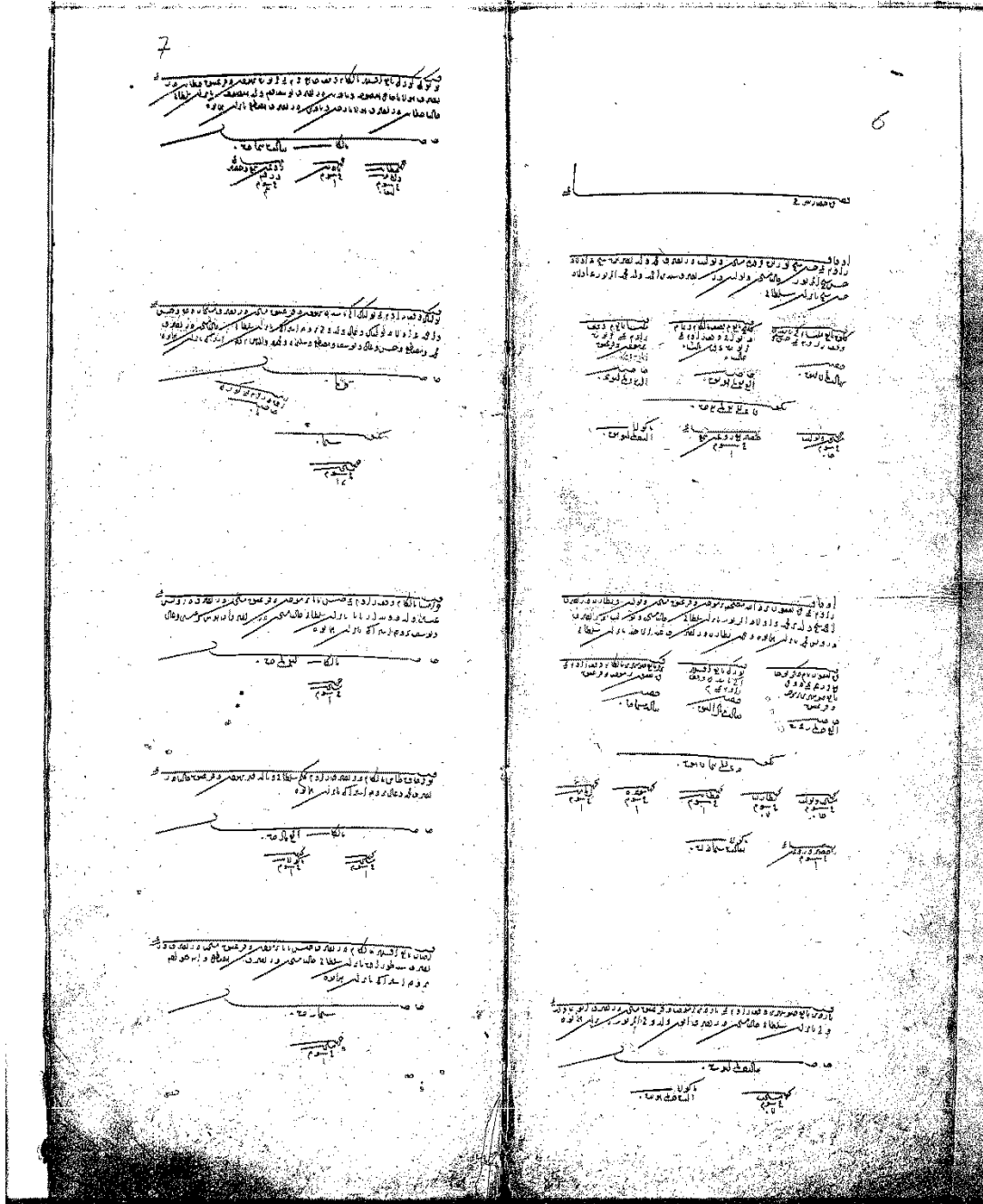
Handwritten manuscript page with two columns of text and musical notation. The page is numbered 114 on the left and 111 on the right. The text is written in Arabic script, and the musical notation consists of lines with notes and symbols. The page shows signs of age and wear, including stains and a large tear at the bottom.

114

111

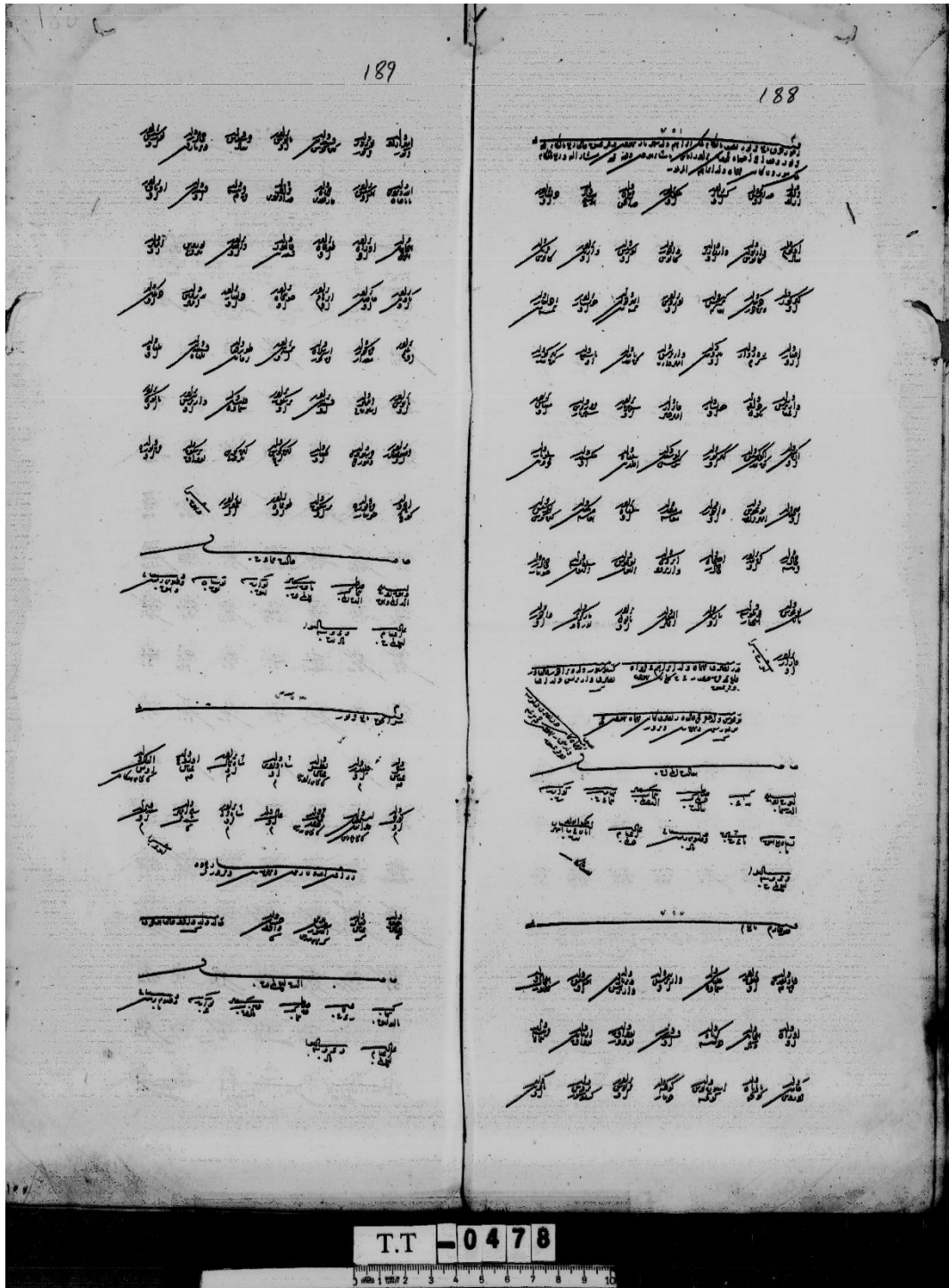
EK XXI: Karahisar-ı Şarki sancağı vakıf defteri. (BOA. TTD Nr: 557, s.

6-7)

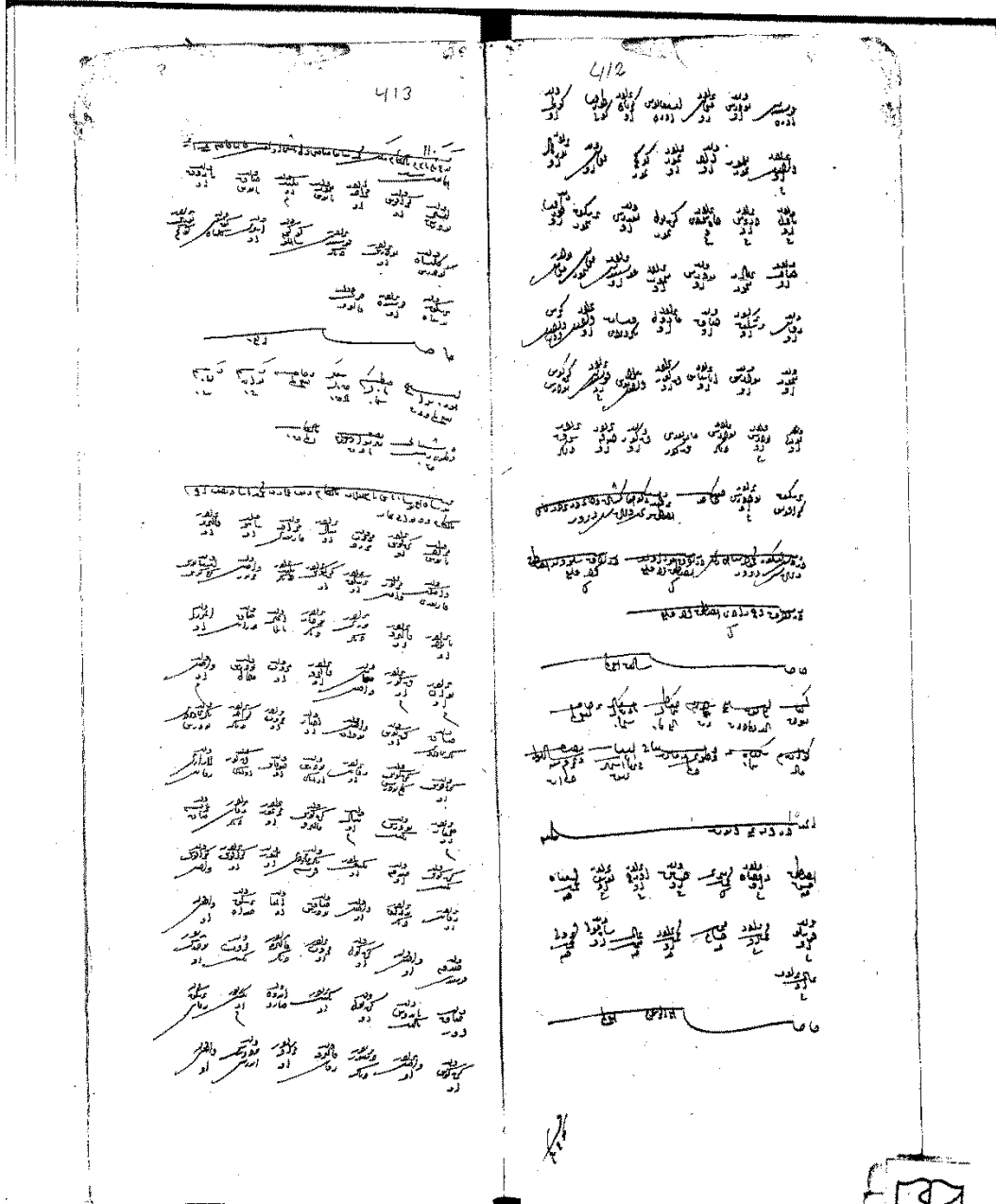

TT-0557

EK XXII: H. 977 (1569) tarihli Karahisar-ı Şarki sancağı mufassal tahrir defteri. Akşehirabad nahiyesine tabi Ahurcuk, Sutarım ve Saraycık karyeleri (BOA. TTD Nr: 482, s. 188-189)

EK XXIII: Ordu Mufassal tahrir defteri, Milas nahiyesine tabi Taylu karyesi müsellemleri, Göçbeyi ve Buşan karyesi, (BOA.TTD Nr: 716 s. 412-413)

TT_0716

